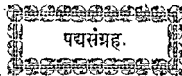


શ્રી પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૨.] સંવત્ ૧૯૬૯ કાર્તિક કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧



॥ ૐ શ્રી ॥

વર્ષારંભમા જીવોનાં વિવિધ કષ્ટ હરવા શ્રીફલપ્રાપ્તિ અભ્યર્થના.

પદ ૧ (શુભી ક્ષિત્તી પ્રભુ આને વાણી દે, — એ લય.)

વર્ષારંભે વિનવું શિરનામી દે, ઇચ્છા પૂરજો હૃદયની સ્વામિ દે;
સર્વજ્ઞ ને સર્વશક્ત પ્રભુ છો, સિદ્ધિ આપથી જતી સહ પામી દે;—

વિવિધ દુઃખથી પ્રચળતાં, હાસે કંઈ નરનાર,
શાંતિ સુખ ન અનુભવે, અંતરમાંકિ લગાર;
તોપમાત્ર પ્રભુ દેજો વારી દે, રહે સુખશાંતિમાં જેથી જામી દે;—

હોયો અગચ્છિત છવના, જોશે પથ ના તેડ,
કાં જે છવપદમાં રહે, હોયો નિઃસદેહ;

હોયે પાપી, કે દુષ્ટ હરામી દે, કરજો હિત તેનું જોઈ ન ખામી દે;—
કષ્ટો માનવ ખંધના, જોયો મુજથી ન જાય,

અંતર અણચણ દાગતું, સાંપી ન નાથ । સમય,

મણશે મુજ વિનવિ ન નકામી દે, દેજો દુઃખો સકલ પ્રભુ હામી દે;—

વ્યર્થિ નિર્ધનતા તથા, ચિંતા, લય, દુઃખ, શોક,

હાસે છવોમાં ભયો, કશેશે ચોકચોક,

ત આગામિ દે, નિજપદમાં રહે જેથી વિરામી દે;—



અન્યના હિતમાં પોતાનું હિત સમાવ્યું છે.

૫૬ (સતત રે કરજો મર્વ જીવતાણું પ્રજા હિત;—એ બપ.)

હિત ઇચ્છો જો, પોતાનું, કરજો અન્યનું હિત સદાંય,
 છે એ સુખનો અમોઘ ઉપાય, તત્ત્વવિદો દિડિંમ કંઈ ગાય રે;—
 એક અવયવને વ્યાધિ થતાં જેમ, અન્ય વ્યથાથી પીડાય,
 હોય નિરામય સર્વ અવયવ તો, સ્વાસ્થ્યનું ભાન લહાય રે;—
 તેવી રીતે મનુષ્ય મનુષ્યનો, સંબંધ વિશ્વે ગણાય,
 તો પછી નિજ અવયવરૂપ અન્યને, કેમ કરી વિસરાય રે;—
 પોતાનું પેટ તો પશુ પણ ભરતાં, તેમાં નથી કંઈ અધિક;—
 પશુની પેઠે સ્વાર્થી જીવોનું, જીવન વિશ્વે છે મિશ્ર રે;—
 સ્વાર્થ પોતાનો સાધવો તે નથી, સાચો હિતકર સ્વાર્થ,
 એક છે સાચું હિત કરનારો, મનુષ્યનું વિશ્વે પરાર્થ રે;—
 એક પિતાના પુત્રો જ્યાં સર્વે, ભેદ ત્યાં કેમ રખાય,
 ખંડુ ભાવે વર્તન સેવે, પ્રસન્ન હૃદય થાય રે;—
 આત્મદૃષ્ટિથી પણ નથી એક બીજામાં જરી અંતરાય,
 સર્વ રીતે એમ અભેદ વર્તે, એક બીજાની માંદગી રે;—
 એવા આત્મજંધુના હિતમાં, મંદધિ કોણ ન ધાય,
 બીજાના હિતમાં પોતાનું હિત લહી, કરવી અન્યને સાહાય રે;—
 દુષ્ટિયે જેવાએ પ્રાણુ ત્યજ્યા નિજ, વિશ્વવિદિત એ કથાય,
 સ્વાર્થભોગ અન્ય હિતાર્થે કરતાં, હાનિ ન સ્વરૂપ લગાય રે;—
 વિશ્વવંધનો દૃષ્ટાંત પ્રત્યક્ષ, રમતો છે દૃષ્ટિ સમીપ,
 જીવન જેમણે સર્વ સમર્પ્યું, કરવા અન્યનું હિત રે;—
 જેવી રીતે કટિ કસી સાધો, સાવધ રહી નિજ અર્થ,
 માનવજંધુના હિતમાં તે રીતે, રહેજો સતત નિસ્ત રે;—
 આત્મદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત થવાનું, જવ ભોલભાન ભૂલાય,
 અપરોક્ષ આત્માનુભવ થાતો, નિજપદ આવી કરાય રે;—



પોતાના જીવનરૂપી ઘડીયાળનું સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરનાર
તેની ઉન્નતિઅવનતિને જાણી શકે છે.

૫૬. (મારા ભાગતણા નદિ પાર, એ લપ.)

પ્રશ્ન—આ શું તમે બુઝો છો લાલ ?

ઉત્તર—જેઠું હું (હું) મારું ઘડીયાળ.

આ મારી ઘડીયાળવિષે છે, એક અચળો ભારી,
દિવસ અને રાત્રિનો સમય એ, પૃથક્ છે સૂચવનારી; આ શું
સમય એક છે પણ એ તો વળી, સ્થિતિ જતાવે ન્યારી,
ઉઠવાનો શું સમય થયો કે, આવી સૂવાવારી; આ શું
સૂવાકેરી? દિશાતરફ વળતો કે હું ઉઠવાની,
તે હું નિહાળું ગતિ જોધન, મુજ કૃતિરૂપ કાંટાની; આ શું
ચેતનકુંચી મળી ચુકી છે, નથી એ કેવળ કાદ,
પણ હું સાવધ થઈ જોઉં એ તે, ચાલે ' સ્લો કે ફાસ્ટ ' ; આ શું
ચપળના કાંટાઉપર રહી છે, ગતિ મોટા કાંટાની,
(એ) વિશુસમજ્યે (કંઈ) ગતિ જોતા મે ટા, -કાંટાના આંટાની; આ શું
મિનિટવંટો કાટો ચાલીને, કલાક એક બને છે,
નિહાળી શકતો સૂક્ષ્મપણે, જે, સાવધ કણે કણે છે; આ શું
પણ આ જગા જાણ્યાવિણુ, કેવળ પકડાકને જ ગણે છે,
ને વળી કેવળ મોટા કાંટા ને ઘડીયાળ લણે છે; આ શું
સાવધ રહીને ઘટિયંત્રને, યથાનિયમ હું ચલાવું,
પણના કાંટાપ્રતિ દૃષ્ટિ ધરી, જોઉં મુજ ઉદયનું થાવું; આ શું



૧ અવનતિની. ૨ ઉન્નતિની. ૩ મનના સૂક્ષ્મ વ્યાપારોઉપર. ૪ સૂક્ષ્મ ક્રિયાની
અથવા પ્રકટ વ્યાપારોની. ૫ સૂક્ષ્મ પ્રયત્નને જ. ૬ આજ વ્યાપારો કરવા એમાં જ પોતાનું
આપું જીવન-સમાયણું છે એમ જાણે છે.

દુર્વલતાવાળો છતાં પણ ઇષ્ટસાથે મક્તનો અનન્ય સંબંધ અને તેને

નીમાવવા મક્તની શ્રીઈષ્ટપ્રતિ અભ્યર્ચના.

પદ (નાથ તુમ તો જનત હો સખ ઘટકી—એ લય.)

નાથ ! તમે ક્યાંથી હુંથી છૂટા થાશે.

છૂટા થાતાં તો ઉલટા જાંધાશે;—

આપણો સંજઘ મહોડે ગણવીશ, તો તો તમે લજવાશે,

લોક સકળ સાંભળીને હસશે, ઉલટા તમે પસ્તાશે;—

અધમ મળ્યો હું તમને તેથી, મનમાં જરી ન મુઝાશે,

અધમનો સંજ ન કરશે તો તો ન,--અધમોદ્ધારણ કહેવાશે;—

પતીવપાવનું પદ કઠી આપનું, (તો) પતીત પદે મારો વાસો !

કેમ કરી પછી છૂટા થવાશે, સંજઘ આવો જ્યાં ખાસો !—

હુંથી રહ્યો હું તો હુંખડતી,--પદમાં આપ સોહાશે,

હું સરખો ચાચક છું પાસે તો, હાતાના પદમાં સ્થપાશે;—

દીન અને દયાપાત્ર હું છું તો તો, આપ દયાશ્રુ ભણાશે,

ત્રાતા ત્યારે ગણાશે, હું પંકે, ડૂબેલાનો ઠર રહાશે;—

રક્ષક આપ આ વિશ્વે ગણાતા, શાથી તે આપ તપાસો,

વિપત્તિની હું રાઠ ન પાડું તો, કહોને ક્યાં આપ જ ધાશે;—

હું લયલીત તો અલયદાતા થઈ, થાળડો મારો વાંસો,

ખલ્લહીન હું અને ખલ્લપદ આપ હો, કહે પછી કેમ છૂટાશે;—

(હું) શરણાગતને છોડશે તો કેમ, શરણુત્રાણ લહાશે,

‘કોણ તમારે શરણુ’ એમ (કેઈ) પૂછે તો, તેને શોં દેશે ખુલાસો;

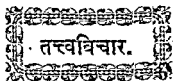
મલિન છતાં પણ આપનો તો પછી, સંઘરશે ના તો ક્યાં જશે,

કાળજીને છોડી શું ક્યાંહી, કેવળ દીપ પ્રકાશશે ?—

દહાંતો હું મલીશ તેમ તેમ, નાથ અધિક સલવાશે,

માટે નિકટ રહી આપનાં નામો, સાર્થક કરવામાં જોડાશે;—





વ્યવહાર પરમાર્થને સિદ્ધ કરાવનાર એક સરળ સાધન.

ધણા મનુષ્યોનું માનવું છે, કે આજે પ્રગ્ન પૂર્વની જગતી સ્થિતિમાંથી સુધરી છે અને વિનયન—કેળવણીવડે તેની પ્રગતિ થએલી છે, પરંતુ આ તેમનું માનવું બુદ્ધિમાન વિદ્વાનોને સ્વીકૃત નથી. આ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે જેમ કેટલીક ખાખતમાં પ્રગ્ન આગળ વધી છે તેમ કેટલીક ખાખતમાં તે પાછળ પશ્ય હકી છે. અને જે ખાખતમાં તે પાછળ હકી છે તે ખાખતો એવી છે કે તેના વાસ્તવ સુખનો તે નાશ કરનાર છે તથા તેની વાસ્તવ પ્રગતિમાંથી તેને અટકાવનાર છે.

આજે પ્રગ્નને કેળવણીમાં આગળ વધેલી માનવામાં આવે છે, પણ તે કેળવણી પણ જેથી પ્રગ્નની વાસ્તવ ઉન્નતિ થાય તથા તેને વાસ્તવ સુખશાન્તિ મળે તે પ્રકારની નથી. વર્તમાન પ્રગ્નએ જેથી વાસ્તવ સુખશાન્તિનો અનુભવ થાય એવું ઘણું બે યુ' છે અને હજી પણ તે વાસ્તવ સુખશાન્તિના માર્ગોથી દૂર અને દૂર જતી જાય છે.

પ્રાચીન અને અર્વાચીન સમયમાં એ એક મોટો ભેદ જોવામાં આવે છે કે પ્રાચીન સમયની પ્રગ્ન આજ્ઞવતાયુક્ત હતી, જ્યારે અર્વાચીન સમયની પ્રગ્ન આજ્ઞવતાથી રહિત જોવામાં આવે છે.

મનુષ્યની આજ્ઞવતાયુક્ત સ્થિતિ હોવી એ સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે. જેમ મનુષ્ય આજ્ઞવતાયુક્ત હોય છે તેમ તે પોતાના આત્માની નિકટ હોય છે અને જેમ તે આજ્ઞવતાથી રહિત હોય છે તેમ તે આત્માથી દૂર હોય છે અર્થાત્ તેના અંતઃકરણ ઉપર અત્યાતનાં પદ જામેલાં હોય છે. સ્વાભાવિક સ્થિતિ જ જગતમાં સુખપ્રદ હોય છે અને અસ્વાભાવિક સ્થિતિ દુઃખપ્રદ હોય છે, તે નિયમે જે મનુષ્યે આજ્ઞવતાયુક્ત સ્વાભાવિક સ્થિતિને પ્રાપ્ત હોય છે તે જ વાસ્તવ સુખ શાન્તિને અનુભવે છે, અને જે તેથી રહિત હોય છે તે વાસ્તવ સુખશાન્તિથી રહિત હોય છે.

જેમ મનુષ્ય આજ્ઞવતાને ધારણ કરતો જાય છે તેમ તે પોતાના આત્માની નિકટ જતો જાય છે અને જેમ તે તેને ત્યજતો જાય છે તેમજ તેનાથી દૂર જતો જાય છે. આત્માની નિકટ સ્થિતિ થવી એ જ વાસ્તવ ઉન્નતિ છે અને તેનાથી દૂર સ્થિતિ હોવી એ જ અવનતિ છે. આજે પ્રગ્નનો મોટો ભાગ આજ્ઞવતાથી રહિત થતો જતો હોવાથી તે ઉન્નતિપ્રતિ પ્રયાણ નથી કરતો પણ અવનતિપ્રતિ જ પ્રયાણ સાધે છે.

ધણા મનુષ્યો માને છે, કે આજે આજ્ઞવતાની જરૂર નથી, પણ મનુષ્યે આજે યુક્તિ-યુક્ત જીવન રાખવું જોઈએ, કારણ કે આજે તેવો જ માનો છે. આજે યુક્તિયુક્ત, કુટિસતા કે પ્રયત્નયુક્ત જીવન હોય છે તો જ મનુષ્ય નીચી શકે છે અને આજ્ઞવતાયુક્ત જીવનવાળો આજે પોતાનો નિર્ભાવ કરી શકતો નથી.

આ કથન આ મનુષ્યોની દૃષ્ટિથી યોગ્ય હશે પણ વાસ્તવ દૃષ્ટિથી તે અયુક્ત જ છે. જમાનો ગમે તેવો હોય પણ મનુષ્યે આજ્ઞવતાને ધારણ કરી રાખવી જોઈએ. જે તેને નથી ધારણ કરતા તેમને તેનું કળ મળે છે જ. અમુક સમય સુધી આવા મનુષ્યોની કુશલતા વધતી નથી જાણવામાં આવતી પણ સમય જતાં તેમની કુશલતા પ્રકટ થાય છે જ અને

તેમના સ્વરૂપને યથાવત્ પ્રસિદ્ધ કરે છે. મનુષ્યેએ અનુભવ કરી જોયો નથી તેથી જ તેમને સમજાય છે, કે આજે યુક્તિવાળું કે પ્રખ્યાતવાળું જીવન ગાળવાની જરૂર છે, પણ જેમને આજ્ઞવતાયુક્ત જીવનનો અનુભવ છે તે જ સમજી શકે છે. આજ્ઞવતાને જ જગત્માં ધારણ કરવાની જરૂર છે તથા તે જ વાસ્તવ પ્રગતિને સધાવનાર તથા વાસ્તવ સુખશાંતિને આપનાર છે.

જેવું હૃદયમાં હોય તેવું બોલવું અને તેવું વર્તવું એ આજ્ઞવતાનું સ્વરૂપ છે, અને તેને સત્સંસ્કારી પુણ્ય પુરુષો જ ધારણ કરી શકે છે. આ સ્વભાવ જેમનામાં ન હોય તેમણે તેને કેળવવાની જરૂર છે, કારણ તે વાસ્તવ સુખશાંતિને આપનાર છે.

આજ્ઞવતાથી રહિત મિત્રો શત્રુસમાન છે અને આજ્ઞવતાયુક્ત શત્રુ છતાં તે મિત્ર સમાન છે. ધણા મિત્રોનો કે સ્નેહીનો દુઃક દર્શાવનાર પણ આજ્ઞવતાથી રહિત મનુષ્યો શત્રુનું કાર્ય કરે છે. આજ્ઞવતાવાળા શત્રુઓ આવા મિત્રો કે સ્નેહી કરતાં સારા હોય છે, કારણ કે તે જેવું હૃદયમાં હોય છે તેવું જ બાળનાર હોય છે. જેમ આજ્ઞવતાને ત્યજવાથી મનુષ્ય પોતાનું અદિત કરે છે તેમ અન્યનું પણ અદિત કરે છે. તેથી સ્વપરહિતાર્થે આજ્ઞવતાને ધારણ કરવાયોગ્ય છે. જેવું હૃદયમાં હોય તેવું જ બોલો અને તે જ પ્રમાણે વર્તો.

ધણા મનુષ્યો આજે જગત્માં એવા જોવામાં આવે છે, કે જે પરસ્પર મળતાં અત્યંત સ્નેહને દર્શાવે છે તથા જાણે તેમની વચ્ચે સાચો સ્નેહ પ્રવર્તે હોય તે પ્રમાણેનું વર્તન રાખે છે. પરંતુ તેમના હૃદયમાં નૂદી જ સ્થિતિ હોય છે. બહારથી તેમનું આ પ્રમાણેનું વર્તન હોય છે, છતાં અંતરથી તે એક બીજનાં ગળાં રેંસવામાં સંકેત્યાતા કે અચકાતા નથી. આ પ્રકારનું વર્તન ઉભયના હિતમાં હાનિ કરનાર છે અને તે વિવેકીએ સર્વદા ત્યાજ્ય છે.

આજ્ઞવતાને ધારણ કરવી જેમ અનેક મનુષ્યો ધારે છે તેમ સદૃજ પણ નથી. આજ્ઞવતાને ધારણ કરતાં હૃદયબળને પ્રથમ ધારણ કરવું પડે છે. જે હૃદયબળને ધારણ કરી શકે છે તે જ આજ્ઞવતાને ધારણ કરી શકે છે. અને તેથી આજ્ઞવતા એ હૃદયબળને વધારનાર છે. જેમ જેમ મનુષ્ય આજ્ઞવતાને ધારણ કરતો જાય છે તેમ તેમ તેનું હૃદયબળ વધતું જાય છે.

ધણા પ્રસંગો મનુષ્ય જીવનમાં એવા આવે છે કે જ્યારે મનુષ્યને આજ્ઞવતાને ધારણ કરવી કઠિન જણાય છે. કેટલાક મનુષ્યો આગળ મનુષ્ય આજ્ઞવતાને દર્શાવી શકે છે, પણ કેટલાક આગળ તે દર્શાવી શકતો નથી, આ કેટલાંકે તેને હૃદયબળની જરૂર પડે છે અને તેનામાં તે હોય છે તોજ તે તેને દર્શાવી શકે છે.

જગત્માં એક સ્થિતિ મનુષ્યને સહિષ્ણુ વધારે સુખશાંતિ આપનાર છે, પછી મનુષ્ય ગમે તેવી ઉત્કૃષ્ટ નિઃકૃષ્ટ સ્થિતિમાં હોય. આ સ્થિતિ તે તેના આત્માના અનુગ્રહવાળી સ્થિતિ છે. જે મનુષ્ય સ્વાત્માનુગ્રહને પ્રાપ્ત છે, તે જ મનુષ્ય જગત્માં વાસ્તવ સુખી છે. મનુષ્ય અન્ય ગમે તેના અનુગ્રહને પ્રાપ્ત કરે પણ તે જો સ્વાત્માના અનુગ્રહને પ્રાપ્ત નથી થતો કે તેને પ્રાપ્ત નથી કરતો તો તે વાસ્તવ સુખશાંતિને કદી પણ વરતો નથી.

અને તે જ મનુષ્ય આત્માનુગ્રહને પ્રાપ્ત કરી શકે છે કે જે આજ્ઞવતાને ધારણ કરે છે. જેનામાં આજ્ઞવતા નથી, તેનાપ્રતિ આત્માનુગ્રહ કદી પણ થતો નથી. આજ્ઞવતારહિત જીવન એ અસરજ, વક્ર અને અસ્વાભાવિક જીવન છે. જ્યારે આજ્ઞવતાયુક્ત જીવન એ સરળ સીધું અને સ્વાભાવિક જીવન છે. આજ્ઞવતારહિત જીવન એ અંતરાધરૂપ છે અને આત્મા-

માયા આપતા અત્યુગ્રહરૂપા કિરણન અટકાવનાર છે અને મનુષ્યને દુઃખરૂપા અવકારમાં અટકાવનાર છે. જે આર્જવાને ધારણ કરે છે તેના અંતરમાં અંતર્યામીરૂપ સૂર્ય પોતાનાં પૂર્ણ કિરણો સાથે પ્રકાશે છે અને તેના જીવનને સુખમય કરે છે.

મનુષ્ય બીજારી હોય, મનુર હોય કે ગમે તેવી બીજી નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં હોય છતાં જો તે પ્રતિ આત્માનો અત્યુગ્રહ છે તે તે પરમ સુખી છે; અને મનુષ્ય ગમે તે રાત્ર હોય કે ગમે તેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં હોય છતાં તે જો આત્માનુગ્રહથી રહિત છે તે તે વાસ્તવ સુખર તથા સદૃશ યોજન દૂર જ છે.

આર્જવતા એ પરમ કષ્ટાણુ કરનાર તથા પરમ પ્રાપ્તિ વસ્તુ છે. જે તેને ધારણ કરે છે તેનું તે ઉત્કૃષ્ટ શ્રેય સાથે છે તથા તેને પરમ પ્રાપ્તિ કરે છે. સુવર્ણ જેમ મલારહિત હોવાથી વિશુદ્ધ મનાય છે તેમ આર્જવતાયુક્ત મનુષ્ય મલારહિત—દોષરહિત પરમ વિશુદ્ધ પવિત્ર છે.

આર્જવતા એ આત્માનું જ કિરણ છે, અને જે તેને પોતાની આંતરભૂમિમાં ગ્રહણ કરે છે તે તદ્દપ યદ્ય રહે છે. સૂર્યમાંથી પૃથ્વીકેપર પડતાં જીવનમય કિરણો જેમ પૃથ્વીકેપર જીવનનો (life) સંચાર કરી મૂકે છે તેમ આર્જવતારૂપી કિરણો જે હૃદયભૂમિમાં પડે છે, અને પોષાય છે તે હૃદયભૂમિને—તે અંતઃકરણ સામગ્રીને તે તન્મય કરે છે.

આર્જવતા જેમ વ્યવહારમાં વિજય અપાવનાર છે તેમ પરમાર્થમાં પણ સિદ્ધિ અપાવનાર છે. આર્જવતાને ધારણ કરનાર સત્ત્વર પરમાર્થના શિખરે વિરાજે છે અને કૃતકૃત્ય યદ્ય રહે છે.

વિશુદ્ધ વસ્ત્ર જેમ મનુષ્યને પહેરવું ગમે છે, નિર્મળ વાતાવરણમાં જેમ મનુષ્યને ફરવું રુચે છે, તેમ આર્જવતાયુક્ત મનુષ્યનો સંગ જનસમાજને સદૃશ રુચે છે. આર્જવતાયુક્ત મનુષ્યના જીવનવડે તેના સંબંધમાં આવનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિ દિલ્લે અને સુખને જ પામે છે.

હરિણ, ગાય, કણ્થતર, આદિ પ્રાણીના જેમ કાંઈ ભય ધરવું નથી, તેમ આર્જવતાવાન પુરુષથી કાંઈને કાંઈ પણ ભય થતો નથી, અને તે સર્વને નિર્ભયતાનું જ દાન કરે છે, અને સર્વને અભયને જ આપે છે.

ધણા મનુષ્યો માને છે કે આજે સમય એવો છે કે આર્જવતાને ધારણ કરવાથી વ્યવહાર સધાતો નથી અને વ્યવહારથી બ્રહ્મ થવાય છે. પરંતુ આ મનુષ્યોનું માનવું યથાર્થ નથી. આર્જવતારહિત મનુષ્યોના વિશેષ પ્રમાણને લીધે કદાચ આરંભમાં આ મનુષ્યોને સદૃશ શોધવું પડે છે પણ પરિણામે તેમનો વિજય જ થાય છે. અને આ સદૃશ પ્રમાણમાં શોધવું પડે છે તે પણ અદિતકર થતું નથી, પણ હૃદયજગતી વૃદ્ધિ કરનાર થાય છે તથા પરિણામે દિલ્લે જ સાધન ર યદ્ય રહે છે. આર્જવતાવાળા મનુષ્યનો વ્યવહારમાં કાંઈ પણ મનુષ્ય વિશ્વાસ કરે છે અને તેથી તેનો વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે સધાય છે, તેથી આર્જવતા એ વ્યવહાર અને પરમાર્થ ઉભયને સધાવનાર છે અને ભુદ્ધિમાને તેને દૃઢ આગ્રહવડે ધારણ કરવાયોગ્ય છે.

પ્રિયવાચક ! જો આ વિષયમાં જણાવવામાં આવેલું કથન આપને દિલ્લે તથા સત્ત્વ જણાય તો આ નૂતન વર્ષથી વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સત્ત્વર સધાવનાર તથા પરમ સુખશાંતિને અર્પનાર આર્જવતાને ધારણ કરજો અને જાતે સુખી યદ્ય અન્યને સુખી કરજો.



મનુષ્યોની પરમાર્થમાં કેમ અભિવૃદ્ધિ થતી નથી.

જગતપ્રતિ દષ્ટિ કરતાં જણાય છે કે પરમાર્થને સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, છતાં તેમનો પરમાર્થ સિદ્ધ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. પરમાર્થ માર્ગમાં મનુષ્યોનું પ્રમાણ 'તીનદહાડે અઢાણ ડોશ' જેટલું જ થાય છે. મોટે ભાગે મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ નથી હોતો કે પોતાની પ્રગતિ અનુકૂળ દિશામાં કેટલી થયેલી છે તે જોવું. ખરું દલીલે તો જગતનો મોટો ભાગ પોતાના જીવનને વ્યવહારોચિત (practical) કરવાના સ્વભાવવાળો હોતો નથી. ડાહ્ય પણ માર્ગમાં આગળ વધવાને ક્રિયા કરતી, પછી તે ક્રિયા ફળવતી થાય છે કે કમ તથા તે કેટલા અંશમાં ફળવતી થાય છે, તથા તેમાં ક્યાં દોષ છે અથવા શી અપૂર્ણતા છે, એનો વિચાર ઘણું વિરલ જ સ્થિતિ ચિત્ત કરે છે અને જે આવો વિચાર કરે છે તે જ વર્તમાન જીવનમાં પોતાની પ્રગતિને પ્રત્યક્ષ અનુભવે છે અને જે નથી કરતા તે ઢંગધડાવિનાનો પાત્ર કરતાં જીવનને પૂરું કરે છે અને ઇષ્ટિમાર્ગને વર્તમાન જન્મમાં સિદ્ધ થયેલા જોતા નથી. તેથી જીવિતમાં એવો પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે, અથવા તો એવી દિશામાં કે એવા રૂપમાં પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે, કે જેથી તેનું ફળ વર્તમાન જીવનમાં જ પ્રાપ્ત અનુભવાય; અને આવા સ્વભાવવાળા મનુષ્યો હિન્તિમાર્ગમાં સત્વર આગળ વધે છે અને અલ્પ સમયમાં શિખરે સ્થિતિ કરી રહે છે અને કૃતકૃત્ય થઈ રહે છે.

પરમાર્થમાં જેમની અભિવૃદ્ધિ વર્તમાન સમયમાં નથી થતી તેનાં બે કારણો છે. તે બે કારણો આ છે. કુદૃષ્ટ અને દલીમાં પગ રાખીને ઉભયથી જાણે થયે છે તેમ જોડાણને વ્યવહારપરમાર્થ ઉભયને સરખી રીતે સાધવા ઇચ્છનાર ઉભયને ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધ કરી શકતા નથી. તેથી પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે સ્વતંત્ર સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોએ અનુકૂળ જાણાય તો વ્યવહારને ગૌણપણે સાધવો ઘટે છે અને પરમાર્થને પ્રધાનપણે સાધવો ઘટે છે. આ મનુષ્યોએ 'વ્યવહારમાનથી ઓછું જવાથી થાય ન થાય વા ઇષ્ટકૃપાથી, ઉભય સમત્વ સતત સજાતી'—એ શ્રીમાન્ વિદ્યારંધના વચનાનુસાર વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે સધાય તોએ ઠીક, અને ન સધાય તોએ ઠીક, એ જાણને પ્રતિમાં દૃઢ કરવો ઘટે છે. તેમણે પ્રાપ્ત સ્થિતિથી સતોષ માનીને વ્યવહારને ટુંકો કરવો ઘટે છે. વ્યાવહારિક અનેક ઇચ્છાઓને આ મનુષ્યોએ દબાવવી ઘટે છે—તેમનો જીવ કરવો ઘટે છે. મને ઉત્તમ ધર મળે તો સારું, મને ઉત્તમ વાદન મળે તો સારું, મને ઉત્તમ અક્ષર મળે તો સારું, મને ઉત્તમ પ્રકારની સંપત્તિપ્રકૃત સ્થિતિ મળે તો સારું, મને પુત્રપુત્રીઆદિ પ્રાપ્ત મળે તો સારું, મારો વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારનો ગણાય તો સારું, તથા મારી કીર્તિ દશે દિશામાં પ્રસરે તો સારું, એ પ્રકારની વિવિધ વ્યાવહારિક ઇચ્છાઓને આ પુરુષે નિરોધ કરવો ઘટે છે તથા તદ્વર્થ કરવામાં આવતા પ્રયત્નથી પણ હિપરામ પામવું ઘટે છે. ઇશ્વરેચ્છાથી સામાન્યપણે પ્રાપ્ત ફલોપ્યને કરતાં સંતુષ્ટ થઈને ધારણ કરીને પ્રધાનપણે તેમણે પરમાર્થને જ સિદ્ધ કરવાના કામને સાધવો ઘટે છે.

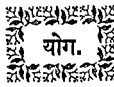
અથવા તો તેમણે પરમાર્થને ગૌણ રચાવે આપીને વ્યવહારને પ્રધાનપદ આપવું ઘટે છે. ધ્રુવે ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરીને જેમ પ્રથમ ઇશ્વરને પ્રસન્ન કરીને વ્યવહારમાં સર્વોત્કૃષ્ટ

એવી રીતિ પ્રાપ્ત કરી હતી તથા તેના અંતમાં ઈશ્વરના અતુલ્યને પ્રાપ્ત કરીને પરમાર્થના શિખરે રિયત થયા હતા, તે પ્રમાણે પ્રથમ વ્યવહારની સિદ્ધિને કાંઈ પણ ઉપાયે કરવી ઘટે છે. અથવા તો શ્રી વીરવિજયચંદ્રે શ્રી ત્રિભુવનવિજયી ખડ્ગમાં જેમ પ્રથમ પોતાના સ્વપ્નમાં જોએલી સ્ત્રીને મેળવવારૂપ અસાધારણ ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો અને અંતમાં યોગારૂઢ દશાને પ્રાપ્ત થયા હતા તે પ્રમાણે પ્રથમ પોતાના વ્યવહારને ઉચ્ચ પુરુષાર્થવડે સત્વર સિદ્ધ કરીને પરમાર્થ માર્ગમાં પ્રગતિ કરવી ઘટે છે.

પરંતુ ધ્યાનમાં એટલું રાખવું છે, કે વ્યવહારની સિદ્ધિને માટે જ વ્યવહાર કરવાનો નથી, અને તેટલેથી જ ઉપરામ પામવાનું નથી, પણ પરમાર્થની સિદ્ધિમાટે વ્યવહારને સિદ્ધ કરવાનો છે. વ્યવહારમાં જોઈએ તેવી અનુકૂલતા ન હોવાથી તથા આંતરમાં વિવિધ વ્યાવહારિક ઇચ્છાઓ પ્રબળપણે પ્રવર્તતી હોવાથી તેના ઉપરામ અર્થે જ વ્યવહાર કરવાનો છે, નહિ કે કુશલ વ્યાવહારિક પુરુષ ગણવાને માટે કે લૌકિક કીર્તિ સંપાદન કરવાને માટે. અને આ પ્રમાણે કરનાર સત્વર પરમાર્થના શિખરે વિરાજે છે જ. કારણ કે જે આંતરબળનો તેમણે વ્યવહારને સિદ્ધ કરવામાં ઉપયોગ કર્યો હોય છે તે જ આંતરબળવડે તે પરમાર્થને સત્વર સિદ્ધ કરી શકે છે. માત્ર દિશા જ તેમને અદ્યતાની હોય છે. પશ્ચિમમાં નિત્યના વીશ ગાઉ મુસાફરી કરનાર જે તે પોતાનું મુખ ફેરવે છે અને પૂર્વમાં પ્રયાણ કરવા માંડે છે તો તે વીશ ગાઉ પૂર્વ દિશામાં પણ માર્ગ કાપી શકે છે; તે પ્રમાણે એક નિશ્ચયથી અને આગ્રહથી વ્યવહારને સિદ્ધ કરનાર મનુષ્યો પણ પરમાર્થ માર્ગમાં વળતાં તે જ વેગથી તેમાં પ્રયાણ કરી શકે છે.

પરંતુ લક્ષ્યને પ્રધાનપણે પરમાર્થની સિદ્ધિમાં જ પરોવાએલું રાખવું ઘટે છે. કારણ આ જ સર્વ અર્થને સાધનાર છે. લક્ષ્યાનુસાર જ મનુષ્યો ફળસિદ્ધિને પામે છે. માથે ઘટ રાખીને નૃત્ય કરનાર સ્ત્રીનું ધ્યાન જેમ તે ઘટમાં હોય છે તેમ વ્યવહારને સાધનાં છતાં પરમાર્થને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છા ન રાખનાર મનુષ્યનું ધ્યાન પરમાર્થમાં જ હોવું ઘટે છે. વ્યવહારને તો પરમાર્થના એક પગથીયા રૂપે જ તેણે ગણવાનો છે. અને આ પ્રમાણે પરમાર્થના પગથીયારૂપે વ્યવહારને ગળીને તેને જ સિદ્ધ કરે છે તે તદ્દનંતર પરમાર્થને પણ સત્વર સિદ્ધ કરે છે અને કૃતકૃત્ય થઈ રહે છે. તેથી પરમાર્થને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છનાર પુરુષે આ બે બાબતો ધ્યાનમાં રાખીને પ્રવૃત્તિ કરતોય છે.





શ્રીધરણ્ડસંહિતા.

(અનુમંધાન ગત વર્ષના ૫૭૬ ૩૫૯ થી.)

ભાવાર્થ:—હવે જિન્દાસાધન શામાટે કરવું તે જણાવું છું. તે કરવાનું કારણ એ છે કે જિન્દા એ લાંબી વિધિપ્રમાણે કરવામાં આવે છે તો તે જરા, મરણ અને રોગ આદિને દૂર કરે છે. તર્જની, મધ્યમા અને અનામિકા એ ત્રણ આંગળીઓ અર્થાત અંગુષ્ઠ અને ટચલી આંગળીની વચ્ચેની ત્રણ આંગળીઓને બેગી-સાથે સાથે રાખી ગળામાં પ્રવેશ કરાવવી અને એ ત્રણવડે જિન્દાનું મૂલ જે અરિથસાથે જોડેલું છે ત્યાં ધીમેથી વારંવાર ધર્પણ કરવું. આમ કરવાથી એ ભાગમાં જામેલા કફનો સચ્ચ છૂટો પડે છે અને બહાર નીકળે છે. ૫છી માંજણ લગાડી વારંવાર માર્જન તથા દોહન જિન્દાનું કરવું અને જિન્દાના છેડાની નીચે જે સક્ષમ નસવડે એનું અનુમંધન થયેલું છે તેને લોહપત્રવડે સદજ સદજ ધીમે ધીમે ધસવું. આ પ્રમાણે પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય સમયે તથા સાયંકાલે સૂર્યાસ્તસમયે પ્રયત્નવડે નિત્ય કરનાં રહેવું અને આમ નિત્ય કરવાથી જિન્દા લાંબી થાય છે.

આ પ્રલોકોથી પ્રંથકારે જિન્દાનાં મૂલ તથા અમને માર્જન ધર્પણ કરી જિન્દા દોહન કરવાનો વિધિ સૂચ્યો છે. જિન્દામૂલને આંગળાં ધાલી સાફ કરવાથી સંચિત કષ્ઠ નીકળી જાય છે એ તો દાતણ કરતી વખતે આંગળા ધાલી ઉલાળા ખાય છે તેથી સ્પષ્ટ જ છે. તે સાથે એ ક્રિયા નિયમપ્રમાણે સમજીને કરવામાં આવે છે તો જઠરાગ્નિને એ પ્રદીપ્ત કરે છે વિશેષમાં જિન્દાના દોહનનો વિધિ અત્ર કહ્યો છે. પૂર્વે જ્યારે શસ્ત્રવિદ્યા વૈદ્યકના અંગ-રૂપે સામાન્ય પ્રચારને પામેલી હતી ત્યારે એ દોહન વિધિ વિશેષ ઠઠિન હતો. હાલ તો અમનુકર્ષણ ડાકટરો શસ્ત્રપ્રયોગથી સદજ કરી શકે છે તેથી આ પ્રયોગ સાધવાની ઇચ્છાવાળા-માટે ઉભય માર્ગ પ્રુક્તા છે; કાંતો સામાન્ય પંત્રવડે સદજ સદજ રોજ એ અમ લાગને ધસવો, અથવા શસ્ત્રવડે એનું હેદન કરાવવું. આ રીતે. દીર્ઘ કરેલી જિન્દાનો ઉપયોગ આગળ મુદ્રામાં આવે છે ત્યાં એ સ્પષ્ટ થશે.

આ પ્રમાણે જિન્દામૂલ શોધનાદિ કહી હવે કર્ષરંધ્રનું શોધન કહે છે.

તર્જન્યનામિકાયોગાન્માર્જયેત્કર્ણરંધ્રયોઃ ॥ ૩૪ ॥

નિત્યમભ્યાસયોગેન નાદાન્તરં પ્રકાશયેત્ ।

ભાવાર્થ:—તર્જની તથા અનામિકા એ બે અંગુલીવડે કર્ણનાં છીદ્રને સાફ રાખવાં. આ પ્રકારે નિરંતર અભ્યાસ કરનારને એક સિન્ન પ્રકારનો નાદ શ્રવણ થાય છે. કર્ણ છિદ્રને મધ્યથી સંદ્રુત કરવા નું નામ કર્ષરંધ્ર શોધન છે. એ કરવાથી વિવિધ પ્રકારે શારીર લાભ થાય છે એટલું જ નહિ પણ એક જાતના નાદનું શ્રવણ પણ અત્ર કહ્યું પ્રમાણે થાય છે. પણ આ ક્રિયા કરવામાં સંજાળ રાખવાની જરૂર છે તે એ કે એ અંગુલીને જે વિશેષ અંદર ધોતી કાન ખોતરવામાં આવે છે તો ત્યાં ક્ષત થાય છે અને તેમ વારંવાર

યતાં તાદાન્તર અવશ્યુને જદલે નાદાઅવશ્યુની-અહેરાપશ્યુની-રિચિતિ આવી જાય છે. તેથી નિયમપ્રમાણે સંભાળથી આ ક્રિયા કરવાની રહે છે. કર્ણુતું વિવર એક નલિકારૂપ છે અને તે કેટલેક સુધી આંદર પોહું છે. તેની રચના શબ્દને પ્રદણ કરવામાટે જેવી જોઈએ તેવી પરમેશ્વરે રચેલી છે તેથી એ નલિકામાં મલયો રોધ નહિ થાય એટલું જ માત્ર આ વિધિનું તાત્પર્ય છે, અને વારંવાર કાન ખોતરવા કરવાની કુટેવને ઉત્તેજન આપવાનું તાત્પર્ય નથી.

આ પ્રમાણે કર્ણુરંધ્ર શોધન કહી હવે કમપ્રાપ્ત કપાલરંધ્રશોધનનું પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ કપાલરંધ્રશોધનમ્ ॥

વદ્ધાંગુષ્ઠેન દક્ષેણ માર્જયેદ્ માલરંધ્રકમ્ ॥ ૩૫ ॥

एवमभ्यासयोगेन कफदोषं निवारयेत् ।

નાહી નિર્મલતાં યાતિ દિવ્યદાષ્ટિઃ પ્રજાયતે ॥ ૩૬ ॥

निद्रान्ते भोजनान्ते च दिवान्ते च दिने दिने ।

ભાવાર્થ:—જમણા અંગુઠાવડે તાણુ ભાગમાં જે રંધ્રજેવો ભાગ છે તેને નિરંતર સાફ કરવાનો અભ્યાસ રાખવો તે કપાલરંધ્રમાર્જન છે. એ અભ્યાસ નિરંતર કરવાથી કફરોપ નિવૃત્ત થાય છે, નાડીઓ મલરહિત થાય છે અને દિવ્ય દષ્ટિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ અભ્યાસ દિવસમાં ઉંઘી ઉઠ્યા પછી જમ્યા પછી અને સાંચકાળે સૂર્યાસ્તસમયે એ સર્વ સમયે કરવો.

અહિં તાણુરંધ્રના માર્જનથી જે કફનિવૃત્તિ, નાડીશુદ્ધિઆદિ ફલ કહ્યાં છે તે સર્વ એ ભાગમાં રહેલા તથા એના સંબંધમાં આવતા ચાતતંતુ તથા ક્રિયાતંતુને વેગ મળવાથી થાય છે. યોગવિદ્યા એ અનુભવાવસાના વિદ્યા છે તેથી એનું યથાર્થ ફળ એ વિદ્યાને સાંગોપાંગ અનુબ્ધાન કરવાથી જ અત્યક્ષ થાય છે. જેમ નાનું બાલક બોજનથી શરીરપુષ્ટિ કેવી રીતે થાય છે, તૃપ્તિ કેવી રીતે થાય છે એ કારણની શોધમાં ઉતર્યા વિના જ અતુકૂલ આહારને સેવે છે તો તે તે ફલને પામે છે, અને એ કારણો મો અત્યંત સકારણુ સમગ્રજ તો પછી જ હું બોજન પ્રદણ કરું એ પ્રમાણેના દુરાગ્રહ સેવે છે તો તેના પરિણામમાં બૂખમરણે જ પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રતિપાદન દુર્બલ થતું રહે છે તે જ પ્રમાણે યોગવિદ્યાની કેટલીક પ્રક્રિયા એટલી તો ગૃહ હોય છે કે શરીરચંત્રનું યથાવત્ જ્ઞાનવિનાના તથા વિચરચનાના નિયમોને યથાધરોતે ન જાણનાર પુરુષોને એના ફલનો પ્રકાર આરંભમાં સમગ્રજ તેવો હોતો નથી. પણ એ પ્રકાર સદા સર્વને દુર્બોધ રહે છે એમ હોતું નથી. તે તે પ્રકારની ક્રિયાને સિદ્ધ કરવાથી અંતઃકરણ વિકાસ પામે છે તથા સદમ વસ્તુને પણ અવલોકવાના સામર્થ્યવાળું થઈ રહે છે ત્યારે એ સર્વ પૂર્વે દુર્બોધ ભાસતા પ્રકાર દરેકામકલવત્ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે. તેથી આ ગુરુત્તમ વિદ્યામાં આરંભમાં શ્રદ્ધાની અને ધૈર્યનો ખાસ અપેક્ષા રહે છે, એનું સદા વિવેકીએ નિરંતરણુ કરવું ઉચિત નથી.

આ પ્રમાણે પાંચ પ્રકારની દન્તધોતિ અથવા યથાર્થ રંતે કહીએ તો મુખધોતિ અંધકારે વર્ણવી, હવે હૃદયધોતિ પણ બહિર્ધોતિમાં જ ગણાય છે અને એને જ હાલ પ્રવશઃ ધોતિકર્મમાં લેવાય છે તેનું પ્રતિપાદન કરે છે.

॥ હૃદયોતિઃ ॥

हृदयौतिं त्रिविधं कुर्याद् दण्डवमनवाससा ॥ ૩૭ ॥

રમ્ભાદળં હરિદ્રાયા ચેત્રદળં તથૈવ ચ ।

હૃન્મધ્યે ચાલયિત્વા તુ પુનઃ પ્રત્યાહરેચ્છનૈઃ ॥ ૩૮ ॥

કફપિત્તં તથા ક્લેદં રેચયેદૂર્ધ્વવર્ત્મના ।

દળદ્યૌતિવિધાનેન હૃદ્રોગં નાશયેદ્ધ્રુવમ્ ॥ ૩૯ ॥

મોજનાન્તે પિબેદ્ વારિં ચાકળં પૂર્ણિતં સુધીઃ ।

ઋર્ધ્વદૃષ્ટિં ક્ષણં કૃત્વા તજ્જલં વમયેત્પુનઃ ॥ ૪૦ ॥

નિત્યમમ્યાસયોગેન કફપિત્તં નિવારયેત્ ।

ચતુરંગુલવિસ્તારં સૂક્ષ્મવસ્ત્રં શનૈર્વિશેત્ ॥ ૪૧ ॥

પુનઃ પ્રત્યાહરેદેતત્ પ્રોચ્યતે ધૌતિકર્મકમ્ ।

ગુલ્મજ્વરપ્લીહકુષ્ઠં કફપિત્તં વિનશ્યતિ ॥ ૪૨ ॥

આરોગ્યં લલપુષ્ટિશ્ચ મંવેત્તસ્ય દિને દિને ।

ભાવાર્થઃ—વિવેકી યોગસાધક બોજન કરી રહ્યા પછી બોજનને અંતે છેક કંદેશ સુધી પાણી આવે તેટલું પાણી પીએ છે અને ઉંચી દૃષ્ટિ રાખી તે સંધ્યા બજને પછી બહાર વમન કરી કાઢી નાંખે છે તે વમન ધૌતિ છે કે જોનો નિત્ય અભ્યાસ કરવાથી ૪૫ તથા પિત્તની નિર્જલિત થઈ જાય છે.

આર આંગળ પહોળો, સૂક્ષ્મ કકડો (વસ્ત્ર) લેવો અને તેને ધીમે ધીમે આવીને ગળાની અંદર ઉતારી દેવો અને પછી તેને પુનઃ બહાર કાઢવો તેનું નામ વસ્ત્રધૌતિ છે અને આ વિધિને જ પ્રાથમિક ધૌતિકર્મ કહેવામાં આવે છે. આ ધૌતિકર્મ કરનારના ગુલ્મ (ઉદરમાં થતો વાયુ) જ્વર, પ્લીહરોગ, કુષ્ઠરોગ તથા કફ અને પિત્તના રોગો નાશ પામે છે તથા તેને આરોગ્ય, બલની અધિકતા ઇત્યાદિ દિવસે દિવસે દેખાય છે.

અદ્વિત્રિવિધ પ્રકારે છાતીના મળને સાફ કરવાના ત્રણ પ્રકારને ત્રણ પ્રકારની હૃદધૌતિ કહી, એ ત્રણને પ્રસંગપરત્વે સાધકોને કર્તવ્ય છે છતાં સામાન્ય પ્રકારે તૃતીય પ્રકારે જ એ ધૌતિને કરવાનો વિધિ વિશેષ પ્રચલિત છે, અને ઇતર યોગના અધોમાં ધૌતિકર્મમાં આ તૃતીય પ્રકારનું જ પ્રતિપાદન કરેલું દેખાય છે. વસ્ત્ર કેટલું લાંબું લેવું તેનું પ્રમાણ અદ્વિ કહ્યું નથી છતાં ઇતર અધોપ્રમાણે સોળ દરત લાંબું લેવાનો પ્રચાર જણાય છે. આરંભક સાધકથી આરંભમાં સોળ હાથ લાંબો કકડો ગળાતો નથી પણ માત્ર ઘોડો જ તે ગળી શકે છે તેથી સોળ હાથ સુધીનો કકડો ગળી જવાનો પ્રયોગ કેટલાક દિવસના અભ્યાસ પછી જ સિદ્ધ થાય છે. માટે સાધકે ક્રમે ક્રમે વધતાં જવું યોગ્ય છે. એ કકડો નવો અર્થાત્ મળરહિત હોવો જોઈએ એ ખાસ જરૂરનું છે તેમ જ કાંજાળો કે એવો અન્ય પ્રકારે દૂષિત નહિ હોવો જોઈએ. તેમ જ એને ઘાષ નાંખી સ્વચ્છ કરેલો એ લેવો જરૂરનો છે તથા બને તો એને રેનેહવાંળો—સહજ ધીના હાથ દીધેલો કરેલો હાય છે તો ગળાના ભાગમાં સોરાઈ એથી થતો નથી, જે એ વસ્ત્ર મળવાળું હોય છે તો એ મળ ઉભટો છાતીના ભાગમાં જવાથી બાધિ થવાનો સંભવ છે તેમ જ એ રક્ષ હોય છે તો ગળું સોરાઈ જવાથી વેદના થાય છે. આ ધૌતિના પ્રયોગ કરનારે અત્યંત સંવાળથી આ વિધિ ધીમે ધીમે કર-

વાનો છે તથા ઝેટલા દિવસ એ વિધિ કરવામાં આવે તેટલા દિવસ તેજ, મર્યા, મરી આદિ આહારનો ત્યાગ કરવા પણ જરૂર રહે છે. કારણ કે ગળામાં અથવા નલિકામાં કોષ્ઠભાગમાં પણ એ વસ્તુના ધૂષણથી ક્ષત અથવા વરમજેવું થયું હોય છે અને ત્યાં મર્યાજેવો તીક્ષ્ણ પદાર્થ અડકે છે તો તેથી દાહ થાય છે અને તે વરમની વૃદ્ધિ થાય છે. આ જ પ્રમાણે વમન ધોતિ કરનારે પણ સ્વચ્છ, ક્ષારરહિત જલ લેવું સારું છે અને તેને પણ વમન કરવાથી કાક-ડાના ભાગમાં સુદૃઢ વરમ થવાનો સંભવ રહે છે તેથી તેમ જ જરૂરના ભાગમાં પણ અતિ સ્વચ્છતા પાણીથી શોધન થવાથી થાય છે તેથી તેજ, મર્યા, આદિ તીક્ષ્ણ આહાર લેવામાં નુકસાન છે આ જ પ્રમાણે દંડધોતિ કરનારમાટે પણ આ આદિ સર્વ નિયમો આવશ્યક છે. તેથી સંક્ષેપમાં કહીએ તો ધોતિકર્મ કરનારમાત્ર એ સાર્વત્રિક આહાર લેવો આવશ્યક છે તથા તેટલા દિવસ ખાસ કરીને એ અન્નનલિકા તથા જરૂરને ચચાટ થાય એવા પદાર્થમાત્રનો ત્યાગ કરવો જોઈએ છે. આ ધોતિથી પચનસંબંધના વ્યાધિઓ દૂર થઈ જાય છે અને તેથી એનું માહાત્મ્ય પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિથી વૈદ્યવિચારને સ્વીકારનારને પણ અજ્ઞાન રહ્યું નથી. જેમ અસ્તિક્રિયા માટે એ લોકો 'કુશ' અને 'એનીરા' વાપરે છે તેમ જરૂરને ધોવામાટે પણ 'સ્વરટયૂઝ' શોધી કાઢી છે જેને 'સ્વમકટયૂઝ' નામ આપવામાં આવે છે. એ ટયૂઝનો એક છેડો બહાર પાણીમાં રાખવામાં આવે છે અને બીજો આવી મળાની અંદર ઉતારેલો હોય છે ત્યાર પછી વચ્ચેના ઉપસેલા ભાગને દાખવાથી બહારનું જલ અંદર પ્રવેશે છે અને બહારનો છેડો જલની બહાર કાઢી નાંખવાથી પછી જરૂરમાંનો ખોરાક કે જે જલવડે પ્રગટી રૂપમાં થયેલો હોય છે તે બહાર પણ કાઢી નાંખાય છે. અશક્ત માણસમાટે આ 'સ્વમકટયૂઝની' સહાય લેવાની ખાસ જરૂર રહે છે, પણ સાધારણ કરવા માટે વમનધોતિ અત્ર બતાવ્યા પ્રમાણે કરવામાં આવે તો તે બસ છે. અત્ર એ ટયૂઝનું કથન કહેવાનો સમય એ છે કે જે આજે આપણે વિચાર કરીને ઉપયોગી છે તેમ નિર્ણય પર આવ્યા છીએ તે સંબંધમાં યોગનિષ્ણત પુરુષોએ ધણું વર્ષોનાં વર્ષો થયાં નિર્ણય કરી બતાવ્યા છે. તથા આ ધોતિકર્મનું માહાત્મ્ય સિદ્ધ કરવા હાલ પ્રયત્નની અપેક્ષા રહી નથી.

આ પ્રમાણે આ 'શોધાથી ધોતિકર્મનું' પ્રતિપાદન કરી છાતીનો ભાગ તથા જરૂરને ધોવાનો વિધિ અત્ર દર્શાવે નીચેના ભાગનો નિધિ રહ્યો છે કે જેને મૂલશોધન કહે છે. તે મૂલશોધનનું પ્રતિપાદન કરે છે.

અપાનકૂરતા તાવધાન્મૂલં ન શોધયેત્ ॥ ૪૩ ॥

તસ્માત્સર્વપ્રયત્નેન મૂલશોધનમાચરેત્ ।

પીતમૂલસ્ય ઢળેન મધ્યમાંગુલિનાપિ વા ॥ ૪૪ ॥

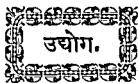
યત્નેન ક્ષાલયેદ્ગુહ્યં વારિણા ચ પુનઃ પુનઃ ।

વારયેત્કોષ્ઠકાઠિન્યમામાજીર્ણં નિવારયેત્ ।

કારણં કાન્તિપુષ્ટયોશ્ચ દીપનં વહ્નિમણ્ડલમ્ ॥ ૪૫ ॥

સાવાયે:—જ્યાંસુધી મૂલનું શોધન પુરૂષ કરતો નથી ત્યાંસુધી જ અપાનવા-યુની કૂરતા રહે છે, તેથી સર્વ પ્રયત્નવડે મૂલ શોધન કરવું પડે છે. કાન્તિ દરડેના મૂલવડે અથવા મધ્યમાં આંગળીવડે વારંવાર પાણીથી વિકાસ કરી તેને જલવડે સાફ કરવું તે મૂલ-શોધન છે. આ મૂલશોધન થવાથી કોષ્ઠની કઠિનતા તથા આમાણનું જનું રહે છે એટલું જ નહિ પણ એ મૂલશોધનપ્રયોગ કાન્તિ તથા પુષ્ટિને સાધે છે અને જરૂરજિન વધે છે અર્થાત્ પચનસક્તિ પ્રદીપ્ત થાય છે.

(અપૂર્ણ.)



ઉદ્યોગિનમ્ પુરુષસિદ્ધમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ.

ઉપાદ્ધાત.

આપણા દેશની પૂર્વની અને આજની સ્થિતિમાં ધણું અંતર પડી ગયું છે. પૂર્વે દશ રૂપૈયા માણસ કમાતો હોય તો તે પોતાનો અને પોતાના કુટુંબનો નિર્વાહ ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકતો હતો. અનાજ, ઘી, તેલ, વગેરે ધણું સસ્તું હોવાથી તેને આજની પેઢે નિર્વાહને માટે ચિંતા રહેતી ન હતી. હું શું ખાઈશ, હું શું પહેરીશ, મારા વિવિધ વ્યવહારને હું કેવી રીતે ચલાવીશ, એ પ્રકારની ચિંતા પૂર્વે આ દેશમાં મનુષ્યને થતી ન હતી. મનુષ્યને તો શું પણ એક રાંડીરાંડ ડોશી હોય તેને પણ નિર્વાહની ચિંતા નહતી. પૂર્વે એક રાંડીરાંડ ડોશી રેડીયો કાંતીને કે એવી બીજી મજૂરી કરીને પોતાનો અને પોતાને પુત્રપુત્રી પ્રજા હોય તો તેનો નિર્વાહ કરતી એટલું જ નહિ પણ જ્યારે તેનું મરણ થતું ત્યારે તેના દિવસ-પાણીમાટે પણ તેની પાસેથી સંચય કરેલા પૈસા નીકળતા. આ પ્રમાણે નિર્વાહની પૂર્વે પ્રજાને ચિંતા ન હોવાથી તે સમયે પ્રજાનું આરોગ્ય અને આયુષ્ય સદૃજ ઉત્તમ પ્રકારનું બન્યું રહેતું હતું.

પૂર્વે આપણા દેશમાં જે મોટા પુરુષો યદ્ય ગએલા છે તથા જે શોધો યએલી છે અને જે અપૂર્વ અંશે રચાયા છે, તેનું કારણ એ છે કે તેમને તે સમયે, નિર્વાહની ચિંતા ન હતી. બ્રાહ્મણોને તો નિર્વાહને માટે કોઈ પણ પ્રયત્ન જ કરવો પડતો ન હતો. તે માનસ તથા અધ્યાત્મ ઉન્નતિ કરવામાં પોતાના સર્વ સમયનો વ્યય કરતા, અને તેનો લાભ અન્ય પ્રજાને આપતા અને તેમનું પોષણ અન્ય પ્રજા ઉત્તમ પ્રકારે કરતી હતી. મનુષ્યને જ્યારે નિર્વાહની ચિંતા હોતી નથી ત્યારે તે કંઈ મહત્વનું કાર્ય કરી શકે છે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં જે વિજ્ઞાનવિદો મોટી મોટી શોધો આજે કરી શકે છે તેનું કારણ એ છે, કે તેમને રાજ્ય કે અન્ય શ્રીમાન વર્ગ ઉત્તમ પ્રકારનું ઉત્તેજન આપે છે અને તેથી તેમને નિર્વાહને માટે કંઈ જ કરવું પડતું નથી. આ પ્રમાણે હોવાથી આ વિદ્વાનો પોતાનો સર્વ સમય વિવિધ શોધો કરવામાં જ ગાળે છે.

આપણા દેશમાં આજે મનુષ્યોની સ્થિતિ જોઈએ છીએ તો જાણાય છે, કે નિર્વાહને પ્રશ્ન સર્વના જીવનમાં આજે અગત્યનો યદ્ય પડેલો છે. અને પ્રજાના મોટા ભાગને મોટે ભાગે સર્વ સમય નિર્વાહ ચલાવવામાં જ જતો હોવાથી તે અન્ય કંઈ જ કરી શકે તેમ હેતુ નથી. આજે આપણા દેશમાં ધણા મનુષ્યો માત્ર નિર્વાહ જ કરી શકે તેટલું જ કાર્ય કરી શકે છે, અને તે તેટલું જ કરીને મરણને મરણ યદ્ય રહે છે. ધણા મનુષ્યોને આજે નિર્વાહને માટે એટલો પરિશ્રમ કરવો પડે છે તથા એટલો સમય ગાળવો પડે છે, કે તેમને નિશ્ચિતી વાંચવું હોય છે કે કોઈ અબ્યાસ કરવો હોય છે તો તે કરી શકતા નથી. જપ, તપ, કે યોગ સાધવાની ઇચ્છા હોય છે તો તે કરી શકતા નથી; શરીરને સુધારવાને વ્યાયામ, ફરવા જવું વગેરે યત્ન

કરવો હોય છે તો તેને માટે તેમને નિવૃત્તિ હોતી નથી, નિવૃત્તિથી તત્ત્વચિંતન કે શાસ્ત્રાધ્યયન કરવું હોય છે તો તેને માટે અવકાશ હોતો નથી, કોઈ શોધપાછળ સમય ગાળવો હોય છે તો તે મળી શકતો નથી. મનુષ્ય કુશળ હોય છે અને આજના સમયની સ્થિતિ અનુકૂળ કાર્ય કરી શકે છે તો તે પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે છે, એવો આજે સમય છે. અને જે મનુષ્યો પૂર્વના સમયના જેવું નિવૃત્તિ પરાયણ હોવાનું ગાળવા લાયક છે તે દરિદ્રી રહે છે તથા તેમને નિર્વાહનાં ફાંદાં પડે છે. ચાર કરોડ કે તેથી વધારે સખ્યા દિંદુરતાનમાં ભુખે મરે છે, એમ કહેવાય છે તે કેવલ યોગ્ય જ છે. અનેક મનુષ્યો બીજા માગીને પોતાનું જીવન ચલાવે છે, અનેક મનુષ્યો મજૂરી કરીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે અને અનેક મનુષ્યો મજૂરીથી પણ ખરાબ એવી અત્યંત પરતંત્રતાવાળી નોકરી કરીને પોતાનું જીવન ચલાવે છે, આ પ્રમાણે આજે આપણા દેશમાં પ્રજાની સ્થિતિ વિલક્ષણ યથા ગણ છે, અને નિર્વાહનો પ્રશ્ન સર્વના જીવનને આજે લાગુ પડ્યો છે.

જે મનુષ્યો કેળવણી છે અને જે કંઈક ઠીક કમાય છે તેમની સ્થિતિ પણ નિશ્ચિત જોવામાં નથી આવતી, કારણ કે આજે જીવન એટલું મોઢું થઈ ગયું છે, કે સારી કમાણીવાળાને પણ ઉત્તમ પ્રકારે નિર્વાહ કરવો કઠિન જણાય છે. આજે પગાર રૂપેના મનુષ્ય કમાતો હોય તો તેને નિવૃત્તિ હોય છે એમ હોવા નથી, પણ તેને પણ અનેક પ્રકારની તાણ નિલ રહેલી હોય છે જ. તેનાં બે કારણો છે; એક તો પૂર્વના કરતાં અનાજ, ધી, તેલ, વગેરે ધણું મોઢું મળે છે તથા બીજું મનુષ્યની જરૂરીઆતો પણ આજે ધણી વધી છે. આજે પ્રથમ તો ઘોખીનાં ઘાએનાં ઉત્તમ પ્રકારનાં ફેસનવાળાં કપડાં મનુષ્યોને પહેરવા જોઈએ છીએ. પંદર અને વીશ રૂપૈયા કમાતા હોય તેવા મનુષ્યો પણ બંને કે ચાર ચાર આના ઘોખીને આપીને 'પોલીશ' વાળાં કપડાં પહેરે છે. બાર બાર આના આપીને 'શર્ટ' સીતડાવે છે, તથા દશ અને પંદર વીશ રૂપૈયાના કોટ પહેરે છે. સારા ફેશનવાળા 'જુટ' પણ આજે આ મનુષ્યોને પહેરવા જોઈએ છીએ. મોળાં વિના તો ઘણા મનુષ્યોને આશ્વર્ય નથી. ઘણાને તો વળી કાકર નેકટાઇ પણ જોઈએ છીએ. આ વિના ચાદા, કોરી, સોડાવોટર, વગેરે પીવાને પણ અનેક મનુષ્યોને જોઈએ છીએ. અને આ પ્રમાણે અનેક પ્રકારની જરૂરીઆતો મનુષ્યે વધારી મૂકી છે, જેને લીધે જે સારું કમાતા હોય છે તેમને પણ હંમેશાં તંગી રહે છે તથા જેમની સાધારણ કમાણી છે તેમને તો નિત્યની તંગી જ હોય છે, અને તે એક દિન્દિજેવું જ જીવન ગાળે છે. આ મનુષ્યો પોતાને અતિ નિર્ધન અને દુઃખી સમજે છે અને નિરંતર અસંતુષ્ટ રહેતા જોવામાં આવે છે. પરંતુ આ મનુષ્યોને દુઃખી થવાનું એક કારણ એ પણ છે કે તેમણે પોતાની નિરર્થક જરૂરીઆતો ધણી વધારી મૂકેલી છે. આ મનુષ્યોએ જો પોતાનું જીવન સુખી કરવું હોય તો આ પ્રકારની નિરર્થક ખાસીયતોને ઓછી કરવી.

ચિંતા, લાપ, ગ્લાનિ, અનિશ્ચિંતપણું, પ્રવૃત્તિ એ આજે મનુષ્યના જીવનમાં સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય થઈ રહેલાં જણાય છે. અને તેને લીધે પ્રજાનું આરોગ્ય પૂર્વના કરતાં ધણું નિકટ પ્રકારનું જોવામાં આવે છે; તેની સાથે તેમનું આયુષ્ય પણ ધણું ટુંકું થઈ ગયેલું જણાય છે. પૂર્વે આરોગ્યના નિયમોને આજની પેઠે ઉત્તમ પ્રકારે પ્રજા જાણુની ન હતી છતાં ઓછો અને પુરો ઉત્તમ પ્રકારના આરોગ્યને અને લીધે જીવનને અનુભવતાં હતાં. આજે જે શ્રીમાન જણાય છે તે મનુષ્યો ધી દુધ વગેરે ખાય છે તથા ગાડીમાં દરે છે દરે છે, છતાં

તેમનાં જીવન ચિંતા, લય, નિવૃત્તિને અભાવ વગેરેથી યુક્ત હોવાથી તેમનું આરોગ્ય પણ નિ-
કૃષ્ટ પ્રકારનું જોવામાં આવે છે તથા તેમનાં આયુષ્ય પણ ટુંકાં થઈ ગયેલાં જણાય છે. અને
આ પ્રમાણે આ દેશની સ્થિતિ બીજી રહેશે તો અદ્ય સમયમાં જ પ્રજાના આરોગ્ય અને
આયુષ્યની અધિક ક્ષતિ થશે અને પ્રજાના અધિક વિનિષાદની સાથે તેનાં વિનાશ પણ
થશે જ.

આ પ્રમાણે પ્રજામાં ચિંતા, અનિવૃત્તિ, લય ગ્લાનિ વગેરેના પ્રવેશ થવામાં પ્રાથ્વાત્ય
દેશો સાથેના આ દેશનો સંબંધ એ જ કારણ છે. બીજા દેશોના સંબંધ કરીને આ દેશને
કટલાક લાભ થયા છે તેની ના નથી, પણ તેની સાથે તેને ઘણી હાનિઓ પણ થયેલી છે. પૂર્વે
આ દેશમાં નિર્વાહની ચિંતા પ્રજાને ન હતી તે આજે આ દેશના સંબંધે કરીને દાખલ
થયેલી છે, જે પ્રજાના જીવનને શોષી લેઈ તેના વિનાશ કરનાર છે. આપણા દેશમાંથી ઘડું
ચોખ્ખા, તાલ, વગેરે અનેક પ્રકારનું અનાજ મોટા જગ્યામાં પરદેશમાં દર વર્ષે તથાજ જાય
છે, અને જે તેને પકવનાર છે તે ખેડૂનો પણ લુપ્ત મરે છે. આ વિના બીજા અનેક વસ્તુઓ
આ દેશમાંથી અન્ય દેશોમાં ધસડાઈ જાય છે, અને તેની વિવિધ ઉદ્યોગવડે રૂપાંતર થઈને
તે જ પુનઃ આ દેશમાં આયાત થાય છે, અને તેનું આઠ દશ કે પંદર વીસ ઘણી કિંમત અહીં
ઉપજે છે. આ રીતે નિકાસ અને આયાત બંને રીતે આ દેશને હાનિ થાય છે.

જો આવી જ સ્થિતિ થોડાં વધારે વર્ષ ચાલુ રહેશે તો પ્રજાની ઉત્તરોત્તર અધિક પ-
ડતિ થશે અને પ્રજા થોડા જ વખતમાં યુક્તામણીરીની સ્થિતિમાં આવી જશે, તથા તેમને
મજુરી કરીને પેટ ભરવાનું જ માત્ર રહેશે, અને રોગ, દરિદ્રતા, વગેરેથી પીડાતી તે વિનાશ-
ના જ સુખમાં પ્રવેશશે.

તેથી આ પ્રાપ્ત સ્થિતિને જો સુધારવી હોય, તથા અવિષ્કમમાં પ્રજાને જે વિનિષાદ
થવાનો સંભવ છે તે વિનિષાદ અને વિનાશમાંથી પ્રજાને ઉદ્ધારવી હોય, તથા પ્રજાના આરોગ્ય
અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરીને તેમનાં જીવનને અધિક સુખી કરવા હોય તો આ સંબંધમાં
ભુદ્ધિમાનોએ તથા આખી પ્રજાએ જરૂર વિચાર કર્તવ્ય છે તથા જે યોગ્ય ઉદ્ધારનો માર્ગ
જણાય તે માર્ગે અવિચલે અને પૂર્ણ ઉત્સાહથી અપ્રમાદપૂર્વક અનુસરવું ધરે છે.

એ પણ એક સિદ્ધ વાત છે, કે પૂર્વના જોવા સમય હવે નથી જ આવનાર. જેમ
પૂર્વે રૂપૈયાનું પાંચ શેર દશ શેર થી મળતું હતું તેમ હવે પછી શું તે મળશે, કે પૂર્વે જેમ
રૂપૈયાનું ચાર પાંચ મણ અનાજ મળતું હતું તેમ હવે તે પ્રમાણે કદી મળશે શું ? આવી
કાંઈ આશા રાખવું હોય તો તે દુરાશા જ છે. ભૂતકાળની સ્થિતિ ભૂતકાળસાથે જ ગઈ છે
અને હવે તેનું દર્શન થવું દુર્લભ છે, પરંતુ તેને ઠંડાણે આજે જે પ્રકારની સ્થિતિ જોવામાં
આવે છે તેના કરતાં પણ વધારે નિકૃષ્ટ સ્થિતિ આવવાનો સંભવ છે. આજે રૂપૈયાનું દોઢ શેર
થી મળે છે તો પાંચ વર્ષે શેર કે અઢેરની આશા રાખવાની છે. આજે આને કે જે આને
શેર દુધ મળે છે, તો હવેના વર્ષોમાં ચાર છ આને શેરની જ આશા રાખવી. કારણ કે, જે
દિશામાં વર્તમાન સમય ગતિ કરે છે તેમાંથી તેનું પાછું ફરવું થાય એવાં કાંઈ દૃષ્ટ કારણો
તો જણાતાં નથી. હજી આપણો દેશ યુરોપ અને અમેરિકાના સંબંધમાં વર્ષે પ્રતિવર્ષે અધિક
આવતો જશે અને તેમ તેમ તેની સ્થિતિ અધિક કઠોળી થતી જશે જ. યુરોપ અને અમે-
રિકામાં આજે જીવન કટકું મોઘું થઈ પડેલું છે તેની જોને મદિતી છે તે જ સમજી શકે છે.

કે ત્યાં આપણા દેશ કરતાં મનુષ્યોને ઘણી જ હાડમારી વેઠવી પડે છે. હજી પણ આપણા દેશની સ્થિતિ કંઈક ઠીક છે. હજી આઠદશ રૂપૈયા મહિને જે મજુરવર્ગ કમાય છે તેને સ્વતંત્ર ખુંપકું પડી રહેવાને મળે છે, તથા ભાત કે રોટલા પણ ખાવાને મળી શકે છે. પરંતુ ત્યાં તો મનુષ્યોને, સારી કમાણીવાળાને પણ સ્વતંત્ર રહેવાને ધર મળી શકતું નથી તથા ખાવા-પીવાને માટે ઘણા પૈસા આપીને 'હોટલોના જ આધારઉપર રહેવું' પડે છે.

તોપણ જેમ જેમ આપણે આ દેશોના સંબંધમાં આવતા જાણું તેમ તેમ તેનો ચોપ જરૂર આપણને લાગશે જ, કારણ કે જેટલા સંબંધમાં આપણે આવ્યા છીએ તેટલી હાલિ તો આપણા દેશને યથેલી છે જ. અને જેમ જેમ આ દેશો સાથેનો આપણો અધિક સંબંધ તેમ તેમ જીવન વધારે મોઢું સમજવું.

તેથી કોઈ એમ કહે કે મનુષ્યો જે આપણા દેશમાં સાદું જીવન ગાળના થાય તો તેમને તથા દેશને લાભ થાય, પણ આ કહેવું યથાર્થ નથી. મનુષ્યે કંઈ પણ આ સંબંધમાં કર્તવ્ય છે તો એ કે તેમણે ખોટી ફેશનને દૂર કરવી. બાકી પૂર્વના જેવું સાદું જીવન આજે મનુષ્યો ગાળી શકે તેવો જમાનો જ હવે નથી રહ્યો. દેશ અને કાળને લઈને સ્થિતિ એવી ઘણી ઘણ છે કે આજે કેટલાંક ખરચ તો અનિવાર્ય થઈ રહેલાં છે. પૂર્વે રેલ્વેગાડીનું ખરચ, પોસ્ટજનું ખરચ, ધોળીનું ખરચ, અને એવાં બીજાં ખરચ ન હતાં. જ્યારે આજે તે અનિવાર્ય થઈ રહેલાં છે. આજે પૂર્વના કરતાં કપડાં પણ કંઈક સારાં પહેરવાં પડે છે તથા તેને સ્વચ્છ પણ રાખવાં પડે છે. વળી અનાજની પણ પૂર્વના કરતાં ઘણી મોઢવારી છે તથા તે દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે અને વધતી જ જશે. આ વર્તમાન સમયમાં જેને રહેવું છે તેણે વર્તમાન સમયમાં પ્રકટ થતાં કોઈ કોઈ વર્તમાનપત્રો પણ વાંચવાં જોઈએ તથા પુસ્તકોનું પણ થોડું ધણું ખાચ કરવું જોઈએ. જે મનુષ્યને ભૂતકાળમાં રહેવું હોય તો તેની કેટલીક જરૂરીઆતો આજી થઈ શકે છે, પરંતુ જેને વર્તમાનકાળમાં રહેવું છે તેણે તો કેટલુંક ખરચ કરવું જ જોઈએ.

આ વગેરે કારણો જોતાં મનુષ્ય પોતાના ખરચમાં ઘણો જ ઓછો ઘટાડો કરી શકે છે, તેથી તેની સ્વતંત્રતા બની રહે, તેને બહુ હાડમારી ન વેઠવી પડે તથા કંગાલ સ્થિતિમાં ન રહેવું પડે તથા આવી સ્થિતિમાં ઉત્તરોત્તર ન જવું પડે તેને માટે એક જ ઉત્તમ માર્ગ છે. અને આ માર્ગ સમસ્ત પ્રજાએ પોતાના ઉદ્ધારઅર્થે મંડજી કરવામોગ્ય છે. વળી બીજા દેશોની સાથે આપણા દેશને સ્પર્ધા કરવાની પણ રહેલી હોવાથી આ માર્ગને સ્વીકારવો એ જ પ્રજાને વર્તમાન નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાંથી ઉન્નતિ કરનાર અમને જણાય છે.

આ માર્ગ તે ઉદ્યોગનો છે. જે પ્રજા વિવિધ ઉદ્યોગને સેવતી થાય તો આજે જેવી સ્થિતિ છે તેવી સ્થિતિ છતાં પણ તેનું જીવન સુખી થઈ રહે. તથા ભવિષ્યમાં પ્રજાની જે હજી પણ નિકૃષ્ટ સ્થિતિ થવાની આશા રાખવામાં આવે છે, તે પણ દૂર થઈ રહે, અને ઉત્તરોત્તર પ્રજાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થતી રહે. પૂર્વના જેવો જ જે સમય આજે હોત તો આજે જેટલી ઉદ્યોગી પ્રજા છે તેટલા ઉદ્યોગથી ચાલી શકત અને તેને હાડમારી ન વેઠવી પડત. પણ આજે સમય બદલાઈ ગયો છે.

સામાજિક વિષયો.

વહાઈટ સ્લેવ ટ્રાફિક

અથવા

પાશ્ચાત્ય નરપિશાચોનાં ભયંકર કૃત્યો.



૦૬૧ વહાઈટ સ્લેવ ટ્રાફિક ' સંબંધમાં અમારા એક મિત્ર એક વખતે પુસ્તક વાંચતા હતા. તેમણે અમને આ સંબંધમાં એક બે પુસ્તક વાંચવા ખાસ ભલામણ કરી. પરંતુ ઉજ્જણી બાબુ જોવાનો જ અમારો સ્વભાવ હોવાથી, અમને આ સંબંધમાં પુસ્તક વાંચવું કંઈ યોગ્ય જણાયું નહિ. પરંતુ તેમણે જે ત્રણ પુસ્તક આ સંબંધમાં વાંચીને એક પત્રના તંત્રી તરીકે આ લેખ સંબંધમાં કંઈ પણ જણાવવાની જરૂર છે, કારણ, કે તેની પાશ્ચાત્ય પ્રજાની સામાજિક સ્થિતિ સંબંધમાં જણાવતાં જેવું ઘણું જણાવવામાં આવે છે, એમ પુનઃ સ્મરના કરી અને હજારો એન. વીલીસનું ફ્રેડુ 'વેસ્ટર્ન મેન વીથ ઇસ્ટર્ન મોરલ્સ' (Western Men with Eastern Morals by W. N. Willis) નામનું આ સંબંધનું પુસ્તક વાંચવા આપ્યું. અમે આ પુસ્તક રસપૂર્વક વાંચી ગયા, કારણ કે લેખકે તેને વિશ્લેષણ વિષય છતાં ઘણી રસવાળી અને સરળ ભાષામાં લખ્યું છે. આ પુસ્તક પૂરું કરતાં કરતાં અમારા મગજમાં ભારે ફેલાવ થતો હતો અને અંતરાત્મામાંથી કાંઈ વિલક્ષણ ક્રોધનો ભાવ જાગી ઊઠતો હતો. શામટે આ પ્રમાણે થતું દશે, તે જણાવતી વાચકને ઉત્કંઠા થવાવિના નહિ જ રહે. તે પ્રમાણે થવાનું કારણ એ હતું, કે તેમાં પાશ્ચાત્ય નરપિશાચોનાં ભયંકર કૃત્યોનું જે વર્ણન કર્યું હતું તે અસહ્ય જણાતું હતું.

પૂર્વે રાક્ષસો કાંઈ કાંઈ કન્યાઓને લેઈ જતા તથા અન્ય દુરાચાર સેવતા હતા એવું પુરાણોદ્ધાર આપણે સાંજબુદ્ધિ છે તથા તે મઘમાંસનો ઉપયોગ કરતા હતા, એ વગેરે પણ જાણ્યું છે, પણ આ પૂર્વના રાક્ષસોને પણ દુષ્ટતામાં ટકર મારી નાખ એવા રાક્ષસોનો યુરોપ તથા અમેરિકા દેશમાં આવે જોવામાં આવે છે.

મનુષ્ય ઇશ્વરનો અંશ કહેવાય છે, છતાં તેનાં કૃત્યો જ્યારે આવાં ભયંકર જોવામાં આવે છે ત્યારે હૃદિમાનને પણ આશ્ચર્ય થવાવિના નથી રહેતું, કે અહો ! મનુષ્ય કેટલે નીચે ઉતરી શકે છે તથા કેવાં નીચ કૃત્યો કરી શકે છે ! તથા તે ઇશ્વરનો અંશ દશે કે કેમ એવી ચાંકાને પણ રથાન મળે છે. આજે ઘણાં મનુષ્યોનું એવું માનવું છે, કે મનુષ્યની પડતી થતી નથી, પણ સર્વદા તેની પ્રગતિ-ઉન્નતિ જ થાય છે, પછી તે ગમે તેવાં કૃત્ય કરે છે. આ સિદ્ધાંત આપણાં આર્થશાસ્ત્રને સંમત દેાય એમ આ નેપકનું માનવું નથી. મનુષ્ય શુભ કર્મવડે જેમ ઉચે ચડી શકે છે, તેમ તે દુષ્ટતાવડે મનુષ્યથી હઠકા યોનિમાં પણ પાડી શકે છે. અને અત્ર સ્વર્ગમાં જન્મવામાં આવનાર દુષ્ટ મનુષ્યોનાં દુષ્ટ કૃત્યો જોઈને બીજાં જ કાંઈ હૃદિમાનને એમ જણાવાવિના રહેશે, કે આવાં કૃત્ય કરીને કાંઈ પણ ઉચે ન

જ સદી રાકે, પણ તેણે જેમાં વિવિધ કષ્ટપ્રદ દુઃખો રહેલાં છે એવી તિર્પક યોનિમાં જ જન્મ લેખ્યો.

આ 'વ્હાઇટ સ્લેવ ટ્રાફિક' (White slave Traffic) શું છે તે સ્વદેશમાં અત્ર આગળ જણાવવામાં આવનાર છે જ. પરંતુ તે પૂર્વે એ બાબતો એને લગતી જણાવવાની છે, જે પ્રથમ જણાવી દેખાએ છીએ. તે એ બાબતો આ છે; (૧) આપણે જો યુરોપ તથા અમેરિકા દેશોની જાહોજલાલી જોઈ છે તો તેમાં આપણે એક જ બાબત જોઈ છે, કે એક જ ઉજળું જોવાની દૃષ્ટિથી તેને જોઈ છે. આપણા દેશના ધણુ: સુધારકો માને છે, કે યુરોપ તથા અમેરિકા દેશો આજે ઉન્નતિના શિખરે વિરાજે છે; અને તેમને પગલે પગલે આપણે આપણી ઉન્નતિને માટે ચાલવાની જરૂર છે. પરંતુ આ મનુષ્યોને ખબર જ નથી, કે વાસ્તવ ઉન્નતિ શું છે. આ દેશોએ આર્થિક ઉન્નતિ વિવિધ ઉદ્યોગોપર પોતાની કરેલી છે, તેની ના નથી, તથા ખીણ કેટલીક વ્યાવહારિક કુશલતા આપણા કરતાં વધારે મેળવેલી છે, તેની પણ ના નથી. પણ તેમનાં જીવન શુદ્ધ સ્ફટિક જેવાં નિમલ છે, એમ જો કાંઈ માનવું હોય તો તે ખૂલ જ કરે છે.

તેમણે તેમની વ્યાવહારિક ઉન્નતિ કરી છે, એ વાત સત્ય છે, અને તેમાં પણ ખામી નથી એમ નથી. આપણા દેશ કરતાં મનુષ્યો ત્યાં વધારે કમાનાં છતાં આપણા દેશનો એક ગરીબ મજૂર મહિને આઠ દશ રૂપૈયા કમાઈને, પોતાના કુટુંબ સાથે પોતાની માલ-કીની એક ખુંપડીમાં રહીને જે સુખશાંતિનો અનુભવ કરે છે તેવા અનુભવનાં ત્યાંના ગ્રીમાન્ ગણાતા મનુષ્યોને પણ શંકાં હોય છે. જેથી જહારથી મોટાર, સાર્કલ, ગાડી, વગેરે ઉત્તમ સગવડોથી યુક્ત તે આપણને જણાય છે, છતાં તેમના જીવનમાં વાસ્તવ સુખશાંતિનો સર્વદા અભાવ જ છે; અને આ સ્થિતિ ત્યાં દૃશ્ય પણ વધારે અને વધારે ખરાબ ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે અને જીવનનિર્વાહને માટેના પ્રયત્ન (Struggle of life) દિનપ્રતિદિન: ત્યાં વધતો જ જાય છે. જેમ આપણા દેશમાં દરિદ્રતા અનેક સ્ત્રીપુરુષોને અનેક પ્રકારની અની-તિમાં મૂકે છે, તેમ ત્યાં મોણું જીવન તથા તેમની અનેક જરૂરીયાતો તેમને અનીતિના માર્ગમાં રથાપે છે.

જે ઉન્નતિ ધર્મયુક્ત હોય છે, કે ધર્મને સાથે રાખીને કરેલી હોય છે, તે જ વાસ્તવ ઉન્નતિ છે, અને તે જ વાસ્તવ સુખશાંતિને અર્પનાર છે. મનુષ્ય ગમે તેટલો પૈસા મેળવે પણ જો તે ધર્મથી નથી મેળવતો તો તેને તેથી વાસ્તવ સુખ નથી થતું તથા તેની પતતિ જ તે કરાવે છે; મનુષ્ય ઐશ્વર્ય ગમે તેટલાં મેળવે, પરંતુ તે જો ધર્મપૂર્વક પ્રાપ્ત કરેલાં નથી હોતાં તો તે વિનાશના જ કારણરૂપ થઈ રહે છે. અને આટલા માટે જ આપણા શાસ્ત્રમાં અર્થ, અને કામમાં ધર્મને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. ધર્મવિનાના અર્થ અને કામ તે પતન જ કરાવનાર છે તથા દુઃખને જ આપનાર છે. પાશ્વર્ય દેશોની ઝગઝગાટ કરતી જે અર્થ અને કામની સિદ્ધિ થએલી આપણને જણાય છે, પણ તે ધર્મરહિત છે, અને તે નિઃશંક સત્યર નિષાત જ કરનાર છે.

જે મનુષ્યો આ દેશોની ઉન્નતિને પાછાં છે, તેમણે તેમના વાસ્તવ જીવનનો અ-બ્યાસ કરેલો નથી તથા તે તેથી અજાત જ છે. આજે આપણને આ દેશોની પ્રગતિ ચંચેલી જણાય છે, પણ તેમના વિનિષાનનાં અનેક બીજકા તેમના જીવનમાં રોપાઈ ગયેલાં છે,

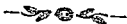
આ પ્રમાણે થવામાં ત્યાંની વર્તમાન સામાજિક સ્થિતિ જ કારણભૂત છે. મનુષ્ય અસાધારણ હૃદયવાળો જો ન હોય તો ત્યાં જઈને સહચારી રહેવું, એ સરળ નથી જ. તેથી આ દેશ-માંથી જતા પૂર્વે અથવા પોતાના પુત્રોને ત્યાં મોકલતા પૂર્વે ત્યાંની સામાજિક સ્થિતિ સંબંધમાં ઉત્તમ પ્રકારે જ્ઞાન મેળવવાની જરૂર છે. કારણ, કે તે પ્રમાણે જો નથી કરવામાં આવતું તો ત્યાં ચાલતા વિલક્ષણ પ્રપંચમાં ભાગ્યે જ તે સપડાયાવિના રહે છે. અને તેવા પ્રસંગો આજસુધીમાં અનેક બનેલા છે જ. વળી ત્યાં આપણા દેશ કરતાં પ્રજાની કેળવણી વિશેષ પ્રમાણમાં છે અને તે કેળવણીનો ઉપયોગ કેવા માર્ગમાં અને કેવી રીતે કરે છે, તે પણ આ વિષયથી ઉત્તમ પ્રકારે જાણવામાં આવે છે. આપણા તે દેશની સમાજ સંબંધી બીજી ધણી બાબતો જાણવામાં આવે છે અને તેથી જ આ ત્રિપયનો ઉપક્રમ કરવો લેખકે યોગ્ય ગણ્યો છે.

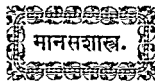
મી. ડબ્લ્યુ એન. વીલીસે આ સંબંધમાં ઘણાં પુસ્તક લખેલાં છે તથા બીજાં પણ ટૂંકાં પુસ્તકો છે, તે ઉપરથી આ સંબંધમાં અતિ સ્વલ્પમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. ઉક્ત પુસ્તકે આ સંબંધમાં જે જે મહત્ત્વીય મેળવી છે તે પોતાના જીવના જીવનમાં મેળવેલી છે તથા તેમણે ત્યાંની પ્રજાઉપર ખરેખર આ સંબંધમાં પુસ્તકો લખીને ન વળી શકે તેવો ઉપકાર કર્યો છે તથા દેશની ભારે સેવા બજાવેલી છે. જો આ સંબંધમાં તેમણે પ્રજાને પુસ્તકો લખીને કંઈ પણ ન જણાવ્યું હોત તો હજી પણ તે અધારામાં રહેત અને કોઈ કોઈ બ્યકિત આ પોતાના જીવનને જીવતાં નરકજેવા સ્થાનોમાં કે જ્યાં કેવલ દુઃખ જ રહેલું છે, ત્યાં જતાં જે અટકાવી શકશે તે ન અટકાવી શકત.

પ્રથમ આ સંબંધમાં Why girls go wrong-છહાય ગર્લ્સ ગો રોંગ, એ નામના પુસ્તકમાંથી સ્વલ્પમાં જણાવવામાં આવશે. કારણ, કે ત્યાંની સમાજની સ્થિતિનું આ પુસ્તક ઉત્તમ દર્શન કરાવે છે. શામાટે પરાણે કે સ્વેચ્છાથી દુરાચારના પંથમાં ત્યાંની પ્રજા ફસાય છે કે તેમને ફસાવનાર અધમ સ્ત્રી પુરુષો શામાટે તેમને સહેલાઈથી પોતાના પંથમાં સપડાવી શકે છે, તેનો ચિતાર આ પુસ્તક ધણી ઉત્તમ રીતે આપે છે. અને આપણે જેમ જેમ આ સંબંધમાં અધિક ઉલ્લેખ કરતા જઈશું તેમ તેમ આપણને સ્પષ્ટ થશે જ, કે ત્યાંની સામાજિક સ્થિતિ ધણી જ નિકટ છે તથા તેમાં સડાનો પાર રહ્યો નથી. અને તે ઉપરથી આપણે જોઈ શકીશું, કે આપણા દેશની ગ્રામ્ય ગણાતી સામાજિક સ્થિતિ તેમની સુધરેલી (civilised) સામાજિક સ્થિતિ કરતાં એક દરજ્જે નહિ પણ હજાર દરજ્જે ઉત્કૃષ્ટ છે જ.

પ્રતાપનામાં ધારવા કરતાં જરા વિશેષ વિસ્તાર થઈ ગયેલો હોવાથી આ સંબંધમાં આવતા અંકથી ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. આ લેખપ્રતિ આપણા દેશમાં સુધારો કરનાર સુધારકોને ખ્યાલ આપવા ખાસ વિસ્તાર ઠરીએ છીએ.

(અપૂર્ણ.)





સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપત્તિ.

(અનુસંધાન ચતુર્થના પૃષ્ઠ ૩૬૭ થી.)

અર્થ, ચિંતા, ગ્લાનિ વગેરે મનુષ્યજીવનમાંથી જે દૂરી થે છે, તે અમૂલ્ય જ સંપત્તિ હોય છે. વર્તમાન સમયમાં મનુષ્યનું જીવન ટુંકું હોય છે અને તેમાંથી ધણી ભાગ તે ભય, ચિંતા આદિવડે ખોઈ નાખે છે અને સત્તર વ્યાધિ, વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુને શરણુ ધર રહે છે. તેથી મનુષ્યે એક પણ વિચાર એવો ન સેવવો જોઈએ, કે એક પણ આચાર એવો ન કરવો જોઈએ, કે જીવનનો હાથ કરનાર હોય. આ સંબંધમાં મનુષ્યે વધારેમાં વધારે કાળજી રાખવી ઘટે છે. આજે મનુષ્યો પોતાના અમૂલ્ય જીવનની સમજૂતી જોઈએ તેટલી કિંમત સમજતાં નથી, અને તેથી જ નેનો હાથ અનેક પ્રકારે તે કરે છે.

નિરંતર પ્રશાંત જીવન ગાળો. તમારા જીવન ઉદ્દિષ્ટિને ક્ષોભ ન પામવા હો પણ નિરંતર પ્રશાંત રહેવા હો. જે માર્ગે તમારો જીવન રુદ્ધ બળભંગાટ પામતો હોય તે માર્ગને ત્યજ દેતાં એક હાથુનો પણ વિચાર ન કરો. દિવસે અનેક પ્રસંગે શાંત થવાનો અભ્યાસ સેવો તથા રાત્રે પણ સૂતી વખતે પ્રશાંતિને ધારણુ કરો અને પછી સુષ્પ જાગ્યો.

દિવસે તમે ઈર્ષ્યાના, ક્રોધના, ભયના, અને ચિંતાઆદિના વિનાશક વિચારો સેવ્યા હોય તો તે સર્વને તમે ભૂલી જાવો. તમરી મનરૂપી પાટીને રાત્રે સૂતી વખતે સ્વારી રીતે સ્વચ્છ કરીને જ સુષ્પ જાવો.

સદ્વિચારવડે આ પ્રમાણે કદાચ તમે ન કરી શકો તો કોઈ સદ્ગુરુને નિઃશ્ચય સૂતી વખતે નાંચવાનો અભ્યાસ રાખો. અથવા તો ઈશ્વરતા નામની યેચાર માળાઓ ફેરવીને સુષ્પ જવાનો અભ્યાસ રાખો; કે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરીને સુષ્પ જાવો. તેમાં પણ પચકુશન પ્રાર્થના અને તો તે ઉત્તમ છે. અને તેમ ન બને તો હાથ જોડીને ગદ્યમય પ્રાર્થના કરશો તોપણ તમારું મન પ્રશાંતિને અને સ્વાસ્થ્યને ધારણુ કરશે અને તમને સુખપૂર્વક બળપ્રદ નિદ્રા આવશે.

ઉત્તમ પ્રકારના ચારિત્ર્યને રચવાને ઇચ્છનારે કોઈ મહાપુરુષ કે મોટા પુરુષના ચારિત્ર્યની છાપને રાત્રે સૂતી વખતે સ્મૃતિપટકોપર દૃઢ પાડીને પછી સુષ્પ જવું ઘટે છે. આ પ્રમાણે કરવાથી આ છાપ હૃદયકોપર જડી પડે છે, અને તે છાપના સંસ્કાર મનુષ્યને તનમય કરી મૂકે છે. ' જે જેનું ચિંતન કરે તે તેમય થઈ જાય ' એ નિયમાનુસાર મનુષ્ય જેનું ચિંતન કરે છે તેમય તે થઈ રહે છે.

પશ્ચિમ દિશામાંથી પૂર્વ દિશામાં જોને જવું છે તે પૂર્વ દિશામાં ચાલવા માંડે છે તેમ વિચારોને ગદ્યજ્વાની કળાને દસ્તાગત કરવા ઇચ્છનાર અર્થ સમયમાં જ તેવો અભ્યાસ

પાડતાં તે કળાને સિદ્ધ કરી શકે છે, અને ન્યારે વિચારની દિશા બદલવી હોય છે ત્યારે બદલી શકે છે.

ઘણા મનુષ્યો પ્રશાંત નિદ્રાને લેષ્ટ શકતા નથી, કારણ કે દિવસે તેમણે જે કામ કર્યું હોય છે તથા બીજે દિવસે જે કામ કરવાના હોય છે તેના વિચારોને સૂતી વખતે સેવે છે. કોઈ કોઈ તો મહિને, કે છ મહિને જે કામ કરવાનું હોય છે તેના વિચારને આજે સેવે છે અને બળને ક્ષય કરે છે. આવા મનુષ્યોને રાત્રે પ્રશાંત નિદ્રા આવતી નથી, અને તેથી સવારમાં તેમને બળનું બાન થતું નથી. આ પ્રકારની ટેવ, એ જીવનનો ક્ષય કરનાર છે. તેથી રાત્રે કોઈ પણ આ પ્રકારનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી. બીજે દિવસે ન્યારે પ્રાપ્ત કાર્ય કરવાનો પ્રસંગ આવે તે જ પ્રસંગે તેના વિચાર કરવાની જરૂર છે.

રાત્રે સૂતી વખતે તમામ કાર્યનું વિસ્મરણ કરવું જોઈએ, અને આપણને જાણે તેની સાથે કરી જ સંબંધ નથી એમ દૃઢપણે માનવું જોઈએ. બાળકો ઘણીએ બાપતોનો દિવસમાં દૃઢ લાગણીપૂર્વક વિચાર કરે છે છતાં તે રાત્રે શાંતિથી ઉઠી શકે છે, તેનું કારણ એ છે કે તે દિવસના વિચારને તદ્દન ભૂલી જાય છે. તેથી પોતાના ધંધાને અને સર્વને રાત્રે સૂતી વખતે મનુષ્યે ભૂલી જતા શીખવાની જરૂર છે. 'હું' સર્વથી ન્યારો છું, ચિદુપ છું, અસ્મિત્ત છું અને પરમ આનંદરૂપ છું,' વગેરે તત્ત્વવિચારે રાત્રે સૂતી વખતે મનુષ્યે પોતાને સર્વથી પ્રથમ જોવાનો અભ્યાસ પાડવો ઘટે છે. આ પ્રમાણે કરનાર સુષ્પૂર્વક દિવસે સેવેલા વિચારને વિસ્મરી શકે છે અને પ્રશાંત નિદ્રાને લેષ્ટ શકે છે.

જે મનુષ્યો રાત્રે કે બીજા સમયમાં મનના વિચારોને સ્વતંત્રપણે ચાલવા દે છે અને તેને અટકાવી શકતા નથી, તે પોતાના મનના દાસજેવા છે. મનુષ્ય ન્યાંસુધી પોતાના મનનો દાસ રહે છે ત્યાંસુધી તે વારતવ સુષ્પશાંતિથી વિદૂર જ રહે છે. જગતમાં સુષ્પઅર્થે અને સ્વતંત્રતા તથા મોક્ષઅર્થે કોઈ કર્તવ્ય હોય તો તે એક જ છે અને તે મનને જીતવાનું છે. મનનો જય કરનાર આ લોકમાં કૃત્યકૃત્ય થઈ રહે છે. જીતવાજેવો આ એક મનરિપુ જ જગતમાં છે.

મન અને તન ઉભયને સૂતી વખતે શિથિલ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ વારતવ નિદ્રા મળે છે તથા વાસ્તવ બળનું બાન માય છે. જે પોતાના તન અને મન ઉભયને શિથિલ કરી શકે છે તે ન્યારે ઇચ્છે ત્યારે સ્વાસ્થ્યને મેળવી શકે છે, અને શ્રમને ઇચ્છે ત્યારે ઉતારી શકે છે. મન અને તનને શિથિલ કરનાર ઇચ્છે ત્યારે નિદ્રા લેષ્ટ શકે છે. પ્રખ્યાત વક્તા ગ્લેડસ્ટનના સંબંધમાં એમ કહેવાય છે, કે તેને પાંચ મિનિટ મળતી તો તેમાં તે નિદ્રા લેષ્ટ શકતો. આનું કારણ એ જ છે, કે તે પ્રાપ્ત સર્વ વિચારોને ઇચ્છે ત્યારે ભૂલી જતો તથા તન અને મનને શિથિલ કરી શકતો. શિથિલતાની બાબતમાં મનુષ્યે બાળકજેવા રહેવાની જરૂર છે, અને આ બાબતમાં મોટા મનુષ્યો જેટલા દૂર જાય છે તેટલા તે આરોગ્ય અને આયુષ્યી દૂર જતા જાય છે.

અનેક વ્યાપારીઓ તથા અનેક અમલદારોના સંબંધમાં એમ બને છે, કે તે દિવસે જે કાર્ય કરે છે તે કાર્યના વિચારોને રાત્રે સેવે છે, અને વિશ્રાંતિને અનુભવતા નથી. તેમનું મગજ જેમ દિવસે કામ કરે છે તેમ રાત્રે પણ કરે છે અને તેનું મન શિથિલતાને પામતું નથી. આવા મનુષ્યોને વારતવ સ્વાસ્થ્યનું બાન ઠીક પછી થતું નથી જ.

આવા મનુષ્યોએ 'જોશીસમાં ખારણું' બંધ કરતી વખતે તેના વિચારનાં ખારણાંને પણ બંધ કરી દેવાં જોઈએ. તેમણે ઘેર આવીને છોકરાં હોય તો તેમની સાથે આનંદથી હળવું મળવું જોઈએ. સાંજે થાકી જવાય ત્યાંસુધી પગે ચાલીને ખુલ્લી હવામાં ફરવું જોઈએ તથા 'ટેનીસ', 'ક્રિકેટ', 'કુટબોલ', કે એવી કોઈ રમત ખુલ્લી હવામાં નિત્ય રમવી જોઈએ, કે જેથી દિવસનાં કામ તદ્દન વિસારે પડે.

રાત્રે સૂતી વખતે આવા મનુષ્યોએ પેટ તડાતુમ કરીને સૂઈ ન જવું જોઈએ. પણ ખાણું જ જોશું જમવું જોઈએ અથવા બને તો દુધ જ ઘોડું પીને સૂઈ જવું જોઈએ. પછી સવારમાં વહેલાં નવેક વાગે જમી ભેવાને અડચણ નથી. બારે પદાર્થો તો આવા મનુષ્યોએ કદી પણ રાત્રે ન ખાવા તેમ જ મોડી રાત્રે પણ તેમણે જમવું ન જોઈએ.

સવાનું રથાન પણ આવા મનુષ્યોએ અંદર હવા આવી શકે તેવા સ્થાનમાં રાખવું જોઈએ. પધારી પણ ઘણી સ્વચ્છ રાખવી, કે માકડ વગેરે જાંતુઓથી નિદ્રામાં વિલેપ થાય નહિ.

સર્વથી ઉત્તમ માર્ગ તો તત્ત્વવિચારનો છે. હું આ જગત્થી ન્યારો છું, હું કેવલ સન્નિવદાનદરૂપ છું, વગેરે તત્ત્વવિચારો સૂતી વખતે જગત્થી પોતાને પૃથક્ માનીને પછી સૂઈ જવું જોઈએ. આવો અભ્યાસ પડતાં મનુષ્ય સદંજ રાત્રે ચાલતા વિચારોને રોકી શકે છે અને ઉત્તમ નિદ્રાને અનુભવી શકે છે. પોતાની વૃત્તિને પરમ-ચૈતન્યસાથે એકાકાર કરીને રાત્રે સૂઈ જવું, એ ઉત્તમ પ્રકારની શાંતિને અપનાવ છે.

સવારમાં ઉઠતી વખતે બ્યારે ચાર પાંચ વાગે નિદ્રા પૂરી થઈ જાય ત્યારે જાગત થઈને રૌચ્યસ્નાન સંખ્યા વગેરે નિત્ય કર્મમાં લાગવું જોઈએ. ઘણા મનુષ્યો દિવસે મોડા ઉઠવાનો અભ્યાસ રાખે છે તે ઉત્તમ આરોગ્યને અનુભવી શકતા નથી જ. આવા મનુષ્યો વહેલા ઉઠવાની શી જરૂર છે માનીને રાત્રે બાર એક વાગે મોડા સૂઈ જાય છે અને સવારમાં પણ સાત આઠ વાગે ઉઠે છે; પણ આ રિવાજ હિતકર નથી જ. રાત્રે વહેલાં સૂવું અને સવારે વહેલાં ઉઠવું, એ જ હિતકર છે, તથા આરોગ્ય, બળ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ કરનાર છે.

આપણા આરોગ્ય, બળ, આયુષ્યઉપર તથા આપણા તનમન અને તમામ ઈન્દ્રિયો અને અવયવોઉપર ઉત્તમ નિદ્રાની શી અસર થાય છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ આ સર્વ ઉપર તેની અદ્ભુત અસર થાય છે. આ સર્વને નિદ્રા પોષે છે તથા બળથી યુક્ત કરે છે, તેથી પ્રજ્ઞાંત નિદ્રાની જોટલી સ્મૃતિ કરીએ તેટલી જોઈ છે.

આપણે ક્રોધ, ભય, ચિંતા, ગ્લાનિ, ઈર્ષ્યા, અસુખ, દ્વેષ, શાંતિ, નિર્લયતા, નિશ્ચિન્તત્વ, આનંદ, પ્રેમ વગેરેના જે જે વિચારો જાગત અવસ્થામાં સેવીએ છીએ તે સર્વની છાપ આપણા મગજ અને મનઉપર પડે છે, અને તે છાપ રાત્રે નિદ્રામાં પોષાઈને પુષ્ટ થાય છે. તેથી દિવસે જાગત અવસ્થામાં વિવિધ વિચારો સેવતાં મનુષ્યોએ સાધારણ સાવધાનતા રાખવાની નથી. કારણ કે જીવનકાળે આ સર્વ વિચારોની અસર થાય છે અને તેને ઇન્નત અવનત કરે છે.

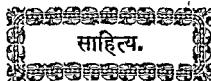
મનુષ્યના પોતાનામાં પરમાત્મસત્તા રહેલી છે અને તેનામાં અપરિમિત સ્વાસ્થ્ય તથા સામર્થ્ય રહેલાં છે. પરંતુ આ સ્વાસ્થ્ય અને સામર્થ્ય તેમનામાંથી ત્યારે જ જામત્ થાય છે, કે જ્યારે તન અને મન ઉભયમાં એકરાગ (Harmony) પ્રવર્તે છે. આ તન અને મનમાં વિરોધ હોય છે તો આ સ્વાસ્થ્ય અને સામર્થ્ય જામત્ થતાં નથી; તેથી આ ઉભયના આવિર્ભાવ અર્થે તન અને મનને ઉભયને પ્રસાદ અને વિરોધવિનાની સ્થિતિમાં રાખવાની જરૂર છે. અને જ્યારે ક્રોધ, લાચ વગેરેના વિપરીત અને અસ્વાભાવિક વિચારો સેવવામાં નથી આવતા ત્યારે જ આ બેમાં એવી સ્થિતિ પ્રકટે છે, કે જે અંતરાત્માના સામર્થ્યને પ્રકટ થવામાં સાનુકૂળ હોય છે.

તમારે ક્રોધ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો હોય અને તેથી તમે તેના વિચારમાં ઉઘી શકતા ન હો તો તે પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનું કાર્ય તમારા અંતરાત્માને સોંપો અને તમે નિરાંતે સૂઈ જાઓ. ખીજે દિવસે આશ્ચર્યથી તમે જોઈ શકશો, કે તમારા મગજનો ખીમો ક્યાંવિના તમારા પ્રશ્નનો નિર્ણય થઈ ગયો છે, મોટા મોટા અને અગત્યના ધણા પ્રશ્નોનું નિરાકરણ અનેક વિદ્વાનોએ આ જ રીતે નિદ્રામાં કરેલું છે.

જેમ આપણા ચારિત્ર્યને આપણે દિવસે જામત્ અવસ્થામાં રચીએ છીએ તેમ રાત્રે સુપ્ત અવસ્થામાં પણ તેને રચીએ છીએ. તેથી દિવસે એવા વિચાર સેવવા જોઈએ તથા એવી કૃતિ કરવી જોઈએ, કે જે રાત્રે પુટ થઈને દિગુણ બળને પામે.

આજે મનુષ્યો પોતાને શિક્ષિત કહેવરાવે છે તથા પોતાને મોટા વિદ્વાન સમજે છે, પણ તેમણે હજી જાણવાજેવું કંઈ જ જાણ્યું નથી. જે જાણવાથી મનુષ્યની વાસ્તવ ઉન્નતિ થાય છે તથા જે જાણવાથી વાસ્તવ સુખશાંતિ મળે છે, તે જાણવાથી તે હજી ધણો દૂર છે. તેના જીવનના સંખ્યામાં તેણે ખરી રીતે હજી કંઈ જ જાણ્યું નથી, અને જ્યારે તે તેને જાણશે ત્યારે જ તે પોતાની વાસ્તવ ઉન્નતિ કરી શકશે તથા વાસ્તવ સુખશાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

(અપૂર્ણ.)



इन्दिरा. x

આ બે પાત્રો મારા પતિ પાસે જવાનો મારે સમય આવ્યો. મને એગણીશ વરસ પૂરાં ગયું હતું. મારાં બે પાત્રો હતાં, છતાં, હિંદુ રિવાજ વિરુદ્ધ મારા પિતાનું ઘર છોડી ચલુર ગઈ જવાનો યોગ આવ્યો નહોતો. શામાટે ? તેનું કારણ સરસ છે. મારા પિતા ધનવાન ગૃહસ્થ હતા, અને મારા સસરા તદ્દન નિર્ધન હતા. મારાં લગ્ન થયા પછી થોડા સમયમાં કે જ્યારે હું તદ્દન નાની વયની હતી, ત્યારે રિવાજ મુજબ મારા સસરાએ મને તેડવા માટે માણસો મોકલ્યાં હતાં, પરંતુ તે વખતે મને મોકલવા માટે મારા પિતાએ સ્પષ્ટ ના કહી દીધી. તેમણે કહ્યું કે “ પ્રથમ મારા જમાઈએ કમાતાં શિખવું જોઈએ; આવી નિર્ધન રિયલિટમાં પોતાનો અને પોતાની સ્ત્રીનો નિર્વાહ કેવી રીતે કરી શકશે ? જ્યારે મારા પિતાએ કહેલા આ શબ્દો મારા પતિના જાણવામાં આવ્યા, ત્યારે તેમને ધણું દુઃખ અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયાં. (આ વખતે મારા પતિનું વય વીશ વરસનું હતું) અને તેમણે મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો કે, “ હું જમે તે ઉદ્ધમ કરીને મારા કુટુંબના નિર્વાહ અર્થે જોઈશું ” દ્રવ્ય કમાઈશ ત્યારે જ મારા વતનમાં પાછો આવીશ. ” આવો દૃઢ નિશ્ચય કરી દ્રવ્યોપાર્જન અર્થે કાંઈની વગ સગ કે, અન્ય કશાં સાધન સિવાય પંજાબ તરફ પ્રયાણ કર્યું. આ દિવસોમાં રેલ્વેની સગવડ નહોતી તેથી પ્રવાસ કરવો એ જોખમ અને લાય ભરેલું હતું, છતાં તેમણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો કે, જમે તેવી આપત્તિ આવે તોપણ પોતાના આશરણને સિદ્ધ કર્યા વિના પાછા ફરવું નહિ. અને આવા નિશ્ચયબળપૂર્વક પુરુષાર્થમાં પ્રવૃત્ત થનારનો કયો ઈશિસતાઈ સિદ્ધ નથી થતો ? થોડા જ સમય બાદ ઉદ્ધમ ઉપર લાગી જવાના વર્તમાન મારા જાણવામાં આવ્યા હતા. તેમના તરફથી નાણાં પણ મારા સસરા તરફ વારંવાર આવતાં હતાં. સાત આઠ વરસ સુધી એમનું પ્રવાસમાંથી પાછું ફરવું થયું નહિ. તેમ મારા સંબંધમાં પણ કશી સંવાળ લીધી નહિ. મારા વૃત્તાંતનો આરંભ થાય છે તેની અગાઉ થોડા સમયમાં એમનું પ્રવાસમાંથી પાછા ફરવું થયું હતું. લોકોમાં એવી વાત થતી હતી કે, પંજાબમાં સરકારી કેન્ટ્રે-કેન્ટ્રે કામ તેમને મળતું હતું, અને તેમાંથી પુરુષ દ્રવ્ય કમાઈ આવ્યા છે. થોડા સમય બાદ મારા સસરાએ મારા પિતાને લખ્યું કે, “ ઈશ્વરકૃપાથી શિશિરકુમાર થોડા સમય થયાં પાછો આવ્યો છે, અને પોતાનું તથા પોતાની સ્ત્રીનું બરણપોષણ કરી શકે તેટલું દ્રવ્ય કમાઈ આવ્યો છે, તો આ સાથે શિખિકા તથા મનુષ્યો મોકલ્યાં છે તેની સાથે તમારી પુત્રીને

x આ વાર્તા બંગાલી ઉપરથી અનુવાદરૂપે લખવામાં આવી છે. પૂર્વે બંગાળમાં સ્ત્રીઓની સમાજમાં કેવી રિયલિટ હતી તે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે, જે કે. આજે આ રિયલિટમાં નહિ જોવા જ સંધારો થયેલો છે.

તંત્રી.

મોકલી આપવા કૃપા કરશે; તેમ છતાં તમારી પુત્રીને મોકલવા ઇચ્છા ન હોય તો તે પ્રમાણે જણાવશે તો શિશિરકુમારના માટે અન્ય કન્યાની તપાસ કરવા પ્રયત્ન થશે.”

શ્રીમંત હોઠોના રિવાજ મુજબ કિંમતી શિબિકા તથા તેને ઉચ્ચકનારા સારાં વસ્ત્ર-યુક્ત જોવામાં આવ્યા ત્યારે મારા પિતા અત્યંત પ્રસન્ન થયા. શિબિકા ઉપર કિંમતી રેશમનો સોનેરી છુદાવાળો પડદો હતો; તેના હસ્ત દંડ આંદોના સુંદર કારીગરીવાળા હતા. શિબિકા સાથે દાસી મોકલી હતી તે પણ ઉત્તમ પ્રકારનાં રેશમી વસ્ત્રાલંકારયુક્ત હતી; તેના કંઠમાં સુવર્ણની સુંદર માળા હતી. તે ઉપરાંત ચાર કઠાવર, દાંડીવાળા, મજાશુત માથુસો મારા રક્ષણુમાટે મોકલ્યા હતા.

મારા પિતા હુરમોહનદત્ત ખાનદાન કુટુંબના ગૃહસ્થ હતા, તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું કે “ મારી વહાલી પુત્રી ઇન્દિરા ! હવે મારાથી તને રાખી શકાય તેમ નથી, તું આનંદ-પૂર્વક તારા શ્વસુર ગૃહે જા, પરંતુ તારા વૃદ્ધ પિતાને તારું મુખ ખતાવવા પાછી વહેલી આવજો. તારા ધર્મનું ઉત્તમ પ્રકારે રક્ષણ કરજો, તથા આ બધી વૈભવ જોઇ તારામાં ગર્વ ઉત્પન્ન ન થાય તેની સંભાળ રાખજો.” આ પ્રકારનાં મારા પિતાએ કહેલાં વચનો સાથે મારા પિતાથી જૂદા પડવાનો સમય આવ્યો. મને તથા મારા પિતાને છૂટા પડતાં અત્યંત લાગણી થઈ, પરંતુ આખરે મારા બલિષ્ઠતા સાચા પરપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. મારા સસરાનું ઘર મનોહરપુરમાં હતું અને મારા પિતાનું ઘર મહેશપુરમાં હતું. એ જો ગામની વચ્ચે વીશ માઇલનું અંતર હતું. સવારમાં વહેલા ઉઠીને અમે રવાના થયાં, કારણ કે વહેલાં નીકળવા છતાં, રાત્રિ પહેલાં મનોહરપુર પહોંચી શકાય તેમ નહોતું. લંગલમ અરધા માર્ગે કાંપ્યા પછી “ સ્યામ તળાવ ” ના નામથી જોળખાતું તળાવ આવ્યું, તે લગભગ એક માઈલ લાંબું હતું; અને તેની આસપાસના ટેકરીવાળા પ્રદેશની નીચાણમાં આવેલું હતું, તેની પાસેથી અમારો રસ્તો નીકળતો હતો. તે તળાવની આસપાસ વિધવિધ પ્રકારનાં અનેક વૃક્ષો આવી રહેલાં હતાં. તે તળાવનું પાણી સ્વામ વાદળ જેવું હતું; પરંતુ જોવામાં અત્યંત આનંદ-જનક જણાતું હતું. તે તળાવની આસપાસ કોઈ વસ્તી નહોતી, તેનાથી બેએક માઈલ ઉપર લાગીરથપુર નામનું ગામડું આવેલું હતું.

“ સ્યામ તળાવ ” ની આસપાસનો પ્રદેશ પણ તળાવના નામની લક્ષણો ધરાવતો હતો. અર્થાત્ તેની આસપાસનો પ્રદેશ સુખજનક જણાતો હતો, તેથી પ્રવાસીઓને એ સ્થાનમાં બધ ઉપજ થતો હતો. તે સ્થાન હુંટારાઓનું મથક ગણાતું હોવાથી, આ માર્ગે જનારાઓ એકલા બાળે જ જતા. મારે બધનું કશું કારણ નહોતું, કારણ કે મારા રક્ષણુને માટે જોઈએ તે કરતાં વધારે માથુસો મારી સાથે હતા. મારી સાથે સોળ શિબિકા ઉચ્ચકનારા, ચારવળાવા અને દાસી એટલાં મળીએ હતાં.

બ્યારે અમે આ સ્થાને પહોંચ્યાં ત્યારે મધ્યાહ્નકાળ થઈ ગયો હતો. શિબિકા ઉચ્ચકનારાઓએ જણાવ્યું કે ભૂખ અને તરસથી ખાધા પિયા વગર હવે આગળ ચાલી શકાય તેમ નથી. મારા હથીઆરખંધ રક્ષકોએ જણાવ્યું કે, અહિં રોકાવું સલાહ બરેકું નથી, પરંતુ શિબિકાવાળાઓએ કહ્યું કે આપણે સારી સંખ્યામાં હોવાથી ડરવાનું કશું પ્રયોજન નથી. બધા ભૂખ્યા અને થાકેલા હોવાથી ત્યાં થોડો સમય રોકાવાના નિયમઉપર આવ્યા.

મારી શિબિકા તળાવના કિનારા ઉપર વડના વૃક્ષ તથા જાળામાં રાખવામાં આવી હતી. કંઈ અવાજ ઉપરથી મારા નજીવામાં આવ્યું કે, મારી સાથેનાં માણસો થોડે દૂર ગયેલાં છે. મેં પડો હોયો કરી તળાવપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી. મારા જોવામાં આવ્યું કે, મારી સાથેના મનુષ્યો એકેક કદમ દૂર એક વૃક્ષનીચે નારનો કરતાં હતાં. બીજા બાજુ તળાવનું સુંદર જળ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યું હતું; તેની આસપાસ આવેલો પ્રદેશ ટેકરીઓવાળો જણાતો હતો; ટેકરીઓ અને તળાવના કિનારાની વચ્ચે મોટાં મોટાં અનેક વૃક્ષો હતાં. ટેકરીના ઢોળાવવાળા પ્રદેશઉપર કોઈ કોઈ ટોર ચરતાં જણાતાં હતાં; તળાવના જળમાં જળચર પ્રાણીઓ વિહાર કરતાં હતાં. મારા રક્ષકો પણ જમ્યા પછી તળાવમાં સ્નાન કરતા મારા જોવામાં આવ્યા, તેઓ આનંદપૂર્વક સ્નાન કરતા હતા, અને પરસ્પરપ્રતિ જળ ઉડાડતા હતા; તેનાં બિંદુ મધ્યાનહકાળના સૂર્યનાં કિરણો સાથે દિરાની માફક ચળકતાં હતાં. ધ્યાન-પૂર્વક જોતાં જણાયું કે શિબિકા ઉચ્ચકનારા શિવાય મારી સાથેનાં અર્ધાં મનુષ્યો જળમાં સ્નાન કરતાં હતાં. મારી પાસે ફક્ત એ અંગળા સ્ત્રીઓ હતી—એક મારી દાસી, અને બીજા મારા સસરાએ મોકલેલી દાસી. મારી પાસે મેં એક વિના બીજું કંઈ ન હોવાથી અને થોડી વ્યવસ્થા જણાવા માંડી. આ સ્થાન ભયવાળું ગણાતું હોવાથી અને ભય જણાવા લાગ્યેલ પરંતુ હું શું કરું? હું પરદારીન સ્ત્રી હોવાથી મારા માણસોને પણ બોલાવી શકું તેમ નહોતું.

આ ક્ષણે જ મારી શિબિકાની બીજા બાજુથી કંઈ અવાજ અને કણંગોચર થયો; પાસેના વૃક્ષ ઉપરથી કંઈ મોટી વસ્તુ પડી હોય એમ મને જણાયું. તે બાજુનો પડો હિંચકા બદાર જોયું તેટલામાં તો એક ઉંચો, સ્વામવર્ણી, દાઢીવાળો મનુષ્ય મારી પાસે આવી ઉભો રહ્યો. હું ભયભીત થઈ તેને જોઈ છું, તેટલામાં તો એક પછી એક મનુષ્ય વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપરથી ઉતરી મારી સામે ઉભા, અને તુરંત તેમાંથી ચાર જણાએ મારી શિબિકાને હિંચકા દોડવા માંડ્યું.

આ બનાવ મારા રક્ષકોના જોવામાં આવતાં તેઓએ ખૂબ પાડી કે “ખચરદાર! ત્યાં કાણ છે?” અને તુરંત જ તળાવમાંથી નીકળી મારી વડારે દોડ્યા. ત્યારે મારા નજીવામાં આવ્યું કે, હું હુંદારાના પંજમાં સપડાઈ છું. હવે યોદી સાજ રાખવાની શું જરૂર છે? એમ પારી મારી શિબિકાનાં બંને દ્વાર મેં યોદી નાંખ્યાં. મારા જોવામાં આવ્યું કે, મારી સાથેના માણસો ચરસાથી ખૂબ પાડતા અને પકડી જનારાઓની પાછળ દોડ્યા આવતા હતા. પ્રથમ તો મને એવી આશા બંધાઈ કે મારા રક્ષકો આ કુખેના પંજમાંથી મને છોડાવી શકશે; પરંતુ અત્ય સમયમાં જ મારી આશા નિરાશામાં પરિણમ પામી; કારણ કે જેમ જેમ આગળ અમે ગયાં, તેમ તેમ તે હુંદારાની ટોળીનાં મનુષ્યો વૃક્ષો ઉપરથી કુદીને નીચે પડતા જતા હતા. મેં પ્રથમ જણાવેલું છે કે, તે તળાવની આસપાસ મોટી વૃક્ષરાશિ આવેલી હતી, અને ઝાડીવાળાં જાગમાંથી જ હુંદારાઓએ પોતાનો માર્ગ લીધો. જેમ જેમ આગળ વધતા ગયા તેમ તેમ હુંદારાની સંખ્યા વધતી જતી હતી. તેમાંથી કેટલા દાયમાં વાંસની લાકડીઓ હતી, તથા કેટલાકના હાથમાં ઝાડની કાપેલી ડાળીઓ હતી.

હુંદારાનું મોટું રોજી જોઈ મારી સાથેનાં માણસોએ પાછળ રહેવા માંડ્યું. આ

નિરાશાના પ્રસંગે મને મનથી થતું કે “હું શિખિકા ઉપરથી કુદકા મારી નારી જાઉં ?” પરંતુ શિખિકા ઉચ્ચકનારા ઘેટલા વેગપૂર્વક જતા દત્તા કે કુદી પડવું એ કંઈ લાભને આપનાર મને જણાયું નહિ. તેમાં વળી એ ટોળીના એક મનુષ્યે મને ધમધમ આપીને કહ્યું કે “જો તું બહાર નીકળવાનો પ્રયત્ન કરીશ તો તારા બાર વાગી ગયા સ્વમજ્જે.” તેથી મારે ખેસી રહ્યાવિના ખીજે કોઈ માર્ગ નહોતો.

આખરે મારા રક્ષકામાંનો એક મનુષ્ય અમને પકડી પાડવામાં વિજયી થયો, અને શિખિકા ઉચ્ચકનારાને પકડ્યા. પરંતુ અપ્રસાસ ! હું તારામાંથી એક મથુસે તેના માથા ઉપર એવા તો જોરથી એક પથ્થર માર્યો કે તે બેલાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડ્યો. પાછો ઉભો થતાં મેં તેને જોયો નહિ. તે ફરીથી ઉઠવા પામ્યો જ નહિ હોય એમ હું માતું છું.

આ બનાવ જોઈ તેની પાછળ આવતા ખીજા મનુષ્યો બાટકી ગયા. અને હું તારાઓ મારી શિખિકા સાથે કંઈ પણ પ્રતિજ્ઞાવિના માર્ગ કાપતા લાગ્યા. રાત્રિ પડી ત્યાંસુધી પોતાનો માર્ગ નિર્વિઘ્ન પહેલે કાપતા ગયા. આખરે અધારમાં એક રથજો મારી શિખિકાને નીચે ઉતારી જમીન ઉપર રાખી. મેં આસપાસ દૃષ્ટિ કરી તો બપોર જંગલ આવી રહેલું હતું, અને રાત્રિએ અધકારનું પૂર્ણ સામ્રાજ્ય જમાવ્યું હતું તેમાંના એક હું તારાએ કોકો સળગાવ્યો. મારી પાસે જે કંઈ ઢાગીના હોય તે તેમને આપી દેવા માટે મને કહેવામાં આવ્યું. મારી સાથે દત્તા તે તથા મેં પહેરેલા દત્તા તે ઢાગીના ઉતારી તેમની પાસે મૂક્યા. ત્યારબાદ મેં કિંમતી વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં દત્તાં, તે પણ ઉતારી આપવાની તે દુષ્ટોએ આજ્ઞા કરી, મને પહેરવાને ફાટેલાં અને મેલાં વસ્ત્રો આપ્યાં તે પહેરી મારાં વસ્ત્રો પણ ઉતારી આપ્યાં. મને લુટી લીધા પછી મારી શિખિકાને બાગી નાંખી, અને તેમાંનો ચાંદીચાળો બાગ દાઢી લીધો. પછી ત્યાં અગ્નિ સળગાવ્યો, તેમાં શિખિકાનાં લાકડાં પણ સળગાવી દીધાં, કે જેથી એ લોકોના બપોર કામની નિશાની પણ ન રહે. ત્યારબાદ આ બપોર જંગલમાં કે જ્યાં મનુષ્યનો શબ્દ પણ સાંભળી શકાય તેમ નહોતું, ત્યાં ઘાતકી પશુઓના શિકાર માટે મને છોડી એ દુષ્ટોએ છૂટા પડવા માંડ્યું. મેં બપોથી રડી પડીને કહ્યું કે, “હું તમને પૂગે લાગીને વિનાશિત કરું છું કે મને તમારી સાથે લઈ જાઓ !” આ નિર્દય અને ઘાતકી હું તારાઓ પાસે લાચાર અવસ્થામાં નિરુપાયે મારે આ માંગણી કરવી પડી.

તેમાંના એક પૃથ્વી મનુષ્યે મને કહ્યું કે “તારા સરખી સુંદર સ્ત્રીને લઈ જઈ અમે શું કરીએ ? અને જો કોઈના જાણવામાં આવે તો અમારી બધી બાજુ લોકોના જાણવામાં આવી જાય; તેમજ કામના જોવામાં તારી સાથે આવીએ તો તુરત પકડાઈ જઈએ.”

તે બોલતો હતો તેની વચ્ચે એક યુવકે કહ્યું કે “આવી સુંદર સ્ત્રી માટે કેદમાં જવું પડે તો પણ જવા તૈયાર છું. હું તેને નહિ જવા દઉં.” તેણે આ ઉપરાંત બીજી કહેલી બપોર વાત વિચાર કરતાં પણ મને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય. તે ટોળીનો મુખ્ય મનુષ્ય પ્રથમનો પૃથ્વી હોય એમ મને જણાયું. તેણે પોતાની લાકડી ઉગમીને તે યુવકને કહ્યું “મૂર્ખ ! જો તું આવી વાત કરીશ તો તારું માથું બાગી નાંખીશ, આપણા જેવાંએ એવાં પાપકર્મ કરવાનાં છે ?” આમ કહેતાં પોતાની ટોળીનાં માથુસો સાથે રવાના થયો. જ્યાંસુધી તેમનો અવાજ મારા સાંભળવામાં આવ્યો ત્યાંસુધી હું બાનમાં હતી. જ્યારે એ લોકોને હું સાંભળી ન શકી ત્યારે બેલાન થઈ પૃથ્વી ઉપર પડી.

હું ધારું છું કે મને નિદ્રા આવી ગઇ હશે. કાચલ, પોપટ વ્યાદિ પક્ષીઓના કસરતથી હું સવારે શુદ્ધિમાં આવી. ઉદય થતા સૂર્યનાં કિરણો વાંસના કુમળાં પત્રોમાંથી પ્રકાશતાં હતાં. હું ઉભી થઇ અને કોઇ ગામડાની તપાસ માટે નીકળી. લગભગ મધ્યાહ્નકાળે એક ગામ આવ્યું. જે કોઇ મનુષ્યો મને મળ્યા તેમને મેં મારા પિતા અથવા સસરા જે ગામમાં રહેતા હતા, તે ગામનો માર્ગ બતાવવા કહ્યું, પરંતુ એ બેમાંથી એકે ગામને કોઇ જાણતું હોય તેમ જણાવું નહિ. થોડા સમયમાં મને જણાવું કે, અહિં કરતાં જંગલમાં હું વધારે સહિસલામત હતી. પ્રથમ ઘૂસકેથી તો એ હતી કે, બુઝાળામાં પડકારો રિવાજ હોવાથી માતા જેવી યુવાન સ્ત્રીઓ પુરુષો સાથે કેવી રીતે વાત કરવી. પરંતુ નિરુપાયે જ્યારે એ લોકો સાથે મારે વાત કરવી પડી, ત્યારે એ લોકો કેવા લાવપૂર્વક મારાપ્રતિ જોતા હતા તે મને સમજાવું. કોઇએ મારી મસ્કરી કરી; કોઇએ અસભ્ય માગણી કરી આથી માતા દુઃખમાં ઉલટી વધારો થયો; અને મેં દંઢ નિશ્ચય કર્યો કે, બસે હું મરી જાઉં, પરંતુ આવા કુટલ લોકોને હું પૂછીશ નહિ. માર્ગમાં સ્ત્રીઓ મળતી તેમને હું પૂછતી, પરંતુ મને જોઇતી ખચર કોઇ આપી શકતું નહિ. સ્ત્રીઓ પશુ મારાપ્રતિ કોઇ નવિન પ્રકારના જાનવરને જુએ તે દર્શિથી જોતી હતી, એમ તેમના મૂર્ખતાસચ્ચક લાવોથી સ્પષ્ટ થતું હતું. માત્ર એક સ્ત્રીએ કહ્યું, “ દિકરી ! તું કોણ છે ? તારા જેવી કેમળ અને સુકુમાર સ્ત્રીએ કોઇના રક્ષણ વિના આવા રાજમાર્ગ ઉપર ચાલવું યોગ્ય છે ? દિકરી ! તું મારે ઘેર ચાલ. ” હું એક પશુ શબ્દ બોલ્યાવિના તેની પાછળ પાછળ ચાલી. કુધાતુર જાણી મને તેણે ખાવાનું આપ્યું. તેણે મને કહ્યું કે, મહેશપુર તેના જાણવામાં છે. તેને મેં કહ્યું કે “ જો તમે મને મહેશપુર પહોંચાડો તો માતા પિતા પાસે સારું ધનિામ અપાવીશ. ” પરંતુ તેણે મૂર્ખતાથી જવાબ દીધો કે, “ હું મારું કુટુંબ તથા ધર છોડી શકું તેમ નથી. ” તેથી મેં તેને રસ્તો બતાવવા કહ્યું. તેણે દર્શાવેલ માર્ગપ્રતિ હું ચાલવા લાગી. યાદીને લોથ થઇ મઇ હતી, છતાં અધારે યતાં સુધી ચાલ્યા કહ્યું. માર્ગમાં એક પ્રવાસી મને મળ્યો, મેં તેને પૂછ્યું “ અહિંથી મહેશપુર કેટલે દૂર છે ? એકાદ કાલ આશ્રય અકિતભાવથી મારાપ્રતિ જોઇ મને પૂછ્યું, “ તમે ક્યાંથી આવો છો ? ” મેં તેને પેલી સ્ત્રી રહેતી હતી તે ગામનું નામ જણાવ્યું, તેણે મને કહ્યું કે, તમે તમારે જવાના સ્થાનથી ઉઘે માર્ગે જાઓ છો, મહેશપુર અહિંથી પૂર્વ દિશામાં છે, અને બે દિવસનો રસ્તો છે.

મેં બધા અને નિરાશાપૂર્વક પૂછ્યું. “ તમે ક્યાં જાઓ છો ? ” તેણે કહ્યું “ અહિંથી થોડે દૂર ગૌરીઝામ કરીને એક ગામડું છે ત્યાં જઈ છું. ” મને પશુ ખીજે કોઇ માર્ગ ન સૂઝવાથી હું પશુ તેની પાછળ પાછળ ચાલી જ્યારે અમે તે ગામ પહોંચ્યાં ત્યારે તે માણસે મને પૂછ્યું, “ અહિં તમે કોને ઘેર જવાના છો ? ” મેં તેને કહ્યું “ અહિં કોઇ મારું જોગ-ખીતું ન હોવાથી કોઇ ઝાડ તળે રાત્રિ ગાળીશ.

“ તમે જાતે કોણ છો ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ હું કાચરથ છું ” મેં જવાબ વાળ્યો.

તેણે મને કહ્યું કે “ હું બ્રાહ્મણ છું. તમે મારી સાથે નિર્ભયપણે ચાલો, તમારાં શટેલાં અને મેલાં સ્પર્શ છે છતાં હું જોઇ શકું છું, કે તમે કોઇ ખાનદાન કુટુંબના છો. ”

“ અહો ! કેવું સૌંદર્ય ! કેવી સુંદર સ્ત્રી છે ! ” આવા પ્રકારના ઉદ્ગારો લોકો

મારું સૌંદર્ય જોઈ મારા માટે કાઢતા હતા, તેથી હું છેક કંટાળી ગઈ હતી. પરંતુ તે બ્રાહ્મણ મોટી વયનો, સદ્ગુણી અને ભલો હતો.

મેં તે રાત્રિ તે બ્રાહ્મણના ધરમાં ગાળી. ભય, ત્રાસ, અને ગભરાટમાં બે દિવસ ગાળ્યા પછી મને અદ્વિતિયાંતિ મળવાથી જરા પ્રસન્નતા મને જણાઈ. સવારે ન્યારે હું જાગતી થઈ ત્યારે મારાં અંગે અંગ દુઃખતાં કરતાં હતાં, મારા પગ પશુ સૂઈ આવ્યા હતા, તથા મારામાં બેસી શકવાની પશુ શક્તિ નહોતી.

મારી આવી અસહ્ય રીતિ રહે ત્યાં સુધી આ બ્રાહ્મણના ધરમાં રહ્યાવિના બીજો ઉપાય નહોતો. તે અને તેની ભત્રી સ્ત્રી મારાપ્રતિ બહુ માયાળુ ભાવથી વર્તતાં હતાં, પરંતુ મને મહેશપુર જવાનું કંઈ સાધન ન મળવાથી મને અંતરમાં દુઃખ થયા હતાં હતાં. કોઈ સ્ત્રી તે ગામનો માર્ગ જાણતી નહોતી; કોઈના જાણવામાં હોય તોપણ કોઈ આસવા તૈયાર નહેતું. કોઈ કોઈ માણસો મારી સાથે આસવા ઉત્સુક હતા, પરંતુ એકલું પુરુષ સાથે જવું એ પશુ મને યોગ્ય જણતું નહોતું; તેમ જ તે દૃઢ બ્રાહ્મણ પશુ તેવા કોઈ પુરુષ સાથે જવા દે તેમ નહોતું. તેણે મને એક બાળુ લઈ જઈ કહ્યું કે, "બહેન ! આ દલકી આસનાં માણસો છે. આ લોકોનો બીલકુલ વિશ્વાસ કરશો નહિ. એ લોકોના મનમાં શું ધરણ છે તે હું તમને જણાવી શકતો નથી. હું એક આનંદાન ગૃહસ્થ તરીકે આવા લોકો સાથે જવાની તમને રમ્મ આપીશ નહિ. આ હિપરથી મારે ત્યાં રોકાવું પડ્યું. એક દિવસે મારા સાંમળવામાં આવ્યું કે, કૃષ્ણદાસ બાણુ નામના એક સદ્ગૃહસ્થ તેમના કુટુંબ સાથે કલકત્તા જવાના છે; અને તેથી મેં ધાર્યું કે કદાચ એમની સાથે જવાનો યોગ આવશે તો મારે ઘેર જવાનો કંઈ માર્ગ મળશે. કલકત્તા મારા પિતાના તથા મારા સસરાના ગામથી ઘણું દૂર હતું, તોપણ મારા દરના સગા તે શહેરમાં વેપાર કરે છે એમ મારા જાણવામાં હતું. મેં ધાર્યું કે એક વખત કલકત્તા પહોંચીશ તો મારા સગાને શોધી કાઢવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે અને ત્યાંથી મારા સગા મારે ઘેર મોકલવાની જરૂર વ્યવસ્થા કરી આપશે; અથવા તો મારા પિતાને હું સંદેશો મોકલાવીશ તો ત્યાંથી મને તુરત તેડી જશે.

મેં મારા વિચાર તે બ્રાહ્મણને જણાવ્યા તેને મારી યોજના પસંદ પડી. તેણે કહ્યું કે, "હું કૃષ્ણ બાણુને સારી રીતે જાણું છું. તે ઘણા બક્ષા અને સદ્ગુણી દૃઢ પુરુષ છે, હું તમને તેમની પાસે લઈ જઈશ."

મને ત્યાર પછી તુરત કૃષ્ણબાણુને ત્યાં લઈ જવામાં આવી. તે બ્રાહ્મણે મારી બધી વાત જણાવી અને કહ્યું કે જો તમે આ ગરીબ નિરાધાર બાળાને કલકત્તા લઈ જવા કૃપા કરશો તો ત્યાંથી તેને ઘેર જવું મુશ્કેલ નહિ પડે. કૃષ્ણદાસ બાણુને મારી દયા આવવાથી તેણે એ વાત કબુલ કરી. બીજો દિવસે અમારે જવાનું હોવાથી તે દિવસે પોતાની સ્ત્રી પાસે રહેવાની મને વ્યવસ્થા કરી આપી. બીજો દિવસે તેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓ સાથે કલકત્તા જવા હું નીકળી, અમે લગભગ દશેક માઈલ ગંગાજીના કિનારા સુધી આસવાં આવ્યાં ત્યાંથી અમે મજલામાં બેઠાં. યોગ સમયમાં અમે કલકત્તા આવી પહોંચ્યાં, જ્યાં તેઓ કાલીપાટની જગ્યાએ જવાનાં હતાં. તેમણે જવાની પુર નામના બદારના લતામાં મકાન ભાડે લીધું. એક દિવસે તેમણે મને પૂછ્યું, "તમારા સગા ક્યાં રહે છે ? તેઓ કલકત્તા શહેરમાં રહે છે કે જવાની પુરમાં ? મને તેની જરા પ્રશ્ન ખચર નહોતી; તેમણે ઠેકાણું પશુ મારા જાણવામાં

નહોતું, તેથી મેં જણાવ્યું કે તે મારા જાણવામાં નથી. હું તો જોળપણમાં એમ જાણતી હતી કે કલકત્તા એક મોટું ગામડું હશે અને ત્યાં પૈસાદાર ગૃહસ્થો રહેતા હશે. અને મારા સગાતું નામ જણાવી કોઇને પૂછવાથી કોઇ પણ તેમનું રહેવાનું ઠીકાણું મને બતાવી આપશે !

હવે મારા જાણવામાં આવ્યું કે કલકત્તા શહેર લગ્ય મકાનોનું ગંગાવર શહેર છે. આવા મોટા શહેરમાં મારા સગાનો પતો લાગી શકે તેમ જણાયું નહિ. કૃષ્ણદાસ બાલુએ મારા સગાની તપાસ માટે ઘણી તપાસ કરી પરંતુ કલકત્તા જેવા શહેરમાં કયાં પતો લાગે ?

કાઠીધાટની જાત્રા કરીને કૃષ્ણદાસબાલુનો બનારસ જાત્રાએ જવા વિચાર હતો. જ્યારે જાત્રા પૂરી થઇ રહી ત્યારે તેમના કુટુંબ સાથે બનારસ જવાનો દિવસ નિર્ણયિત થયો. હવે મારે શું કરવું ? મારી દુર્દશાનો પ્રતીતી આરંભ થયો. મારાં નેત્રમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી.

તે માયાળુ બાલુએ કહ્યું, ‘ બ્લેન લુઓ ! મારો સુરેન્દ્રદત્ત કરીને એક મિત્ર છે, તે શામળજાનમાં રહે છે. તેની સાથે મારે ગઈ ઢાલે મળવું થયું હતું. તેણે મને કહ્યું કે રસોઇ કરવા માટે કોઇ સ્ત્રી નોકરની મને ઘણી જરૂર છે, અને જો તમારા જાણવામાં કોઇ સારી રસોઇ કરનાર સ્ત્રી હોય તો મને જણાવજો. મેં તેમને તપાસ કરીને જણાવવા કહ્યું છે. મારી મરજી છે કે તમને આ નોકરી શામાટે ન અપાવવી ? તમારા માટે આ વિના બીજો કોઇ માર્ગ મને જણાતો નથી. મારે તમને સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે, હું તમને બનારસ લઇ જઈ શકું તેટલું દ્રવ્ય મારી પાસે નથી. તમે કદાચ અમારી સાથે આવો તોપણ તમને તેથી કશો લાભ નથી. ઉલટું તમે અહીં હશે તો તમારા સગાની તપાસ કરી શકશો. ’

આ વાર્તા મારે કશું કયાં વિના બીજો કયો માર્ગ હતો ? પરંતુ મેં અતુલબલ્લાં દુઃખનો ચિતાર પુનઃ મારી દષ્ટિ સામે ખડો થયો. મેં તેમને આવગતથી પૂછ્યું,

“ સુરેન્દ્રજાણતી કેટલી વય છે ? ”

“ તે મારા જેટલી વયના વૃદ્ધ પુરુષ છે. ”

“ તેમની સ્ત્રી દયાત છે ? ” મેં પૂછ્યું.

“ તેમને બે સ્ત્રીઓ છે. ”

“ તેમના ઘરમાં બીજો કોઇ પુરુષ છે ? મેં બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ તેમને બીજી સ્ત્રીથી થયેલો એક દરોહ વરસનો છોકરો છે, અને તે ઉપરાંત તેમનો એક બાળિજો છે, તે આંધળો છે. ” આટલા સંતોષકારક પ્રતિસાદ પછી મારે ના પાઠવાનું કંઈ પ્રયોજન નહોતું. તેથી બીજા દિવસે કૃષ્ણદાસબાલુ સુરેન્દ્રજાણને ઘેર મને મૂકી ગયા. તેમના ઘરમાં રસોઇવાળી તરીકે હું રહી. મારા જેવી શ્રીમાન ગૃહસ્થની પુત્રીના આરબમાં આ વિચિત્ર રિયતિ લખાયેલી હશે ! આવી નોકરી કરી મારે મારો નિર્વાહ કરવો પડશે એમ કાલુજીર પણ કોણ ધારી શકે તેમ હતું ? પરંતુ આરબની વિચિત્ર ગતિ કોણ જાણી શકે છે ?

નોકરીમાં દાખલ થતી વખતે જ મેં નિશ્ચય કર્યો કે મારા પગારમાંથી મારે ઘેર જવા માટે થોડું થોડું દ્રવ્ય જામડું રાખવું. હું બધાને દમિયાં મહેશપુર માટે પૂછતી હતી પણ તે ગામને કોઇ જાણતું હોય એમ જણાયું નહિ; તેમજ ત્યાં કેવી રીતે જવું તે પણ મને કોઇ કહી શક્યું નહિ. દુર્ભાગ્યવશાત્ એ પણ મારા જાણવામાં નહોતું કે મહેશપુર કયા જિલ્લામાં કે કઈ દિશાએ આવેલું છે. આવી રિયતિ વચ્ચે લગભગ એક વરસ પૂરું થવા

આવ્યું. ત્યારબાદ એકાએક મારી અંધકારવાળી સ્થિતિ ઉપર પ્રકાશનું કિરણ પડતું જણાયું. વર્ષાશુભની અંધકારમય રાત્રિમાં ઘેરાયલાં વાદળોમાંથી પ્રકાશનો ભાસ મને થયો.

એક દિવસે મુરેન્દ્રબાણએ મને પોતાની પાસે બોલાવી કહ્યું “ આજે મેં એક સદ-ગૃહસ્થને પરાણા તરીકે નોતપાં છે, તે મારા શિક છે, તેથી આજની રસોઇ ખાસ કાળજીપૂર્વક ઉત્તમ પ્રકારની બનાવજે; જો રસોઇ ઉત્તમ પ્રકારની નહિ બને તો મને ઠીક નહિ લાગે. ”

મેં મારાથી બનતી રીતે ઉત્તમ પ્રકારની રસોઇ કરી. અગ્નિને બેસવાના ઓરડામાં જમવાનું રાખ્યું હતું, પીરસવામાટે પણ મને સૂચના કરવામાં આવી હતી. જમવામાં માત્ર મુરેન્દ્રબાણ એ મને તેમન. પરાણા-એ બે જણે હતા.

જમવા આવ્યા તે પહેલાં મેં થોડું થોડું પીરસી રાખ્યું હતું. બીજી વખત હું પુરી અને લાજ્યાં લઇ પીરસવા ગયો. મેં અમારા રિવાજ પ્રમાણે લાંચ કાઢી હતી. પરંતુ સ્ત્રીની દૃષ્ટિ સાદીના સામાન્ય ધુંધટાથી ઢંકાઇ રહ્યું તેમ છે ? મારા ધુંધટામાંથી મારા શેઠના પરાણા તરફ કાંઈ ન જાય તેમ નજર ફેરવી લીધી.

મને તેમની ઉંમર લગભગ ત્રીસેક વરસની જણાઇ. તેમનો વર્ણ ગૌર અને તેજસ્વી હતો, વિશાળ બાળ, પ્રસન્નતાવાળી મુખમુદ્રા, ધાટીલા અવધવો-અદ્ભુત સૌંદર્યમય જણાતા હતા. તેમનાપ્રતિ દૃષ્ટિ કરતાં સ્વાભાવિકરીતે મારી દૃષ્ટિ તેમનાપ્રતિ આકર્ષાઇ. પીરસીને થાળી સાથે જેની હું બેઠી રહી કે પાછી પુનઃ તેમનાપ્રતિ દૃષ્ટિ કરી. મેં તેમનાપ્રતિ ધુંધટામાંથી દૃષ્ટિ કરી કે તુરત તેમણે પોતાનું માથું ઉંચું કર્યું અને હું તેમનાપ્રતિ જોઉં છું એમ તેમના ચહેરાના ભાવ ઉપરથી મને જણાયું. અમારા બંન્નેમાં સોંકોમાં કહેવાય છે કે, વિશેષ અંધકારમાં દીપક વિશેષ પ્રકાશવાળો જણાય છે, તેમ ખુલ્લા ચહેરાવાળી સ્ત્રી કરતાં ધુંધટાવાળી સ્ત્રીનાં નેત્રો વધારે તેજસ્વી હોય છે. તેમના મનમાં પણ આવા વિચારો ચાલતા હોય એમ મને જણાયું. તેમણે કાંઈ સમજી ન શકે એવી રીતે સ્મિત કર્યું, અને ત્રાસ મોંમાં મૂક્યો. તેમનું સ્મિત મારા વિના બીજું કાંઈ સમજી શક્યું નહિ. હું અંધવાણી પડી અને થાળીમાંનાં બધાં ભજ્યાં તેમને બેભાનપણે પીરસી ઉતાવળે ચાલી ગયો.

મને એક બાલુથી લગ્નન ઉત્પન્ન થઇ, બીજી બાલુથી પ્રસન્નતા થઇ. મારે કશુંલ કરવું પડે છે કે, મને લગ્ન કરતાં પ્રસન્નતા વિશેષ જણાઇ. મારા જીવનમાં આ પહેલી વખત આવા સ્મિતનું દર્શન થયું હતું કે જેણે મને આનંદમગ્ન કરી મૂકી હતી. આવી રીતે પૂર્વે મારાપ્રતિ કાંઈએ સ્મિત કર્યું નહોતું, તેથી આ સ્મિતની તૂલનામાં જગતનાં અન્ય મનુષ્યોનું સ્મિત મને ઝેર જેવું જણાયું.

હવે મારી ખાતરી છે કે, મારી બગિચા વાચકો, જેઓ પોતાના પતિતરફ ભક્તિવાળી છે તેઓ કહેશે કે, “ બેશરમ વ્યભિચારી સ્ત્રી ! ” એ તદ્દન સાચવાળી છે કે મને તેમનાપ્રતિ પ્રેમવાળી લાગણી ઉત્પન્ન થઇ હતી. પરંતુ મારા જીવનપ્રતિ દૃષ્ટિ કરે, જો કે હું પરણેલી સ્ત્રી હતી, છતાં મારાં લગ્ન થયાં ત્યારે-મારું વય દશ વરસનું હતું. આજમુધી મારા જીવનની એક પણ આશા ક્ષણભૂત થઈ નહોતી. ઉંડાં પાણીમાં જળ કે કાપ ત્યારે એકાદ મોણું ઉત્પન્ન થાય એમાં શું આશ્ચર્ય ?

હું કશુંલ કરું છું કે મારા દોષનો સ્વિકાર કરી હું દોષથી મુક્ત છું એમ કહેવા માંગતી નથી. ગમે તે કારણ અથવા સંજોગ હોય છતાં પાપને પાપ જ છે. અને દલીલ રજૂ કરવાથી દોષથી મુક્ત થવાનું નથી. પરંતુ આ પ્રકારનું પાપ મારા જીવનમાં પહેલામાં પહેલું અને છેલ્લામાં છેલ્લું હતું.

જ્યારે હું રસોડામાં પાછી ગઈ ત્યારે મારા મનમાં વિચાર થયો કે, આ પુરુષને અગાઉ મેં કોઈ સ્થળે જોયેલા છે. મારી શંકા નિવૃત્ત કરવામાટે હું ફરીથી શાક પીરસવાનું નિમિત્ત લઈને ગઈ, અને તેમના પ્રતિ તિરછી નજરથી મેં જોયું. મેં ધ્યાનપૂર્વક તેમને ની-
હાજવા અને ત્યારે મેં જાણ્યું !

આ ફાલે સુરેન્દ્રબાણુએ મને કઢી લાવવાનું કહ્યું. હું કઢી લઈ પીરસવા ગઈ. હું તીવ્ર દાઢથી પરાણા તરફ જ દષ્ટિ ફેરવી લેતી હતી, તે સ્થાનમાં પરાણાએ મારા શોકને કહ્યું, “સુરેન્દ્રબાણુ ! તમારી રસોઈવાણીને કહો કે, તેણે રસોઈ બહુ સ્વાદિષ્ટ બનાવી છે.”

સુરેન્દ્રબાણુ તેમની ગુપ્ત વાતનો મર્મ સમજ્યા નહિ. સામાન્ય રીતે કહ્યું,
“હા, તે કંઈ ખરાબ રસોઈ નથી કરતી.”

પરંતુ હું સમજી ગઈ, અને મનથી નિશ્ચય કર્યો કે, તેમને દર્શાવી આપવું કે, એક દુઃશીયાર રસોઈવાણી યુવાન મનુષ્યના મનોભાવો કેવી રીતે પત્તી નાંખે છે.

પરાણાએ પાછું કહ્યું “શીરો, શાક, લાજ્યાં વિગેરે કેવાં ઉત્તમ પ્રકારનાં બનાવ્યાં છે ! અને અમારા ભાગમાં જેવાં બને છે, તેનાં જ બનાવ્યાં છે.”

મેં ફરીથી ધાર્યું કે “એ એ જ છે !” ખરી રીતે કહું તો મારા વતનમાં જેવી રીતે રસોઈ બનાવે છે, તેવી જ રીતે કેટલીક વસ્તુઓ બનાવી હતી. સુરેન્દ્રબાણુએ કહ્યું
“હા, તે રસોઈવાણી આ તરફની નથી.”

પરાણાએ આ પ્રસંગનો લાભ લઈ મને પૂછ્યું, “છોકરી ! તારું વતન ક્યાં છે ?”
મને લાંબાકાલ ચર્ચા કે જણાવું કે ન જણાવું ? આખરે મને નિશ્ચય થયો કે, તેમને જણાવવું તો ખરું. પરંતુ મને ખીજી શંકા થઈ કે તેમને સત્ય જણાવું કે જૂઠું ? મેં નિશ્ચય કર્યો કે તેમને તુરત તો જૂઠું જવાબ આપવો. હું આવા નિશ્ચય ઉપર શામાટે આવી તો કહે-
વાનું કે, જે સત્તાએ આંત્રિ અંતઃકરણ સમજી ન શકાય એવા પ્રકારનું રચ્યું છે તે જ જાણે છે. મેં નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર જણાયેલાં હું સત્ય જણાવી દર્શાવ. તાકાલ તો મેં જૂઠું ઉત્તર આપ્યો કે “મારું વતન લગીરથપુર છે.”

તેઓ આથી ચમક્યા હોય એમ જણાયું. થોડા સમય પછી ધીમા સ્વરે મને પૂછ્યું, “કયું લગીરથપુર ? હુઠારાઓથી પ્રખ્યાત થયેલું લગીરથપુર ?”

મેં શરમાઈ ઉત્તર આપ્યો, “હા.”

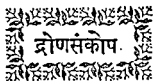
ત્યારપછી તેઓ એક શબ્દ પણ બોલ્યા નહિ.

આ બધા વખત મારા હાથમાં યાળી લઈ હું ઉભી હતી. હું તદ્દન બૂલી ગઈ હતી કે, અમારા ભોકમાં રસોઈવાણી તરીકે અગત્યના પુરુષ સમક્ષ આવી રીતે ઉભા રહેવું એ વિવેક વિરહ ગણાય છે, મારા જીતમાં આવ્યું કે આટલી વાત થવા પછી તેઓ જમ-
વામાં આનંદ લેતા નહોતા. સુરેન્દ્રબાણુને પણ આમ જણાવાથી પૂછ્યું કે, “શશા-
રકુમારબાણુ ! તમે કેમ જમતા નથી ?” આનો જવાબ સાંભળવા હું કાન માંડી રહી હતી. “શિશિરકુમારબાણુ” આ નામ પૂરે પછી મેં સાંભળ્યું હતું. મેં ચોકસ ધાર્યું કે એ મારા પતિ છે.

હું રસોડાતરફ દોડી, અને યાળી એક તરફ ફેંકી દઈ આનંદમાં આવી બઈ, એક સ્થાને બેઠી. સુરેન્દ્રબાણુએ ખૂબ મારી “એ શું પડ્યું ?” મેં જવાબ દીધો “યાળી ઘાથમાંથી પડી ગઈ.”

(અપૂર્ણ.)





(અનુસંધાન ગત વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૯૬ થી.)

અંક ૩ નો.



પ્રવેશ ૩ નો.

સ્થળ:—પાંડુ પ્રાસાદનું એક દિવાનખાનું.

*

*

*

*

બ્રહ્મવ—(નોખતનો અવાજ સાંભળી) આ રાજમહેલમાંની મધ્ય રાતની નોખત યદ્ય, તોપણ હજી મને કંઈ નિદ્રા આવતી નથી, હવે મારે શું કરવું ? સ્ત્રીમદાદાએ બે બાણી ઉડાવ્યાં, તે જોઈ બંદાએ ત્રણ ચાપ્યાં, પણ માણસે પચે તેટલું જ ખાવું જોઈએ કે નહિ વાર ? ! વધારે ખાવાથી અપચો થાય જ ! મને એકસરખા દુષ્ટાપલા એડકારે આવ્યાં કરે છે (એડકાર ખાઈ મોઢું બગાડે છે) દીવો જુજવી ઉંઘ આવવા માટે અજગરની માફક પહોળો યદ્ય પડ્યો છું પણ ઉંઘનું નામ જ નહિ ! જો માણસને પુરતી ઉંઘ મળતી નથી તો તે તદન ગાંડાજેવો બની જાય છે. હું ધારું છું કે જેમ આજે મને નિદ્રા આવતી નથી તેમ ત્યાં સ્ત્રીમદાદાને પણ અમુજીય થતી દશે નહિ વાર ? પણ આમ વિચાર કરવા કરતાં ત્યાં જઈ પ્રત્યક્ષ જોયું હોય તો ! માણસનો કેવો સ્વાર્થી સ્વભાવ છે કે મદતનું મળતાં માર ઉડાવ ઉડાવ ! અને પછીથી નિદ્રાને માટે આવાં ફાંદાં મારવાં પડે ત્યારે જ જોણું ! (દીપક લેઈ જાય છે.)

દ્રોણ—(બ્રહ્મવને જોઈ) કણ છે ?

બ્રહ્મવ—એ તો હું બ્રહ્મવ.

દ્રોણ—કેમ ! મોડી રાતસુધી તું કેમ જાગે છે ?

બ્રહ્મવ—શું કરું ચુરરાજ ! અત્યાહાર કરવાથી નિરાંતે ઉંઘ જ આવતી નથીને (એડકાર ખાઈ) હો જુઓ. આ દુષ્ટાપલા એડકારે ઉપરાજાપરી એક સરખા આવ્યાં જાય છે !

દ્રોણ—ભાઈ આજ કારણને લીધે માણસે મિતાદારી રહેવું જોઈએ. મોઢું મળતાં રાત દિવસ વખત કવખત જોવો નહિ અને ચાંપનું સારું નહિ ! જ્યાં આદુ સિંધવ આવી સુષ જ એટલે સધળું ઠીક થઈ જશે. (જાય છે.)

બ્રહ્મવ—ઓ તમારાની સ્ત્રીમદાદાનું ધોરણું તો અહીં સુધી સંભળાય છેને શું ! એમને ખાટલી બધી ઉંઘ કેમ આવી દશે ! સાચી વાત છે કે તેઓને, મદત મુદ્, ગદા મુદ્, ધર્તુ-

નિશા વગેરે શિખવાંથી પૂર્ણ થમ થાય છે, અને મારે તેમાંનું કંઈ જ નહિ. હવે આપણે પશુ કાલથી સપગા રસોડાવાએ માટે એક મોટા અખાડો આંધી નાનપણાની માફક મહેનત કરતી જોઈએ. અને આ રામકુમારોનું જોઈ તે પ્રમાણે મદ્દ યુદ્ધ, ગદા યુદ્ધ કરવું જોઈએ. ખોરાકનો તો મુદ્દે વાંધો નથી ! આથી હવે આચાર્યજીના શરમાવાપ્રમાણે થોડું આદુ અને સિંધવ ખાઈ મુછેથી મુછ જઈએ. જોઈએ કેમે કરતાં આંખ મળે છે. અર ! પશુ આ શું કાલજાય છે. ધનુષ્યનો ટણકારો ! નારે ના હમેશાં તેને તે સાંભળી તેવો બાસ થાય છે. મીઠું શું ! (જાય છે.)

દ્રોણ—(સાંભળવાનો આવિર્ભાવ કરી) ધનુષ્યની મોર્ચીનું જ આ સિંચન ! તેનો જ આ ટણકારો (દીપક નીચે મુકી) આ દીપ અહીં રહેવા દેઈ, આસ્તેથી જઈને જોઈ કે આ અવાજ ક્યાંથી આવે છે. અંધકારના ઉપહારે મારો ઉદ્દિષ્ટ હેતુ સુરંગિત થવાનું ચિહ્ન જણાય છે ખરું ! નિઃશંકય આ ટણકારો અર્જુનનો જ ! નારે ના; તે બાળતમાં હવે બ્રાન્તિનું કંઈ જ કારણ રહ્યું નથી. (દીપક લેઈ એકદમ અંદર જાય છે.)

અર્જુન—(દીપક જોતાં જ ધનુષ્ય બાલુએ મુકી ઉભો થઈ) કાણ ! આચાર્યજી ? આચાર્યજીને મારા પ્રણામ.

દ્રોણ—અર્જુન ! તારી નિદ્રા ક્યાં ગઈ ! એ શું છુપાવ્યું ? અહીં ધનુષ્યનો ટણકારો થવાનો મને બાસ થયો માટે હું અહીં સુધી આવ્યો. મારાથી કાંઈ એ છુપાવતો મા. જે કંઈ સત્ય હોય તે વદ.

અર્જુન—(પુનઃ પ્રણામ કરી) ગુરુવર્ધના અરજીથી હું સામાટે છુપાવું ? સત્ય જ જણાવીશ. જ્યારે હું અંધારામાં ઉપહાર કરતો હતો, ત્યારે મારા મનમાં એવા વિચારો રજૂ થઈ એક સમયે નિરિક્ષણ ક્યાં બાદ અંધકારમાં જો અચુક જુદા જુદા પદાર્થો લેઈ ઉપહાર કરી શકાય છે તો તે જ પ્રમાણે એક સમયે નિદ્રાજોડી વસ્તુપર અચુક બાણ કેમ મારી ન શકાય.

દ્રોણ—બાઈ અર્જુન ! આમ આવ, એક વખત તું તને હૃદય સાથે દેખાવી બેટલા દે ! મારો આ આજનો આનંદ ત્રિભુવનમાં પશુ સમાશે નહિ. કાલના અંધકારના ઉપહારની મારી મોજના આટલા માટેની જ હતી. ખરા ધનુર્ધરને ઉચિત એવી આ તારી ધારણા જણી મને અત્યાનંદ થયો છે. સપગા જગતમાં તારી કાંઈ પશુ બરોબરી ન કરી શકે એવો હું તને ધનુર્ધર બનાવીશ, તો જ હું દ્રોણ ! તારી આ તેજસ્વિતા જોઈ હવે મારી પૂર્ણ ખાતો થઈ ચુકી છે કે તું એકલો જ મારું ઉદ્દિષ્ટ કાર્ય પૂર્ણ કરીશ. (મધ્ય રાત્રિની નોખત વાગે છે) સાંભળ આ મધ્યરાત્રીની ત્રીજી વખતની નોખત થાય છે. હવે તું સ્વંસ્થ ચિત્તે નિદ્રામીન થા. માથુસને શાંત નિદ્રા જોઈએ, નહિ તો પ્રકૃતિ સારી રહેતી નથી, તેં એ વખતની નોખત સાંભળી હતી કે ?

અર્જુન—ના, આચાર્યજી ! મારું તે તરફ મુદ્દે લક્ષ નહોતું, જેથી મારા કંઈ જાણમાં અગર સાંભળવામાં આવ્યું નથી. જ્યારે આપ દીપક લેઈ પધાર્યા ત્યારે પ્રકાશથી મારું તે તરફ ખ્યાન ખેંચાયું.

દ્રોણ—(પુનઃ આલિંગન દેઈ) બાઈ અર્જુન ! તારા જેવો શિષ્ય મેળવવા હું

ભાગ્યશાળી થયો તેથી હું પોતાને ધન્ય સમજું છું. હે ધનુષર ! લક્ષ્ય સાધવા માટે એક જ વિષયપર લક્ષ હોવું જોઈએ તો જ તે વસ્તુ સાધ્ય થાય છે. જ્યાં તેનું દુર્લભ્ય ધનું કે દિસાત્ પાત્રો જ સમજવો. પછી તેને કંઈ પણ સાધ્ય થતું નથી. આજ એક બાગત તું હમેશાં ધ્યાનમાં રાખી અભ્યાસ કરતો જ, એટલે પછી તને અવિજયનું નામ પણ સાંભળવા મળશે નહિ.

અર્જુન—આચાર્યજીની આરા મને શિરસાવંઘ છે.

દ્રોણ—જાઓ, ત્યારે હવે સુખેથી સુખો; હું પણ જાઉં છું અને ક્રિયિત વિશ્રાંતિ લેઉં છું.

અર્જુન—(નમસ્કાર કરી) નિદ્રા લેવા આ ચાલ્યો.

દ્રોણ—(જતાં જતાં સ્વગત) મારા પોતાના પુત્રમાં પણ આવી ધારણાશક્તિ નથી. કુરુકુલએક લીલાચાર્યે મારી પાસે અર્જુનની જે વિલક્ષણ ધારણાશક્તિ અને બુદ્ધિનાં વખાણ કર્યા હતાં તે અક્ષરક્ષાઃ ખરાં છે. આ રાજકુમાર અર્જુન મને મારા અન્ધ-ત્યાગ કરતાં પણ ધણો જ પ્રિય છે. એકંદર રીતે જોનાં માણસ પોતાના સદ્ગુણોએ કરી અન્યના પ્રેમને સ્વમેવ પોતાતરફ આકર્ષે છે. સદ્ગુણોમાં કંઈ અલૌકિક આકર્ષણ-શક્તિ છે. નહિ તો મારા પુત્ર કરતાં પણ આ અર્જુન મને અત્યંત પ્રિય કેમ થયો ! તેમાં વળી સદ્ગુણ અને સ્વાભાવિક વિનય આ બંને જ્યાં એકત્ર માન્યા ત્યાં આકર્ષણ યથું જ સમજવું અને તેમ થતાં પ્રેમ દુગુણો ધુંધરી ઊઠે છે. પ્રથમ તો અર્જુન રાજકુમાર, મનોહર, સદ્ગુણી અને વળી વિલક્ષણ ધારણાશક્તિનો. આટલું છતાં તેની નમ્રતા, તેમ જ વહીલ અને ગુરુ પ્રત્યેના તેના હૃદયનો આદર, સન્માન રાખવાની શૈલી અને નમ્ર ભાવણ સંભળી દરેકે દરેક તેના મોહપાશમાં બંધાવવો જ જોઈએ. તેના પ્રત્યે પ્રેમ જાગ્રત થવો જ જોઈએ. જો તેમ ન થાય તો તો નવાઇ જ કહેવાય. મારી મનોદેવતા મને કહે છે કે, આવા પર પરિશ્રમ કરતાં તે આ ભરત કુળનું નામ જરૂર કાઢશે. ગુરુજનોને યોગ્ય શિષ્ય મળતાં જે આનંદ થાય છે તે કંઈ અલૌકિક જ હોય છે. તેનું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. અનુભવ શિવાય તે આનંદની મજા સમજવી શક્ય જ નથી ! અન્ધત્યાગાએ દુષ્ઠ ધારી પીધેલો સાધવો જોતાં ‘ પુત્ર મોહ ’ ની કલ્પના જેવી મેં પ્રત્યક્ષ અનુભવી. તેવો જ આ સચ્ચિદાનંદ પ્રાપ્ત થવાના આનંદનો અનુભવ છે. માણસને જ્યારે અસાનંદ થાય છે ત્યારે તેની નિદ્રાનો ભાગ થાય છે. હવે થયેલા આનંદથી બીજા પ્રસવનારા જુદા જુદા આનંદોના મનોરથની નવી નવી કલ્પનાસૃષ્ટિ રચી માણસ તેમાં નિમગ્ન થાય છે અર્થાત્ તેને પછી નિદ્રાની કંઈ જ જરૂર રહેતી નથી. વળી માણસને નિદ્રા કેવળ વિશ્રાંતિઅર્થે જ જોઈએ છે, અને તે જો જાગ્રત અવસ્થામાં જ વિશ્રાંતિ મળે તો પછી નિદ્રાની શામાટે અપેક્ષા કરવી ! તોપણ હમણાં મધ્ય રાત્રીનો સમય છે. માટે વિશ્રાંતિમંદિરમાં જઈ પર-માત્માના ધ્યાનમાં બેસવું એ જ ઠીક. સચ્ચિદાનંદ, સચ્ચિદાનંદ. (જાય છે.)

(અપૂર્ણ.)

હિતકર છે તે તેમને તેમના ઉત્તર જીવનમાં સ્પષ્ટ થયું હતું. ઉક્ત કવિ પોતાના જ મુખે કહે છે, કે મારી માતાના મરી ગયા પછી મારે ઘણો સમય એકલા જ રહેવાનું આવતું અને હું જ્યારે એકલો પડતો ત્યારે બારીમાંથી કુદરતનું અવલોકન કરતો. મને કુદરત મારો ઉત્તમોત્તમ સાથી જણાતો હતો. હું બારીમાંથી આકાશમાં આમ તેમ વહેતાં વાદળ જોતો અને હું ગોઠોઘેલો થઈ જતો. પ્રસંગે પ્રસંગે હું સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠીને ઉદ્યાનમાં દોડી જતો અને લીલું જમ જેવું મનોહર ઘાસ, તેના ઉપર પડેલાં મોતીજવાં ધુમસનાં બિંદુ, લિલાંજમ વિવિધ ભાતનાં વૃક્ષો, અને આ સર્વ ઉપર પડતો સૂર્યનો પ્રકાશ મને એટલાં તો મનોહર લાગતાં કે કંઈ કહેવાની વાત નહિ, મને આ સર્વ જાણે ખાસ કરીને કંઈ કહેતાં હોય તેમ મને સ્પષ્ટ જણાતું હતું. ” તેમણે સૂર્યના પ્રકાશ ઉપર જોઈને અનેક પદ્યો રચેલાં છે જેમાંથી એકના અગ્રેષ્ઠ ભાષાંતરની એકબે કડીઓ અત્ર ટાંકવામાં આવે છે.

Light, my light, the world filling light, the eye-kissing light, heart sweetening light;

* * * *

The butterflies spread their sails on the sea of light, lilies and Jasmanes surge up on the crest of the manes of light

* * * *

સ્થીન્દ્રનાથ બાલ્યાવસ્થામાં ચંડીદાસ અને વિદ્યાપતિ વગેરે પ્રાચીન કવિઓના કાવ્યને વાંચતા હતા, અને તેમનું કહેવું છે કે આ વાંચનથી જ તેમનામાં લેખનશક્તિ જાગૃત થઈ હતી. તેમણે આ કવિઓના અનુકરણ રૂપે ભાનુસિંહના નામથી કેટલીક કવિતાઓ પ્રસિદ્ધ કરી હતી, જે પ્રજામાં ધણી જ વખણાઈ હતી અને ભાનુસિંહ કાણુ છે તે જાણવાની સર્વને જગાસા થઈ હતી. શાળામાં તેમનું વિદ્યાર્થીજીવન પ્રશસ્ય ગણાતું નહતું. તેમનું કહેવું છે કે તે જે શીખ્યા છે તે શાળામાંથી શીખ્યા નહતા પણ જગતરૂપી અનુભવ શાળામાંથી જ શીખ્યા હતા.

સ્થીન્દ્રનાથ ટાંગોરને પ્રથમ જ્યારે આંતરસ્કુલર થયું ત્યારે તે કૃત્રી રીતે થયું હતું તે પોતાને મુખે જ તેમણે નીચે પ્રમાણે મને જણાવ્યું હતું. ‘ એક દિવસે સવારે હું શાળાના આંગણમાં ઉભો હતો અને સૂર્યનો હિંદય રતો હતો. તે વખતે એકાએક જ મને કંઈ વિલક્ષણ સ્વપ્નવેષ પ્રકાશ અંતરમાં પડતો જણાયો. આ ક્ષણે મને સમગ્ર વિશ્વઆનંદ-મય અને પ્રેમમય જણાવા લાગ્યું. ઝાડ, પાન, ઘર, મનુષ્ય વગેરે સર્વ જડચેતન સૃષ્ટિ મને સુખરૂપ આ ક્ષણે ભાસવા લાગી. રસ્તામાં ચાલતા મનુરોની ચાલ જોઈને પણ મને આનંદ થતો અને આ સમયે એક પણ એવી વસ્તુ નહતી, કે જે મને આનંદરૂપ ન ભાસે તથા તેના ઉપર મને પ્રેમ ન પ્રકટે. ઇશ્વરે મને આ સ્કુલર કાર્યાલય દશે અને તેથી તે સ્કુલર પૂર્ણ રૂપમાં પ્રકટે તદર્થે હું હિમાલયમાં ગયો, પણ કંઈ તેથી અધિક મને જણાયું નહિ. આ વખતે મને સ્પષ્ટ થયું, કે આંતર સ્કુલરને માટે જે બાલ વસ્તુનો મેં આધાર લીધો તે યોગ્ય નથી, એ તો અંતર્યામીની કૃપા થતાં ગમે તે રિયલિટમાં થતું હશે. ’ આ સ્કુલરને તેમણે પ્રભાતસંગીત નામના પદ્યોમાં સ્પષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરેલા છે.

તેવીશ વર્ષની ઉંમરે તેમના પિતાએ તેમને તેમની જમીન વગેરે સંભાળવાનું કામ સોંપ્યું આ કામ કરવાને માટે તેમને એક ટુંકાણેથી બીજે ટુંકાણે ગાંગાનદીમાં હોડીમાં બેસીને જવું પડતું હતું, અને તેથી કુદરતને અવલોકવાનો તથા ગામડાના લોકો સાથે પરિચયમાં આવતાં જનસ્વભાવનો અભ્યાસ કરવાનો સારો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો. આ કવિવર કહે છે, કે હું મદિનાના મદિના સુધી વિચારમાં જ ગુંથાએલો રહેતો અને કંઈ પણ બોલતો નહિ. આથી મારો અવાજ ધણે નાનો થઈ જતો. જો કે આ સમયમાં હું લખવાનું કામ પણ કરતો હતો.

તેમને ગામડાના લોકોની અંતઃકરણની બધી સ્થિતિ જોઈને તેમને માટે ઘણો પ્રેમ-ભાવ જામત થયો હતો. તથા આ પ્રસંગે પોતાની માતૃભૂમિને માટે પણ તેમને અસાધારણ પ્રેમ જામત થયેલો છે. તેમણે નીચે પ્રમાણે એક કવિતા પોતાની માતૃભૂમિના ઉદ્ધાર અર્થે લખેલી છે. જો કે રાજકીય સત્તાની મરજી વિરુદ્ધ કંઈ પણ લખવાથી કેવો પરિણામ આવે છે, તે તેમને અચાત હતું, એમ નહતું.

Where the mind is without fear, and the head is held high;

Where knowledge is free;

Where the world has not been broken up into fragments by narrow domestic walls;

Where words come out of the depth of truth;

Where titeless striving stretches its arms towards perfection;

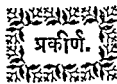
Where the clear stream of reason has not lost its way into the dreary desert sand of dead habit;

Where the mind is led forward by Thee into ever widening thought and action;

Into that heaven of freedom, my Father, let my country awake. "

(અપૂર્વે .)





જગતને તે મનુષ્યોની જરૂર છે કે જે—

પૈસાને માટે પોતાના અંતઃકરણને વેચતા નથી,
 પોતાના શબ્દોને પાલન કરવાના આમ્રદવાળા હોય છે,
 પોતાના ચારિત્ર્યને દ્રવ્યાદિથી અધિક મૂલ્યવાન સમજે છે
 સ્વતંત્ર અભિપ્રાયને દર્શાવવાના ધૈર્યવાળા હોય છે,
 આમદ, નિશ્ચય અને ધૈર્યને ધારણ કરનાર હોય છે;
 આરંભેલા કાર્યને પૂર્ણ કરનાર હોય છે,
 અસહાયરણને મરણતિ પણ આચરતા નથી,
 ઉચ્ચ લક્ષ્યને સતત સેવનાર હોય છે,
 કર્તવ્યને ધર્મરૂપ સમજનાર હોય છે,
 પ્રખંધ, અનીતિ, અન્યાયઆદિથી રહિત હોય છે,
 ઉદાર અંતઃકરણસંપન્ન હોય છે,
 ખોટાને ખોટું જાણ્યા પછી તેને તરત ત્યજી દેનાર હોય છે,
 સત્ય વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામાં સદા તત્પર હોય છે,
 સ્વાત્મ પ્રતિષ્ઠાનો નાશ કરતા નથી,
 કાપુરુષ નથી,
 પૂર્ણ પ્રમાણિકપણે વર્તે છે,
 ગાઢરીયા પ્રવાહમાં ભળી જનાર નથી,
 પરાયે સ્વાર્થનો ભોગ આપનાર હોય છે,
 પોતાનો ડાબો હાથ શું કરે છે તે જમણા હાથને જણાવવાના સ્વભાવવાળા
 હોતા નથી,
 પ્રશંસા કે કીર્તિની ખાતર કામ કરનાર નથી,
 સર્વદા નિમકદલાલ હોય છે,
 સુખદુઃખમાં સમરૂપિને ધારણ કરી શકે છે,
 દુઃખમાં ધૈર્ય ધરીને આગળ વધનાર હોય છે,
 પોતાની મદત્તાને કર્તવ્ય કરવામાં બૂલી જનાર હોય છે,
 દંભથી સર્વદા રહિત રહેનાર હોય છે,
 પોતાનો હોય જણાતાં તેનો સ્વીકાર કરનાર હોય છે,
 સાદું જીવન ગાળનાર અને ઉચ્ચ વિચારને સેવનાર હોય છે,
 આર્જવતાથી યુક્ત હોય છે,
 ઈદિયોને વશ વર્તીવનાર હોય છે,
 સાચા પ્રેમને હૃદયમાં ધારણ કરનાર હોય છે,
 પ્રાણીમાત્રને અભય આપનાર હોય છે,
 પોતાની ઉન્નતિ સાધી અન્યની ઉન્નતિમાં સાદાગ્ય કરનાર હોય છે,
 પોતાના જીવનને રૂઢિક સમાન શુદ્ધ રાખનાર હોય છે,
 આત્મદૃષ્ટિથી અન્યને જોનાર છે.

પ્રસંગાનુરૂપમ.

—પ્રિય વાચક ! તમારું આ નવીન વર્ષમાં પરમાત્મસત્તા સર્વ પ્રકારે હિત સાધી, એવી લેખકની સાચા ભાવપૂર્વક શુભેચ્છા છે.

—સમય પોતાનું કાર્ય વિલક્ષણ રીતે કર્યું જાય છે. ક્ષણ, ધર્તિ, પ્રહર, અને દિવસરાત્રિ કરતાં કરતાં વધે વીતી જાય છે. આ વિલક્ષણ રીતે નિત્ય વહેતા સમયમાં જે પોતાનું કર્તવ્ય સાવધાનતાપૂર્વક કરી લે છે તે જ પ્રગતિને પામે છે, તે જ દુઃખને દહે છે, અને તે જ સુખશાંતિને વરે છે.

—પ્રિય બાપ ! તમે અને તેટલી સાવધાનતાપૂર્વક તમારા કર્તવ્યને ઉત્તમ પ્રકારે આ નૂતન વર્ષમાં સાધજો અને ઈષ્તિસાધ્યને સત્વર પામજો. ખરું છે કે આરંભમાં અખંડ સાવધાનતા રહી શકતી નથી, પણ અભ્યાસ પડતાં પછી અખંડ સાવધાન રહી શકાય છે, તેથી આરંભમાં આપણાથી બની શકે તેટલી સાવધાનતા સેવીને પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરવાનો અભ્યાસ પાડવો હિતકર છે.

—આ જગતમાં એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જે પ્રયત્નવરે ન સિદ્ધ થાય ઉપ પ્રયત્ન કરનાર ઈષ્તિસત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરે છે જ. તેથી ઈષ્તિસાધ્યની સિદ્ધિઅર્થે પ્રયત્નની પણ આવશ્યકતા છે, અને આ પ્રયત્ન પણ એવો થવો જોઇએ, કે તે કાર્યસાધક હોય. જે પ્રયત્ન ફળનું દર્શન ન કરે, તે પ્રયત્નમાં કંઈ અપૂર્ણતા છે એમ જાણવું; અને તે અપૂર્ણને શોધીને તેને દૂર કરીને પ્રયત્નને અર્થસાધક કરવો એ પણ પ્રયત્ન કરનારે કરવાયોગ્ય છે.

—તોપણ કયા અને કેટલા પ્રયત્નથી, કયું ચે કસ ડ્રગ કેટલા સમયમાં મળશે, કયું ફળ આપણને વારતવ સુખશાંતિને આપશે અને કયું ફળ આપણને મિથ્યા સુખથી જોડશે કે આપણા ઈષ્તિસત ડ્રગને વિલગ્યે પ્રકટાવશે કે અવિલગ્યે; એ વગેરે અનેક બાબતો જીવ-દશામાં પૂર્ણ અંશમાં જાણી જતી નથી; તેથી સર્વથા પરમાત્મસત્તાનો આશ્રય લેવો જીવેને માટે હિતકર મનાયો છે. તેવી પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરતાં મનુષ્યોએ પ્રધાનપણે પરમાત્માના અનુમદને પ્રાપ્ત કરવો ધટે છે. અને આ અનુમદ પ્રાપ્ત કરવાને પરમાત્મપરાયણ-વૃત્તિથી તેમનું સ્મરણ ચિંતન ભક્તિભાવવરે નિત્ય કર્તવ્ય છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માના અનુમદને પ્રાપ્ત કરનાર વ્યવહાર પરમાર્થને ઉત્તમ પ્રકારે અદ્ય સમયમાં સાધી શકે છે અને જે સ્થિતિમાં સ્થિત થવાથી કૃતકૃત્ય ઘટ્ટ કહેવાય છે તેવી પરિણામી સ્થિતિને પ્રાપ્ત થઇ રહે છે. તેથી આ નૂતન વર્ષમાં પ્રધાનપણે શ્રીપરમાત્માનુમદને પ્રાપ્ત કરનારૂં અને ગૌણપણે પ્રાપ્ત કર્તવ્યને કરવારૂં યત્નને સેવશે અને વિવિધ કલેશોના પરામર્શપૂર્વક જીવ-મુક્ત દશામાં સ્થિતિ કરી રહેશે, અને આ માનવતત્ત્વને સફળ કરશે.

—ગયા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલ કેટલાંક પ્રતિજ્ઞાથી અનિયમિત નીકળી શક્યું છે, પરંતુ આ વર્ષમાં ઈશ્વરકૃપાથી તે નિયમિત નીકળશે, તેમ છતાં કવચિત્ વિલગ થાય તો તેને માટે ક્ષાંતવ્ય દલિથી જોશે.

—ગયા વર્ષમાં લેટનું પુસ્તક આહોરોને મળી જાય એવી પ્રબળ ઇચ્છા છતાં તે પ્રમાણે બની શક્યું નથી, જેને માટે તંત્રી ક્ષમા ઇચ્છે છે. કોઇ કોઇ પ્રસંગે Man pro-

પણ બને છે અને તે જ પ્રમાણે આમાં પણ બન્યું છે. પરંતુ હવે એકાદ માંદગામાં તે તૈયાર થઈ જશે જ. કારણ તેને છપાવવાનું કાર્ય શરૂ થઈ ચુક્યું છે.

—ગયા વર્ષનું ભેટનું પુસ્તક ગયા વર્ષમાં જ આપવું નોંધ્યે, પણ તે પ્રમાણે ન બન્યાથી કાર્તિક-માર્ગશીર્ષને નવા અંક વી. પી. કરવામાં આવશે નહિ, પણ એમને એમ માહકો ઉપર ખીડી દેવામાં આવશે, અને ભેટનું પુસ્તક તૈયાર થતાં તેને જ વી. પી. કરવામાં આવશે. એમનું ગયા વર્ષનું લવાજમ બાકી હશે તેમના ઉપર તે લવાજમ સાથે વી. પી. કરવામાં આવશે. ભેટના પુસ્તકનું પોસ્ટેજ આ વખતે ચંદશે એટલે એક રૂપૈયો દશ આનાનું વી. પી. કરવામાં આવશે.

પરમાત્મા વાચકોનું અનેક રીતે હિત સંધાય તેવા લેખો લખી શકે તદ્દર્થ લેખકની મતિમાં અલૌકિક જ્ઞાન પ્રકાશ ઉત્તરોત્તર પ્રેરે, અને ઉત્તમ પ્રકારે વાચકોનું હિત સંધાવે, એ જ તેમના પ્રતિ અંતિમ અભ્યર્થના છે.



જર્મન સરકારનો ખર્લીન શહેરની વ્યવસ્થામાંટે કાઢેલો હિતકર હુકમ:—

હમણા જર્મનીમાં રાજ્યસત્તા તરફથી ખર્લીન શહેરમાંટે નીચે પ્રમાણે હુકમ બહાર પડ્યો છે. શહેરના રસ્તાઓ તદ્દન સ્વચ્છ રહેવા નોંધ્યે, વ્યવસ્થાવાળા રહેવા નોંધ્યે તથા તેમાં શાંતિ રહેવી નોંધ્યે, રસ્તામાં ચાલતાં જમીનને રપશી ધાય અને તેમ થતાં તેને ધૂળ ચોટ એવો લાંબો સ્ત્રીઓએ પોશાક પહેરવો ન નોંધ્યે, રસ્તામાં ચાલતાં ચાલતાં છત્રી કે લાકડી કેાઇએ આમતેમ ઉછાળવી ન નોંધ્યે. નકામા કાગળો, ફળનાં છોડાં, ખીચી, તકમાં શાક બાજી, ખીડીઓનાં ખોખાં વગેરે ચીજો રસ્તામાં નાખવી ન નોંધ્યે; મનુષ્યોએ રસ્તામાં એક ઠેકાણે નકામા બટકવા કરવું ન નોંધ્યે. રસ્તામાં કેાઇએ સીસાટી વગાડવી નહિ; મોટેથી ગાવું નહિ; ચીસ કે બૂમ પાડવી નહિ તથા મોટેથી બરાડા પાડીને વાતચિત કરવી નહિ; પોતાના ઘરમાં સંગીત ચાલવું હોય ત્યારે બારણાં બંધ રાખનાં; ગાડીઓ તથા મોટોર હાંકનારે વધારે અવાજ ન થાય તેવી રીતે હાંકવી નોંધ્યે અને માર્ગમાં કેવલ શાંતિ, સ્વચ્છતા તથા વ્યવસ્થા સચવાય તેવી રીતે દરેક મનુષ્યે વર્તવું નોંધ્યે.

આપણા દેશમાં પણ આવો હુકમ નીકળવાની જરૂર છે જ. કારણ કે શહેરમાં રહેનારને ઉપરની બાબતોનો હંમેશાં ધણો ત્રાસ થાય છે.

ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવું કે ગરમ પાણીએ ?—ઠંડા પાણીથી વિશેષ લાભ થાય છે એમ માનીને ઠેકલાક મનુષ્યો, કે જે ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરી શકે તેવી સ્થિતિમાં હોતા નથી તે પણ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરે છે અને હાનિને અહન કરે છે. ઠંડા પાણીએ સ્નાન કર્યા પછી તરત જ શરીરમાં ગરમી જે ન આવતી હોય તથા ઠંડી લાગતી હોય તો કદી પણ ઠંડા પાણીએ સ્નાન ન કરવું પણ ગરમ પાણીએ જ સ્નાન કરવું હિતકર છે. પછી જ્યારે પ્રકૃતિ વધારે સુદૃઢ થાય ત્યારે જ ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરવું. સારી પ્રકૃતિ-વાળા મનુષ્યોએ પણ અઠવાડીયામાં એક વખત ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવાની જરૂર છે. કારણ કે તેથી ત્વચાનાં છિદ્રો અધિક ખુલાં થાય છે.

કવીનાઇનથી બહેરાપણું આવે છે એ વાર્તા ખરી છે શું ?—અંગ્રેજો સ્થાયેના સંબંધ આપણને યથા પછી અંગ્રેજ દવાઓનો ધણો પ્રચાર વધી પડ્યો છે. ઠેકાણે ઠેકાણે વધી પડેલી દાકતરોની સંખ્યાથી તથા તેમના ધમધાકાર ચાલતો ધંધાથી એ સ્પષ્ટ થાય છે જ, કે અંગ્રેજ દવાનો વપરાશ આપણા દેશમાં ધણો વધ્યો છે જ. પરંતુ પૂર્વે આ દાકતરો ન હતા ત્યારે પ્રજાનું આરોગ્ય અવરય વધારે સારું હતું જ. અમારું માનવું છે કે ધણા પૈસા ખર્ચીને અંગ્રેજ દવાઓ વાપરીને શરીરને ખરાબ કરવા કરતાં કાંઈ કુશળ વૈદ્ય મારફતે દેશી દવાઓ વાપરવી, એ આપણી પ્રજાને વધારે હિતકર છે. પરંતુ પ્રજાનો એક દિશાપ્રતિ જ્યારે વેગ હોય છે ત્યારે સર્વ સદજ તે દિશામાં જ ગાડીયા પ્રવાહની પેઠે વહે છે. તાવ આવતાં અનેક મનુષ્યો આજે કવીનાઇનને છુટથી વાપરે છે. તેમ જ ધણા મનુષ્યો તો કવીનાઇનને 'ટોનિક' એટલે પ્રુષ્ટિપ્રદ ઔષધતરીકે પણ દર્મેશાં વાપરે છે, પણ અનેક મનુષ્યોને ખબર નથી કે, કવીનાઇનના વધારે વપરાશથી સાંભળવાની શક્તિ ઓછી થાય છે. બીજી પણ હાનિઓ થતી દશે પણ બહેરાપણું તો અવરય આવે છે, એમ આ સંબંધમાં શોધ કરનાર પાશ્ચાત્ય દાકતરોનું માનવું છે. બીજીનામાં સોળ વર્ષની એક છોકરીને તાવ આવવાથી તેણે અર્ધા કલાકમાં ત્રીસ ગ્રેન કવીનાઇન લીધું હતું. બે કલાક પછી તેનું માર્થું કુખવા લાગ્યું તથા બન્ને કાનમાં અવાજ સંભળાવા લાગ્યો. તેણે ધાર્યું, કે હવે તાવ મટ્યો છે તો આ અગ્યવરથા એક મે દિવસમાં જ મરી જશે. પરંતુ તે પ્રમાણે ન મટવાથી તેણે તરત જ ત્યાંના પ્રસિદ્ધ દાકતર ગ્રેન પોલીટઝરને પોતાનો કાન બતાવ્યો. આ દાકતરે તેનો કાન તપાસીને જણાવ્યું, કે તેના કાન હવે સુધરી શકે તેવી સ્થિતિમાં નથી. અને આજ પ્રમાણે અનેક મનુષ્યોના સંબંધમાં બકરી કાઢતાં ઉંટ પેસી ગય છે જ. તેથી કવીનાઇનનો વારંવાર ઉપયોગ કરનારે સાવધાન રહેવાની ધણી અગત્ય છે.

મોટામાં મોટી નવલકથા:—કીંગ્ડમ ટી. બ્રાઇન કરીને બાબતના એક લેખકે એક નવલકથા લખી છે. જેના ૧૦૬ ભાગ તેણે બહાર પાડ્યા છે. આ નવલકથા ૧૮૫૨ માં તેણે શરૂ કરી હતી અને છેલ્લો ભાગ તેણે આ વર્ષે જ પૂરો કર્યો છે. દરેક ભાગનાં એક દળર પૃષ્ઠ છે અને દરેક પૃષ્ઠમાં ૩૦ લીટીઓ છે તથા દરેક લીટીમાં ૧૦ શબ્દ છે. આ દિશાએ તેણે આજસુધીમાં ૧૦૬૦૦૦ પૃષ્ઠ, અથવા ૩૧૮૦૦૦૦ લીટીઓ અથવા ૩૮૧૦૦૦૦૦ શબ્દો લખ્યા છે. આ નવલકથાનું વજન ૧૩૦ રતલનું છે ।

હિંચા વધવાના બની શકે તેવા સરળ ઉપાયો:—જ્યાંસુધી સ્ત્રીપુરુષોની ઉત્તરાવસ્થા યષ્ઠ નથી ત્યાંસુધી તે હિંચા વધી શકે છે. આ વાતો માત્ર અનુમાનથી કે કલ્પનાથી જણાવવામાં આવતી નથી પણ પ્રયોગ સિદ્ધ થયા પછી જ જણાવવામાં આવે છે. હિંચા વધવા છુન્નનારે, લાંબા ચત્તા સૂઈને શરીરને ખેંચતા હોય તેવી કસરત કરવી, તથા દીર્ઘશ્વાસ પ્રશ્વાસની ક્રિયા નિત્ય કરવી. રાત્રે સૂતી વખતે ટુંટીયાં વાળીને સૂઈ ન જવું. બેસવું સારે છાતી કાઢીને સીધા ટટાર બેસવું તથા ચાલતી વખતે પશ્ચુ કરોડને તદ્દન સીધી રાખીને હંમેશાં ટટાર ચાલવું. આરામ ખુરશીમાં પડ્યા રહેવાની તથા ‘ટેબલ’ ઉપર વાંકા વળીને લખવાની ટેવને દૂર કરવી. આપણામાં સ્ત્રીઓ સાસરે જાય છે ત્યારે તે જલદી વધી જાય માટે તેમને કાપડે ખવરાવવાનો રિવાજ છે, તે પણ લાભ કરનાર છે અને અજમાવી જોવા યોગ્ય છે. બાળકોને નાનપણથી સીધા ટટાર બેસવાની તથા સીધા ટટાર ચાલવાની ટેવ પાડવાની જરૂર છે, અને માતાપિતાએ આ સંબંધમાં ખાસ કાળજી રાખવાની છે; કારણ કે આ વિના તેના બીજા લાભ પણ ઘણા છે.

માતા બાળકોને રહતાં છાનાં રાખવાનો શું ઉપાય કરે છે?—આપણા દેશમાં સેંકડે ૬૦-૬૫ ટકા માતાઓ બાળક જ્યારે રહે છે ત્યારે તેને છાતું રાખવાને તેને ધવરાવે છે. બાળકને જરાક કંઈક થાય છે, અને તે રહે છે તો માતા તેને બોળામાં લેઈને ધવરાવે છે. આ પ્રમાણે સેંકડો પ્રસંગે તે બીજું કંઈ જ કરતી નથી, પણ તેને ધવરાવે છે, અને તેથી તેને દિવસમાં અનેક વખત ધવરાવવાનો પ્રસંગ બને છે. બાળકોની પ્રકૃતિ અગડવામાં આ જ કારણ છે. તેથી બાળકોને દિવસમાં ત્રણ કે ચાર વાર ધવરાવવાનો સમય હોય તે જ સમયે ધવરાવવાં અને બાકીના સમયમાં તે રહે તો તેમને બીજી રીતે છાનાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો, પણ ધવરાવવાં તો નહિ જ.

દુધના ડબ્બા બાળકોમાટે વાપરવા હિતકારક છે કે કેમ?—જ્યારથી પાશ્ચાત્ય દેશોનો આપણા દેશસાથે સંબંધ થયો છે અને જ્યારથી તે દેશોનો વ્યાપાર સંબંધ આપણા દેશસાથે જોડાયો છે ત્યારથી જેમ આપણા દેશને કેટલાક લાભ થયા છે તેમ ઘણી હાનિઓ પણ થઈ છે. આપણા દેશમાં કેટલાક સમયથી દુધના ડબ્બા પાશ્ચાત્ય દેશોમાંથી આવવા લાગ્યા છે અને અનેક મનુષ્યો તે પોતાનાં બાળકોને આપે છે. આ સુખાંઈ નથી તો બીજું શું છે? હજી આપણા દેશમાં ગામડામાં અનેક મનુષ્યો ઘેર ગાય બેંસ રાખી શકે છે તથા શહેરમાં પણ ગાય તથા બેંસનું દુધ મળી શકે છે, તેવા સ્થાનમાં તાજું દુધ બાળકોને આપવાને બદલે છ મહિના બાર મહિના કે તેથી વધારે સમયઉપર કારેલા દુધના ડબ્બાનો ઉપયોગ બાળકમાટે કરવો એ કાષ્ટ રીતે હિતકર નથી જ. કાષ્ટ કાષ્ટ મનુષ્યો વળી આ ડબ્બાના એટલા શોખીન હોય છે કે તે આહા બનાવે છે તેમાં પણ આ દુધના ડબ્બાનું દુધ નાખે છે. પોતાના દેશમાં મળતું તાજું દુધ વાપરવાને બદલે વાસી દુધના ડબ્બોનો ઉપયોગ કરવો એ બુદ્ધિની મંદતા નથી તો બીજું શું છે!

વિચિત્ર વાલ્લક.

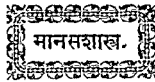
(હિંદી સરસ્વતી માસિકપરથી.)

ચિલ્લકપુરા, પોરટ અતરોલી જીલ્લા અલીગઢમાં એક દળમતે ત્યાં એકટોમ્બર માસમાં એક બાળક જન્મ્યું છે. જેને બે માથાં ચાર હાથ ચાર પગ છે. આ બાળકને જોવામાટે મોટી ભંજા ભરાય છે અને તેને જોવાનો વખત પ્રાતઃકાળે ૭ થી ૧૦ અને બપોરના રથી રાત્રિના ૧૦ સુધી રાખવામાં આવ્યો છે. આ બાળકના બાપનું નામ બંસી છે અને દાદાનું નામ કલ્યાણુ છે. જ્યારે આ બાળક જન્મ્યું ત્યારે તેની માતા ધણું જ ગભરાઈ અને તેને જોસમાં તાવ આવ્યો અને તે બિચારી દલુ બેહોશ જ છે. બાપ પણ ગભરાયો તેને લોકોએ સમગ્રની ધીરજ આપી. બીજે દિવસે ધર્મપુરના લોકો ત્યાં ગયા અને તેઓએ તે બાળકની રક્ષા માટે બંદોબસ્ત કરી કંઈક પૈસા પણ આપ્યા, એટલે કે તે બાળકના તેઓ સંરક્ષક બન્યા. આ બાળક પુરા નવ મહિના અને નવ દિવસે જન્મ્યું હતું. જ્યારે આ બાળકનો જન્મ થયો ત્યારે ધરમાં કોઈ બીલું માણસ નહોતું, માટે તે વખતની રિવાજોનું વૃતાંત મળવું મુશ્કેલનું છે. આ બાળકને છુટાં બે માથાં છે. નાભીથી ઉપરનો સવળો ભાગ પૃથક છે. નાભીથી નીચેનો ભાગ કે જ્યાંથી બે પગનું જોડાણ થાય છે ત્યાંથી મગમુગ વિચર્જન થાય છે. તે બાળકને સ્ત્રી યા પુરુષના ચિન્હ મુદ્દે નથી. ઉપરથી કંઈ જ જોડાણ દેખાતું નથી પણ નીચેથી છે. દબે આ બે બાળકમાં એક માંદું હતું અને બીલું સાચું હતું. આમ થવાનું કારણ માબાપના રજી-વિચોદિકની ન્યુનતાથી યુગ્મ બાળક બનવામાં ન્યુનતા રહી હોવી જોઈએ. જેથી આવા જોડાં બાળક ઉત્પન્ન થયાં. બાળકની શ્વાસ નળી પણ જુદી જુદી છે. ઉદર પણ બે છે. પણ બંનેનો મેળાપ એક નાભીમાં થયો છે. બાળકની રિયતિ સારી નહતી. એક ઉંઘમાં હતું ત્યારે બીલું કોઈક કોઈક વખત આંખ ઉઘાડતું હતું. આ બાળકને દુધ એક અસક્ત આપાતું પાવામાં આવે છે. બાળકને જોનારા એમ કહે છે કે તે બાળક દિનપરદિન અસક્ત થતું જાય છે. સાથે જોવા ગયેલા સોમ ગુપ્ત વૈદે ચિકિત્સા કરી જણાવ્યું જે આ બાળક જાતો વખત બચી નહીં શકે. આ બાળકને નપુસકજ કહેવું જોઈએ. વળી ત્યાં આ બાળક જોવાને મેળો ભરાતો હોવાથી કોઈ ક્યાવાને યાત્રાળુઓ માટે પરગ પણ બેસાડી છે.

વિજ્ઞાનીના પંખાથી લાભ છે કે હાનિ?—આપણા દેશમાં ઘણું ઠંડાણ આવે વિજ્ઞાનીના પંખાનો પ્રચાર વધ્યો છે. પરંતુ દ્વાન્ધના એક બે વિજ્ઞાનવિદો પ્રયોગપૂર્વક જણાવે છે કે આ પંખાથી લાભ નથી, પણ હાનિ જ છે. કારણ કે આ પંખાથી દવા ઠંડી રહે છે, પણ નવી દવા કંઈ આવતી નથી અને તેથી અનેક જંતુવાળી દવાને તે પુનઃ પુનઃ જે આ પંખાનો ઉપયોગ કરે છે તેમના શ્વાસમાં દાખલ કરે છે. તેથી આ પંખાઓ વાપરવા હિતજનક નથી. તેમ છતાં જેમને પૈસાનો વ્યય કરવો હોય કે જે કરી શકે તેવી રિયલિમાં હોય તેમણે આ પંખાની સાથે ‘ એજેન જનરેટર ’ (or one generator) નો ઉપયોગ કરવો કે બહારની દીવાલમાં ‘ એક્ષોસ્ટ ફેન ’ (Exhaust fan) લગાડવા કે જેથી અંદરની ખરાબ દવાને તે બહાર કાઢી નાખે.

કામ કરવાની વ્યવસ્થા શું શું કરે છે ?—

મગજને પરિશ્રમરહિત તથા સ્વચ્છ રાખે છે;
 ઉદ્વેગની વૃદ્ધિ કરે છે;
 ખરચનો ઘટાડો કરે છે;
 વિજ્ઞપને દર્પણની પેઠે દર્શાવે છે;
 અધિક પ્રમાણમાં કામ કરાવે છે;
 કાર્યસિદ્ધિને સઘ વરાવે છે,
 યાકને દર્પેશાં દૂર રાખે છે;
 આરોગ્યની વૃદ્ધિ કરે છે;
 ઉત્તરોત્તર પ્રગતિને સુધાવે છે;
 માનસ સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ કરાવે છે;
 અનિર્વેદવાદને શીખવે છે;
 તાબાના મનુષ્યોનો સંબંધ અધિક ટકાવે છે;
 પ્રતિષ્ઠાને વધારે છે;
 વ્યાવહારિક અનીતિથી બચાવે છે;
 કઠિનતાને સરળતામાં પરિણામ પમાડે છે;
 અંતરમાં રહેલા કાર્યસાધક બળને બહાર પ્રકટ કરે છે;
 સામાન્ય મનુષ્ય પાસે પશુ તે અસામાન્ય કાર્ય કરાવે છે;
 આત્મશ્રદ્ધા તથા આત્મપ્રતિષ્ઠાનો ઉદય કરે છે;
 મનુષ્યની મદત્તામાં વૃદ્ધિ કરે છે;
 અધિક પરિશ્રમથી બચાવે છે;
 લક્ષ્યરચાને સત્વર પહોંચાડે છે;
 શી ન્યૂનતા છે તથા ક્યાં અપૂર્ણતા છે, તેનું સઘ જ્ઞાન કરાવે છે,
 કાર્યને પરિપૂર્ણ કરાવે છે;
 શરીર, મગજ તથા મનનો ધ્વાસો થતો અટકાવે છે;
 ભય, ચિંતા, ગ્લાનિ, વગેરેથી દૂર રાખે છે;
 સમયનો સદુપયોગ કરતાં શીખવે છે;
 પ્રવૃત્તિમાં રહેતાં છતાં નિવૃત્તિને આપે છે;
 સંબંધી તથા મિત્રો વગેરેના સંબંધનું પાલન ઉત્તમ પ્રકારે કરાવે છે;
 નિરંતર પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરાવે છે;
 કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાની કળાને દ્વરતગત કરે છે;
 અન્યની પ્રીતિ સંપાદન કરાવે છે;
 શાંતિનું સર્વ સમયમાં રક્ષણ કરાવે છે;
 જગતને સુખરૂપ બજાવે છે.



અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રાનુસાર બાલશિક્ષણ.

(અનુસંધાન ગત વર્ષના ૫૭૬ ૨૭૮ થી.)

તમારા બાળકોને કોઈ વ્યથા થાય તો તેને ગંભીર રૂપ ન આપો, પણ એમાં શું છે એ તો હમણા જ મટી જશે વગેરે કહીને તેમને તેના વિષે જેમ ઓછું જાન થાય તેમ કરો. આ પ્રમાણે નહિ કરનાર માતાપિતા પોતાના બાળકોને સદજ સદજમાં ભારે વ્યથાનું જ્ઞાન કરતાં કરી મૂકે છે અને તેમનું આધુનિક જીવન ગમીએ છે.

એક પ્રસંગે શાંતાની કરોડમાં સખત વાગ્યું હતું. તેની આ વ્યથા સદજ ન હતી. તેને દાકતરને બતાવવામાં આવી, પણ તેમાં તે કંઈ જ કરી શકે તેમ ન હતું; અને તેથી માનસ-દોષતનવડે તેને આરામ કરવાનો એક જ માર્ગ હતો. પરંતુ હું તેના ઉપર દોષતન કરું તેના કરતાં તે જો પોતાની મેળે આત્મદોષતન કરે તો તેને સત્વર લાભ થવાનો સંભવ હતો. તેથી મેં તેને ધૈર્યથી આ માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને ધારણ કરવાનું તથા તેને આ પ્રસંગે અમલમાં મૂકવાનું સૂચવ્યું. પરંતુ તેને કંઈ વિશેષ થતું હતું, અને તેથી તે હું મારા વિચાર તેને જણાવતી તે પ્રસંગે તેને તે હાથ દા કરીને સંભળતી પણ તેને તે ધારણ કરી શકતી નહિ. તેથી મેં તેને કહ્યું કે જ્યાંસુધી તું મારી સાથે હૃદયથી તારું દરદ મટાડવાને નહિ બળે ત્યાં સુધી તારું દરદ સત્વર મટનાર નથી. મારો આ વિચાર તેને ઠીક લાગ્યો અને તેથી તેણે મારા કહેવા પ્રમાણે કરવા માંડ્યું અને થોડા જ દિવસમાં તેનું દરદ તદન મટી ગયું. વળી તેનું દરદ મટી ગયું તેથી તેને મારા વિચારોમાં શ્રદ્ધા પ્રકટી અને તે વિચારો તેને અધિક દૃઢ થયા.

આપણે જાણીએ છીએ કે બાળકો કંઈ જ સમજતાં નથી, પણ તેમ હોતું નથી. તે સર્વ સમજી શકે તેમ હોય છે જ. તેમનું શરીર નાનું હોય છે પણ તેમનો આત્મા નાનો હોતો નથી. માતાપિતાએ જે કરવાનું છે તે એ જ છે કે તે સમજી શકે તેવી ભાષામાં તેમને જે જણાવવું હોય તે જણાવવું. અને આ જો માતાપિતાને આવડે છે તો પછી જેવા કઠિન સિદ્ધાંતો તેમને સમજાવી શક્યા હોય છે તેવા સમજાવી શકાય છે તથા તેમના મનમાં દૃઢ કરી શકાય છે. પરંતુ માતાપિતાએ આ બાબતનો વિચાર જ કર્યો હોતો નથી, તેથી તેમને આ બાબત અશક્ય કે અતિ કઠિન બાસે છે. કુશલ માતાપિતા બાળકને ધ્રુવે તેવાં કરી શકે છે.

બાળજી જણાવ્યા પ્રમાણે નરેન્દ્ર નાનો છતાં મારા વિચારોને તે જલદી ધારણ કરી સેતો તથા તે પ્રમાણે તે વર્તેતો. એક વિચારને ધારણ કરી રાખવાની તેનામાં અદ્ભુત શક્તિ હતી. જે વિચારને તે ધારણ કરતો તે વિચારને તે સિદ્ધ કરતો ત્યારે જ તે વિરમતો. તેને કોઈ વસ્તુ જોઈતી હોય તો તેને માટે તે ઇચ્છા કરતો, તે ઇચ્છાને તે સતત સેવ્યા કરતો અને જ્યારે તે વસ્તુ તેને પ્રાપ્ત થાય તો તેની પાસે રાજ થતો આવતો અને કહેતો

કે જુઓ મા ! આ વસ્તુની મને જરૂર હતી, તેથી હું તેની ઇચ્છા કર્યા કરતો હતો અને મને તે આજે મળી છે.

હું તેને તેના આ શબ્દો સાંભળીને કહેતી બાધ ! તારું કહેવું ખરું છે. આપણને જે જે જોઈએ તે સર્વ મળી શકે તેમ છે જ. માત્ર આપણે શ્રદ્ધાથી તેમ માનવું જોઈએ તથા તેની માગણી હૃદયપૂર્વક કરવી જોઈએ. જો આપણી સાચી ઇચ્છા હોય છે તો આપણને આપણી ઇચ્છાપ્રમાણે વસ્તુઓ મળે છે જ. જે પોતાને નિર્ધન માને છે તે નિર્ધન રહે છે, અને જે શ્રીમાન્ માને છે તે શ્રીમાન્ થાય છે. મનુષ્ય જેવો ધારે છે તેવો તે થઈ શકે છે. મનુષ્યને જેની જેની ઇચ્છા થાય તે સર્વ મેળવવાનો તેને પૂર્ણ હક્ક છે.

જાણે મારા કહેવાના બાવને પૂર્ણ અંશમાં સમજી શકતો હોય તેમ નરેન્દ્રે કહ્યું, હા મા, તમે ખરું કહો છો. હવે હું મારે જે જે જોઈશે તેને માટે આમ જ કરીશ, અને મને તે મળ્યાવિના નહિ જ રહે.

નરેન્દ્રમાં અશ્રદ્ધા કે શંકા મને લેશ પણ જણાતાં ન હતાં, અને જે અશ્રદ્ધા અને શંકા સેવે છે તે અવિશ્વસને જરૂર મેળવે છે જ. અનેક માતાપિતા અનેક બાળકોમાં પોતાના બાળકોમાં અશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે તેમનામાં સંસ્કાર પાડે છે, જે તેમના જીવનને નિર્ણયક કરી મૂકે છે જ. તમારાં બાળકોમાં અશ્રદ્ધા બીજકને કદી પણ વાવો નહિ, જો તમે તેમનાં જીવનને ઉચ્ચ કરવા ઇચ્છતા હો તો. અશ્રદ્ધા એ જ મનુષ્ય જીવનની પ્રગતિ થતી અટકાવનાર છે. તેથી તમે પોતે અશ્રદ્ધાને છાંયડે ઉભા રહેતા નહિ, અને તમારાં બાળકો તેમના જીવનમાં તેનો આશ્રય લે, એ પ્રકારનું શિક્ષણ તેમને આપતા નહિ.

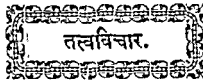
તમારાં બાળકોને સુદૃઢ બુદ્ધિપૂર્વક અવલોકન કરો અને તેમનામાં ક્યાં ક્યાં શુભ બીજાંકો અંકુરોત થવાને ઉદ્યત-તૈયાર છે તેને જોઈને તેમને પોષણ આપો, પણ તેમને કંદી પણ શોધાવા દો નહિ. અથવા તેવાં કોઈ શુભ બીજાંકો તમને ન જણાય તો શ્રદ્ધા, ઉત્સાહ, વીર્ય, વગેરેનાં બીજાંકને રોપો અને તેમને પોષીને મોટાં થવા દો. કુશલ માળી બાળકોમાં જે સુંદર વૃક્ષ હોય છે તેને જેમ અધિક સુંદર કરી શકે છે તેમ તેમાં જે નવીન સુંદર વૃક્ષ વાવવાં હોય છે તેપણ તે વાવી શકે છે. તે પ્રમાણે તમારા બાળકોના તનમન રૂપી ઉદ્ધાનમાં જે જે સુંદર બીજાંકો જણાય તેને પોષણ મળે તેવી રીતે તેમની આંધે વર્તો તથા બીજાં ઉત્તમ નવીન બીજાંકો પણ તેમાં વાવો. નીતિ, સદાચાર, ભક્તિ, શીલ, દયા વગેરેના અનેક શુભ સંસ્કારરૂપી બીજાંકો બાળકોની અંતઃકરણ ભૂમિમાં રોપી શકાય છે. અને તેમને મોટા કરી શકાય છે.

એક વખતે નરેન્દ્રે નિશાળમાં કોઈ ભૂલ કરી દત્તી અને તેને માટે બીજાંકો એક છોકરો તેની તે ભૂલ શિક્ષકને જણાવી દેવાનો હતો. તેથી તેણે ઘેર આવીને મને કહ્યું, કે મા ! મારાથી એક ભૂલ થઈ છે, અને તેને માટે અમુક છોકરો મારા માસ્તરને જણાવનાર છે તો મારે શું કરવું ? મેં કહ્યું, કે તે જે નિયમને તોડ્યો છે તો તારે જરૂર જે શિક્ષા થાય તે સહન કરવી જ જોઈએ. પણ નરેન્દ્ર ! શું તું તે છોકરાને આ બાબત તારા માસ્તરને કહેવા દેશ ? શું તું તે પ્રમાણે થવા દેશ ? જે તારી મરજી ન હોય તો હું ધારું છું, કે તે તારા માસ્તરને બાગ્યે જ કહી શકશે. નરેન્દ્રે મારા આ શબ્દો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યા, અને તેના મગજમાં કંઈ કંઈ ફેરફાર થઈ ગયેલો અને જણાવ્યો તથા તેના નેત્રો બાવ પણ ફરી ગયો. તેણે થોડી વાર જવા રહીને કહ્યું, હા હા, મા ! તે તો હું ભૂલી જ ગયો. હું તેને એ પ્રમાણે નહિ જ કરવા દઉં. હું ચોક્કસ રીતે કહી શકું છું, કે હવે તે મારા માસ્તરને આ બાબત નહિ જ કહી શકે.

પછી તે દિવસે તે નિશાળે ગયો અને આંજો દરખાતો દરખાતો ઘેર આગ્યો અને મને કહેવા લાગ્યો, કે મા, તે છોકરો પછી માસ્તરને તે બાબત કહી શક્યો નથી, કારણ કે મેં તેને મનથી તે પ્રમાણે દરવાની રમ્મ આપી નહતી. મેં સુદૃઢપણે ધાર્યું હતું, કે તેણે આ બાબત માસ્તરને કંઈ પણ કહેવું ન જ જોઈએ. અને આ વિચારમાં હું સ્થિર રહ્યો હતો. હવે મને કોઈ કાર્ય જેવી રીતે કરવું તેની કળા હાય આવી છે, નહિ મા ? મેં કહ્યું, હા ભાઈ ! તું ખરું કહે છે. આ જ મારાં કાર્ય કરવાનો છે. જે મનુષ્ય એક વિચારને કાયમ રાખી શકે છે તો તે વિચાર પ્રમાણે તે ફળને અનુભવે છે જ. માત્ર દરવાનું એટલું જ છે, કે ફળનું દર્શન થાય ત્યાં પર્યંત તે વિચારને કાયમ રાખવો જોઈએ. નરેન્દ્રે પ્રસન્ન થતાં, તથા તેના અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનું બળ વધ્યું હોય તેવા ભાવને નેત્રમાં પ્રકટ કરતાં કહ્યું, મા, તમે ખરું કહો છો. મને જે જોઈએ છે તેના વિચારને હું સેવું છું અને મને તે મળે છે જ, એ મેં ઘણી વખત જોયું છે. મા ! મારી પેટે બીજાં બાળકો જે કરતાં હોય તો તેમને પણ તેમની ઇચ્છેલી વસ્તુ મળવી જ જોઈએ ? મેં કહ્યું, હા, ભાઈ ! તેમને તે મળવી જ જોઈએ.

પોતાના વિચારને પૂરિ મળતાં નરેન્દ્રને અંતરથી અત્યંત આનંદ થયો અને તે આનંદને અનુભવતો તે પ્રસન્નતાથી રમવા લાગ્યો.

(અપૂર્ણ.)



પ્રેમસ્વરૂપ.

(અનુસંધાન ગત વર્ણના પૃષ્ઠ ૪૫૨ થી.)

તમને શંકા થશે કે ત્યારે ધનઉપર પ્રેમ રાખવો તે યોગ્ય છે ? વિવિધ વિશ્લેષમાં સ્નેહ રાખવો તે યોગ્ય છે ? હા. તે અયોગ્ય નથી. તમે એમ માને છો કે તમે ધનઉપર પ્રેમ નહિ ખતાવો, અને તમારા સંપુષ્પ રૂપવાનો ઢગલો કરવામાં આવે તો તે પ્રતિ પુંક ફેરતીને ઉભા રહ્યા એટલે તમારો ધનપ્રતિભા પ્રેમ નષ્ટ થયો ? એમ માનતા હો તો તે અધિક યોગ્ય નથી. તમારો ધનપ્રતિભા પ્રેમ વાસ્તવે અયોગ્ય નથી. ધનમાં રહેલો પરમાત્માનો અંશ જ તમને તે પ્રેમ કરાવે છે. માત્ર તમારે જે જાણવાનું છે તે એટલું જ છે કે ધન કરતાં વિશેષ ઉચ્ચ જાતનો એક પદાર્થ છે કે જે ધન કરતાં વધારે સુખ આપી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તમારા અંતઃકરણમાં ક્યારે યથાર્થ દેહ થશે ? સારે જ કે જ્યારે તમે આ ધનનો ઉપભોગ ક્યો દશે અને તે ધનથી ઉત્પન્ન થતા લાભાલાભ જન્યપદ દશે. તેના ખરા શુદ્ધ જાણવાના કદાચ તમારી ઇતિપાસે મારીમચડીને આગળ પગલું બરાવશે તો તે પ્રસંગે બરશે, પરંતુ તે ધનમાં રહેલી તમારી શુદ્ધ વાસના તમને આગળ પગથીયે જ પીને બેસવા દેશે નહિ અને પુનઃ દ્વિશુદ્ધ વેગથી, જેમ એક મીણુજતીના 'રોંઠ' માંની 'સ્પ્રીંગ' ઉપર જોડાયેલો તેથી વધારે મોટી મિણુજતી મૂકી દેવાવતાં અંદર ન પેસવાથી જમંજો વેગ કરી, તે મિણુજતીને અંદરની સ્પ્રીંગ જોર કરીને બહાર ઉછાળી કાઢે છે તેમ, તમારી અંતરની શુદ્ધ વાસના, જે ઇતિને તમે દાહ દેવાવીને અંતર અર્થાત્ અન્ય પદાર્થમાં પેસાડવા યત્ન કરો છો તેને એકદમ બહાર કાઢશે. અને દાહના કરતાં અધિક ઉન્મત્ત કરી મૂકશે. તેથી યુક્ત યુક્ત સમાચરેત એ નિયમાનુસાર ધનથી કંઈક તૃપ્તિ પામીને પછી આગળ વધતાં પુનઃ નીચે પડવાનો સંભવ રહેશે નહિ.

સારે ધનથી તો તૃપ્તિ થતી નથી, અને અમારી પાસે એટલું ધન નથી કે જેના સામગ્રી ઉપભોગ કરી, જોડાયેલો તેટલી તૃપ્તિ પામીએ. તો શું અમારે અધિક ધન પ્રાપ્ત કરવાનો યત્ન કરી બીજા સુખ માટે પ્રયત્ન, જ્યાંસુધી ધનની તૃપ્તિ થાય ત્યાંસુધી ન કરવો ? પ્રયત્ન કરવાની ઇતિ હોય તો બંને કરવો. પરંતુ તમારાથી તે બરાબર થશે જાગ્યે જ. જેમ ભુખ્યો મનુષ્ય જ્યાંસુધી ક્ષુધાનિવૃત્તિ નથી કરતો ત્યાંસુધી તેને કાંઈ એવું પડતું નથી. બીજું કાર્ય કરવું રુચતું નથી, જલાતકારે અન્ય કાર્યમાં ચિત્ત પોરેવે છે તો તે કામ ધાર્યાપ્રમાણે સરલ અને સફલ થતું નથી, અને એવિના વિવિધ પ્રતિકૂલતા તેને તે કાર્ય કરવામાં આવે છે. પરંતુ જમ્યા પછી તે જ મનુષ્ય પોતાનાં અન્ય ધારેલાં કાર્ય નિર્વિઘ્ને સરલતાથી અને અદ્ય સમયમાં ઉત્સાહપૂર્વક કરી શકે છે, તેમ તમે જ્યાંપર્યન્ત દ્રવ્યના ભુખ્યા દશે ત્યાંસુધી બીજું કાર્ય કરવું તમને બોગ્યે જ રુચશે, કદાચ અન્ય કાર્યમાં પ્રવેશ કરશો તો તે કાર્ય તમને ધાર્યા કરતાં કમિન જણાશે અને પ્રસંગે તમારે તે છોડવું પશુ પડશે. આથી એમ કહેવાનો

જ્ઞાન નથી કે ધનમાટે જ રાત્રિદિવસ મહેનત કરી કરે. જન જો કહેવાતું છે તે એટલું જ છે કે દ્રવ્યપ્રાપ્તિની અત્યંત ઇચ્છા હોય, તેના ઉપર અત્યંત પ્રેમ હોય, તો તેનો એકદમ સાચા રીતે ધારણ એ જલ્દી લાભકારક નથી.

તમે એમ માનતા હશો કે ધનમાં પ્રેમ રાખવાથી તે પ્રેમની નિરંતર વૃદ્ધિ જ થશે. કેટલાક સમયે એવું જાને છે ખરું, પરંતુ સર્વ પ્રજાએ તેવું જાનવું અનુભવિત નથી. જોઈએ તેના કરતાં ધનાદિ પદાર્થની વિશેષ આશક્તિ લોભમાં જાપ છે, અને લોભ એ હાનિકારક હોવાથી ધનનો અધિક પ્રેમ હાનિકારક છે. જ્યારે આદિ કાર્યો થઈ શકે તેટલું દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવું અને તે ઉપર પ્રેમ રાખવો એ કાંઈ હાનિ કરનાર નથી. ધન દુઃખરૂપ ક્યારે? કહે છે કે જ્યારે તેના નાશથી વૃત્તિમાં ખેદ થાય છે. બાકી ખેદ થવો એ દુઃખરૂપ છે. ધન દુઃખરૂપ નથી, સાક્ષાત્ લક્ષ્મી પતિ વિષ્ણુને કે ધનપતિ કુબેરને ધનથી દુઃખ નથી. ધનથી દુઃખ થતું હોય તો તે પ્રાપ્ત કરવાને કાંઈપણ મનુષ્યનો પ્રયત્ન થાય જ નહિ. પરંતુ વાસ્તવે જોતાં ધન એ દુઃખદ નથી, પણ તેના નાશથી થતી વૃત્તિની ખેદરૂપ અવસ્થા એ જ દુઃખદ છે અને તેની નિવૃત્તિ કરવાનું જ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે.

પરમાત્માનો ધન ઉત્પન્ન કરી મનુષ્યને દુઃખ અર્જવાનો હેતુ છે જ નહિ. તેમનું પ્રત્યેક કાર્ય સુખ અર્પનારૂં જ છે. મનુષ્યને તે કાર્યનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ આવશ્યક ન હોવાથી જ મનુષ્ય દુઃખી થાય છે. પુરુષ આદિને મોટા પડનાર મનુષ્ય અને અથવા આદારને પચારીમાં પડ્યો પડ્યો નિંદા કરે છે, તેથી શું પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થયેલું અને દુઃખરૂપ છે? નહિ જ. તે મનુષ્યને તે અન્નનો ઉપયોગ કરતાં ન આવડવાથી જ તેને તે દુઃખરૂપ ભાસે છે. ધનના નાશથી વૃત્તિમાં ખિન્નતા થતી હોય તો જાણે તે પ્રાપ્ત કરવા ઉદ્યોગ કર્યા કરે, અને તેનાથી ઉત્પન્ન થતા સુખનો અનુભવ કરે.

પરંતુ તે સુખથી મનુષ્યને સંતોષ થતો જ નથી. કોઠ્યાધિપતિ પુરુષો આ પૃથ્વી ઉપર પડ્યા છે, તેમના પ્રતિ દષ્ટિ કરતાં આપણને જણાય છે કે તેઓને ખરેખર સુખ નથી. તેઓ પાંચે ધન છે, તો તેમને અપ્રાપ્ય એવા ત્રીજા પદાર્થોમાટે તેઓ અહોરાત્ર યતન કરે છે. પરમાત્માનો સંકેત મનુષ્યને ક્રમે ક્રમે સુખ આપવાનો છે અને તેથી તેઓ એક એક પદાર્થ આપી તેમાં મનુષ્યને પ્રેમ જણાવે છે અને પછી તે પદાર્થ પદાર્થ સુખજનક છે. કે નહિ તેની ખાતરી કરાવી આપે છે અને તે પદાર્થથી તેને તૃપ્ત થાય છે એટલે તેને તેથી હિંચ પ્રકારના અન્ય પદાર્થપ્રતિ દષ્ટિ કરાવે છે. આ પ્રમાણે એક એક ચડીયાતું સુખ અર્પી તેને અતિ પોતાના પદપ્રતિ દોરે છે. એ પરમાત્માની સુખ આપવાની કૃષ્ણીમાં સંસારના વિવિધ ભોગો પણ આવે છે. તેનો ઉપયોગ કરવા તેઓ રતિદારા મનુષ્યને પ્રવર્તાવે છે, અને એ પ્રમાણે કરાવીને તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં સ્વતઃ ખાતરી કરાવી આપે છે કે આ દરમિયાનના વિવિધ ભોગો કરતાં કાંઈ બીજા સુખનો પદાર્થ છે. કેમકે મનુષ્યને વિવિધ વિષયોનો ઉપયોગ કરી જોતાં જણાય છે કે આજે જે પદાર્થ સુખજનક જણાય છે તે કાલે તેવો નથી લાગતો અને બીજા જ સુખ આપનારો જણાય છે; તે પ્રાપ્ત થતાં ત્રીજા સુખજનક લાગે છે. તેથી એમ ચક્રતાં ચક્રતાં આ દરમિયાન પદાર્થ કરતાં કાંઈ અધિક સુખ અર્પનાર અન્ય પદાર્થ છે એમ તેમને સમજાય છે. આપણે હાલમાં જોતા રમવામાં અધિક પ્રેમ રાખતા

નથી, કેમકે તેના કરતાં અધિક આનંદનો અન્ય વિષય આપણે હાથ ધાગ્યો છે, પરંતુ બાલકનો તે લખોટામાં જ ગ્રેમ હોય છે, કેમકે તેણે લખોટા કરતાં અધિક આનંદનો વિષય અઘાપિ સ્વીકાર્યો નથી. વૃત્તિનો સ્વભાવ જ એવો છે કે તે હંમેશાં નવું નવું શોધે છે અને તે પ્રાપ્ત કરવાને સર્વદા યત્ન કરે છે, અને તે પ્રાપ્ત થતાં પૂર્વના પદાર્થોને ત્યજે છે. આમાં પૂર્વના પ્રાપ્ત પદાર્થોઉપર દ્વેષ ઉપજવાથી અથવા તે સુખરૂપ ન બાસવાથી તે પદાર્થોને વૃત્તિ ત્યજે છે એવું કાંઈ નથી. પરંતુ તે તો જ્યાં પ્રાપ્ત પદાર્થથી અધિક સુખ અર્પનાર અન્ય કોઈ વિષયને જુએ છે કે તેપ્રતિ પેલા વિષયને છોડી તત્કાલ ધાવન કરે છે. એ ઈશ્વરી નિયમ છે અને તેને આધીન થવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે. એમ ક્રમે ક્રમે ન ચઢનારા અનેક મનુષ્યો એકદમ વિરાગવદ્ભાવ યાપે છે તો તેમની કેવા પ્રકારની અવસ્થા યાપે છે તે આપણે જાણીએ છીએ. શ્રીસિદ્ધાંતસિંધુમાંનું ભૂતધૃક્તું દર્શાવેલ અપણુને એ જ બતાવી આપે છે કે મનુષ્ય પોતાની શુદ્ધિ ક્રમે ક્રમે કરવાની છે, એકદમ કરવાથી અનેક પ્રસંગે તે મનુષ્યનો અધિકાર નથી હોતો તો તેનું અધઃપતન યાપે છે.

આપણા વિષયમાં આ વિચાર મુખ્યત્વે વિચારવાનો ન હોવાથી તેનું અધિક વિવેચન અત્ર કરીશું નહિ. સ્વદેશમાં કહેવાતું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે મનુષ્યને દરેકના ભોગોપ્રતિનો ગ્રેમ સર્વદા હાનિ કરનાર નથી. ઈશ્વરી સંકેત એ છે કે મનુષ્યને એક એક સુખ અર્પો તેમાં જે સુખની ન્યૂનતા હોય તેનું તેમને દિગ્દર્શન કરાવવું અને તે પ્રમાણે કરાવીને પછી ઉત્તરોત્તર અધિક સુખની કલાવાળા પદાર્થો બતાવવા, જેથી તેને તે પૂર્વના બીજા કોઈ પણ ભોગોમાં આસક્તિ ન રહી જાય. આપ્રમાણે દેખાડી તેને સર્વ વૈભવઆદિમાંથી આસક્તિ ત્યજવી એક સર્વસુખાસ્પદ પરમાત્મપદમાં વૃત્તિને સ્થાપવી એ જ ઈશ્વરનો પૂર્વે કહ્યું તે પ્રમાણેનો ઉપાય છે.

વળી મનુષ્યમાં વિવેકબુદ્ધિ હોય છે તેથી તે પ્રત્યેક પદાર્થને જ સુખરૂપ ગણી ભોગવતો નથી. જેમ સમુદ્રના જલનું પૃથ્વરણ કરવું હોય તો તે સમુદ્રના જલનો એક ભોટો લઈ તેને પૃથ્વરણ કર્યાથી આખા સમુદ્રના જલનું પૃથ્વરણ સમજાય છે, અથવા તપેલી માંના ચોખા ચડ્યા છે કે કેમ તે જાણવા માટે કાંઈ દરેક ચોખાનો ઢાણો જાણી જરૂર નથી, પરંતુ એક બે ઢાણા ઢાળી જોતાં તપેલીમાંના સર્વ ચોખા ચડ્યા છે કે કેમ તે સમજાય છે, તેમ કંઈક વિવેક પ્રાપ્ત થયો હોય તેવી બુદ્ધિ તો વિષયના એક ભોગઉપરથી અન્ય ભોગની સુખદુઃખતાનો વિચાર કરી શકે છે. સંસારના બે ચાર ભોગો ભોગવતાં વિવેકી મનુષ્ય તો અન્ય ભોગોના પરિણામનું સ્વરૂપ સમજી જાય છે. અને તેથી તે તો પોતાની સદૃશસદૃવિવેકબુદ્ધિથી જ તેના સુખનો તર્ક કરી શકે છે, અને અધિક સુખ ન જણાય તો તેમાં તે પોતે સ્નેહ જોડતો જ નથી, તે ભોગકરતાં અધિક સુખ અર્પનાર વિષયપ્રતિ જ વશા કરે છે, અને આપ્રમાણે તે પોતાની મેળે જ, પોતાને સુખરૂપતાનું જ્ઞાન, જે પદાર્થ પ્રાપ્ત હોય તેના કરતાં વિશેષ પ્રકારે જે કરાવનારા લાગે તે જ પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે.

આવી રીતે દરેક પદાર્થોપ્રતિનો ગ્રેમ પણ છેવટે મનુષ્યને પ્રાપ્ત સ્થિતિકરતાં ઉચ્ચ સ્થિતિમાં લાવનાર જ થઈ પડે છે. આપણે ઉપર જણાવ્યું જ હતું કે વિષયબુદ્ધિ-કામવૃત્તિ-વિનાનો સર્વ ગ્રેમ ઉચિત છે, અને તે સર્વ મનુષ્યમાં પ્રાયશઃ હોવો પડે છે. આપણે

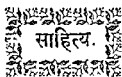
રહસ્યનું મૂલ્યન કરનાર વિધિવાક્ય છે. આ વિષયના આરંભમાં જે 'મારું' ને તારું એવી હદ નથી જેમાં રે, ' એ વાક્ય લખ્યું છે તેમાં યથાર્થ પ્રેમનું સ્વરૂપ આવી જાય છે. સામાન્ય પ્રેમ, અર્થાત્ પ્રેમના થોડા અંશ, સર્વ મનુષ્યમાં હોય છે. મનુષ્યનો તેનાં ભાઈ, બહેન, માતા, પિતા, સ્ત્રી, મિત્ર, સંબંધી-એ સાથેનો પ્રેમ એ તેના પ્રેમનો અંશ માત્ર છે. વાસ્તવ પ્રેમ તે નથી. વાસ્તવ પ્રેમ સ્ત્રીમાં કે પુત્રમાં, બધુમાં કે રનેલીમાં જ હોય છે એમ નથી, પરંતુ પ્રાણિમાત્રપ્રતિ જે પ્રેમ હોય છે તે જ વાસ્તવ પ્રેમ છે. પૂર્વે આપણે કહ્યું છે કે પ્રેમ એ પરમેશ્વરનો અંશ છે. અને તેમનો જ ગુણ છે, તો તેમનો જ્યાં જ્યાં નિવાસ હોય ત્યાં ત્યાં જે પ્રેમ પ્રકટે તે પ્રેમ સર્વોત્તમ અને યથાર્થ પ્રેમ છે.

સર્વોત્તમ પ્રેમ સ્વાભાવિક હોય છે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારનો ભેદ હોતો નથી, તે પ્રેમ અમુકમાં પ્રકટે અને અમુકમાં નહિ એવું હોતું નથી. 'ઈશ્વર જેમ અમુકમાં છે અને અમુકમાં નથી એવું' નથી, તેમ યથાર્થ પ્રેમ અમુકઉપર હોય અને અમુકઉપર ન હોય એમ નથી. સર્વ સ્થલે અને સર્વ દેશમાં તથા સર્વ સમયમાં જે પ્રેમ પ્રકટ રહે તે જ પ્રેમ વાસ્તવ પ્રેમ છે. આ પ્રેમ ઈશ્વરનો છે. ઈશ્વર પ્રાણિમાત્રપ્રતિ પ્રેમ દર્શાવે છે, અને તેવો જ પ્રેમ મનુષ્ય જ્યારે પ્રકટાવતો થાય ત્યારે તે ખરો પ્રેમ પ્રકટાવનારો અથવા ઈશ્વરી પ્રેમ પ્રકટાવનારો કહેવાય છે.

આ પ્રેમ પ્રાણિમાત્રનું સર્વથી અધિક દ્વિત સાધનાર છે. વિવિધ ક્રિયાઓ, વિવિધ અનુક્રાંતો, વિવિધ જપ, તપઆદિ પ્રયોગો, વિવિધ દાનો, વિવિધ ધ્યાનો, અને એવિના બીજી અનેક પ્રવૃત્તિ બસે મનુષ્ય કરે, પરંતુ જ્યાંસુધી આ યથાર્થ પ્રેમ તે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જુલતો નથી ત્યાંસુધી તેવું યથાર્થ પ્રેમ: કદાપિ સધાતું નથી.

પ્રિય સાધક બધુઓ ! તમારા અંતઃકરણના અંતરતમ પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ કરો અને જુઓ કે આવો સર્વોત્તમ પ્રેમ તમારામાં પ્રકટેલો છે ? ના. હજી તેવો પ્રકટયો નથી. કારણ કે ' પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી ' તેમ આ શુદ્ધ પ્રેમનાં લક્ષણ મનુષ્યની બહારની પ્રવૃત્તિ-ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. તમારું કોઈ મનુષ્ય હાસ્ય કરે છે, તમારા પ્રતિ કોઈ જરા કોષ કરે છે, તમારી કોઈ કાર્યમાં થયેલી ભૂલ તમને જણાવે છે, તમારી પ્રવૃત્તિમાં થતા દોષો તમારી દૃષ્ટિએ આવે છે અથવા એવું જ કોઈ કાર્ય તમારી ચિંતાવિરુદ્ધ કરતાં કોઈ મનુષ્ય તમારી દૃષ્ટિએ આવે છે, તો તત્કાલ તમને તે મનુષ્યઉપર કોષ ચઢે છે; તમારો તેના પ્રતિનો પ્રેમ ન્યૂન થાય છે. આ તમારો પ્રેમ સર્વદેશીય નથી. ખરેખરો પ્રેમ આમ ન્યૂનાધિકત્વ પામતો નથી. તે એકઉપર અધિક હોય અને અન્યઉપર સ્વલ્પ હોય એમ નથી. તે સમસર્વત્ર સમાન જ હોય છે. એક દિવસ ટકે અને એક દિવસ વિશાળ જાય એવો ખણિત પ્રેમ તે ખરો પ્રેમ નથી, પણ પ્રેમની છાયામાત્ર છે.

(અપૂર્ણ.)



સાહિત્ય.

અભિમન્યુ—વત્સલા.

પ્રકરણ ૧ લું.

પૃથ્વાતાપ.

નૃપના છવમમાં ચાલી પડતી હોય છે જ, જેનો પાતે કાળ આવે છે તેને તેના મિત્રો પણ ત્વજ દુર નામે છે. અરે એટલું જ નહિ પણ સહોદર બુદ્ધિનીમાં પણ ધણું વેર ઉત્પન્ન કરાવે છે. ભાગ્યોદયના વર્ષારૂમાં અરસવરસ વહેતો કાતો પ્રેમનો પ્રવાહ ભાગ્યચિન્હો ખરતાં હેમંતશિતુમાંથી ઓછરતો ઓછરતો અવનતિરપ ઉન્દાગ્રામાં અંતે કેવો શુષ્ક થાય છે એવો અનુભવ હવે સુભદ્રાને થવા લાગ્યો. રણો ભોમાં અટકતા દરિદ્રી અશુભની ભાર્યા કહી મોં મચકોડના લોભાના ભણકાશથી તે અગ્નિથી તી, પણ પોતાના મોટા ભાઈના મુખે “પરક્રમનો અભિમાન રાખનાર ધનંજય ભરદવારમાં તની પટ્ટાણીની હુડાલી લાજ ગુપ્તપુષ્પ પંદલ પાવણ કરી કેમ જોઈ રહ્યો? જરામ્મવાદિ નો વધ કરનાર તારો દીવર ભીમ પોતાના બાહુ બળનો ઉપયોગ કરતાં કેમ ભૂલ્યો? તરીકે ન્યાય પ્રિયતાની રાખી રાખનાર તારો મોટો દીવરજી વ્યુમાર જેવા નિચ કુબ્ધ-ભોગ ઘઈ પડી પોતાની પત્નિની યતી વિટાળના કેમ સદન કરી રહ્યો?” આવા પ્રશ્ન-કુતાહલો ખરશે એવી તેને સ્વપ્ને પણ કદવના નહોતી; પણ આજે તે સઘળું તેને થયું. આજ કઠોર વચ્ચેના શ્રવણ કરી તેનું હૃદય બેદાયું. દ્રોપદી પ્રમાણે પોતે પણ જો વનમાં ગમન કર્યું હોત તો પીપેરમાં રહી મોટા ભાઈના આવા ખમંભેદક કઠોર સાંભળવાનો સમય ન આવત. આવા વિચારો તેને વારંવાર સતાવવા લાગ્યા, પણ ગઈ વાતનો અફસોસ કરવાથી શે કાપરો!

વન્યજા ઉપવર થતાં તેના પિતાને તેના વિવાદની ચટપટી થવા લાગી અને સર્વશુભ-વર શોધવાના વિચારમાં બ્રહ્મસમદાદાની સ્વારી ગુંચાઇ. વદુક્રમમાં જન્મેલી ઉપવર કાજતો વર એકદમ મળવો એ કંઈ સહેલી વાત છે! આ તન્ક વરની શોધમાં તો વામાં ભારતેશ્વર દુષોધનના તરફથી “દમારા પુવરાજને તમારી કુંવરી રો” એવા માગણી થઈ. બજરામત્ર સ્વભાવતઃ જ દુષોધન તરફ વલણ હોવાથી અને તેઓની પરિચિતિ સાંપ્રત મણી જ સારી હોવાથી આવી માગણીનો નિરેધ કરવા તેનું નહોતું. ઉલટું અકરમાત આવું રથજી ઘેરબેઠાં પ્રાપ્ત થવાથી તેના હૃદયમાં ઉઝરમિ આવવા લાગ્યા. રાજેશ્વર કોવરવાલપતીની માગણીનો અક્ષીનો લેલ આનંદમાં આનંદમાં જે મહેલમાં કૃષ્ણ સુમરનો સંવાદ આવી રહી હતો ત્યાં

મોટા ભાઈનું ઉત્પાપન ઘઈ રજાઆદ દાદાએ પોતાના આનંદનું કારણ બાઈ બેઠેનને ગાવ્યું.

“ કૃષ્ણજી આજનો દિવસ ધણો જ ઉત્તમ છે । આપણા પર પરમાત્માની કૃપા છે માટે જ આવી બાબતો ધ્યાને મને નહોતી છતાં આપોઆપ બની આવે છે. ”

આવા સંદિગ્ધ બાબતોના પ્રારંભથી સુભદ્રા અને કૃષ્ણના આ અનાયાસે બની આવેલી બાબતનું સ્વરૂપ જાણવા માટે હિપ્પન થયેલી આતુરતા ચંમકવા લાગી. આ બાબત દાદાના ધ્યાનમાં આવતાં તેમનો આનંદ વધ્યો.

“ સુભદ્રે ! હમણાં જ મારા હાથમાં દુર્યોધન રાજ તરફથી એક મજેદાર ખસિતો આવ્યો છે. આપણી વત્સલાની દુર્યોધને પોતાના પુત્ર માટે માગણી કરી છે છોડી તેવી જ ભાગ્યશાળી છે. માટે જ આવાં મોટાં મોટાં સ્થળો તેની પ્રાપ્તિમાટે ધંમપછાડ કરી મુકે છે. કૃષ્ણજી ! મને તે : ભાઈ આ સ્થળ ધણું જ પસંદ છે ! તારી અને સુભદ્રાની સંમતી મળતાં દુધમાં સાકર ભળશે. કારણ કે લગ્ન જનોઈ જેવાં કાર્યોમાં ધરના સઘળાની સંમતી જોઈએ. કૃષ્ણજી બોલ, તારો શો મત છે ? સુભદ્રે ‘ કહે વાર ’ તારો આ બાબતમાં શો વિચાર હોયો. ”

દાદાને ઉતાવળીઓ સ્વભાવ ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય હતો. તેમને નિશ્ચય કરતાં જોડેલો સમય લાગતો તેથી ચતુર્થાશમાં તે કાર્ય પૂર્ણ કરવાની તેમને હિંકા થતી.

દાદાને આ કાર્યમાં સુભદ્રા અને કૃષ્ણ તરફથી પૂર્ણ અનુમતિ મળે એવી ધણી આતુરતા થઈ, પણ તેઓ ધણો વખત સુધી સ્તબ્ધ જ રહ્યાં. જેમ જેમ વાર ચલાવી તેમ તેમ તેનું મન વધારે જ પ્રગળ ચલાવ્યું. સુભદ્રાને પોતાનો વિચાર પસંદ નથી એમ દાદાએ તેના ચહેરાપરની અનુસાહી ઝાંકપરથી અનુમાન કર્યું અને આ પ્રાથમિક મક્ષિકાવા-તે તેનું મન પણ દુભાવ્યું. ફક્ત થોડા જ વખત પછી શ્રીકૃષ્ણ હસ્તા હસ્તા બોલ્યા:—

“ દાદા તું બૂલકણે છે કે જાણી જોઈને કેટલીક વાતો બૂલી ગય છે ? ”

આ અનવેક્ષિત પ્રશ્ને દાદા ઘોળામાં પડ્યા. દાદાને પોતાના પ્રશ્નનો સરળ જવાબ ન દેતાં ઉલટું પોતાના જ સ્વભાવના જ સંજ્ઞામાં પુછાયેલો પ્રશ્ન સાંભળી અચંબો પામ્યા, તેમ સેજ રીસ પણ ચઢી. દાદાના મનમાં તો એમ હતું કે આ પ્રશ્નમાં જેન ભાઈ પોતાના વિચારને મળતો જ અભિપ્રાય આપશે: પણ આ તો વાત કરતાંમાં જ બેનનો ઉદાસ થયેલો ચહેરો અને બાઈ તરફથી પુછાયેલો ગંભીર પ્રશ્ન સાંભળી તેમના હૃદયની આનંદોર્મી લોપાઈ તટસ્થ વૃત્તિએ શ્રીકૃષ્ણ તરફ વળી બોલ્યા:—

“ કૃષ્ણજી ! તું હમેશાં મારા વિચારોને આડે આવે છે. શું લગ્ન જેવા ગંભીર વિષયને તે અચ્ચાની રમત સમજે છે ? મારા પ્રશ્નના જવાબમાં દા યા ના ની સ્પષ્ટતા કર્યા સિવાય ઉલટો ઉધો જ પ્રશ્ન કરે છે । આ તારા વિનોદની મને ધણી જ રીસ ચઢે છે. ”

“ દાદા જો હમારી સલાહ જ પુછતો હોય તો અંમે શું કહીએ તે તારે સાંભળી લેવું જોઈએ. ”

“ બોલ તારું શું કહેવું છે ? ” દાદા સેજ શાંતનાથી બોલ્યા.

“ સાચે તમો બુલકણ છો । ”

“ જો, કૃષ્ણજી પાછો તું વિષયાતર કરવા લાગ્યો ! ” કંટાળાવાળા ચહેરે દાદા બોલ્યા.

“ ના, હું તે જ વિષય સંબંધે બોલું છું. ”

“ બોલ, કેવી રીતે ? ”

“ જો તમે સુલકણા ન હોત તો, આજપણે એકત્ર રમતાં વત્સલા અભિમન્યુને જોઇ, આ જોડું કેવું શોભે છે—મોટપણે વત્સલાને અભિમન્યુ સાથે જ વરાવીશ એવો કરેલો સંકલ્પ સુલી જન્યો હો. અને આવા ઉદ્દગારો આપતા મોંમાંથી એક વખત નહીં પણ અનેક વખત કાઢ્યા છે. આવા સંકલ્પોને વીસારે મુકી આજે તમે દુર્યોધનની માગણીથી સુભદ્રાનું, તરણ અભિમન્યુનું તેમજ વનવાસ એડતા પાંડવોનું મન દુભાવે છે જેથી વચન ભંગનું પાપ શીરે ધરી અપધશનું કુંડું ગળે બાંધી દુર્લોકિકે દિવસો ગાળવા પડશે. ”

કૃષ્ણ અને પાંડવોનું સખ્ય તેનાથી દેખી ખમાતું નહિ, અને તેમાં વળી આવી અવનતના સમયમાં પણ કૃષ્ણનો તેમના પ્રત્યેનો અખંડ પ્રેમ જોઇ ધણું જ માફ લાગતું હતું. કૃષ્ણ વત્સલાના ભારી સંબંધમાં, કેવળ પાંડવોનું દીક દુભાવ એવું નિર્માલ્ય કારણ આગળ કરી પોતાની નારાજ દેશાંવે એ માધાના વાદ જેવું લાગ્યું.

“ કૃષ્ણ ! જ્યારે ત્યારે તું પાંડવોની તરફેણ કરે છે એનું શું કારણ ? તેઓએ એવી તે શી ભુરકી ભભરાવી છે કે જે તું કેવળ તેઓને આધિન જ થઇ ગયો છે ? જાણે કામણુ ક્યું ન હોય ! મને તો પાંડવોમાં એક પણ સદ્ગુણ હોય એમ લાગતું નથી લક્ષ્મી ગુણને આધન હોય છે. તેમનામાં જો યત્કિંચિત્ પણ પરાક્રમ હોત તો તેઓ સધળા રાત્ર રજવાડાઓ અને સ્વપ્ન અમીર ઉમરાવો સમક્ષ ધણેલું પોતાનું અપમાન સહન કરત નહિ લોકો તેઓ બીચારોને યગવે છે અને તેઓ પ્રલાપ છે કે પોતાના જેવા પરાક્રમી વીર દુનિયામાં ખીજ કોઇ નથી. અરે બાઇ, પાંડવોની નીચતાની કંઈ સીમા છે ? ન્યાય નીતિએ જોતાં રાજ્યમાં તેઓને કંઈ જ લેવા દેવા ન હોવા છતાં ફક્ત આધિના કાકાની નાલાયકીને લીધે તેઓના આપે પંગવી લીધેલા અધિકાર તે આધિના કાકાના લાપક છોકરાઓને ન આપતાં પોતે ખયાતી પડવાની હુસ્આઈ તારા જેવા તેમના સ્મૃતિ પાઠકોને કેમ જણાતી નથી ? કોઇ પણ વીર કે જેના કાંડમાં અળ છે એવાએ આવી નિર્માલ્ય જેવી વનવાસ ભોગવવાની પાળી પોતાપર આણી ન હોત. ”

દાદાનું આ વ્યાખ્યાન જો કે સુભદ્રા અને કૃષ્ણ આઘાત કાળે શાંતતાથી સાંભળતાં હતો, પણ અંતરમાં માત્ર ભયંકર ઉલ્લસપાથલ થઇ રહી હતી. આવી પોતાના ધરની આવી રહેલી નિંદા સુભદ્રાથી સાંખી શકાઈ નહિ. તેનો માનસિક કોષ તેના રકતવર્ણ નેત્રો દર્શાવી રહ્યાં હતાં, તે અલસ અને કૃષ્ણતા ધ્યાનમાં સંજ આવી ગયાં. કૃષ્ણના મનની સ્થિતિ તેનાથી જુદી જ થઈ હતી. જો કે તેને દાદાના શબ્દોપર શેષ ઉત્પન્ન ન થયો પણ પાંડવો પ્રત્યેની પ્રેમપૂર્વક સહાનુભુતિ જરેમાં વધવા લાગી. કૃષ્ણે દાદાને પ્રશ્ન કર્યો—

“ દાદા ! હમણાં પાંડવોની પડતી દશા છે માટે જ ને તું તેઓને દોષ દે છે ? જે ખાખત માનવી સામર્થ્યની બાહેર છે, જેનીપર મનુષ્યની મર્યાદિત સત્તા પોતાનો અધિકાર ચલાવી તેનું નિપજન કરી શકતી નથી, તે બદલ એકાદ વ્યક્તિને દોષ દેવો એ શું ડહાપણુ બર્ણ છે ? જો કે પાંડવો વનવાસે છે તોપણ તેમનું મહત્વ અર્થાપિ પર્યંત કંઈ લોકોમાં આજુ થયું નથી. નિદાન મંને અને મારા જેવા ઇતર સધળાને તેમ જ લાગે છે. ”

“ ન્યાયની વિરૂદ્ધ ખટખટ કરનારને જો કે લોકોમાં માન મળ્યું તોપણ શું થયું તેથી તે કંઈ સર્વ સિદ્ધ થોડું જ થઇ શકે તેમ છે. પાંડવોએ પોતાના સામર્થ્યની બાહેર દુર્યોધન સાથે બાકરી બાંધી વિરોધ વધાર્યો તે રાષ્ટ્રના જવાબદાર અને વિચારી મંડળને

સંમત નહોતો. દુર્યોધનને મોટા મોટા સહયુદ્ધસૈન્યો હાથે અને ન્યાયની તરવાર વારે છે; જ્યાં સ્વતંત્રી પ્રાતઃકાલ વધારવા માટે લોકોમાં ઉદ્ગેષી દુર્યોધનાદિકની કુચેષ્ટ અને તેમના અધિકારની રક્ષકરીયો તેમના આર વર્ષના વનવાસે પોતાના આપે જ બંધ પડશે તે ખદ્મક અને મુદ્દલે ખોટું લાગતું નથી. ઉલટો આનંદ જ થાય છે ! ”

“ પણ દાદા, પાંડવોએ પોતાના લાગ્યોદયના ચિદ્વૃક્ષ આરંભેલા રાજસ્ય યગ સમયે પોતે માંડલિકપણું સ્વીકારી પોતાના રાજ્યના પ્રતિનિધી તરીકે અને હસ્તિનાપુર મહાલે જ હોતો તે આપને સ્મરે છે ? જો તે તમને યાદ હોય તો પાંડવો તમને માન્ય નહોતા છતાં તમે તેમના આગળ ખીન તકાર સામાટે મહુન તમાવ્યું ? ”

“ કૃષ્ણજી ! તે કારણે તું ન સમજે. ” સુભદ્રા તીવ્ર તીરસ્કારમય સ્વરે બોલી. “ કેટલાકોને આવો ગુલામગીરીનો ભાગ જ પસંદ હોય છે. આમ જુઓ કાલે હસ્તિનાપુરના સામ્રાજ્યનું છત્ર પાંડવોના શીરે ઝુકી રહ્યું હતું. તેઓ તે સમયે રાજા મહારાજા હતા, જ્યાં દાદાએ તેમનું વરીષ્ઠપણું ખીન બેભાટ કણુક કર્યું. આજે દુર્યોધને ભારત વધેનો રાજદંડ ધારણ કર્યો છે. માટે તેમની સામે તેટલી જ નમ્રતાથી બેટી વ્યવહાર કરવા સિદ્ધ થયા છે, તો પરમ દિવસે કોઇ ત્રીજાનો ઉદય થતાં તેના આગળ તેટલા જ સુખે તેના સંબંધિનો નિષ્ઠાનું લુણ ઉતારવા દાદા તૈયાર થશે. આવો સ્વભાવ કેટલાકોને ટેવાય રહેલો હોય છે તેને તું શું કરવાનો હતો અને હું પણ શી ઉપાય યોજવાની હતી ? ”

સુભદ્રાના આ કટકાતું પરિણામ દાદાના હૃદયપર થયાં સિવાય રહ્યું નહિ. તેને આશ્ચર્ય અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થયા કે આ લોકો પોતાના વિચારને મળતાં નથી અને નકાલું પાંડવોનું બંડ વધારતા જાય છે અને તેથી તેણે પ્રથમારંભે વર્ણવેલા રાષ્ટ્રદોષે સુભદ્રાનું સ્વાગત કર્યું. અર્થાત્ તે ખદ્મક કૃષ્ણને માહું લાગ્યું.

“ ઉનાળામાં સુક્ય ખંખ થયેલા વહેળાઓની સ્થિતિ જોઇ તેઓ હમેશાં આવી જ સ્થિતિમાં રહેશે એમ ધારવું શુભ ભર્યું છે અગર તો મુખાંધ જ છે. તેવી જ રીતે પાંડવો આજે વૈભવહીન થયા છે. માટે તેઓ હમેશાં તેવા જ રહેશે એમ ધારવું તે પણ તેટલી જ મુખાંધ ગણાય. ચંદ્રની મનોહર ક્રાન્તિ તેના પોતાની નથી, પણ સૂર્યના કિરણે એ પ્રાપ્ત થયેલી તેજ છે તેવી જ રીતે હાલ પાંડવો કુખે પાપે વનવાસ ભોગવી લોકોની દષ્ટિથી દુર રહ્યા હશે અને કૌયરવોની રાજ્યશ્રીને પ્રકાશ પ્રાપ્ત થઇ તે તરફ જનતાનું લક્ષ્ય ખેંચાયું હશે તોપણ તેની કિંમત ચંદ્રના પુરપુટ પ્રેમ જેટલી જ છે તે જુલમનું ન જોઇએ. અસલ કરતાં નકલીના બપોલાથી અંજવાનો લોકોનો સ્વભાવ છે. માટે પાંડવોના ઉત્કર્ષાંધકર્ષ તરફ ધ્યાન દેવાથી કંઇ વળે તેમ નથી. કારણ કે વત્સલાને તમે એક સમયે મન અને વાણીથી અભિમન્યુને દેઇ ચુક્યા છો, માટે બોલું પાળવું, વચન બાંધ ન થવું એ મોટાગોતું કર્તવ્ય છે. ” કૃષ્ણે આ પ્રમાણે શાંત શુદ્ધિવાદ આરંભ્યો. પણ તેનું ઈષ્ટ પરિણામ આવતાં દાદા વધારે ઉત્કળ્યા.

“ સંન્યસી મેં મેં સુભદ્રાનું હરણ કરનાર અણનું તરફ મારી મુદ્દલે પુલ્કયાવના નથી. તે સમયે તું પાંડવોને ધરબેદ મળ્યો હતો તેથી મારું કંઇ ન આવ્યું. અને ત્યારથી જ આવી તરજુ કુમારીકાએનું હરણ કરવાનું નીચ કન્ય કરનારની સાથે થયેલું વેળીશાળ અમારા ખદનામને કારણજૂત થયું. તેવી કાળાટીલીપર વળી અણનના પુત્ર સાથે મારી

કન્યા વરાવી અપયશનો એકલપેડો. વધારે કરવા સાંપ્રત મારી ઇચ્છા નથી. વળી વત્સલા મારી પુત્રી છે. તેના પ્રત્યેક સંબંધમાં પૂર્ણ અમલ ચલાવના હું પૂર્ણ સુખવાર છું. તમોને તે સ્થળ પસંદ નહિ હોય તોપણ મારે આ બાબતમાં તમારી મુદ્દને પર્વા નથી. હું દુર્યોધનના હોઠકરને જ મારી કન્યા દેહશ અને તમે:—”

દાદાતું આ વાક્ય પુરું થતાં પહેલાં જ કૃષ્ણ બોલ્યા. “વત્સલા અને અભિમન્યુ મેક બીજાને ચઢાય છે તો તેઓનો વિવાહ કરી પ્રેમી સંસાર અધિક સુખકર બનાવવાનો ૧૭ વત્સલાના સંસાર સુખમાં શુભ ઉત્પત્ત કરવાતું પાપ કાઢ પણ સહજ બાપ લેવા યેવાર થશે એમ હું ધારી શકતો નથી.”

“હું ક્ષણેના ચઢાવું છું હું દીકણા સાથે નહિ પરણું એવાં મેં નખરાં વત્સલા કરી તો તેને ઠેકણે લાવતાં શી વાર છે. બાપે યોગેલા વરને જ વરમાલ આરોપી જીવન સર્વસ્વ સોંપી પ્રેમબાવના સ્થાપી કન્યાઓએ પોતાનો સંસાર સુખે ચલાવવો જોઈએ એ મતને જાણનારો હું પીતા છું. સ્વયંવર અને ગાંધર્વ વિવાહે છોકરીઓમાં જ્યોરપણું ધણું જ વધી ગયું છે. તે નષ્ટ કરવું જ જોઈએ. અગર તો પતિએ પ્રેમ સુખની બાવનાઓ ઉત્પત્ત થતાં પહેલાં જ પુત્રીઓને પરણાવી દેવી એ જ નિયમ ધણો જ ઉત્તમ છે. વત્સલાના ગમે તે વિચારો હો, હું તો તેને લક્ષમણ સાથે જ વરાવીશ !!” આમ કહી દાદા રોગમાં ને રોગમાં ચાલ્યા ગયા.

દાદાના ગયા બાદ શ્રીકૃષ્ણે સુભદ્રાનું સાંત્વન કર્યું, પરંતુ બળરામજીના કઠોર વાક્-પ્રહારે કરેલા તાડનના સોળ તેના હૃદયપર તાગ જ હતો, જેથી તે સાંત્વનનું જોઈએ તેવું પગિણામ આબરું નહિ. દાદાના ગયા બાદ આ બાઈ બેન ધણો વખત સુધી ગડમથળ કરતાં બેઠાં હતાં. અંતે તેઓનો કંઈક ગુસ્સો કરાર થતાં બંને જુદાં પડ્યાં.

સુભદ્રાને પોતાના પડતા કાળમાં બાઈએ કરેલા અપમાનથી ધણું જ માહું લાગ્યું. બાઈપર અવલંબાયેલાં લગ્નમય જીવનને તજવા સંબંધના વિચારોએ તેના હૃદયમાં તે દિવસે ધાંધલ મચાવી મુકી હતી જેથી તે આખો દિવસ તેને બેચેનીમાં ગયો.

*

*

*

*

બાઈની વિનંતિ અને દાદાની ક્ષમા પાચનાની પણ પરવા ન કરતાં વિદુરજીને ત્યાં હરિકાર ગયેલી સુભદ્રાને આ બનાવ પછી કેટલોક સમય વિત્યા બાદ બલરામ—કન્યા અને દુર્યોધન-પુત્રના સુસંબંધના સમારંભપર પધારવાની પત્રિકા આવી જેથી જાણેલું દુઃખ પુનઃ જાગૃત થયું.

પ્રકરણ બીજું.



જે તરૂણોના સંવાદ.

આજકાલ સર્વ સામાન્ય જનોમાં પણ પોતાની પુત્રીનો સ્વયંવર કરવાની પ્રબળ પ્રવૃત્તિ દર્શિગાયર થાય છે છતાં બળરામ જેવા રાજપુરુષ પોતાની કન્યા અને જ દાન કરવાનો આટલો બધો દુરાચલ શામરો કર્યો હશે ! હું તો ધારું કે, આવી રીતે પોતાની કન્યાઓને ક્ષણે જ સાથે લગ્ન કર એવો બળાકાર કરવો એ એક પ્રકારનો પ્રાદ કન્યાની

મનોવૃત્તિપર જીલમ ગુનરવાજેવું છે. કેમ વૃષ્ણેન ! આ આવા બળાત્કારના વિવાદનો માર્ગ શું તને મળે છે ? ”

“ ભાઈ લક્ષ્મણ ! આ તારા વિચારો અને એનપરથી તું વત્સલાને પરણ્યા આહે છે કે કેમ ? તેનો જ મારાથી નિર્ણય થઈ શકતો નથી. માતૃપિતા અગર કોઈ પણ સગો સહોદર જેને આપણે વડીલ તરીકે માન આપતા હોઈએ તેઓએ નિર્મિત કરેલા સંબંધ જોકે શૃંગાર પ્રિય તરફોને અમાન્ય હોય તોપણ વત્સલા જેવી સુકામળ કુમારીકા ને અનાયાસે પ્રાપ્ત થતી હોય તો પછી પોતાના આચાર અને વિચારોને બેધડી કોરાણે મુકી આવેલી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો એ ઘણી રીતે એવરકર છે એવી મારી માન્યતા છે. ”

દુર્યોધનનો પુત્ર લક્ષ્મણ કોઈ વિલક્ષણ વિચારોનાં યુવક હતો. પોતાના પિતાએ પોતાને પુછ્યા ગાછવાવિના એકદમ બજારામની કુંવરી સાથે પોતાનો વિવાદ કર્યો એટલું જ નહિ પણ તે લગ્ન નિમિત્ત દ્વારકામાં પણ આવી પહોંચ્યા તે સંબંધે તેને ધણો જ વિચાર લેવન થયો હતો. તેના લગ્ન સંબંધમાં કોઈ જુદા જ વિચારો હતા. પૂર્વકાળની માફક એકાદી સુરૂપ તાપસકુમારીના દાવપેયપર મોહિત થઈ તે મુની કન્યાની પ્રાપ્તિમાટે જીરનારા રાગ પ્રમાણે પોતે ઐતિહાસમાં ગણ્યા એવી તેની ઘણી જ પ્રજ્ઞ હતી. પ્રખર ઉન્નતાના તાપથી તપેલા વટેમાર્ગને તરત્તરી શિતળ છાયા મળતાં તેનું મહત્ત્વ જેટલું તેને લાગે છે, તે જ પ્રમાણે એકાદી મનહારીણી મોહિનીની પ્રાપ્તિ, મનોવિકારના મારથી જર્જર થયેલા—મેળવવાની આશા હારી બેઠા પછી મળતાં જે રસ મળે છે તેની ખુશી કંઈ જુદી જ છે. એવું તે ધારતો હતો તથા આવા વિષયપર વાદવિવાદ કરતાં તે પોતાના પૂર્વજોના પ્રણય પ્રસંગોના દાખલાઓ આપી પોતાના વાદને મજબૂત બતાવે. અર્થાત્ આવા મજેદાર વિચારના વીરને પોતાના વડીલમંડળની આજ્ઞા માટે જ પોતાની અનુમતિ આપવી પડે, અને તે તેને બળજબરી લાગે એમાં કંઈ નવાઈજેવું નથી ! હાલ વૃષ્ણેન સાથે તે એ જ વિષય સંબંધે ચર્ચા ચલાવી રહ્યો હતો.

“ રાજ્યસત્તા અને પ્રજાના અધિકાર આવા રાજકીય પ્રશ્નોના જુદા જુદા દાવપેયપર તોડ લાવવામાં ચુંચાવેલા લોકોની જીદ સમાજ અને તેના વ્યક્તિશઃ ઘટકોનો અધિકાર સંબંધ કેવો હોવો જોઈએ તે સંબંધે કદી કોઈ વિચાર કરે છે ? ફલાણા રાજ્યમાં બંડ ચર્ચ, ટીકણાના સૈન્યમાં ફિતર થયું, આવી લુપ્તી મુખી માલ વગરની કચાકુટ કરનારા માણસોનું પ્માન કદી આવી સામાજિક બાબતમાં ચુંચાણું જાણ્યું છે ? વૃષ્ણેન ખરું પુછે તો મોહોમાંહેતી યાદવી તડોથી થતી મારામારીઓનું મને તો કંઈ જ મહત્ત્વ લાગતું નથી, પણ જે વ્યક્તિના સંબંધની સમાજ બને છે તે પ્રત્યેક વ્યક્તિની જન્મદાતા સ્ત્રીઓપર સૈજ જોરાવર પુરુષો તરફથી થતો જીલમ સહી શકતો નથી. સમાજમાં જોખમ ભર્યો કાર્યમાં તેમનો અડધો હક્ક હોવા છતાં તે તરફ અખાડા કરી પોતાનું જ મહત્ત્વ વધારનાર પુરુષોપર મને ધણો જ ક્રોધ થયે છે. કોઈ કોઈ સમયે તો એવા પણ વિચારો આવે છે જે પરમાત્મા મને એકાદ વખત સીનો જન્મ આપે તો હું આ પુરુષોના કારભારમાં ઉચલપાચલ કરી મૂકું. ”

વૃષ્ણેનને આ ઉપરની ચર્ચાપંજરી મુદ્દે મો નહિ, તેને લક્ષ્મણના કેટલાક વિચારો પસંદ નહોતા, તથાપિ તે તેનો રનેહી તેમ જ કિચિત્ પ્રમાણમાં સૈવ અને સેવકનો પણ સંબંધ હતો, જેથી રાજકુમાર લક્ષ્મણના વિચારો પોતાને માન્ય નથી એમ સ્પષ્ટ

ખતાવવું એ દરબારી રીતરીવાજના નિકટ સંબંધમાં રહેલા અને તેમાં જ મોટા થયેલા કર્ણુ પુત્ર વૃષસેનને યોગ્ય ન લાગ્યું. તે ગુપ્તચુપ લક્ષમણનું નીરસ ભાષણ સાંભળ્યા જતો હતો. તેનું બોલવું પુરું થયું અને પોતાના વાકેફાશાસ્ત્રનું પરિણામ અજમાવવા ખાતર તે વૃષસેન તરફ જોવા લાગ્યો—

“લક્ષમણ ત્યારે તને વત્સલા નથી જ જોઈતી ?? તો પછી દુર્યોધન મહારાજને તેમ સ્પષ્ટ જણાવી દે કે ખર્ચ અને ત્રાસથી વેચાઈ તો છૂટે ??”

આ શબ્દો સાંભળી લક્ષમણને હસવું આનંદ.

“વૃષસેન મારા બોલવાનો વિપર્યાસ થયો. હું સાફ કહું છું જે મારું કહેવું તું મુદ્દે સમજ્યો નથી. વત્સલા જેવી લાવણ્યવતી રાજકુમારીને ગુમાવી દેવા જેટલો હું કંઈ મુખ નથી. ફક્ત બોલું લાગે છે તે એટલું જ કે, વત્સલાને જાહેર સ્વયંવર રમ્યો હોત તો હું તેની પ્રાપ્તિમાટે એકલા મળેલા સધળા રાજપુત્રોને દબાવી દાલની મારી બાવી પ્રિયાને મારી યોગ્યતા દેખાડી શક્યો હોત. અરે આ જાત પ્રત્યે મારા હૃદયમાં વસતો પ્રેમ—તેમની કેમલ મનો વૃત્તિ સાથે જોડાયેલું અઘ્ય દર્શાવી મારું અદ્વિતીયત્વ મેં તે બર સભામાં પ્રગટ કર્યું હોત.”

વૃષસેને રિમત કહ્યું.

છશે બક્ષેલું સૌંદર્ય, શરીરપરના હીરાગોતીના અલંકારોએ આજોલું ગૌરવ અને શૃંગારમાં વીર પ્રમાણેની મારી નિપુણતા નિદાળી સ્વયંવરમાં વરમાળા લેઈ દિવંડતી વત્સલાને તેના હૃદયરૂપી આરસામાં મારું જ પ્રતિબિંબ દેખાત.”

“તો તું હવે લગ્નની પૂર્વ વિધિ પૂર્ણ થતાં અરસપરસ વરમાળ આરોપતાં તમારા આ ઉત્સાહી મહેરાની આ છત્રી શું વત્સલાને નહિ દેખાય ? સિવાય મને તો બાઈ દાલનો જ સમય અનુકુળ લાગે છે. કારણ કે જાહેર સ્વયંવરમાં પૂર્વનું સાનુરાગી વત્સલાનું મન ઇંતર સર્વ રાગત્યોને ધિક્કારી પેલા ભિખારી અભિમન્યુ તરફ જ એંચાયું હોત. માટે હું કહું છું જે હવે તારો ઉત્તમ સમય છે.”

“હા દોરંત !” આનંદથી લક્ષમણના નેત્રમાં તે જ ઝળક્યું. “અભિમન્યુ અને વત્સલાના પૂર્વ પ્રેમની વાત હું તદ્દન જ વિસરી ગયો હતો. એક તરણી માટે બે તરણોમાં અરસપરસની સુરસાસુરસીમાં ઉત્પન્ન થતા પ્રેમના વિકાસની મઝા કંઈ જુરી જ હોય છે. હવે તો મારી એવી ઇચ્છા થઈ છે જે લગ્ન થતાં પહેલાં વત્સલાને અને મારો પરિચય થવો જોઈએ. તે સુલાકાતે સંપત્તિના તેજથી ઉભરાતું જતું આ મારું મધુર રૂપ અને પેલા અભ્યુ-નના પોરીયાની કલાહીન, ભિખારી મલિન કાયા એ બેની તુલના કરવાને તે આરગમીને તક મળે. અને તેને એમ જ લાગે કે અભિમન્યુ કરતાં હું હજાર ગણો સારો છું અને તેની સાથે મારા તરફ નખસં કરી તીરછાં ઠટાશે તે મને ખાવલ કરે જ. વૃષસેન ! પ્રુષ્ણના રૂપ ગુણ કરતાં આંચો દ્રવ્યપર જ બધી આશક હોય છે.”

“બાઈ, દાલનો સમય જોતાં તારા આ વિચારો મને તો સ્ફૂળ થાય એમ લાગતા નથી.”

“ઘેલોરે ઘેલો ! આ જગતમાં અસાધ્ય શું છે ? મને તો કેવળ તારાજેવા એક નિષ્ઠ મિત્રની જ જરૂર છે.”

“મિત્ર શું કરી શકશે ?” વૃષસેન રિમત કરી બોલ્યો.

“ધારે તે કરી શકે. હજી લગ્નને વાર છે. નિદાન પંદરેક દિવસો તો છે જ. એટલી અવધિમાં વસતોસાથે અંદરખાનેથી સંબંધ જોડવાનો મારો વિચાર છે. અંતઃપુરના વિલાસી પીજરામાં પુરેલી તે મનોહારિણીને તેને વિરહાવસ્થામાંથી મુક્ત કરી મારી સાથે લગ્ન થતાં બાવી સુખની કલ્પનામય છદ્ધિમાં તેના મનને જો કેવું રમખાણ કરી મુકેયું છે તે કાલે રાત્રી થતાં તેને મારા સિંહાસનની પડખે બેસાડી રાજ્યકારભારની જાગૃતમાં તેનો વિચાર લેકલા અને હું જગતને બતાવી આપીશ. જે સ્ત્રીયો કેવળ અંતઃપુરની જ વિલાસ દાસીયો નથી પણ દરેક બાબતમાં પુરુષોની સહાયક મંત્રી છે. દરેક બાબતમાં તેની સલાહ લેખ કાર્ય કરીશ અને તું મિત્રાણ પુરુષોને બતાવી આપીશ કે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની રાણીયો નથી, પણ દરેક કાર્ય કરવા કુશળ મંત્રીરૂપ અર્થોગતા છે. આજકાલ સઘળે સ્ત્રી જાતપર જુલમ વર્ણવવામાં આવે છે એમ મારું ધારણું છે અને તે જુલમને હજુના ખાતર જ મારો અવતાર છે.”

“લક્ષમણ, તારે જે કરવાનું છે તે કહેવાનું મુકી તે આ કેટલું બધું લાંબુ લચક વિષયાન્તર કર્યું ?”

“આ ઉપરથી તારા રપટપણે જાણવામાં આવ્યું હશે કે આ વિષય મારા હૃદયમાં કેટલો બધો રમી રહ્યો છે ! અરે જાગૃતિમાં તો શું પણ સ્વપ્નામાં સુદાં હું જ્યાં-ત્યાં જાગ્રસોદારનું ક્ષીદ્ર ધારણ કરેલાં સ્ત્રીઓનાં સુદાય મુખકમળો મારી ચોતરફ જોડે છું ! વારું હવે તે રહેવા દે. હવે હું તને એક વાત પુછું છું. બોલ તું મને સાચો કરીશ કે નહિ : વૃષસેન ગંભીર મુદ્રાએ લક્ષમણ તરફ જોયું અને બોલ્યો, “જેવી રીતે મારા પિતા ક્યો પોતાનું છપીત સર્વસ્વ એક નિષ્ઠાએ દુર્યોધન માટે અર્પણ કર્યું છે તેમ જ આ વૃષસેન પોતાના મિત્ર માટે પોતાનાં પ્રાણ પણ આપવા આધુપ્રાણ કરશે નહિ એવી ખાત્રી રાખજો.”

પુરુષોના ત્રાસથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારતી અબજાઓને સ્વતંત્ર કરવાનું વીર કંકણ બાધેલા લક્ષમણના ચહેરાપર ઉત્સાહ ઝળકવા લાગ્યો. વૃષસેન જેવો એક નિષ્ઠ મિત્ર મળતાં હવે આસ પોતાના કાર્યમાં યશ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી તેની પૂર્ણ ખાત્રી હતી.

“આમ આવ. જો ! હું વસતોસાને એક પ્રણય પત્રિકા મોકલનાર છું. તેમાં ગુરુ-પાસેથી કરેલા અભ્યયનનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી મારી વિદ્વતા દર્શાવનાર છું. લગ્ન એ એક છંદગીતા મઝાદાર બાગને પ્રણય પ્રયોગે અધિક રસકર કરનાર છે. પૂર્વ પરિચય થઈ મારે માટે તે અને તેના માટે હું વિરહમાં ગુરી મરવનો સખય જો કે અમારા માતાપિતાએ આપ્યો નથી તોપણ મારાથી શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમમાં વધારો કરવાની ખટપટ કરી લખનાં પૂર્વ રંગ જો કેવો બહારધર બનાવી દેઉં છું તેને જોત નામ જ. પણ આમાં તારી મદત જોઈએ !”

“ધારે તે કરો શકે. હજી લગ્નને વાર છે. નિદાન પંદરેક દિવસો તો છે જ. અંતર્યામી અવધિમાં વતસલાસાથે અંદરખાનેથી સંબંધ જોડવાનો મારો વિચાર છે. અંતઃપુરના વિધારી પીજરામાં પુરેલી તે મનોહારિણીને તેને વિરહાવસ્થામાંથી મુક્ત કરી મારી સાથે લગ્ન થતાં બાવી સુખની કલ્પનામય સદ્ધિમાં તેના મનને જો કેવું રમખાણ કરી મુકે છે તે કાલે રાજ્ય થતાં તેને મારા સિંહાસનની પડખે બેસી રાજ્યકારભારની ખાખતમાં તેને વિચાર લેખણ અને હું જગત્તેમ બતાવી આપીશ. જે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની જ વિલાસ દાસીઓ નથી પણ દરેક ખાખતમાં પુરુષોની સદાયક મંત્રી છે. દરેક ખાખતમાં તેની સલાહ લેખ કાર્ય કરીશ અને તુંડ મિત્રાણ પુરુષોને બતાવી આપીશ કે સ્ત્રીઓ કેવળ અંતઃપુરની રાણીઓ નથી, પણ દરેક કાર્ય કરવા કુશળ મંત્રીરૂપ અધીશના છે. આજંદાસ સધળે સ્ત્રી જાતપર જુલમ વર્ણવવામાં આવે છે એમ મારું ધારણું છે અને તે જુલમને હજીના ખાતર જ મારો અવતાર છે.”

“લક્ષમણ, તારે જે કરવાનું છે તે કહેવાનું મુકી તે આ કેટલું બધું લાંબું લચકે વિધવાનંતર કયું ?”

“આ ઉપરથી તારા રપટપટ જણવામાં આવ્યું હશે કે આ વિધવા મારા હૃદયમાં કેટલો બધો રમી રહ્યો છે ! અરે જગૃતિમાં તો શું પણ સ્વપ્નામાં મુક્તિ હું જ્યાં ત્યાં અજોડાદારનું શ્રીદ ધારણ કરેલાં સ્ત્રીઓનાં સદાય મુખકમળો મારી ચોતરફ જોઈ છું ! વારું હવે તે રહેવા દે. હવે હું તને એક વાત પ્રજ્ઞું છું. જોલ તું મને સાલ કરીશ કે નહિ.

વૃષસેને ગંભીર મુદ્રાએ લક્ષમણ તરફ જોયું અને બોલ્યો, “જેવી રીતે મારા પિતાં કર્ણે પોતાનું જીવીત સર્વસ્વ એક નિષ્ઠાએ દુર્યોધન માટે અર્પણ કર્યું છે તેમ જ આ વૃષસેન પોતાના મિત્ર માટે પોતાનો પ્રાણ પણ આપવા આધુપ્રાણ કરશે નહિ એવી ખાત્રી રાખજો.

પુરુષોના ત્રાસથી ત્રાહે ત્રાહે પોકારતી અજળાઓને સ્વતંત્ર કરવાનું વીર કંઠજી બાધેલા લક્ષમણના ચહેરાપર ઉત્સાહ ઝળકવા લાગ્યો. વૃષસેન જેવો એક નિષ્ઠ મિત્ર મળતાં હવે ખાસ પોતાના કાર્યમાં યશ મળ્યા સિવાય રહેશે નહિ એવી તેની પૂર્ણ ખાત્રી હતી.

“આમ આવ. જો ! હું વતસલાને એક પ્રથમ પત્રિકા મોકલનાર છું. તેમાં ગુરુપાસેથી કરેલા અધ્યયનનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી મારી વિદ્વતા દર્શાવનાર છું. લગ્ન એ એક જંદગીના મંજાદાર લાગને પ્રથમ પ્રયોગે અધિક રચકર કરનાર છું. પૂર્વ પરિચય થઇ મારે માટે તે અને તેના માટે હું વિરહમાં સુરી મરવનો સમય જો કે અમારા માતૃપિતાએ આપ્યો નથી તોપણ મારાથી શક્ય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રેમમાં વંધારો કરવાની ખટપટ કરી લખના પૂર્વ રંગ જો કેવો બહારધર બનાવી દેઉં છું તેને જોતું નામ જ. પણ આમાં તારી મદત જોઈએ !”

૧ પદ્યસમૂહ.

૧ ધર્મસુદિતુ માહાત્મ્ય (શ્રીહિં)	૧૧૧
૨ કિં કર્તવ્યમ્ (શ્રીહિં)	૧૧૨
૩ તત્વાનુભવ કથન (શ્રીહિં)	૧૧૨
૪ ભૂતોક્તિમાં સાધકોને પ્રાપ્ત થયેલા સદ્ગુણોનું સ્વરૂપકથન (શ્રીહિં)	૧૧૩

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી વિચારચક્રોદય...	૧૦૭
૨ સ્વતંત્રપણે વિચાર કરવાનો અભ્યાસ પ્રાપ્તિ	૧૧૪

૩ યોગ.

૧ શ્રીધરદશહિતા (શ્રીકૃષ્ણીયા.)	૧૧૬
૨ અભિમન્યુ-વત્સલા. (વેલુવિહારી.)...	૧૧૭

૪ સ્વરિત્ત.

૧ છુકર દી. વેદસંગ્રહ	૧૧૫
----------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૫ વિજ્ઞાન.

૧ પારમમણિની શોધ	૧૦૫
-----------------	-----	-----	-----	-----	-----

૬ પ્રકીર્ણ.

૧ મંધાવસોકન	૧૮૨
૨ શ્રી ટ્રેયસ્સાધકઅધિકારીવર્તિના મહોત્સવો-સપ્તદશ સાધનસમારંભ	૧૮૧
૩ વેંચકમ્પતર અને તેનો તંત્રી	૧૮૦
૪ ધી, દહી, છાશ, પગેરે કપા પાત્રમાં રાખવાં ઉત્તમ છે	૧૮૩

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશા સ્મરણમાં રાखવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામાનો સાથે પૂર્વ પ્રાતઃકાલે કયાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નોંધ કરનારનો પત્રને અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમલે ૧૦ સુધીમાં રૂળી શકશે તેના તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વધુ ૧૦ પછીન પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે.

૨ જ્યારે અમારા ઉપર કેપર દેહી પલ્લુ કાર્ય માટે જ્યારે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું. તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકી મોકલવી. જણા મનુષ્યો નામ નવા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માં ટીકીટ મોકલતા નથી તેના મનુષ્યોના પત્ર નકામા ગણે છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, આ હંમેશાં નિયમિતપણે આહુકોને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને શુદ્ધ ૧૦ મી સુધીમાં અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધી અમલે લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક મંગાવનાર જે આનાની પોસ્ટલ ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંક મળી શકશે.

શ્રી.
પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૩] સંવત્ ૧૯૭૧ ચૈત્ર કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૬

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ ❧←

બ્રહ્મબુદ્ધિનું માહાત્મ્ય

પદ ૧. (પતિવર્તા, નારી, પાતે હૈ પાત તગદોરસે, એ લય.)

અનુભવી જનકેરી, શુદ્ધસત્તા હું બ્રહ્મબુદ્ધિ છું.
સમગ્ર વિશ્વતણી હું પોતે, પ્રજાશરૂપિણી સ્થિતિ છું,
પદાર્થ પ્રાણીમાત્રતણું મૂલ, ગત, ભાવિ ને સંપ્રતિ છું,
તોએ નિત્ય નિર્વિકાર હું, નિઃસંગી રહું,
મુજમાં ન હાનિ કે શુદ્ધિ હાહું,

સર્વ સામર્થ્યગય સમૃદ્ધિ છું; અનુભવી.
અગમ્ય જ્ઞાનસ્વરૂપાં એવી, અકલ સકલ વેદ્યુતિ છું,
સત્સંસ્કારસમન્વિત જનની, જગત્ત્રિવે હું સમૃદ્ધિ છું,
આદિ અંતરહિત વિમુ છું, સર્વજ્ઞ વ્યાપ્ત છું,
સત્ સિત આનંદરૂપી શ્રુતિ છું,

સર્વજ્ઞી પ્રશન્તિ ને નિશ્ચિન્તિ છું; અનુભવી.
જે દશિમાં પશું હું તેને, હરાવું સૌ શુભપ્રતીતિ હું,
જે હૃદયે મુજ જ્યોતિ તેમાં સદા સ્ફુરાવું સન્મતિ હું.

સામથોકિશ મહાસિંધુ, બલનો રાશિ હું,
દેવી અન્નશમરતાની સપ્તિ હું,

પ્રાપ્તવ્યમાનની સંવૃત્તિ હું; અનુભવી
મુજમાં ને અભિમાન નિધાવે, તેને સમજી ઉન્નતિ દઉં,
તત્ત્વરહેત્ય બતાવી જણાવું, અદ્ભુતરૂપે સંસતિ હું,
બ્રહ્મશો કાષ્ઠ મુજને તેને જીવન દેઉં હું,
સાધી સર્વાંગ તેની શુદ્ધિ હું, કરાવીશ સર્વાર્થસિદ્ધિ હું; અનુભવી

કિં કર્તવ્યમ્ ?

પદ ૨. (દષ્ટએ અતરની આથીયે એ લખ.)

મુખ્યઅર્થે કિં કર્તવ્યમ્ ?

શુભવચનકથનઉપમ.

જ્યાં જણાય સમજો વિપરીત કમ, જ્યાં શોકાદિનો થતો ઉપકમ,
તે ક્ષણ દિતાર્થે કિં ચક્તવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;
આવતી વિપત્તિ ચાલી કમકમ, ચમતગારે જ્યાં વાજે કમકમ,
તેની મધ્યે કિં કર્તવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;
કાર્ય કાર્ય જણાય કદી દુર્ગમ, કદી આવી પડે માથે બધુ શ્રમ,
તે સમયે કિં અચેતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;
જે હજી જીવતવરો સંભમ, દશાવે હિતનો માર્ગ પરમ,
એવું જગમાં કિં જ્ઞાતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;
જે બંધ દશાવે શુભ ઉપમ, શુભુશો ન વચન, જે નથી હિતતમ,
ખીનપુ' વચન કિં શ્રોતવ્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્;
નવ માર્ગ જણાય ચોગરદમ, નવ સમર્થ હો જવ કરવા શ્રમ,
તે સમયે પણ છે કિં શક્યમ્ ? કે શુભં શુભં વાચ્યમ્.

૨૨૨૨૨૨૨૨૨૨

તત્ત્વાનુભવકથન.

પદ ૩. (ધરની શોભા છે ધરવાળી, એ લખ.)

કોનાં મનમતિ લાં તે પહોંચે, વસ્તુ જ્યાં તત્ત્વહિમાચલશયે:—
અહાં ! પ્રસાંતિપ્રસારક આ, રથકકરો પ્રભાવ શો છે ?
જેમાં પ્રવેશતાં પછી કેદીએ, કચાથી જન નવ શોએ;—
સ્વતઃ ઉઠે આનંદની ગિર્મિ, જ્યાં ન કશાનો જો છે,
નિરાવરણ ને નિઃકલંક આ,—સમ સ્થલ ખીજું કો છે ?—

૧ શું કરક. ૨ શું બોલવું. ૩ શું શુભ શુભ હોય તે બોલવું. ૪ શું અધ્યયન કરવાનું છે.
૫ શું જાણવાયેલું છે. ૬ શું સાંભળવાયેલું છે. ૭ શું સમજ છે.

નવીન નવીન અકલિત સામયો, ન્યાં ઉદ્ભવતાં રોજ,
પામે આવીર્ભાવ હૃદયમાં, જે બલને ધર્યો તે;—
અમાપ એવા દેશે વિહાર, કરું હું વિણસંકાએ,
શાન અને ઐશ્વર્ય અહું હું, જે ગુણ એમાંનો છે;—
સવિશેષ આનંદ લઈ, નિરુપાધિ સ્વરૂપકરો જે,
જે અનુભવમાટે કહી ચકું ના, આવો કે તેવો તે;—
મેં હિમગિરિની મૂઠ્ઠી ગુહામાં, પડાવ નાંખેલો છે;
શેષ એક સંકેષ કરું જગપ્રતિ, પ્રણામ છેલ્લો છે;—

—ૐૐૐૐ—

મૂલોકમાં સાધકોને પ્રાપ્ત થયેલા સદ્ગુરુશ્રીનું સ્વરૂપકથન.

પદ ૪. (જેતાં રે જેતાં અમને જડીયાં રે, એ ભય.)

મળ્યા રે મળ્યા અમને અહિંઆં રે, સાચા સાધકના સ્વામી.
કળ્યા રે કળ્યા કોઈ વિરસે રે, સાધકઅંતર્યામી.
સુધાનાં નયન જેનાં હાં, માંહિ ભુરૂંચી અક્ષીક્રિક,
રશ્મિ ઝરે ન્યાંથી દીપતાં રે; સાચાં
લોક જગાવ્યા રે હાં, જેના મોહનમત્રે,
અણ અણ જીવન પામતાં રે; સાચાં
સંશયપટ ભેદા હાં, બોધ શ્રવણ કરાવી;
સર્વમાં યદ્યં નિઃશંકતા રે; સાચાં
સગે લપ્ત રૂમાં હાં, કરતાં વાર્તાવિનોદો,
આપ હસીને હસાવતા રે; સાચાં
બાલકસમ ગણી હાં, પાળ્યા પોષણ કીધાં,
સાથે લપ્ત રેનાડતા રે; સાચાં
કોર વચન નવ હાં, વદતા કોઈને કદાપિ,
ભાષ કહીને બોલાવતા રે; સાચાં
વિકસ મતાં કદી હાં, જાતા પ્રભુની સમીપે,
હૃદયશુભેષ્ટને ભેટતા રે; સાચાં
પ્રભુની વિધવિધ લીલા હાં, જે આજે સ્મરતાં સ્મરતાં,
અશ્રુ નયનમાં આવતાં રે; સાચાં
કૃતકૃત્ય કીધાં રે હાં, નિજ સ્વરૂપ બતાવી,
અંતર દર્શન આપતાં રે; સાચાં
નરહરિનાથના હાં, અમો સ્મરી ઉપકારો,
નહરિપદે આજે ભેટતા રે; સાચાં

તત્ત્વવિચાર—



અથ પ્રથમકલાપારંભ.



‘ઉવોદ્ઘાતવર્ણન.

૧ પ્રશ્ન—પુરુષાર્થ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—સર્વ પુરુષોત્તી ઇચ્છાને જે વિષય છે તે પુરુષાર્થ છે. કર્મ, અર્થ, ક્ષમ અને મોક્ષ એ ચારને પુરુષાર્થ કહેવામાં આવે છે. તેમાં પ્રથમ ત્રણ ગૌણ છે, તેને ત્યજીને ચતુર્થ મોક્ષનું અન્ન મહત્ત્વ કરેલું છે.

૨ પ્રશ્ન—સર્વ પુરુષોને શાની ઇચ્છા થાય છે ?

ઉત્તર—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિની અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિની.

૩ પ્રશ્ન—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ, એ શું છે ?

ઉત્તર—સર્વ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે. ત્યાં અજ્ઞાનસંહિત જન્મમરણાદિક દુઃખનો બાધ કરવો તે નિવૃત્તિ છે, અને આત્મસાક્ષાત્કાર-જન્ય પરમાનંદ, કે જે આનંદ અતુલ્ય પુરુષોત્તી એજ ગણાયો છે તેની નિત્ય પ્રાપ્તિ હોવી તે પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે. હું કર્તા છું, હું ભોક્તા છું, એ પ્રકારનાં બાવને ત્યજીને સ્વ-સ્વરૂપમાં રિથિતિ કરવી તે મોક્ષ છે. કોઈ કોઈ ભોક્ત સ્વર્ગ, વૈકુંઠ આદિ ભૌતિક ભોક્તની પ્રાપ્તિને મોક્ષ માને છે, પરંતુ વેદાંતની દૃષ્ટિથી તે વાસ્તવ મોક્ષ નથી. વેદાંતમતપ્રમાણે દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ, એ મોક્ષનું સ્વરૂપ છે.

૪ પ્રશ્ન—મોક્ષ શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—મોક્ષ બ્રહ્મજ્ઞાનથી થાય છે. કર્મ અને ઉપાસનાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે, અને એકાગ્રતા, કે જે જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું સાધન છે, તે પ્રાપ્ત થાય છે; પણ મોક્ષ તો બ્રહ્મજ્ઞાનથી જ થાય છે.

૧ પ્રતિપાદન કરવાયોગ્ય અર્થને મનમાં રાખીને તેનું તથા અન્ય અર્થનું પ્રતિપાદન તે ઉપોદ્ધાત છે. જેમ કે કોઈને ઘેરથી આપણે બાર લેવી હોય તો, તે અર્થ મનમાં રાખીને તેની સિદ્ધિ માટે જેમ આપણે તેને પૂછીએ છીએ, કે તમારી આય દુધ દે છે, કે નહિ, એ પ્રમાણે બીજી વાર્તા કરીએ છીએ. તે પ્રમાણે અહિં પ્રતિપાદન કરવાયોગ્ય જે વિચાર તેને મનમાં રાખીને તેના આરંભ અને અન્ય મોક્ષ આદિ પદાર્થનું કથન તે ઉપોદ્ધાત છે.

૫ પ્રશ્ન—અહગ્નિ એટલે શું ?

ઉત્તર—મારો આત્મા તે અહગ્ની અમિત છે, અથવા હું અહ હું, એ પ્રકારનું ગ્ન તે અહગ્નિ છે, અને તે મોક્ષના હેતુરૂપ છે.

૬ પ્રશ્ન—અહગ્નિ કેટલા પ્રકારનું છે ?

ઉત્તર—અહગ્નિ પરાક્ષ અને અપરાક્ષ એમ એ પ્રકારનું છે.

૭ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહગ્નિ કેને કહેવાય છે ?

ઉત્તર—અહ સમિધાનંદરૂપ છે, એમ જાણવું તે પરાક્ષઅહગ્નિ છે. આ પરાક્ષઅહગ્નિ એ અપરાક્ષઅહગ્નિ, કે અદ્વિતગ્નિમાં ઉપયોગી છે.

૮ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહગ્નિ શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—સદ્ગુરુ અને સંઘાતનાં વચનમાં વિશ્વાસ રાખવાથી પરાક્ષઅહગ્નિ થાય છે.

૯ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહગ્નિની શું ફલ થાય છે ?

ઉત્તર—અસત્વાપાદ્ધઆવરણની નિવૃત્તિ થાય છે. અહ નથી, એ પ્રકારનો અહનો અસદ્ભાવ તે અસત્ત્વ છે, અને આપાદ્ધ, એટલે તેનું સંપાદ્ધ જે આવરણ તેની નિવૃત્તિ થતી તે; અર્થાત્ અહ સત્ય છે, અને જગત્ મિથ્યા છે, એ પ્રકારનો દ્વિ નિશ્ચય થવો તે તેનું ફલ છે.

૧૦ પ્રશ્ન—પરાક્ષઅહગ્નિ ક્યારે પૂર્ણ થયું કહેવાય ?

ઉત્તર—અહનિષ્ઠ સદ્ગુરુનાં વચનાનુસાર અને વેદાંતશાસ્ત્રાનુસાર બુદ્ધિમાં અહસ્વરૂપનો દ્વિ નિશ્ચય થવાથી તથા તેને ઉત્તમ પ્રકારે ધારણ કરવાથી તે ગ્ન પૂર્ણ થયું કહેવાય છે.

૧૧ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહગ્નિ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—હું સમિધાનંદરૂપ અહ હું, એવું સ્વાનુભવપૂર્વક જાણવું, તે અપરાક્ષઅહગ્નિ છે.

૧૨ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહગ્નિ શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—તત્ત્વમસિ આદિ મહાવાક્યનું સદ્ગુરુના મુખથી અથવા કરવાથી અધિકારિને અપરાક્ષ અહગ્નિ થાય છે.

૧૩ પ્રશ્ન—અપરાક્ષઅહગ્નિ કેટલા પ્રકારનું છે ?

ઉત્તર—અપરાક્ષઅહગ્નિ અદ્વિત અને દ્વિ એમ એ પ્રકારનું છે.

૧૪ પ્રશ્ન—અદ્વિતઅપરાક્ષઅહગ્નિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર—અહ અને આત્માની એકતાનો અસંભાવના અને વિપરીતભાવનાસહિત જે નિશ્ચય થવો તે અદ્વિત અપરાક્ષઅહગ્નિ છે. ત્યાં વેદાંતમાં જીવઅહનો બેદ પ્રતિષ્ઠાન કર્યો છે, કે અબેદ, તથા જીવઅહનો બેદ સત્ય છે, કે અબેદ એ એ પ્રકારનો સંશય તે અસંભાવના કહેવાય છે; અને જીવઅહનો બેદ સત્ય છે, કે દેહાદિ પ્રપંચ સત્ય છે, એ પ્રકારનો વિપરીત નિશ્ચય તે વિપરીતભાવના છે.

૧૫ પ્રશ્ન—અદ્વિત અપરાક્ષઅહગ્નિ શાથી—ક્યા હેતુથી થાય છે ?

ઉત્તર (૧) અંતઃકરણમાં રહેલા મંલવિક્ષેપ દોષોને લીધે, (૨) જ્ઞાના અદૈત-પણાના અસંભવતા ગ્વાનને લીધે, (૩) બેદવાદી અથવા પામર પુરુષોની સંગતિને લીધે. અદૈત અપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે. જે કે આ પ્રકારનું ગ્વાન પણ સદ્ગુરુના મુખથી મહાવા-ક્યનું શ્રવણ કરવાથી જ થાય છે.

૧૬ પ્રશ્ન—અદૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન થવાથી શું ફળ થાય છે ?

ઉત્તર—ઉત્તમ શોકની પ્રાપ્તિ થાય છે, પવિત્ર શીમાનું કુળમાં જન્મ થાય છે, અથવા નિઃશ્રમતા પ્રાપ્ત થવાથી ગાંતી પુરુષના કુળમાં જન્મ થાય છે.

૧૭ પ્રશ્ન—અદૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન આરે પૂર્ણ થયું કહેવાય છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાના સદૃશિદ્ધિ આનંદ આદિ વિશેષણોનું અપરોક્ષ જ્ઞાન હોવા છતાં, સંશય અને વિપરીતભાવના અથવા વિપરીત નિશ્ચયનો સદ્ભાવ રહે ત્યારે અદૈતઅપરોક્ષ-જ્ઞાન પૂર્ણ થાય છે.

૧૮ પ્રશ્ન—દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન એ શું છે ?

ઉત્તર—અસંભાવના અને વિપરીતભાવનારહિત જ્ઞાન અને આત્માની એકતાનો નિશ્ચય થવો તે દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન છે.

૧૯ પ્રશ્ન—દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—સદ્ગુરુના મુખેથી મહાવાક્યનું શ્રવણ કરવાથી તથા તેનું મનન અને નિદિધ્યાસન કરવાથી દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે. જીવ અને જ્ઞાની એકતાનો બોધ કરનાર તત્ત્વમત્તિ, આદિ વાક્ય મહાવાક્ય કહેવાય છે.

૨૦ પ્રશ્ન—દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાનથી શું થાય છે ?

ઉત્તર—અભાનાપાદકઆવરણ અને વિક્ષેપરૂપ કાર્યસહિત અવિદ્યાની અર્થાત્ જ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવાથી જ્ઞાની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ થાય છે. જ્ઞાની પ્રતીતિ થતી નથી, એ પ્રકારનું અભાન અર્થાત્ અપ્રતીતિ, તેનું સંપાદક જે આવરણ તે અભાનાપાદકઆવરણ અત્ર સમજવું.

૨૧ પ્રશ્ન—દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન આરે પૂર્ણ થાય છે, અર્થાત્ તેનો આવધિ આરે કહેવાય છે ?

ઉત્તર—દેહવિષે અહંપણાના ગ્વાનનો બોધ કરીને જ્ઞાન અને આત્માનો અબેદન અપરોક્ષજ્ઞાન થાય છે ત્યારે દૈતઅપરોક્ષજ્ઞાન પૂર્ણ થયું કહેવાય છે.

૨૨ પ્રશ્ન—વિચાર કોને કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર—આત્મા અને અનાત્માને ભિન્ન કરીને જાણવા, એ વિચાર છે.

૨૩ પ્રશ્ન—આ વિચાર ક્યા હેતુથી સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર—આ વિચારની સિદ્ધિ ઇન્દ્રિય, વેદ, સદ્ગુરુ અને પોતાના અંતઃકરણની રૂપાથી થાય છે. ગ્વાનને અર્પનાર સદ્ગુરુ આદિની પ્રાપ્તિ એ ઇન્દ્રિયરૂપ છે. શાસ્ત્રના અર્થનું ધારણ કરવાની શક્તિ એ વેદરૂપ છે. શાસ્ત્ર અને સ્વાતુભવઅનુસાર મથાર્થ ઉપદેશ કરવો તે ગુરુરૂપ છે; અને શાસ્ત્ર તથા સદ્ગુરુનાં વચનાનુસાર સાધનોને સિદ્ધ કરવાં તે અંતઃકરણની રૂપ છે.

૨૪ પ્રશ્ન—આ વિચારથી શું ફલ થાય છે ?

ઉત્તર—આ વિચારથી દદમ્પરોક્ષબ્રહ્મજ્ઞાન થાય છે.

૨૫ પ્રશ્ન—આ વિચારનો અવધિ કયારે સમજવો ?

ઉત્તર—દદમ્પરોક્ષબ્રહ્મજ્ઞાન થતાં આ વિચારનો અવધિ સમજવો.

૨૬ પ્રશ્ન—વિચારનો વિષય શું સમજવો, અર્થાત્ શાનો વિચાર કરવો ?

ઉત્તર—(૧) હું કોણ છું, (૨) બ્રહ્મ શું છે, (૩) અને આ પ્રપંચ શું છે, એ

● ત્રણ વસ્તુનો વિચાર કરવો.

૨૭ પ્રશ્ન—આ ત્રણ વસ્તુનું સાધરણ સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર—હું અને બ્રહ્મ એ ચૈતન્યસ્વરૂપ છે, અને પ્રપંચ એ જડ છે. સમષ્ટિવ્યપ્તિ-સ્પૃહાસક્તમહારણ્ય દેહ, અને એ ત્રણની અવસ્થા અને ધર્મ એને પ્રપંચ કહેવામાં આવે છે.

૨૮ પ્રશ્ન—ચૈતન્ય શું છે ?

ઉત્તર—(૧) જે જ્ઞાનરૂપ છે, (૨) ધર્માદિક સર્વ પ્રપંચને જે જાણનાર છે તથા (૩) જેને મનઃઇન્દ્રિયાદિક જાણી શક્તાં નથી તે ચૈતન્ય છે.

૨૯ પ્રશ્ન—જડ એ શી વસ્તુ છે ?

ઉત્તર—(૧) જે પોતાને જાણતું નથી, (૨) તથા જે બીજાને પણ જાણતું નથી એવું જે અજ્ઞાન અને તેના કાર્યરૂપ જે ભૂતભૌતિક પદાર્થ તે જડ છે. હું જાણતો નથી, એવા પ્રકારના વ્યવહારના હેતુરૂપ આવરણ્યવિશેષશક્તિવાળા અનાદિભાવરૂપ પદાર્થ તે અજ્ઞાન છે. આકાશાદિક પાંચ ભૂત તથા તેના કાર્યરૂપ પિંડ બ્રહ્માંશદિકને અત્ર ભૂતભૌતિક પદાર્થ સમજવો.

૩૦ પ્રશ્ન—ઉપર કહેલા ત્રણ પ્રકારના વિચારનો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—(૧) તત્ત્વમસિ મહાવાક્યમાં રહેલા ત્વં પદ અને તત્ત્વ પદનો વાચ્ય અર્થ જે જીવ અને ઈશ્વર તેની ઉપાધિરૂપ જે પ્રપંચ તેને રજ્જુસર્પન્માયે, સ્થાણુપુરુષન્માયે, કે ધુગજ્જન્માયે વિચારપૂર્વક મિથ્યા જાણીને ત્યાગ કરવો તે પ્રપંચના વિચારનો ઉપયોગ છે.

ત્રિદાભાસયુક્ત અંતઃકરણસહિત કૃટસ્થ ચૈતન્ય તે જીવ છે. ત્રિદાભાસયુક્ત માયા-સહિત બ્રહ્મચૈતન્ય તે ઈશ્વર છે, અને સમષ્ટિ તથા વ્યપ્તિરૂપ ત્રણ ચરીર, પંચકોશ તથા ત્રણ અવસ્થા આદિ નામરૂપ તે પ્રપંચ છે.

(૨) હું આત્મા તે બ્રહ્મ છું, એ પ્રકારે બ્રહ્મ અને આત્માની એકતાનો વિચાર કરીને સત્ય જાણવું, અર્થાત્ હું કોણ છું, બ્રહ્મ કોણ છે, એ જાણવું તે વિચારનો ઉપયોગ છે.

૩૧ પ્રશ્ન—આ વિચારના અધિકારી કોને સમજવા તથા તેણે શું કરવું ?

ઉત્તર—(૧) આ વિચારનો અધિકારી ઉત્તમ જ્ઞાસુ હોઈ શકે છે. વિવેક, વિરાગ, યત્સંપતિ અને મુમુક્ષુતા, એ ચારે સાધનસંપન્ન જે હોય, જે બ્રહ્મવિદ્ ગુરુના તથા મૈદાંતશાસ્ત્રના વચનમાં પરમ વિદ્યાસ ધરનાર હોય, તથા જે કદી પણ કૃતકર્તે કરનાર ન હોય, એવા સ્વરૂપને જાણવાની દૃઢકટ ઇચ્છાવાળા અધિકારીને. ઉત્તમ જ્ઞાસુ સમજવો. (૨) તેવા અધિકારીએ સદ્ગુણની કૃપાવડે અદ્વૈતનો બોધ કરનાર પ્રક્રિયાનો વિચાર કરીને 'હું બ્રહ્મ છું,' એ પ્રકારનો બ્રહ્મઆત્માનો અપરોક્ષ અનુભવ કરવો.

૩૨ પ્રશ્ન—આ પ્રકારની પ્રક્રિયા માર્ગ માર્ગ છે ?

પ્રકારમાં જે પ્રથમ પ્રકાર છે તેમાં પાણી અને ઉપરથી વચ્ચેનો ભાગ ડાબા પગની એડીથી દબાવવામાં આવે છે અને ઉપરથી ઉપરના ભાગમાં જમણા પગની એડી મૂકવામાં આવે છે અને તે પાણી એવી રીતે, કે જે એડીઓ બરાબર એક બીજાપર જાણે આવી રહી હોય તેવું દબાવવા થાય છે અને તે સાથે જ બંને એડી તે તે ભાગને તે દબાવે જ છે. પાણી અને વૃણકોશની વચ્ચેનો ભાગ તે કુંડલિની શક્તિનું સ્થાન છે અને જે શક્તિ સુષુમ્નાના દ્વારને સાથુસાની માદક દબાવી પડી રહેલી છે. આ પ્રમાણે આસન વાળા જે શક્તિના ભાગમાં દબાવવા કરવાથી એ કુંડલિની પોતાની પકડ ક્રમે કરીને છોડે છે તેથી સુષુમ્નાનું બંધ થયેલું દ્વાર ઉઘડે છે. આ સુષુમ્નાનું સુખ તે મોક્ષનું દ્વાર છે. જે દ્વાર ઉઘડતાં પ્રાણવાયુ એ સુષુમ્નામાં સહેલથી પ્રવેશી શકે છે. પ્રાણવાયુ એમાં પ્રવેશે છે એટલે પ્રાણને અને મનને અતિ નિદ્રાનો સંબંધ હોવાથી મન પણ પ્રાણની સાથે જ પાછળ જાય છે. જે સુષુમ્નામાં આ કંદસ્થાનથી તે મૂર્ધામાં આવેલાં સહસ્રદલપદ્મસુધી પહોંચેલી છે, તેથી આ રીતે પ્રાણ અને મન બંને સુષુમ્નામાં પ્રવેશ પામતાં જે બંને મૂર્ધામાં જાય છે અને ત્યાં સહસ્રદલપદ્મ નિરંતર શુદ્ધ ત્રિવિધશક્તિરૂપે વિદ્યમાન રહેલા ચૈતન્યજ્યોતિનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. આ સાક્ષાત્કાર થવાથી મોક્ષ થાય છે તેથી સિદ્ધાસન આ રીતે મોક્ષના કપાટપ્રતિબંધને ભેદ કરનાર માન્યું છે. વળી જે સુષુમ્ના નાડી મૂર્ધાસુધી જઈ અટકી જતી નથી પણ ત્યાંથી શ્રીહિરણ્યગર્ભસાથે સંબંધવાળી જે સક્ષમરૂપે થઈ રહેલી છે. તેથી આ સુષુમ્નામાં પ્રવેશ કરનાર સાધકને અલ્પલોકસુધી સર્વ લોકલોકાન્તરમાં ગતિ કરવાનું સામર્થ્ય પણ આવે છે અને દેહપતનસમયે તેની અલ્પલોકમાં ગતિ થઈ શકે છે. જે આ યોગસાધકને નિર્ગુણ અર્જુને “હું” એ રૂપે સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે તો તો ન તત્ત્વ પ્રાણા ઝડકામગ્નિ તેના પ્રાણ ઉત્ક્રમણ કરતા નથી, એ શ્રુતિવચનપ્રમાણે તે ઉત્ક્રાન્તિને પામતો નથી. પણ તે સાક્ષાત્કાર નહિ થયો હોય તો, એટલે સગુણ અર્જુને ઉપાસક જે માત્ર રહ્યો હોય છે તો, આ સુષુમ્ના દ્વારા તેની ઉત્ક્રાન્તિ થાય છે. દેહપતનસમયે મૂર્ધામાંથી તેના પ્રાણ ઉત્ક્રમણ કરે છે અને આ સુષુમ્નામાર્ગે થઈ અલ્પલોકમાં તે ઉપાસક જાય છે અને ત્યાં તત્ત્વગાનને પામી વ્રજનાસહ તે સંત્રાપ્ત પ્રતિસંચરે એ વચનમાં કહ્યા પ્રમાણે અર્જુનની સાથે વિદેહકૈવલ્યને પામે છે. આ પ્રમાણે સુષુમ્નાનું દ્વાર ઉઘાડનાર હોવાથી આ સિદ્ધાસન તે સાક્ષાત્કાર મોક્ષ તથા ક્રમમોક્ષ એ બંને પરંપરા સાધન થઈ રહે છે અને તે કારણથી એને અહિં મોક્ષકપાટને ભેદન કરનાર કહ્યું છે.

આ સાથે ચિત્તુકને હૃદયેશની ઉપર ચાર આંગળ ઉપરના ભાગમાં દબાવવાનું એ આસનમાં હોય છે. જે ક્રિયાનું નામ યોગમાં જાલધર બંધ કહેવાય છે અને જે પ પ્રાણાયામમાં અતિ ઉપયોગી બંધ છે. ઉડીયાન બંધ, મૂલબંધ, અને જાલધર બંધ એ ત્રણેયો યોગશાસ્ત્રમુદ્રા કહેવાય છે અને બીજી મુદ્રાનું વર્ણન આગળ આવશે ત્યારે એનાં સ્વા વિશેષ સ્પષ્ટ કરાશે. હાલ તત્કાળ તો જણાવવાનું એ જ કે આ જાલધર બંધ પ્રાણાયામ ઉપયોગી છે અને તે આ આસનમાં કરવામાં આવે છે તેથી તેદ્વારા પણ જે યોગની સિદ્ધિ ઉપયોગી આસન થઈ રહે છે.

આ આસનનાં આ પ્રકારે કહ્યો - વાંચી એને સિદ્ધ કરવા ધ્યાનની ધન્યતા થાય : સ્વાભાવિક છે પણ સુરે કેવલ કલથી લેખાઈ ન જતાં યોગમાર્ગદર્શક શ્રીગુરુની અપેક્ષા અને તેમની આજ્ઞા થાય ત્યારે આ સિદ્ધાસનનો પ્રયોગ કરવો એ જ હકા પચાનું કા છે, કેમકે એ આસન બરાબર સિદ્ધ કરવું કઠિન છે અને એમાં એડીનાં એ દબાવવાનાં

તન્તુઓપર થાય છે તે અમર્યાદ થવાથી એ તન્તુઓ તથા ખીજ રક્તવાહિની શિરાઓ બહાર આવી જાય છે. આથી રુધિરાભિસરણ બરાબર નહિ થવાથી કોઈ કોઈને તે તે સ્થાનમાં રસ કે રુધિરનો જમાવ થઈ રહે છે. માટે શ્રીગુરુની દેખરેખ નીચે અને તેમની આજ્ઞાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરવી એ જ ઉત્તમ અને નિર્ભય માર્ગ છે.

આ બે પ્રકારે થતાં સિદ્ધાસનથી કામવૃત્તિનો પણ જય કરાય છે. અને આમ વિવિધ રૂપ આપનાર એ હોવાથી યોગવિદ્ પુરુષોએ એ આસનનું વિવિધ નામોથી વર્ણન કર્યું છે.

શ્રીહૃદયોગપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે કે,

પ્તરિસિદ્ધાસનં પ્રાહુરન્યે વજ્રાસનં વિદુઃ ।

મુક્તાસનં વદન્ત્યેકે પ્રાહુર્ગુપ્તાસનં પરે ॥ ૧.૩૭ ॥

યમેષ્ટિવ મિતાહારમહિસાં નિયમેષ્ટિવ ।

મુખ્યં સર્વાસનેષ્વેકં સિદ્ધાઃ સિદ્ધાસનં વિદુઃ ॥ ૧.૩૮ ॥

ચતુરશ્રીતિપીઠેષુ સિદ્ધમેવ સદામ્યસેત્ ।

દ્વાસપ્તતિ સહસ્રાણાં નાહીનાં મલશોધનમ્ ॥ ૧.૩૯ ॥

આત્મધ્યાયી મિતાહારી યાવદ્ દ્વાદશવત્સરમ્ ।

સદા સિદ્ધાસનામ્યસાદ્ યોગાં નિષ્પત્તિમાપ્નુયાત્ ॥ ૧.૪૦ ॥

કિમન્યૈર્બહુભિઃ પીઠૈઃ સિદ્ધે સિદ્ધાસને સતિ ।

પ્રાણાનિલે સાવધાને વદ્ધે કેવલકુંભકે ॥ ૧.૪૧ ॥

ઉત્પચ્ચતે નિરાયાસાત્સ્વયમેવોન્મની કલા ।

તથૈકસિન્નેવ દ્વદે સિદ્ધે સિદ્ધાસને સતિ ॥

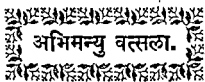
બન્ધપ્રયમનાયાસાત્સ્વયમેવોપજાયતે ॥ ૧.૪૨ ॥

નાસનં સિદ્ધસદૃશં ન કુંભકઃ કેવલોપમઃ ।

ન સ્વેચ્ચરીસમા મુદ્રા ન નાદસદૃશો લયઃ ॥ ૧.૪૩ ॥

ભાવાર્થઃ—આને કેટલાક સિદ્ધાસન કહે છે, અન્ય વજ્રાસન તથા અન્ય મુક્તાસન કહે છે અને ગુપ્તાસન પણ કહે છે. જે પ્રમાણે કામમાં અહિંસા છે, નિયમમાં મિતાહાર છે, તે જ પ્રમાણે સર્વ આસનમાં સિદ્ધાસનને સિદ્ધો મુખ્ય જાણે છે. ચોરાશી આસનમાં સિદ્ધાસનનો યોગસાધકે સદા અભ્યાસ કરવો. કેમકે ૭૨,૦૦૦ નાહીના મલને એ શોધન કરનાર છે. આત્માનું ધ્યાન કરનાર અને મિતાહાર કરનાર બાર વર્ષસુધી સદા સિદ્ધાસનનો અભ્યાસ કરે છે તો તે યોગસિદ્ધિને પામે છે. સિદ્ધાસનની સિદ્ધિ થઈ તો પછી ખીજાં ધ્યાન આસનોથી શું વધારે છે ? જેમ કેવલ કુંભક સાધી પ્રાણવાયુનો નિરોધ કરવામાં આવતાં અનાયાસે જન્મની મુદ્રા પોતાની મેળે સિદ્ધ થઈ રહે છે, તે જ પ્રમાણે સિદ્ધાસનની જ સિદ્ધિ થઈ રહે જાતકર આદિ ત્રણ બંધ પોતાની મેળે સિદ્ધ થઈ રહે છે. સિદ્ધાસનસમાન આસન નથી, કેવલ કુંભકના સમાન કોઈ કુંભક નથી, ખેચરીના સમાન કોઈ મુદ્રા નથી અને નાદના જેવો કોઈ લયનો હેતુ નથી. (અપૂર્ણ.)

સાહિત્ય. ❀



અભિમન્યુ વત્સલા.

(અનુસંધાન ગત અંકના પૃષ્ઠ ૧૫૪ થી.)

પ્રકરણ ૯ મું.

માયાવી બજાર.

આ શુભ સમનના મહોત્સવનિમિત્તે દેશોદ્દેશના જુદા જુદા વ્યાપારીઓએ વૈભવવાળી દ્વારકા નગરીમાં પોતપોતાના માલની દુકાનો ખોલી હતી. આ સમયે વ્યાપારીઓને આજીવેલી એક દુકાન લોકોને ચર્ચાનો વિષય થઈ પડી હતી; દરેક જાતનો માલ જો કે ખીણ દુકાને મળતો તેવો જ હતો છતાં કિંમતમાં ત્રણ વડાવત હતો. બરપુર કિંમત લેનારા વ્યાપારીઓની દુકાને ન જતાં લોકોનાં ટોળેટોળાં આ જ વ્યાપારીની દુકાને જતાં. ત્યાં માલની કિંમત એવી રાખવામાં આવી હતી કે દરેક જણે પોતાને જોઈતી વસ્તુ બદલામાં લેઈ જવી એટલે કે જીનુંપુરાણી વસ્તુ બદલાવી સુખેથી નવી ઝાકઝમાળ વસ્તુ લેઈ જવી. આ વ્યાપારીઓ ધણા જ સંજ્ઞન હતા. ધરાકોનું મનરંજન કરવાની વિદ્યા તેઓને હસ્તગત હતી. જ્યારે આ વ્યાપારીઓએ દ્વારકામાં પ્રથમ પ્રવેશ કર્યો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે આ પરદેશી વ્યાપારીઓના માલમાં કંઈ પણ કપટ વગેરે હશે એવા સંશયે તેમની તથા તેમના માલની નાકાપર ખારીકાઈથી જડતી લેવામાં આવે એવી સૂચના કરી હતી, અને તે પ્રમાણે તેમની જડતી પણ લેવામાં આવી હતી. સારા ચિત્રકાર પાસે તે વ્યાપારીમંડળના નોકર ચાકર મજૂરથી મોંડીને પટાવાળા, વ્યવસ્થાપક અને ભાગીદારો વગેરે સમજાના ચહેરાઓ ચિતરી બહારામને દેખાડવામાં આવ્યા હતા. બહારામે તે જોયા, પણ તેમને વર્ણુ અને શરીરાકૃતિ ભિન્ન હોવાથી તેમાંના એકનો પણ ઝોળખાણવાળો ચહેરો માલૂમ ન જ પડ્યો. જ્યારે તેઓ તપાસણીમાં જરા પણ સંશયને પાત્ર ન હયાં ત્યારે તેમને પોતાની દુકાન ખોલવા માટે જગો આપવામાં આવી. આ પ્રમાણે જગ્યાની સુવ્યવસ્થા થતાં તેઓએ પોતાની દુકાન શુભ મુહૂર્તે ખોલી. આહકોની પણ ભારે ભીડ થવા લાગી અને આસપાસના દેશપરદેશના વ્યાપારીઓના આહકવિના દિવસોના દિવસો નકામા જવા લાગ્યા. ખીચારાઓને આ નવીન વ્યાપારીઓની સાથે સ્પર્ધા કરવાનું સામર્થ્ય ન હતું.

આ નવા વ્યાપારીઓના માલની ખુખી તો એ હતી કે તે માલ કેટલીક પેઢીથી લોકોને ઘેરેઘેર વપરાતાં વસ્ત્રો-પાત્રો આ નવા માલ આગળ ઘાટ વગરનાં. જહાં આંખને ન ગમે તેવાં લાગતાં. ધરમાં વપરાતી દરેક વસ્તુ ઝુંપડીમાં રહેનારથી તે રાજવિદ્યારી મહેલમાં વસતા રાજમહારાજને જોઈતા સમજા પદાર્થ મળતા. વળી પહેલાની વસ્તુઓ કરતાં શોભા વધારે અને વજનમાં હલકી હતી. આવો અપૂર્વ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાં આ વ્યાપારીઓના અપહાથી અંજાઈ લોકો આ જ દુકાનેથી માલ લેવા આકર્ષાતા. દ્વારકાનું કલાકૌશલ્ય આ

ગરીની કુંથળતાને અને તેઓના માલને લોકો જોતા પશુ નહિ, કારણ કે તેની કિંમત વધારે પડતી. હવે આ દેશી કારીગરોને તેમ જ વેપારીવર્ગને જુએ મરવાનો વારો આવશે એવા સ્પષ્ટ ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં.

આ નવીન વ્યાપારીઓ કયા સાધનથી આવો માલ ખનાવે છે એ પણ લોકોને નવાઈ જ લાગી. અચૂક પ્રકારનો માલ જોઈએ છે એવી ઇચ્છા ઉત્પન્ન થતાં જ તેઓ આગળ તે માલ એકદમ સ્વર્ગમાંથી પડે છે, કે જાદુથી કે મંત્રસામર્થ્યથી તે માલ ઉત્પન્ન કરે છે. આવા વિચારો સર્વ કરવા લાગ્યા. વારં આ ક્યાંના વતની, ક્યાંથી આવ્યા ? છતાંદિ બાબતમાં લોકો અત્યંત હોવાથી જેમ એક જાદુગર પોતાના જાદુથી પ્રેક્ષકને અથવા ખનાવી પોતાનું જ કહેવું સત્ય છે એવો ભાસ પ્રાપ્ત કરાવે છે તેમ જ સધળા લોકો પોતાના વિચારોને દૂર કરી દ્વારકાનો માલ તેઓને સ્વાધીન કરી ઝટપટ તેઓની વસ્તુઓ પોતપોતાના ઘરમાં ધુસાડવા લાગ્યા. એ ત્રણ દિવસ થયા નહિ એટલામાં તો આબાલવૃદ્ધના શરીરપરના ધરેણુંગાદાંથી માંડીને તે કપડાં પાછડી સુધી સધળો માલ આ વ્યાપારીઓનો જ ઝળકવા લાગ્યો. ઘરમાંના વાસણકુસણુ પણ આ જ વ્યાપારીઓ પાસેથી લીધેલાં જણાવા લાગ્યાં.

બીજા જોવાને પુરા ત્રણેક દિવસો થયા નહોતા એટલા ડુંકરી સમયમાં સામાન્ય જનોમાં જે ફેરફાર માલુમ પડતો હતો તેવો જ તદ્દાન્ત રાજમહેલમાં પણ જણાવા લાગ્યો. વત્સલાના લગ્નનાં સધળાં સાહિત્ય અને જવાહીર, કપડાંલત્તાં, વરરાજાનો પોષાક વગેરે સધળી વસ્તુઓ આ જ મંડળે પુરી પાડવી એવો સરકારી હુકમ પ્રકટ કરવામાં આવ્યો. વેપારીઓએ પણ આનું જ અનુકરણ કર્યું. કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર જણાતાં દરેક દરેક આ હુકમ તરફ દોડવા લાગ્યો. સ્ત્રીમંડળમાં પણ આ જ પ્રવૃત્તિની અભિરુચિ પ્રાપ્ત થઈ. દ્વારકાવાસીઓએ પોતાની જૂની માલમતા યુમાવી આ નવા માલે પોતાનાં ઘરો શોભાવ્યાં. એક પણ એવો ન નિકળ્યો કે આ જુનો માલ લેઈ નવો માલ આપવાનો શો હેતુ હશે અને આપનારને લાભ હશે કે કેમ તેની બારીકાઈથી તપાસ કરે. આ નવા વ્યાપારીઓએ મોહિની-મંત્રનો પ્રયોગ કરી સધળા નાગરીકોને અને ધંતર ડાહ્યા મુત્સદી મોટા રાજ્યધુરંધર ગણાતા મંડળની પણ બુદ્ધિ બદલ કરી, કે કેમ તે કોઈ સમજી શકતું નહિ.

સ્ત્રીજન તથા દ્રોણસરખા વૃદ્ધ માણસો આ મંડળી વિરુદ્ધ દુર્યોધનાદિ આગળ એકસરખો ટક્કરો કરતા હતા, પણ તે ધરડાઓનો ધંટીટકારો દ્રોણ સાંભળે તેમ હતું. જુની વસ્તુઓ આપી નવી લેવાની ઉમેદમાં આવેલા આ તરણોને આ આવા રૂપમાં હુડાયાની જાણ પરિણામે થઈ.

ગયા પ્રકરણમાં શ્રીકૃષ્ણનો સેવક મુદર્શન અરણ્યમાં ધરોટકથને મળ્યો તે વાત વાચકોની સ્મૃતિમાંથી જુસાઈ નહિ જ હોય ? તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તરફથી જે પત્ર આવ્યો હતો તે વાચકોના લક્ષમાં હશે જ. હવે પ્રિય પાંડવોને શ્રીકૃષ્ણનાં કારસંચાનો સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપવું અથોઅ ગણ્યો નહિ.

વત્સલાનું લગ્ન અભિમન્યુ સાથે કરવું એવો શ્રીકૃષ્ણનો આમ્રક હતો અને તે બાબત પોતાથી બનતા સધળા પ્રપત્ને બળરામજીને સમજાવવા તેમણે માથાકૂટ કરી. પણ બળરામજીએ પોતાની હાક છોડી નહિ. બીજાનું ન માનનારા પરમે પ્રાણેશી કેલીક વામન

બાબીશ્રીદ્વારા આ કાર્ય સાધવા ચત્ન કરી જાયો. પણ “આવા સંબંધે ફરી જો કંઈ પણ ગરબડ સરબડ કરી છે તો તમને બારે થઈ પડશે” એવી બલરામ દાદાએ પોતાના પત્ની શ્રી રેવતીને ધમકી આપી. જેથી નકારનારૂપમાં રોકડો જવાબ શ્રીકૃષ્ણને મળી ચુક્યો. વિદુર-જેવા વયોદક્ષ સન્માન્ય વ્યક્તિનો યોગ્ય વખતે શીઘ્રકોપી મનુષ્યને નમ્ર બનાવશે એવા ધરાટે અભિમન્યુસાથે જ વત્સલાનાં લગ્ન કરવાં યોગ્ય ગણાશે, એવા આશયના પત્રવ્યવહારો ચલાવ્યા, પણ “તમારા જેવા પરાયા ધરકાએને અમારા ધરખાનગી બાબતમાં હાથ ધાલવાની કંઈજ જરૂર નથી” આવી સંભાવના શ્રીકૃષ્ણભાટે વિદુરે કરાવી લીધી.

બલરામ હઠે ભરાયા, તેમાં વળી દુર્યોધનની સહાયતા હતી. આવા પેશમાં શ્રીકૃષ્ણ સપડાયા. પણ જ્યાં પરમાત્માને જ કંઈ બનાવ બનાવવો હોય છે ત્યાં માનસી મતિનું સું આદે તેમ છે ? સામ્ય ઉપચારથી તથા વિનિતિથી જ્યાં અલ્પમ મનુષ્ય ઠેકાણે આવતો નથી ત્યારે તેને માયાવી મોહમાં નાખ્યા શિવાય તે માને જ નહિ. માટે થાય તેવા થઈએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ એ હેલવતપ્રભાણે શ્રીકૃષ્ણે પોતાનો હેતુ સફળ કરવા અન્ય કોઈ યોજના કરી. માયાવી લીમપુત્ર ઘટોત્કચ આ કાર્યમાં પોતાને સાહાય્યરૂપ નિવડશે, એવો તેમને વિશ્વાસ હોવાથી તેને પત્ર લખી તાબડતોબ દ્વારકામાં બોલાવી લીધો. તેની સાથે કંઈક સકેત કરી પાછો વિદાય કર્યો.

ઘટોત્કચને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે જે આપણે પોતાના ખરા રૂપમાં પ્રકટ થઈશું તો દ્વારકામાં પણ મુકવા બારે થઈ પડશે. માટે તેણે માયાવી સ્વરૂપ વ્યાપારીના વેશમાં માયાવી વ્યાપારની વસ્તુઓ ઉપજાવી મોટા સમારંભથી ઘણા જ માયાવી મનુષ્યના સમૂહસાથે દ્વારકામાં પ્રવેશ કર્યો. વત્સલા અભિમન્યુનું લગ્ન જ કરવાનો એટલો જ તેનો વિચાર નહોતો પણ જેવાઈ અને દ્વારકાના નાગરીકોને બપોદદાર જણ્યો પધરાવી તેમને લુંટી લેઈ સ્ત્રીખારી બનાવી યજ્ઞલાયન થવાનો હતો. લગ્નની ધામધુમમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે તેથી વિરુદ્ધ જ વર્તવું એવો બલરામદાદાએ નિશ્ચય જ કર્યો હતો. અર્થાત્ વ્યાપારાર્થે પરવાનગી સેવા જ્યારે આ લોકો દરબારમાં આવ્યા ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે આ વ્યાપારીઓ આપણા રાજ્યમાં ન જોઈએ એવો સ્પષ્ટ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કર્યો હતો છતાં બલરામે તેની વિરુદ્ધ તેઓને વ્યાપારભાટે પરવાનો આપ્યો.

આ છત્રી-પ્રપંચી વ્યાપારીએ પોતાનું માયાવી બંજર ખોલી શા શા ખેલો ક્યાં તે આપણે પાછળ જણાવી જ ગયા છીએ, પણ જે ઇષ્ટ કાર્યની સિદ્ધિમાટે તેઓએ પોતાનું અધિષ્ઠાન દ્વારકામાં કર્યું હતું તે કાર્યનાં સાધનો તેઓ વગર મહેનતે મેળવી શક્યા. તેઓને માત્ર લેઈ આવવામાટે અંતઃપુરમાંથી જ નિમંત્રણ આવતાં અને તે નિમિત્તે કોઈ પણ તેમના માણસ રાજમહેલમાં જઈ સધળી જગો બારી બારણાં વગેરે બારી-કાંઈથી તપાસી આવતો. એક તો દુર્યોધનના શિબિરમાં જઈ ત્યાંની સધળી વ્યવસ્થાની ખાતમી લેઈ આવ્યો પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણને આ સધળા વ્યવહારની ખાતમી રાજને રાજ પહોંચતી. એ વાત જુદી રીતે જણાવવી એટલે કે જગન્નાથક પરમેશ્વરના સર્વગત્યને હીણતા આશ્ચર્ય-જેવું છે.

વગેરે તમામ બાબતો મારા જાણવામાં આવે છે. હું વિશ્રાંતિ ક્યારે લેઉં છું તથા મને કંઈ કંઈ રમતો પસંદ છે એ વગેરે મારા ખાનગી જીવનવિષે મને અનેક પ્રસંગે પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તર વાચકે જાણવાની જરૂર છે. હું સાંજે મારા કામથી નિવૃત્ત થતાં બીજા દિવસે કરવાના કામનો વિચાર કરી રાખું છું તથા તેની નોંધ પણ કરી રાખું છું. મારાં સર્વ કામ હું નિયમિતપણે કરું છું, અને મને કામ કામ અને કામ જ પસંદ છે. જ્યારે મારે કામ કરવાનું હોય છે ત્યારે હું દિવસ, કે રાત્રિ જોતો નથી, પણ ઘણા સમય કામ કર્યાં કરું છું. કોઈ મને મારા કાર્ય વિષે ટીકા કરતા હોય તો તે જાણવાને હું સંકેત આપી રહું છું, કારણ કે તેમાંથી જ મારી ભૂલો સુધારવાને જાણવાનું મને વિશેષ મળી આવે છે. મારા કામવિષે ટીકા કરનાર ઉપર હું કદી પણ ક્રોધ કરતો નથી, કે તેનો દેશ કરતો નથી, પણ તેની વાત ધ્યાનમાં લેઈને તેના પ્રતિ હું ગ્રેમ દિલિ જાહેરું છું, એટલું જ નહિ પણ તેના મારા પ્રતિ એક પ્રકારનો ઉપકાર થાય છે, એમ હું સમજું છું. રાત્રે શાંતિથી નિદ્રા લેવી, એને હું આરોગ્યમાં એક આવશ્યક કર્તવ્ય ગણું છું. જો દિવસે મને નિદ્રા નથી આવતી તે દિવસે હું સમજું છું કે મારી પ્રકૃતિમાં કંઈ અવ્યવસ્થા થઈ હશે. અને આ પ્રકારની અવ્યવસ્થાને શોધવાને હું હંમેશાં તત્પર રહું છું.

દરરોજની સંસ્થા સંબંધમાં મેં એવી વ્યવસ્થા રાખી છે કે, હું હાજર નહોતું તોપણ તેનાં કામકાજ નિયમિત થયા કરે છે. એક કમીટી શું શું કાર્ય કરવાં તેની દેખરેખ રાખે છે. બીજી કમીટી ફેટલું ખસ્ય કરવું તેની દેખરેખ રાખે છે. વળી શિક્ષકો પણ દર અઠવાડિયે એક જ થાય છે, અને શિક્ષણક્રમમાં શું સુધારો વધારો કરવો તેની ચર્ચા કરે છે.

કોઈ કઠિન પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાના પ્રસંગે હું તેનો તત્કાળ નિર્ણય કરી દેતો નથી, પણ એક એ રાત્રિ જવા દેઈ પછી જ હું તેનો નિર્ણય કરું છું. પ્રસંગે અન્યની સલાહ લેવાને પુરું જણાય તો તેમ પણ હું કરું છું.

આ સર્વ કાર્ય કરવા છતાં હું વર્તમાનપત્રો અને પુસ્તકો વાંચું છું. તેમાં જ્યારે હું મુસાફરી કરતો હોઉં છું ત્યારે મને વર્તમાનપત્રો વાંચવાનો અવકાશ મળે છે. નવલકથાનાં પુસ્તકો વાંચવાનું મને પસંદ નથી. પ્રસંગે કોઈ બહુ આગ્રહપૂર્વક બલામણુ કરે છે ત્યારે હું એકાદ તેવું પુસ્તક વાંચું છું.

મને સૃષ્ટિસૌંદર્ય નિહાળવાનો પણ તેટલો જ શોખ છે. રાવવારે હું મારા કુટુંબ સાથે જંગલમાં ફરવા જઈ છું અને ત્યાં આનંદથી સમય વીતાવું છું. રાત્રે હંમેશાં મારી પત્ની તથા છોકરાં સાથે હું આનંદવાર્તા કરું છું. આ પ્રસંગે કોઈ પુસ્તક પણ અમે વાંચીએ છીએ.

અવકાશ અવકાશો ખેતરમાં હું ખેડવા વગેરેનું કામ કરું છું; આ કાર્ય મને સંકેતી વધારે રુચે છે, કારણ કે તેથી મગજને ઉત્તમ પ્રકારની વિશ્રાંતિ મળવાની સાથે શરીર કસાય છે, અને આરોગ્ય તથા બળ પ્રાપ્ત થાય છે. પર્તા રમવાં, કે એવી બીજી કોઈ પણ રમત મને આવડતી નથી. કારણ કે તેનો મને શોખ નથી. ખેતરમાં કામ કરવું, કે જંગલમાં ફરવું, એ જ મને વિશેષ રુચે છે.

મારા બાળકોને હું બીજા બાળકોની સાથે ધંધાવું જ શિક્ષણ આપવાનું પસંદ

કર' છુ'. મારી મોટી છોકરી પૌર્ણિયા કરીને છે, જે કપડાં શીવવાનું જાણે છે, અને તેનાવડે પોતાનો નિર્વાહ ધણી સારી રીતે કરી શકે તેમ છે. મારો એક છોકરો બેકર ટેલીફરો કરીને છે જેને ઘોડા પાડવાનો ઉદ્યોગ મેં શીખવ્યો છે, જેમાં તે ઘણો કુશળ થઇ ગયો છે. બીજો એક મારો નાનો છોકરો વૈદ્યકતો ધંધો શીખે છે. મારે ઘણા પ્રસંગે અમારી સંસ્થાના કાર્ય પ્રસંગે પરગામ જવું પડે છે, પરંતુ જ્યારથી મને પ્રજા થઈ છે ત્યારથી મને તે કંઈક અસતોષને ઉપજાવનાર લાગે છે. કારણ કે તેમ થવાથી જેટલું ધ્યાન મારે મારા બાળકો-પ્રતિ આપવું જોઈએ તેટલું ધ્યાન હું તેમનાપ્રતિ આપી શકતો નથી. તોપણ તે કાર્ય મેં માથે લીધેલું હોવાથી હું આ પ્રકારનો ભોગ ખુશીથી આપું છું.

એક પ્રસંગે એક સભામાં ભાષણ કરીને હું આવ્યો હતો. તે પ્રસંગે મને યાદી ગએલો જોઈને એક સ્ત્રીએ મને પૂછ્યું, તમે કદી યુરોપમાં ગયા છો ? મેં કહ્યું ના; તેણે કહ્યું, ત્યારે તમારો તે દેશ જોવાનો વિચાર છે કે નહિ ? મેં કહ્યું, તે મારી કમાણીની મર્યાદાની બહારની વસ્તુ છે, એટલે તે સંબંધમાં હું કદી વિચાર કરતો નથી. પરંતુ આ પ્રશ્ન મને કરવાનું પ્રયોજન એ હતું, કે બેસ્ટનના મારા મિત્રમંડળે મારા યુરોપના પ્રવાસમાટે એક ફંડ એકઠું કર્યું હતું, અને મને મારી પત્નીસાથે યુરોપ મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. યોડા વખત પછી અમારે મ્યારે અને કંઈ સ્ટીમરમાં નીકળવાનું છે, તે મને જણાવવામાં આવ્યું. મને આથી અપૂર્વ સતોષ થયો, તથા મારા મિત્રમંડળપ્રતિ મને અધિક પ્રેમ ઉપજ્યો.

બીજાં મનુષ્યો કાર્ય કરે અને હું મોજમગ્નમાટે યુરોપ જાઉં એ પણ એક પક્ષે મને દીક ન લાગ્યું. તોપણ મને વિશ્રાંતિની વિશેષ જરૂર હોવાથી મારી પત્નીએ તેને માટે અધિક આગ્રહ દર્શાવ્યો. ફ્રાન્સ તથા ઈંગ્લંડ વગેરે સ્થળોએ મારા મિત્રોએ અનેક મનુષ્યો ઉપર ભલામણનાં પત્રો લખ્યાં હતાં અને અમને કોઈ પણ જાતની અડચણ રસ્તામાં ન પડે તેને માટે પૂરતો બંદોબસ્ત કરી રાખ્યો હતો. જે દિવસે અમે સ્ટીમરમાં બેસવાનાં હતાં તે દિવસે અમને બે સ્ત્રીઓ તરફથી ' ટ્રકેજીની સંસ્થામાં કન્યાઓમાટે જે મદદન બાંધવાનું છે તેનું સર્વ ખર્ચ અમે આપીશું, ' એ પ્રકારનો પત્ર મળ્યો, અને તેથી અમારા આનંદમાં અભિવૃદ્ધિ થઈ.

મારે જે સ્ટીમરમાં જવાનું હતું તે સારી સગવડવાળી અને મોટી હતી. અને આ પ્રકારનો પ્રવાસ પૂર્વે મેં કદી કરેલો નહિ હોવાથી સ્ટીમર, તથા દરિયાનાં વિસ્તારવાળી સપાટી ઉપર એક ઉપર એક આવતાં મોજાં વગેરે જોઈને મને અત્યંત હર્ષ થયાવિના ન જ રહ્યો. સ્ટીમર ઉપર જતાં તે સ્ટીમરના કેપ્ટને અમારું ઘણું સાદું સ્વાગત કર્યું તથા બીજા શ્રીમાન મનુષ્યો કે જે અમારી સાથે ઉપડનાર હતા તેમણે પણ અમને ઘણું માન આપ્યું. મારી પૂર્વની, કે જે વખતે હું મારી મા સાથે એક લાકડાની ' કેબીન ' માં પડી રહેતો હતો તે વખતની—અને આ વખતની સ્થિતિમાં મને આકાશપાતાળજેટલું અંતર જણાયું અને હું મારી પોતાની સ્થિતિવિશે આશ્ચર્યથી વિચાર કરવા લાગ્યો તથા ઇશ્વરનો ઉડી લાગ-ણીથી ઉપકાર માનવા લાગ્યો.

સ્ટીમરમાં અમેરિકનો કદાચ મારી કાળા ચામડી જોઈને મારો તિરસ્કાર કરશે એમ મારું અનુમાન હતું, પણ તેનું કશું જ બન્યું નહિ; પણ તે સર્વ મને પ્રેમથી બોલાવવા લાગ્યા અને મારી આખી મગજની તેજની આગે મારી પાતીને તેનેનાં મારી કાળા

એ ત્રણ દિવસ ગયા પછી મેં નિદ્રા લેવાતું શરૂ કર્યું અને હું પંદર પંદર કલાક ઉંઘવા લાગ્યો. મને સ્ટીમરમાં પણ બાપણ કરવાની સૂચનાઓ કરવામાં આવી તથા ખીજ રમત ગમતમાં ભાગ લેવાને જણાવવામાં આવ્યું પણ મને વિશ્રાંતિની જરૂર હોવાથી, આ સર્વની ઇચ્છાનો મારે અનાદર કરવો પડ્યો. એક મહિનાસુધી લગભગ હું પંદર પંદર કલાક ઉંઘ્યો. આ ઉપરથી આપ સમજી શકશો, કે હું કેટલો અમિત થયો હમણાં.

સડથી પ્રથમ અમે એન્ટવર્પમાં ઉતર્યા અને ત્યાં થોડો વખત રહી, પછી હોલાંડ જોવાને ગયાં. ત્યાંની ખેતીવાડીની ઉત્તમોત્તમ વ્યવસ્થા જોઈને મને ઘણો જ સંતોષ થયો. જેમને ખેતીવાડીની ક્ષેત્રતા જોવી હોય તેમણે હોલાંડમાં જઈને ખાસ જોવાની જરૂર છે. પછીથી બ્રેસ્ટલમાં, તથા પારીસ વગેરે સ્થળોએ થઈને અમે લંડન ગયાં. આ દેશોનું અવલોકન હું ધ્યાનપૂર્વક કરતો હતો, અને મને તેમની પાસેથી શીખવાજેતું ઘણું જણાતું હતું. આ સર્વ સ્થળોએ મને મારા મિત્રોએ પૂર્વેથી કરી રાખેલી વ્યવસ્થાપ્રમાણે મને ઘણું માન મળતું હતું, તથા મારી અનેક રીતે સંભાળ લેવાતી હતી.

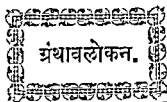
ફ્રેન્ચો, તથા અંગ્રેજો વગેરે પાસેથી કયા કયા સદ્ગુણો શીખવાજેવા છે તે હું ધ્યાનપૂર્વક જોતો અને મારી જ્ઞાતિના મનુષ્યોમાં તે સદ્ગુણો લાવવાને શું કરવું તેનો વિચાર કરતો. ફ્રેન્ચોઓની વિપયકોહુપના અને મારી જ્ઞાતિના મનુષ્યો કરતાં અધિક જ જણાઈ. લંડનમાં આવતાં નામદાર રાણી વિક્ટોરીયાની પણ અમને મુલાકાત થઈ હતી તથા પાર્લામેન્ટ જોવાનો પણ અમને લાભ મળ્યો હતો. ઇંગ્લંડમાં નોકરકોઠાને વધારે તાળાચાળી સ્થિતિમાં રહેતાં મેં જોયા, જમવામાં અંગ્રેજો ઘણું વખત લેતા અને જણાયા, તથા કાયદાને બહુ માન આપતા તેમને મેં જોયા; અમેરિકામાં મારા બાપણના પ્રસંગે જે બાળતોથી હું શ્રીતુલ્યને ખડખડાટ હસાવી શકતો હતો, તેવી બાળતો અંગ્રેજોને જણાવવાથી તેઓ સદન રિમત જ કરતા, અને ઘણા ગંભિર રહેતા. જે જે ઠેકાણે મારું જવું થયું હતું ત્યાંના અમેરિકન દરેક એક્સચીએ મારી મુલાકાત લીધી હતી, તથા મારી આગતારવાગત કરી હતી. ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ મારી મુસાફરીવિષે હકિકત છપાતી હતી, અને તેથી કોઈ કોઈ મનુષ્યો મારી મુલાકાતે પણ આવતા હતા.

(અપૂર્ણ.)

ખરેખર અસ્તિત્વ લોગવે છે એવી અમારા પૂર્વજ્ઞેની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી. આવી દૃઢ શ્રદ્ધા તેમની કેમ બંધાઈ હતી તેની શોધ અઘાપ થઈ નથી. તે સમયે હાલની માફક વિદ્યુતપ્રવાહ સાર બહી, યુનસેનની ધૂમશિખા, તાપમાન યંત્ર તથા વાયુભારમાપક યંત્ર વગેરે કાંઈ નહોતું. ફક્ત ઝાડ-પાલાનો રસ, મંત્રતંત્ર, જપ, હોમ વગેરેથી જ લોહને સુવર્ણ કરવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતી હતી એમ દેખાય છે. તે વખતના લોકોની સૃષ્ટિતત્ત્વવિષયની કલ્પના એવી હતી કે પૃથ્વી, પાણી, તેજ, વાયુ અને આકાશ એ પંચમહાભૂતોથી જ આ બ્રહ્માંડ નિર્માણ થયેલું છે. આ મહાતત્ત્વો એ જ મૂળ ભૂત પદાર્થો છે. અને તેથી તેમાં વિદ્યુતિ કે રૂપાંતર કદી થઈ શકે તેમ નથી. આ પ્રમાણેના પંચમહાભૂતોના અસ્તિત્વનો સિદ્ધાંત હમણાંના તત્ત્વશોધકોની પ્રખર શાસ્ત્રીય પરીક્ષા પછી ટકી રાક્યો નહિ. કારણ કે મી. ડાલ્ટન સાહેબે પ્રયોગદ્વારા સિદ્ધ કર્યું કે પૃથ્વી, અપ વગેરે જે મહાભૂતો છે તે મૂળ પદાર્થ નથી, પણ અનેક પદાર્થોની રાસાયનિક મિશ્રણતાથી બનેલા છે. બ્રહ્માંડને નિર્માણ કરનાર મહાભૂતો જે પૃથ્વી, અપ તે પ્રભૃતિ નથી પણ હાઇડ્રોજન, ઓક્સીજનનાદિ વાયુ, ગંધક, અને સુવર્ણરૂપાદિ કેટલીક ધાતુ તેમાંથી સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ થયેલી છે. આ પ્રમાણે પૂર્વના પંચમહાભૂતોને પદ્મજટ કરી તેની જગાએ મી. ડાલ્ટન સાહેબે સુમારે ૯૦ પદાર્થો સ્થાપ્યા છે. મી. ડાલ્ટન સાહેબનો આ મત સર્વત્ર માનને પામ્યો અને કેટલાંક વર્ષોપર્યંત તે બ્રહ્માકામ્યપ્રમાણે અશંકનીય સ્થપાયો. પણ પછી તે સિદ્ધાંતને પણ આઘાત મળ્યો. પ્રસિદ્ધ ફ્રેંચ તત્ત્વશોધક ડૂરૂ તથા તેની સ્ત્રી તેમણે રેડિયમની શોધથી એવું સિદ્ધ કર્યું કે ઉક્ત ધાતુના કણો પરમાણુઓ કરતાં અતિ સૂક્ષ્મ છે એટલું જ નહિ પણ તેમણે આગળપર ફક્ત રેડિયમ નહિ પણ ચોરિયમ, યુરેનિયમ વગેરે બીજી કેટલીક વિચિત્ર પ્રકારની ધાતુમાં પણ તે પ્રમાણે છે, એમ સિદ્ધ કરી તેનાં પરમાણુઓનાં સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ ભાગના અંશોને ઇલેક્ટ્રોન અથવા અતિપરમાણુ એવી સંજ્ઞા આપી. આવી શોધ થયા પછી મી. રદરફોર્ડ, મી. સડી, મી. ટોમ્સન વગેરે મહાન આધુનિક તત્ત્વશોધકોતું લક્ષ આ એક જ બાબત ઉપર ચોટ્યો અને તેમણે આજ દિશામાં આગળ શોધ કરવા માંડી. તેમની આ શોધ અઘાપિ ચાલુ જ છે અને તે શોધ ઉપરથી તરત એટલું નક્કી કર્યું છે કે રેડિયમ ધાતુતું પૃથક્કરણ કરવાથી ફક્ત ઇલેક્ટ્રોન જ પ્રાપ્ત થાય છે એમ નથી પણ તેટલી જ તેમાંથી નાઇટ્રન નામની યાતુ પણ મળી શકે છે. અને આમ જ્યારે સિદ્ધ થયું કે સંધ્યું જગત્ વિરમય પામ્યું અને સુવર્ણ રૂપ આદિના મૂળ ભૂત પદાર્થોમાં પણ ધોકા પહોંચ્યો. મી. ડાલ્ટન સાહેબનો પરમાણુવિષયક સિદ્ધાંત નષ્ટપ્રાય થયો અને જગતમાં મૂળ પદાર્થ પણ ફક્ત એક જ ઇલેક્ટ્રોન છે એમ સિદ્ધ મનાયું. આ ઇલેક્ટ્રોન અથવા અતિપરમાણુ ન્યૂનાધિક સંખ્યામાં એકત્ર થઈ ઓક્સીજન, હાઇડ્રોજન, સુવર્ણ, લોહ ઇત્યાદિ વસ્તુ નિર્માણ કરે છે. ફક્ત રેડિયમ અથવા તેની સમતીય ધાતુ જ અન્યરૂપ ધારણ કરીને મૂળના અતિપરમાણુઓમાં પરિવર્તન કરે છે એમ નથી, પણ જગત્તી સઘળી વસ્તુઓ હળવે હળવે ક્ષય પામી અતિપરમાણુરૂપ થાય છે અને આ અતિપરમાણુઓ સ્વતઃ ઘટ થઈ નિરનિરાળા પદાર્થોને નિર્માણ કરે છે એ મત સ્થપાયો. આ પ્રક્રિયા (ઘટમાળ) વિશ્વવ્યાપી હોવાથી તે જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, અને તેથી તે અનંતાદિ છે એમ તત્ત્વશોધકોથી સિદ્ધ થયું.

આ સૃષ્ટિદેવતા વળી શા શા ચમત્કાર દેખાડે છે તે જોવા આ વિષયના બમસતી થયા અને શનૈઃ શનૈઃ તેમને જણાયું, કે રેડિયમ રૂપાન્તર પામી નાયટન થાય છે અને તેને અધિક ઉષ્ણતા આપીએ તો તેમાંથી હેલિયમ થાય છે. આ સધળી પરમાત્મા (માયાશક્તિ) ની લીલા છે. એક ધન સેંટીમીટર જગ્યામાં આબદ થયેલા નાયટનનું પૃથક્કરણ થઇ હેલિયમમાં રૂપાન્તર થાય છે ત્યારે ત્યાગીસ લાખ ધન સેંટીમીટર હાઇડ્રોજન વાયુને ઉત્તમ કરવાને જેટલી ઉષ્ણતા જોઈએ તેટલી ગરમી તેમાં (હેલિયમમાં) આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે. આવી પ્રચંડ શક્તિ રેડિયમમાં ગુપ્ત રહેલી હોય છે તે તે જ્યારે સ્વતઃ ક્ષય પામી અતિપરમાણુમાં રૂપાન્તર પામે છે ત્યારે ઉષ્ણતારૂપે વ્યક્ત થાય છે. આ ઉપરથી સર વિલ્યમ રામસેએ એવો તર્ક ચલાવ્યો કે પૃથ્વીના તલમાં સર્વ પદાર્થોમાં આ પ્રચંડશક્તિનો સંચય કેમ ન થયેસો હોતો જોઈએ ? અને રેડિયમસરખી સ્થૂલ ધાતુ પોતાની સંચિત શક્તિ બહાર કહાડી નાયટન અને હેલિયમનું સૂક્ષ્મ રૂપ જ્યારે ધારણ કરે છે ત્યારે સૂક્ષ્મ વસ્તુપર વિપુલ શક્તિનો પ્રયોગ કરવાથી તે સૂક્ષ્મ વસ્તુ સ્થૂલમાં રૂપાન્તર કેમ ન પામી શકે ? અને આ ઉપરથી લોકને સુવર્ણરૂપ બતાવવું એ તેને બહુ દરિણ લાગ્યું નહિ. પણ જેટલી વિપુલ શક્તિ ક્યાંથી આણવી એ પ્રશ્ન તેને ઉભો થયો. અને ત્યારે તેને સમજાયું કે નાયટન ઉત્પન્ન થવામાં જે શક્તિ રેડિયમમાંથી બહાર પડે છે તે જ શક્તિ એકાદ સૂક્ષ્મ વસ્તુમાંથી સ્થૂલ વસ્તુ નિર્માણ કરવાના ઉપયોગમાં આવે તોજ આપણું જીવંતશરીર થશે એમ ધારી તે દિશામાં પ્રયત્ન ચલાવ્યો. આ સાથે પ્રથમ તેણે શુદ્ધ પાણીમાં નાયટન નાંખ્યો અને તેમાંથી હાયડ્રોજન અને ઑક્સિજન ઉત્પન્ન થાય છે કે કેમ તે તેણે જોવા માંડ્યું તો સમજાયું કે ઉક્ત પદાર્થો (હાયડ્રોજન અને ઑક્સિજન) તેમાંથી થાય છે, જેટલું જ નહિ પણ તે ઉપરાંત નિર્બોધ નામનો એક મૂળ પદાર્થનો પણ તેને તેમાંથી શોધ લાગ્યો. અને તે ઉપરથી તેને ખાતરી થઇ કે આ પ્રમાણે જો લોક ધાતુપર પ્રયોગ કર્યો હોય તો તેમાંથી સુવર્ણસરખી ધાતુ ઉત્પન્ન થઇ શકે જ. તેણે આ પોતાની શોધ અન્ય તરવશોધકોને કહી બતાવી. તે વખતે મી. રહેફોર્ડ, મેડમકુરી વગેરે તરવશોધકોએ તેને આઠાઅવળા અનેક પ્રશ્નો કર્યા અને પારસમણિ બતાવવાની સંભવિતતા વિષે અનેક શંકાઓ કરી પણ આખરે તેમને સર વિલ્યમ રામસે સાહેબના મતમાં બળવું પડ્યું અને તે બનવું શક્ય છે એમ કબુલ કર્યું પડ્યું.

પ્રકીર્ણ.



શ્રીકૃષ્ણભજનસંગ્રહ યાને પ્રેમીનો પ્રેમોદ્ગાર—પ્રથમ વિભાગ. બનાવી પ્રસિદ્ધ કર્તા^૦
પ્રેમી. હિંદવિજય ઓરીસ, વડોદરા. *૬૬ રાયલ સોળપેજ ૫૪ ૯૬, મૂલ્ય ૦-૧-૦.
આ પુસ્તકમાં ઈશ્વરસ્તુતિનાં જૂદા જૂદા રાગનાં પદનો સમાવેશ કરવામાં આવેલો છે.
ભાષા, તથા પદરચના હીક છે.

* ગ્રંથાવલોકનમાં પ્રસંગે પ્રસંગે પુસ્તકોત્તર અવલોકન કરતાં તેનું કદ જણાવતાં
રાયલ આઠ પેજ, રાયલ બાર પેજ, રાયલ સોળ પેજ, સુપરરાયલ સોળ પેજ, કે ડેમી
બાર પેજ, એવાં જૂદાં જૂદાં નામ જણાવવામાં આવે છે, તેનું સ્વરૂપ વાચકના લક્ષમાં
આવી શકે માટે તે સંબંધમાં અત્ર યોડું સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત ગણ્યું છે. પ્રસંગે કોઈ
કોઈ પુસ્તકનું કદ નાનું હોય છે, અને મૂલ્ય વધારે હોય છે, તેવા પ્રસંગે તેની સમજણ નહિ
હોવાથી તે પુસ્તક મંગાવનારને પાછળથી પરતાવાનું કારણ બને છે. તેથી પ્રાતઃકાલના
આદકોએ જૂદાં જૂદાં કદનું સ્વરૂપ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે. અને આ સ્વરૂપ વગર
મહેનતે લક્ષમાં આવી શકે માટે શ્રેયસ્સાધકવર્ગતરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકોના કદને
અત્ર સ્પષ્ટ કરીશું, તે ઉપરથી વાચકને બીજા પુસ્તકનું કદ સમજવું સુલભ થઈ પડશે.

મહાકાલ, પ્રાતઃકાલ એ રાયલ આઠ પેજ કદનાં માસિક છે, તેથી જ્યાં રાયલ
આઠ પેજ એવું લખવામાં આવે ત્યાં તે કદ સમજવું. આ વર્ગ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા
લામિનીમુણના પાંચ ભાગ તથા શ્રેણીઆ અને પ્રાતઃકાલની ભેટ એ રાયલ બાર પેજ
કદમાં છે. બંધકોશ અને તેને ટાળવાના ઉપાયો, અથવા દરેક મનુષ્ય જાતે વેદ અથવા
વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા, એ પુસ્તકો સુપરરાયલ સોળ પેજના કદનાં છે. રાયલ
સોળ પેજ કદ એ જ જાતનું હોય છે, પણ સદજ નાનું હોય છે. અને સુપરરાયલ આઠ
પેજ કદ મહાકાલ, કે પ્રાતઃકાલ કરતાં સદજ મોટું હોય છે, કારણ કે સુપરરાયલ કાગળ
રાયલ કરતાં મોટો હોય છે. રાયલ કદના કાગળમાં જ મોટે ભાગે પુસ્તકો છપાય છે.
બ્રહ્મચર્ય, અને લઘુલેખમાલાના બીજા અંકો, એ રાયલ બીત્રીસ પેજ કદમાં છે. સુપરરાયલ
બીત્રીસ પેજ કદ એથી સદજ મોટું હોઈ શકે છે. સુપરરાયલ કદ એ રાયલ કરતાં મોટું છે,
અને ડેમી, એ કદ અથવા એ કાગળ રાયલ કરતાં નાનો છે. ડેમી આઠ પેજ કદ હાલમાં
પ્રસિદ્ધ યંતા વીણા નામના માસિકનું છે. બાળકોને કેવી રીતે કેળવવાં, એ પુસ્તક ડેમી
બાર પેજમાં છે, અને તે શ્રેણીના કદ કરતાં સદજ નાનું છે. ડેમી ૩૨ પેજનું કદ ધણું
નાનું થઈ જાય છે, જેથી તેમાં પુસ્તકો ભાગ્યે જ છપાય છે. બીજું કદ કાઉન્ટરપેપરનું
આવે છે, પણ તેમાં ઉચિત જ આપણા દેશમાં પુસ્તકો છપાય છે. ટ્રસ્ટકેપ કાગળનું કદ
તો સર્વને જાણીતું છે, જેથી તે સંબંધમાં કંઈ જણાવવાનું જોઈતું નથી એટલે આ

વ્રહ્મમહામિત્ર—માસિક પુસ્તક. ૬૬ ડેમી આઠ પેજ, પૃષ્ઠ ૮. લવાનમ ૧-૪-૦
પોષ્ટનસાથે. તંત્રી અને પ્રકાશક રણછોડલાલ મોતીભાઈ. ડે. આમલીરાન મુરત. આ
માસિકમાં બ્રહ્મભટ્ટ (બારોટ) ની જ્ઞાતિ સંબંધમાં પ્રધાનપણે ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે
એટલું જ નહિ પણ બીજા લેખોને પણ તેમાં અવકાશ આપવામાં આવે છે.

મારવંચ નવરંગ—નો દીવાળીનો ખાસ અંક અમને અભિપ્રાયઅર્થે મળ્યો છે. આ
માસિકના બીજા અંકે પણ અમને મળ્યા છે, જે જોતાં તેમાં પૂર્વના કરતાં સારો સુધારો
કરવામાં આવ્યો જણાય છે. આ અંકમાં વિષય વિવિધતાની સાથે વૈદ્ય મણીશંકર
ગોવિંદજી, જામનગરનું આત્મકનિબંધ ઔપધાલમ, તથા રતનલાલ નાગરદાસ વક્તા
એમની છબીઓ પણ. આપવામાં આવેલી છે. ઉત્તમ પ્રકારના કાગળોઉપર આ અંક છાપ-
વામાં આવ્યો છે, તથા મુખ્ય પૃષ્ઠોપર દીપોત્સવી દેવીનું એક કલ્પિત ચિત્ર પણ
આપવામાં આવ્યું છે.

મારવંચ નવરંગ—૧૯૧૫ નો પુસ્તક ૮ માનો અંક ૧ લો (ગ્રાન્ડ નંબર) અમને
અભિપ્રાયાર્થે મળેલો છે. આ અંકમાં અગ્રેજી તથા ગુજરાતી લેખો, પદ્યો, તથા વડોદરાની
જીગમસીદ, વડોદરાના અબાસઅલી એસ તૈયબજી, અબાલાલ મોતીલાલ ઠાકર, નવરંગ
તંત્રી મિ. ખુદાદાદ વગેરેની છબીઓ પણ આપવામાં આવેલી છે. તંત્રીએ આ અંકને માટે
ધણી પરિશ્રમ કરીને તેને જેમ બને તેમ સારો કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

જીમાદાદા વ્યાયામશાળા (વડોદરા) નો તેરમા વર્ષનો વાર્ષિક અગ્રેજી
રીપોર્ટ—અમને અભિપ્રાયાર્થે મળેલો છે. આરંભમાં આ વ્યાયામશાળાની છબી પણ
આપવામાં આવેલી છે. આ વ્યાયામશાળા વડોદરામાં વીસ વર્ષથી ચાલે છે, તે સંબંધમાં
સવિસ્તર વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. દેશી પદ્ધતિ ઉપર વ્યાયામ કેવી રીતે કરાવવામાં
આવે છે, તથા તેના શા શા લાભ થાય છે, આ શાળાને અંગે એક બોર્ડિંગ હિદાયતમાં
આવી છે, તથા તે શું શું કાર્ય કરે છે તે સવિસ્તર જણાવવામાં આવ્યું છે: આ રીપોર્ટ
જોતાં આ વ્યાયામશાળાનું કાર્ય ઉત્તમ પ્રકારે ચાલતું જણાય છે તથા સ. માણિકરાવ
તેને ઘણી કાળજી રાખીને ચલાવે છે. આવી બીજી વ્યાયામશાળાઓની આપણા દેશને જરૂર
છે. આ રીપોર્ટ અગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ કરવા કરતાં ગુજરાતી, કે મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો હોત
તો વિશેષ મનુષ્યોને આ શાળા સંબંધમાં હકિકત જણાવવાનો લાભ મળી શકવાનો સંભવ હતો.

વાલશિક્ષક—પુસ્તક ૪ થું અંક ૧. માસિક. ૬૬ સુપરરોયલ ૧૬ પેજ. વાર્ષિક લવા-
નમ પોષ્ટનસાથે ૧-૭-૦. તંત્રી, જાદુ મહાશંકર લલુભાઈ, વડોદરા. આ માસિક જોષ

અમને અધિક સંતોષ થાય છે, કારણ કે બાળકોને માટે આવાં માસિકોની જરૂર છે. આ માસિકમાં વર્ષ ૪ થું લખવામાં આવ્યું છે તે અમને સંકારપદ લાગે છે. કારણ, કે બાળકોને માટે સહી પ્રથમ “ બાલકોનો ધંધું ” એ નામનું માસિક એવરસાધક અધિકારિ-વર્ગ તરફથી બહાર પડ્યું હતું. અને આ માસિક ત્યારપછીથી પ્રસિદ્ધ થયેલું છે, તે પછી તેના ઉપર વર્ષ ૪ થું એ પ્રભાણે કેવી રીતે લખવામાં આવ્યું છે તે અમને સ્પષ્ટ થતું નથી. આ માસિકના વિષયો તથા પદો બાળકોને માટે નિઃસંકેત ઉપયોગી છે. બાપા પણ સરળ છે. તેપણ દર આ માસિકના વિષયો બાળકો પોતાની મેજે સગાઈ શકે તેવા સ્વરૂપે કરવાની જરૂર અમને જણાય છે. આ પછીના બીજા અંક પણ અમને મળેલા છે. જેમાંના એક અંકમાં તંત્રી લખે છે, કે અમને આ માસિક પ્રસિદ્ધ કરવામાં ખોટ મળેલી છે, જે વાર્તા અમને ઝાઝી સંભવિત લાગે છે. તેમ જ તેઓ લખે છે, કે આ માસિકને અમારો વિચાર મેટ્રીક મુખીના વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગી થઈ શકે તેવા કરવાનો છે, તે વાર્તા પણ અમને અસંભવિત જ લાગે છે. એકી વખતે લખી વાંચી શકે તેવાં બાળકોને અને અંગ્રેજ મેટ્રીક મુખીના વિદ્યાર્થીઓને આ માસિક તે ઉપયોગી કેવી રીતે કરવા ધારે છે, તે સમય જતાં જ સ્પષ્ટ થશે. આવાં બીજાં માસિકોની આપણા દેશમાં આવરવડતા છે જ. સ્ત્રીઓને માટે પણ સ્વતંત્ર માસિકો નીકળવાની જરૂર છે. શુદ્ધીમુખે નામનું સ્ત્રીઓને માટે અમદાવાદથી પ્રસિદ્ધ થતું એક જ ઉત્તમ માસિક શુદ્ધતાતીમાં છે, તેની સાથે બીજાં માસિક પણ નીકળવાની જરૂર છે.

—•—•—•—•—•—•—•—•—•—

શ્રી ક્રેયસ્સાધકઅધિકારીવર્ગનો સત્તરમો સાધનસમારંભ આ વર્ષે શાશ્વત
સુદિ પૂર્ણિમાથી નિયમપ્રમાણે આઠ દિવસપર્યંત કરનાળી
આ સમારંભની ક્ષેત્રમાં નર્મદાના પવિત્ર તટઉપર શ્રી સોમનાથ મહાદેવના
મહત્તા. સ્થાનમાં ઉત્તમ પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. આ

ધણા મનુષ્યો આ રત્નના દિવસોનો ઉપયોગ મિત્રોસાથે ખાઈપીને હરવાહરવામાં, કે ઘેર રહીને આરાંઘ્યાવળાં ગળ્યાં મારવામાં કરે છે; જો, કે આ પ્રકારનો નિર્દોષ આનંદ સમગ્રામ ખેડી રહેવા કરતાં, કે માત્ર વ્યવહારધુરાને ખારેમાસ વડન કરવા કરતાં ઉત્તમ છે.

તોપણ મનુષ્ય, કે જેના સામર્થ્યનો તથા જ્ઞાનનો અવધિ નથી, જે મનુષ્યજન્મમાં દેવાદિકથી આરંભી બ્રહ્મલોકપર્યંતનાં સુખ લેઈ શકાય છે, તેણે સમયનો આથી અધિક ઉચ્ચ સદુપયોગ કર્તવ્ય છે. જે મનુષ્યો એમ ધારતા હોય, કે આ સમારંભમાં જવાથી અધિક શું છે, તેમને અધ્યાત્મિક આનંદનો રસ જ લાગ્યો નથી, અને તે માત્ર વ્યવહારમાં જ રમ્યાપમ્યા રહીને વ્યવહારના શુષ્ક આનંદને જ અલ્પ બુદ્ધિથી પૂર્ણ માનીને તેમાં જ જીવન પૂરું કરનાર હોય છે. આ સમારંભમાં પોતાનું પારમાર્થિક કર્તવ્ય કરવાની સર્વને પૂર્ણ સ્વતંત્રતા હોય છે, અને તે યથાધિકાર સહ કોઈ કરે છે જ. તેથી અમુક પોતાનું કર્તવ્ય નથી કરતો, એ વિવેકીને જોવાનું રહેતું નથી, પણ પોતાને પોતાનું કર્તવ્ય કરવાની સ્વતંત્રતા છે, એમ માનીને તે સ્વકર્તવ્યમાં નિરત રહે છે.

આ પ્રસંગે સ્નાન કરવાની અપૂર્વ અનુકૂલતા હતી. જેમને તરતાં આવડતું હોય અને ન આવડતું હોય તે બન્ને સુખપૂર્વક ઇચ્છાનુસાર તૃપ્તિપર્યંત સ્નાન કરી શકતા હતા. અમે ગયા વર્ષે જ પ્રાતઃકાલમાં જણાવી ગયા છીએ, કે જેમને કાશી આદિ દૂરનાં ક્ષેત્રમાં જવાની અનુકૂલતા ન હોય તેમણે આ પાપહર નર્મદાના પવિત્ર જલથી અવસ્થ પુનિત થતું ઘટે છે. નર્મદાના નિસર્ગ રમણીય તટો તેમને અત્યંત આહ્લાદ ઉપજાવનાર હોય છે. સંયમમાં બેસવાનું સ્થાન પણ સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતાવાળું અને નૈસર્ગિક હતું. વિશાલ આગ્રઆદિ વૃક્ષની છાયાતળે બેસીને સાધકો જપ, ધારણા ધ્યાનાદિ અત્યંત શાંતિપૂર્વક કરતા હતા. આ ક્રમ પૂર્ણ થતાં પ્રાપ્ત નિયમાનુસાર સર્વ પોતાના ઇચ્છીનું પૂજન અર્ચન કરીને, તથા આરાતિ ઉતારીને, મધ્યાહ્ન સ્નાન કરી આવીને શાંતિથી ભોજન લેતા હતા. તત્પર્યાત વ્યવહારભારથી અધિક પરિશ્રમિત થયેલા તથા મંદ પ્રકૃતિ-વાળા કોઈ કોઈ સાધકો વિશ્રાંતિ લેતા હતા, કોઈ ઉપયોગી ચર્ચામાં અને કોઈ કોઈ ગ્રંથને અવલોકન કરવામાં સમય ગાળતા હતા. ત્યાર પછીથી સાંયકાળપૂર્વે સ્નાન-સંધ્યાદિકથી પરવારી સર્વ કીર્તન કરવાના સ્થાનમાં એકત્ર થતા હતા.

આ સમારંભમાં, અને શ્રેયસ્સાધકવર્ગના તમામ સમારંભોમાં કીર્તનોવડે જે આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, વા જે આનંદ ઉપજાવાય છે તે સમારંભમાં મલ્લતો અનુપમ જ હોય છે. ક્રમે ક્રમે આ કીર્તનો કરવાની શૈલી, તથા કીર્તનનો અપૂર્વ અને કીર્તનોની એવા પ્રકારની વ્યવસ્થા ગોઠવાઈ ગઈ છે, કે જેવી વ્યવસ્થા ઇતર કોઈ પણ સ્થાનમાં જોવામાં નથી આવતી. તમે સમારંભનું કીર્તનનું પુસ્તક મંગાવીને વાંચી જાઓ અને સમારંભના સ્થળમાં સંગાતમંડળને મુખે કીર્તનો સાંભળો એ બેમાં આકાશ-પાતાળજેટલું અંતર છે. ઘેર માત્ર કીર્તન વાંચી જવાથી તેનો દશ ટકા જેટલો પણ ભાગે જ આનંદ મળે છે, જ્યારે આ સ્થાનમાં તેને યથાનિયમે ગવાતાં સાંભળવાથી સો ટકા આનંદ મળે છે. ઘેર તમે ગમેતેવી સારી રીતે તેને ગાઈ જાઓ, કે વાંચી જાઓ, તોપણ તેમાં રહેલા આત્માની ઝાંખી તમને ભાગ્યે જ થશે, અથવા થશે તો ઘણા જ ન્યૂન અંશમાં થશે; જ્યારે સમારંભમાં આવીને સંગાતમંડળના મુખેથી કીર્તન સાંભળનારને તે કીર્તનના

આ વર્ગના આચાર્ય શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાન ઉત્તરોત્તર કોઈ વિદ્યાશાળા પધોને રચતા જાય છે, તે જોઈને આ વર્ગને અવશ્ય એક ગર્વનું આ પ્રસંગનાં અદ્ભુત કારણ રહે છે. તેઓથીને પદો લખવાનો અભ્યાસ એટલો તો કીર્તનો. સ્વભાવસિદ્ધ થઈ ગયેલો છે, કે તેઓ જે ત્રણ દિવસમાં, કે પ્રસંગે એક બે દિવસમાં જ પચીસ ત્રીસ પદો, અને તે જૂદા જૂદા ભાવનાં સહજ રચી શકે છે. આટલા ટુંકા વખતમાં આવાં ઉત્તમ અને જૂદા જૂદા ભાવનાં પદો એક પછી એક લખવાં, એમાં કેટલા આંતર સામર્થ્યની જરૂર રહે છે, એ જોમને પદ લખવાનો સહજ પણ અભ્યાસ હશે તે કંઈક સમજી શકશે. છતરના સમજવામાં આ વાર્તા આવવી સુદૃઢ છે.

પ્રથમ પદ ઉચ્ચ સ્વરે અને શાંતિપૂર્વક સંગાતમંડળે સંગીતનાં સાહિયોસાધે ગાયું હતું, જે સાંભળી શ્રાવણ તત્ક્ષીન થઈ રહ્યા હતા. સ્તુતિનાં પદો હંમેશાં નવીન નવીન ભાવનાં લખાય છે, અને તે નવીન શૈલીથી જ લખાય છે, એ જોઈ લેખકની વૃત્તિના સ્વરૂપનું અનુમાન બુદ્ધિમાનને થયાવિના નથી જ રહેતું. સ્તુતિનાં આરંભમાં ગાવાયોગ્ય આવાં નવીન નવીન પદો, તમને શુભરાતી તો પણ શું દુનિઆની ખીજ કોઈ પણ ભાયામાં આટલા પ્રમાણમાં મળવાં દુર્લભ છે. ખીજું પદ પણ પોતાના બંધુઓપ્રતિના કર્તવ્યની દિશાનું સૂચન કરતું હતું, અર્થાત્ આવા પારમાર્થિક કાર્યોમાં આપણા સંબંધીઓને જોડવા, એ આપણો ધર્મ છે, એવા ભાવને સૂચવતું હતું. કેટલાક વખતથી અભિનંદનનાં પ્રારંભક સ્તુતિ પછી મૂકવામાં આવતાં પદો પણ નવીન નવીન શૈલીથી લખવામાં આવે છે, અને તેને સાંભળનાર ઉત્તમ કવિના મુખેથી પણ પ્રસંગોદ્દગાર કલાવ્યાવિના ન રહે તેવાં હોય છે. છઠું પદ વ્યાવહારિક ઉન્નતિને ઉન્નતિમાત્રનું શિખર સમજી ઉન્નત જનને ઉત્તમ પ્રકારનો બોધ આપનાર છે. આવાં પદો જોઈ કોઈ કોઈ વ્યક્તિનું કહેવું થાય છે, કે દોષદર્શનનાં અથવા નિર્વેદવાદનાં (Passimistic) આવાં પદો સામાટે લખવામાં આવે છે. સત્ય છે, આ મનુષ્યોનું કથન પણ કેટલાક અંશમાં સત્ય છે. પરંતુ જ્યાં વિવિધ સ્વભાવનાં મનુષ્યો એકત્ર થાય છે ત્યાં આવાં પદોની પણ જરૂર પડે છે. કોઈએ આવાં પદોને પોતાના જ ઉપર લગાડી દેવાનાં નથી, પણ જો આ પ્રમાણે દોષરૂપ સ્વભાવનું વર્ણન આવી રીતે પદમાં ન કરવામાં આવે તો કોઈને મોટે કંઈ તેના સ્વભાવનું વર્ણન કરવા બેસાતું નથી, કે તેને મોટે કંઈ કંઈ શકાતું નથી; પણ આ પ્રમાણે આવાં પદોમાં સુક્તિપૂર્વક દોષવાળા સ્વભાવનું ચિત્ર આલેખવાની લેખકોને જરૂર પડે છે.

આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે તો પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોને એક સૂચના કરવાનું અમને ઉચિત જણાય છે. તે એ છે, કે મનુષ્ય પોતાની શિદ્ધ ઉન્નતિ ત્યારે કરે છે, કે જ્યારે પોતાના વિરોધીઓ શું કહે છે તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે છે, અથવા તો પોતાનો કોઈ દોષ જણાવે તો તેના ઉપર ક્રોધ, કે અપ્રીતિ નહિ કરતાં, તે દોષ પોતામાં છે, કે કેમ તેનો વિચાર કરે છે. એ એક નિયમ છે, કે કોઈ આપણી પ્રશ્નસા કરે તો આપણને સ્વાભાવિક રીતે જ રહે છે, અને કોઈ આપણો દોષ જણાવે તો આપણને તે અડીક લાગે છે; પણ જો બુદ્ધિમાન મનુષ્યો સમજે તો આ જ ક્રોધે મનુષ્યે અત્યંત સાવધાન રહેવાનું છે. જ્યારે જ્યારે પોતાની પ્રશ્નસા

કરવામાં આવે ત્યારે આપણે કૃતકૃત્ય થઇ ગયા છીએ, એમ માનીને કુલાઇ જવાનું નથી. જો કે મનુષ્યને પ્રશંસા હંમેશાં પ્રિય હોય છે. તોપણ ખરું કહીએ તો તે જ તેની ઉન્નતિને અટકાવનાર છે. નૃપતિઓ, અધિકારીઓ, અને શ્રીમાન મનુષ્યોની જે તે પ્રશંસા કરતું હોવાથી તથા તેમને તે પ્રિય હોવાથી, પોતાના દોષો તેમના જાણુવામાં આવતા નથી, અને તેથી તેમની ઉન્નતિ અટકે છે. જેથી આપણા દોષો કોઇ જાણુવતું હોય તો તેથી અપ્રસન્ન થવાનું નથી, પણ તે જ ડોકાણે આપણી વાસ્તવ ઉન્નતિ રહેલી છે, જાણીને આપણે સુધરવું ધટે છે. આપણા પ્રતિસ્પર્ધાઓ, કે વિરોધી મનુષ્યો, કે શત્રુઓ શું કહે છે, તે પ્રતિ બુદ્ધિમાને અલક્ષ કરવાનો નથી, પણ હંમેશાં તેપ્રતિ વૃત્તિ રાખીને તેઓ જ કહે છે તેવો કોઇ દોષ ખુલ્લોખાચરે આપણામાં રહેલો છે કે કેમ, તેનો વિચાર કરીને તેવો કોઇ દોષ જાણુવ તો તેને ટાળવાને સંદોષિત ઉદ્યત રહેવું ધટે છે. તેથી કોઇ આપણી પ્રશંસા કરે ત્યારે તે આપણી ખોટી તો પ્રશંસા નથી કરતો, અને કોઇ આપણા દોષ જાણુવે તો આપણામાં તે દોષ કોઇ ડોકાણે છે તો નહિ, એવો વિચાર સાધવાનતાપૂર્વક કરવાનો છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરનાર મનુષ્યો જ દોષમાત્રને જીતીને સત્વર સદ્ગુણના ભંડારરૂપ થઇ રહે છે.

પદ ૭ અને ૮ કોઇ કોઇના અનુમાનપ્રમાણે કદાચ ઇતર ભાષામાંથી લીધેલા વિચારાનુસાર લખાયાં હશે, તોપણ (adaptation) અનુવાદ ઉત્તમ પ્રકારનો કરવામાં આવેલો છે, અને વિચારો ઉત્તમ છે. પદ નવમાં જાણુવેલી નવીન ત્રિવેણીસ્નાનની પ્રક્રિયા અવશ્ય નવીન છે, અને તેને સિદ્ધ કરનાર સાધારણ બુદ્ધિવાળો સાધક પણ ત્રિકુટિમાં સ્થિર થઇને યોગમાર્ગે યોગી જે લાભને પ્રાપ્ત કરે છે તેવા અપૂર્વ લાભને પ્રાપ્ત થાય છે. વર્તમાન સમયમાં આ પ્રકારનું ત્રિવેણીસ્નાન સાધકોને નિઃશંક અધિક સુલભ છે. દશમું પદ જેના મનુષ્ય વિચાર કરે છે તથા સદ્દેશો છે તેવું જ રજ થાય છે તેનો ઉત્તમ પ્રકારે રજાઈ કરે છે. અગીયારમા પદની ધૂન એવી તો જામી હતી, કે તેમાં શ્રોતા સંગાતા ઉભયની વૃત્તિઓ પ્રેમભક્તિરસમાં નખશિખ સ્નાન કરતી હતી. બારમું પદ જંગતતાં સ્વાર્થ મનુષ્યોના સ્વરૂપને ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. “ ભરોંસાની જોંસે પાડો જપ્પો, ” એ કહેવત પ્રચલિત છે, તેને જ પદની પ્રથમ લીટી બનાવી આ પદ લખવામાં કવિતરીકેની લેખકની અસાધારણ શક્તિનું સંદર્ભ લાન થાય છે, આ પદ બંધુ મણિલાલે ઉત્તમ પ્રકારે ગાઇને હારપરસનો આરવાદ શ્રોતાઓને કરાવ્યો હતો. ૧૩ મું પદ ઇષ્ટશરણમાં રહેલી વૃત્તિના સ્વરૂપનો ચિતાર દર્શાવે છે. ૧૪ મું પદ સ્વાર્થસમયે ઉપરથી સાધુતાનો ડાળ કરનાર સાધુતાનો કેવી રીતે ત્યાગ કરે છે તેને દર્શાવે છે. ૧૫ મું પદ ઇષ્ટદર્શનસમયે વૃત્તિમાં કેવો ભાવ પ્રકટે છે તે ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. આ પદ બંધુ ગોવિંદલાલે મનોહર રીતે ગાયું હતું. ૨૦ મા પદથી સાધકતરીકે સાધનોમાં પોતે કેટલી પ્રગતિ કરી છે તથા કેવી પ્રગતિની જરૂર છે, તેવું સાધકને ઉત્તમ લાન કરાવતું હતું; ૨૫ મું પદ હાંપુ શોકઆદિને કેવી રીતે વિસરવા તેની ઉત્તમ બુક્તિ દર્શાવે છે. ૨૬ મું પદ વ્યવહારમાં ડાહ્યા ગણાતા મનુષ્યોની આંતર સ્થિતિ કેવી હોય છે, તેને ઉત્તમ પ્રકારે જાણુવે છે. આ પદ બંધુ મણિલાલે ગાઇને સર્વને અપૂર્વ આનંદ આપ્યો હતો.

ઉતારવો તેને ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરે છે. આવાં સરળ જણાતાં છતાં જેમાં અત્યંત ઉચ્ચ ભાવ રહેલો છે, એવાં હારપરસથી મિશ્ર પદો એક શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનની કલમમાંથી જ નીકળેલાં અમે જ્ઞેયાં છે. ૩૦ મું પદ બંધુ ગોવિંદલાલે ગાળને તેમાં રહેલા અદ્ભુત ભાવને શ્રોતાઓની વૃત્તિસંમુખ ખડો કર્યો હતો. જેમણે અંતર્મુખ થવાનો સહજસરખો પથ અભ્યાસ કર્યો હતો તેવા સાધકોની વૃત્તિને ૩૧ મા પદની એક પહેલી જ પંક્તિનું શ્રવણ એક વખત તો અંતરતમ પ્રદેશમાં નિમજ્જન કરાવતું હતું. ૩૩ મું અંતિમ પદ તમામ સાધકોએ ગગન ભેદે તેવા ઉચ્ચ સ્વરે સાથે ગાણું હતું અને કીર્તનની આભુભાશુના દશે દિશાના પ્રદેશને આનંદનાં આદોલનોથી છાછ દીધાં હતાં. ગામમાંથી કીર્તનસમયે અનેક શ્રીપુરુષો આવતાં હતાં અને કીર્તન પૂરાં થાય ત્યાંપર્યંત આનંદથી બેસતાં હતાં. આ પ્રમાણે વિવિધ અલૌકિક આનંદમાં આ સમારંભનો સમય વ્યતીત કરી, અંતઃકરણની ઉચ્ચ દશાને યથાધિકાર અને યથાપ્રયત્ન પ્રાપ્ત કરીને સર્વ સાધકોએ પોતપોતાના સ્થાનપ્રતિ હર્ષપૂર્ણ હૃદયથી ગતિ કરી હતી.

આ પ્રસંગે બ્યારે આપણે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદોવિષે ઉલ્લેખ કર્યો છે ત્યારે તેમની અને જગપ્રસિદ્ધ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની સરખામણી શ્રીરવીન્દ્રનાથ ટાગોર કરવાની અમને વૃત્તિ થાય છે. આ બંને નામ સાથે આવેલાં અને શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રના જ્ઞેષ્ઠને અથવા તેમની સરખામણી કરવાનું નામ સાંભળીને, ચાર્યજી. કદાચ કોઇ કોઇ મનુષ્યો ભરકશે, અને ક્યાં રાજા ભોજા અને ક્યાં ગાંગો તેલી, એવાં પણ ઉદ્દગાર કદાચ તેમના મુખમાંથી નીકળી જશે. જલે તેવા ઉદ્દગાર તેમના મુખમાંથી નીકળે. અભિપ્રાય બાંધવાને આ સમયમાં સર્વને સ્વતંત્રતા છે. પરંતુ તેટલામાટે અમારે અમને જે યોગ્ય જણાય તે પ્રકટ ન કરવું, એમ કંઈ હરી શકતું નથી. ગીતાંજલિ કે જે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે, તે અમે જ્ઞેયું છે, અને શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં તો સર્વ પદોનો અમે અવસાસ જ કરેલો છે. નિઃશંક રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની ટાંટી તથા વિચાર અપૂર્વ જ છે. તોપણ નિઃપક્ષપાતપણે કોઇ વિદ્વાન્ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યની કવિતાઓ જ્ઞેશે તો તેને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ જ રહે, કે તેમાં પણ કોઇ વિલક્ષણ અપૂર્વવિશેષતા છે. બન્નેની દિશાઓ કેટલાક અંશમાં જૂદી છે, તે છતાં કાવ્યરાસિત કોની ઉંચી કહેવી અને કોની ઉતરતી કહેવી, એનો નિર્ણય બાંધે જ કોઇથી થઇ શકશે. કોઇ કોઇ પદો રવીન્દ્રનાથનાં ચઢીઆતાં જણાશે તો તે જ પ્રમાણે કોઇ કોઇ પદો શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્રાચાર્યનાં ચડતાં જણાયાવિના નહિ જ રહે; વળી આશ્ચર્યપ્રદ તો એ છે, કે બન્નેની વયમાં ધણું અંતર છે, તથા તેથી પણ અધિક આશ્ચર્ય તો એ છે, કે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને પદો લખવામાટે એકાંતમાં જતું પડે છે બ્યારે આ મહાપુરુષ પોતાની પામે બેઠેલા અનેક મનુષ્યોસાથે વાર્તા કરતાં જાય છે, અને પદ લખતા જાય છે. અને તે પણ કેવી રીતે ? એક પછી એક પદ જૂદા જૂદા ભાવનાં જેમ આકાશમાંથી વૃષ્ટિ થાય તેમ અંતરાકાશમાંથી નીકળતાં આવે છે, અને હાથ તેને કાગળઉપર ઉતારી લે છે. શિથલકવિ-ઓને પણ અમે જ્ઞેયા છે, પણ તે ધણી જ સામાન્ય કવિતા શિથલપણે લખી શકે છે, બ્યારે આ પુરુષ ઉત્તમ પ્રકારનાં પદોને સદજ સ્વભાવે લખી શકે છે. જેમને અમારું આ કથન ગપ.

જેવું, કે અનુચિત લાગતું હોય, તેમણે તેમનાં રચેલાં પદો વાંચી જ્યાં અને પછી અભિપ્રાય બાંધવો. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની કવિતામાં નિસર્ગ—કુદરતનું મનહર અહ્લુત વર્ણન જ્યારે જોવામાં આવે છે, ત્યારે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદોમાં, આત્મતત્ત્વના અનુભવના ઝળકારા જોમાં સ્થળે સ્થળે જણાય છે, એવો વૃત્તિઓને પરમાત્મતત્ત્વગિરિના શિખરે કુદકો મારી ચઢાવી દેઈ તે મહાઉત્સુગ સ્થિતિનો એક વખત આસ્વાદ કરાવનાર વિલક્ષણ ભાવ જોવામાં આવે છે.

આ બન્નેના કાવ્યમાં શું રહેલું છે, તથા શું શું ન્યૂનાધિકતા છે, તેનો વિચાર ધિરેધિર તો આપણે અતઃપર કરીશું. પરંતુ અત્ર એટલું તો અમે સ્પષ્ટપણે કહીશું કે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનનાં પદો કોઈ પણ રીતે રવીન્દ્રનાથ ટાગોરથી ઉતરે તેવાં નથી જ. તેમાં એક પુરુષનાં પદો વિશ્વવિખ્યાત થઈ રહેલાં છે, અને અન્યનાં પદોની વિખ્યાતિ માત્ર અમુક મર્યાદિત પ્રદેશમાં જ થયેલી છે, તેમાં અનેક કારણો છે. જે કારણોને પણ આગળ-ઉપર વિચાર થશે જ.

વિશેષમાં આ પ્રસંગે અમે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનને એટલી વિનિતિ કરીએ છીએ કે તેઓ અંગ્રેજીમાં જે થોડાં પદો લખવા શ્રમ લેશે અથવા પોતાનાં ગુજરાતી પદોનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર કરશે તો હાલના કરતાં અધિક મનુષ્યો તેનો લાભ લઈ શકશે, તથા અંગ્રેજી કેળવણી લીધેલા વર્ગને સમજશે, કે તેમનામાં કાવ્ય લખવાની કેવી શક્તિ છે.



વૈદ્યકલ્પતરુના છેલ્લા અંકમાં તેના તંત્રીએ એવા ભાવનું લખ્યું હતું કે “ અમે

ત્રણ વર્ષથી આહકોને અંકો મોકલ્યા છતાં, આજુ વર્ષમાં બેટ વૈદ્ય કલ્પતરુ અને નૈયાર થતાં તે વી. પી. થી મોકલ્યાથી અનેક આહકો તરફથી તેના તંત્રી.

આશ્ચર્ય થાય છે કે, ત્રણ વર્ષ સુધી શામાટે તેમને લવાજમ લીધા વિના અંકો મોકલ્યા કર્યા હશે ? વીસ વર્ષથી અધિક સમયથી નીકળતા વૈદ્યકલ્પતરુના અનુભવી તંત્રીએ કેમ આવી બૂલ કરી હશે તે સ્પષ્ટ થયું નથી. કદાચ બેટનું વહેલું મોઢું થાય તો નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક શામાટે વી. પી. કરીને તેમણે લવાજમ ન લીધું ? કદાચ તેમ કરવાથી થોડા આહક ધરી ગયાં હોત, પરંતુ આ પ્રમાણે બંને વર્ષઉપરના અંકો લેખને પછીથી વી. પી. પાછાં વળવાનો અને તેદ્વારા વિશેષ નુકશાનમાં ઉતરવાનો તેમને પ્રસંગ ન જ આવત. વિનામૂલ્યે આ પ્રમાણે અંકો લેનારની સંખ્યા જ્યાંસુધી આપણા દેશમાં છે ત્યાંસુધી આ દેશના ઉદયની અને પ્રગ્નના સુખની આશા ન્યૂન જ સમજવી. જેમને આહકમાંથી બંધ થવાની ઇચ્છા હતી તેમણે માત્ર એક પૈસાનું ખર્ચ કરી તંત્રીને પોતાના ઉપર આવતા અંકો બંને કે ત્રણ વર્ષસુધી બંધ કરવાનું ન લખ્યું એ તેમની કેટલી અજ્ઞતા ! આવા મનુષ્યોને વૈદ્યકલ્પતરુ જેવું માંમિત્ર વાંચીને ગાંઠાળા ગાળા ગાળા દોર

જ તેમણે લવાજમ લીધાવિના મોકલવા, અને લવાજમ લેવાની ઇચ્છા હોય તો તેમણે આરંભમાં અથવા બે ત્રણ અંકો મોકલીને જ તે લેઈ લેવું. અને તેમ કરતાં કદાચ પોતાનું ખત્ર ન ચાલી શકે તેમ હોય તો તે બંધ કરી બીજા ઉદ્યોગમાં જોડાવું, એ જ હિતકર છે. ખાર માસના કે તેથી પણ વિશેષ સમયના અંકો મક્કત લેવાનું કેળવાયલા મનુષ્યો યોગ્ય ગણે છે, એ તેમની કેળવણી કેવી !

અમને તો આ સંબંધમાં પત્રના તંત્રીઓની જ બૂલ જણાય છે. - શામાંટે તે પોતાના પત્રનું મૂલ્ય ઓછું આંકે છે, તે સ્પષ્ટ થતું નથી. મગરા ચણા, કે મીઠાઈ વેચનાર, તથા બીજી વસ્તુઓ વેચનાર પોતાના પદાર્થોનું મૂલ્ય સમજે છે, અને જેને ગરજ હશે તે રોકડેથી લેઈ જશે એમ ધારે છે. પરંતુ આ પદાર્થો કરતાં જેનું મૂલ્ય હજારગણું ઓછું છે, એવાં પત્રોનું અને પુસ્તકોનું મૂલ્ય શામાંટે પત્રના અધિપતિઓ અને અંથકર્તાઓ ઓછું આંકે છે ? ખાવાના પદાર્થો કે છતર વસ્તુઓથી મનુષ્યનું જેટલું હિત થાય છે તેના કરતાં પત્રો અને અંથોથી મનુષ્યનું હજારગણું વિશેષ હિત સધાય છે. પરંતુ આજે પ્રજામાં વિદ્યાનું મૂલ્ય ઓછું અંકાય છે તેનું કારણ એ છે, કે વિદ્વાનો પોતે જ તેની તે પ્રમાણે ઓછી કિંમત આંકે છે. જ્યારે આ સ્થિતિ સુધરશે ત્યારે જ વિદ્યાનું મૂલ્ય અધિક અંકાશે.

બજારમાં જેમ બીજી વસ્તુઓ વેચાય છે, તેમ છાપખાનાંની શોધ થવાથી પુસ્તકો પણ ટેકાણે ટેકાણે આજે વેચાય છે. અનેક મનુષ્યો આજે માને છે, કે આ પ્રમાણે થવાથી પ્રજાને ઘણું લાભ મળે છે. પરંતુ બુદ્ધિમાન અને વિચારશીલ મનુષ્યોને સ્પષ્ટ થયું છે, કે આ સ્થિતિથી પ્રજાને વિશેષ લાભ થયો નથી, પણ હાનિ જ થઈ છે. પ્રજાના ગળામાં પરાણે વિદ્યા રેડવાથી તથા તેનાઉપર પુસ્તકોની ઘણી કરવાથી તેનું મૂલ્ય આજે કંઈ જ રહ્યું નથી; આજે માત્ર અમુક વાર્તા કે અમુક સિદ્ધાંત જાણવામાટે જ પ્રજા પુસ્તકો વાંચે છે. પરંતુ તેના રહસ્યને સમજીને તેમ આચારમાં ઉતારવાને માટે હજારમાં કોઈ એક જ તેને વાંચે છે. પુસ્તકોનો અત્યંત પ્રચાર થવાથી શી શી હાનિઓ થઈ છે, તે દર્શાવવાનો અત્ર પ્રસંગ નથી. પરંતુ આ સંબંધમાં અતઃપર—હવે પછી આપણે વિસ્તારથી ચર્ચા કરીશું.

સ્વરૂપમાં અમે પત્રના અધિપતિઓને તથા અંથકર્તાઓને એટલી સૂચના કરીએ છીએ, કે તેમણે પોતાનાં પત્રોનું તથા અંથોનું મૂલ્ય પોતાની મેજે ઉતાવળા અને અધિરા થઇને ઘટાડવું નહિ, પણ તેનું મૂલ્ય છતર વસ્તુઓ કરતાં હમેશાં અધિક જ આંકવું; પછી બહે પ્રજા તેની કદર કરે કે ન કરે, પરંતુ જે મૂલ્યવાન વસ્તુ છે તે મૂલ્યવાન જ ગણાશે.

એક મીઠાઈની દુકાનવાળે મનુષ્ય વધારે કમાય અને એક વિદ્વાન લેખક ઘણું જ ઓછું કમાય એ સ્થિતિ કેટલી ત્રિપરીત છે ! પરંતુ આ સ્થિતિ થવામાં વિદ્વાનો પોતે જ કારણભૂત છે, કે તે પોતાનાં પુસ્તકોનું અને વિદ્યાનું મૂલ્ય પોતે જ ઓછું આંકે છે, અને અધ્યાગ પરિશ્રમ કરીને આદરને શોધવા નિમ્નણી પડે છે. વિદ્વાન લેખકો ! તમે પોતે તમારી વિદ્યાનું અધિક આંકો અને પ્રજા તમારા વિચારને અનુસયાવિના નહિ જ રહે.



હિંદુસ્તાનમાં લેટ તથા પોસ્ટલ સાથે (વી. પી. ઓ.) રૂ. ૧-૧૨-
નીઓરડરથી ૧-૧૧-૦.

હિંદુસ્તાનની યાહાર-સેટના પુસ્તકના રજીસ્ટર ખરચ સાથે રૂ. ૨-૦-૦.

નમુનાના અંકની કિંમત રૂ. ૦-૨-૦.

પ્રાતઃકાલમાં જાહેરજવાર છપાવવાનાં ભાવ.

૧	૫૪	બાર માસ માટે	રૂ. ૫૦-૦-૦
૨	"	"	રૂ. ૩૦-૦-૦
૩	"	"	રૂ. ૧૬-૦-૦

આ બાર ટાઇટલપેજ ચિત્રાવના છે. જા. ખ. ના પૈસા આરંભમાં જા. લેવામાં આવે છે. જા. ખ. મોકલવા છજીનારે નીચેની ચિરનામે પત્રવ્યવહાર કરવો.

પી. જી. દોશિત.

એડિટર ઓફિસ એન'ડ, પ્રાતઃકાલ, વડોદરા.

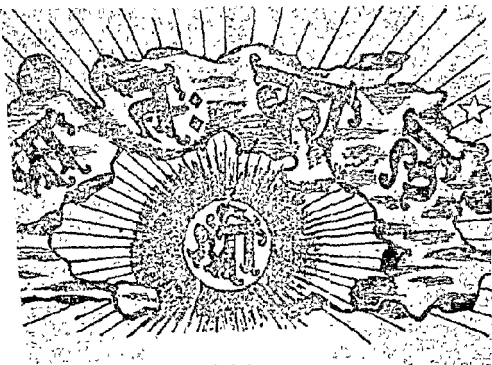
પ્રાતઃકાલના તંત્રી તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલાં પુસ્તકો.

૧	પ્રગટિ	૦-૧૨-૦
૨	મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ	૦-૧૨-૦
૩	વાદમીકિનો વ્યવ	૦-૬-૦
૪	દરેક મનુષ્ય માટે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા ભાગ ૧ મૂલ્ય	૦-૬-૦
૫	દરેક મનુષ્ય માટે વૈદ્ય અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા ભાગ ૨ મૂલ્ય	૦-૬-૦
૬	પ્રત્યેક મનુષ્ય સ્વતઃ હેતુ લક્ષ્ય વ્યવહારોપયોગી જીવનરસાયનશાસ્ત્ર (મરાઠી)...	૦-૧૨-૦
૭	પ્રાતઃકાલના પાઠશા વર્ષના અંકો-વર્ષ ૮, ૧૦, ૧૧ દરેક વર્ષ (બાંધેલાં પુસ્તક)	૧-૮-૦
૮	ધર્મધ્વજના પાઠશા વર્ષના અંકો-દરેક વર્ષ ૨, ૩, ૪, ૫ (")	૧-૪-૦

પ્રાતઃકાલના આદ્યકાને વિશેષ લાભ.

જો પ્રાતઃકાલના આદ્યક એક નવું આદ્યક મેળવી આપશે તેમને ધર્મધ્વજ, કે પ્રાતઃકાલના પાઠશા પરચુરણ બાર અંકો મફત આપવામાં આવશે. ઉપરનાં મનુષ્યજીવનમાં આતિ ઉપયોગી પુસ્તકોનો સામગ્રીય મનુષ્યો પશુ લેઈ શકે તેટલા માટે અને એવી વ્યવસ્થા, રાખી છે, કે એક આદ્યક મેળવી આપનારને જ આનાનું અને બે આદ્યક મેળવી આપનારને બાર આનાની કિંમતનું પુસ્તક મફત આપવામાં આવે છે.

પ્રાતઃકાલ-કાર્યાલય, વડોદરા.



संस्कृत ११] संवत् १९७१ आषाढ कृष्ण० १४ [अंक ६

વિપયાનુક્રમાંણિકા.

વિષય.	આપાદ.	પૃષ્ઠાક.
૧ પદ્યસંગ્રહ.		
૧ ઇશ્વરયોગિની વૃત્તિનસિનીનો અનુભવ (શ્રી ઉ૦)	૨૧૧
૨ સંયમજન આજવા મનને સુખોદ (શ્રી ઉ૦)	૨૨૨
૩ અન્ય પ્રવૃત્તિ ઊડી શ્રીધરમરણ કરવા અધિકારી જનને પ્રબોધ.	૨૧૨
૨ તત્ત્વવિચાર.		
૧ સંધનાર અને જમનાર.	૨૬૩
૨ સુમુક્તએ કરવા યોગ્ય ભાવના	૨૬૬
૩ યોગ.		
૧ શ્રીધરપદસંહિતા (શ્રી કણિયા.)	૨૬૭
૪ સાહિત્ય.		
૧ અભિમન્યુ-વત્સલા (વેલુવિહારી.)	૨૭૧
૫ પ્રકીર્ણ.		
૧ પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને પામનાર પ્રાદ- તાનું ચતુર્કિંચિત દર્શન...	૨૫૭
૨ ક્યા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્ણતા મળે છે.	૨૭૮
૩ અંશાવલોકન	૨૮૫
૪ જર્મનીમાં કૃત્રિમ ખોરાક	૨૮૮
૫ વીંછીનો એક ઉપાય	૨૮૮

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વડ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેના તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વડ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી ઓછા સમય માટે શિરનામું બદલી શકાશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ઓફીસ સાથે બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામા જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વડ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયમિતપણે આહોકોને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમને લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક મંગાવનાર એ આતાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તો જ અંક મળી શકશે.

પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને

પામનાર પ્રૌઢતાનું ચતુર્કિંચિત્ત્વ દર્શન.

સંવત ૧૯૬૯ પર્વત અર્થાત્ પ્રાતઃકાલના ૧૧ મા વર્ષપર્વત પ્રાતઃકાલ ૩૨ પૃષ્ઠનું

નીકળતું હતું અને પોસ્ટેજ વી. પી. ખરચ સાથે

આહકોને તે ૧-૬-૦ માં મળતું હતું. ત્યારપછીથી

સંવત ૧૯૭૦ માં તેટલા લવાજમમાં કંઈ પણ વધારો કર્યા વિના અમે ઉપહાર-બેટ આપવાનું શરૂ

કર્યું છે. જે આહકોને અમે ઉપહારનું પુસ્તક યુક્ટપોસ્ટથી મોકલીએ તો ૧-૧૦-૦ માં તે તેમને

મળી શકે તેમ હતું. પરંતુ તેમ કરતાં તે ગેરવશ્વે પડવાનો સંભવ હોવાથી અમે તેને પ્રથમ

વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરીને પછીથી ઉપહારનું પુસ્તક રજીસ્ટર પોસ્ટથી મોકલીએ

છીએ, કે જેથી કોઈ પણ જાતનો ભય રહેતો નથી, અને એક પણ આહકની તેને માટે

ફરીઆદ આવી નથી. આ પ્રમાણે કરવાથી જે આના જે, કે આહકને વધારે પડે છે, પણ

તેટલો લાભ આહક તથા વ્યવસ્થાપક ઉભયને છે, કે બન્નેનો કાલક્ષેપ ન થતાં પૂર્ણ વ્યવ-

સ્થાથી તે પુસ્તક તેમને મળી જાય છે. પ્રથમ ઉપહારમાં અમે પ્રગતિ નામનું પુસ્તક આપ્યું

હતું, જે ઈશ્વરકૃપાએ અત્યંત લોકપ્રિય થયેલું છે. તેની બીજી આવૃત્તિ તરત જ કાઢવાની

હતી, પરંતુ લડાઈને લીધે કાગળના ભાવ મોંઘા થઈ જવાને લીધે તત્કાલ તેની બીજી આવૃત્તિ

કાઢવાનો અમારો આશય ન હતો. પરંતુ જનસમાજ તરફથી તેની માગણી યવાથી અમે

તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢાવવાની સફાઈ કરી છે, જે એકાદ માસમાં જ ઈશ્વરકૃપાથી

તૈયાર થઈ જશે. ૧૯૭૧ માં મહત્વાકાંક્ષા અને તેની સિદ્ધિ એ નામનો ઉપહાર આપવામાં

આવેલો છે, જે પુસ્તક પણ તેટલું જ લોકપ્રિય થયેલું છે, અને આહકોને તેથી અત્યંત

સતોષ થયો છે, એમ તેમનાં અમારાકંપર આવેલાં પત્રથી અમે જાણ્યું છે. આ બન્ને પુસ્તકો

જે પાંખજોવાં છે તેનો આશ્રય લેનાર ઇચ્છાનુકૂલ સિદ્ધિના પ્રદેશમાં કલ્યાણના રહેતો

નથી જ x x x પૂર્વના અંકોમાં અમે એકથી અનેકવાર જણાવી ગયા છીએ, કે ૩૨

પૃષ્ઠથી અમને ઘણાં સંકોચ રહે છે, અને ઘણા લખવાજોવા વિષયો અમારે હમેશાં છોડી

દેવા પડે છે. જેથી ૧૯૭૨ થી અમે ૩૨ પૃષ્ઠને બદલે દરમહિને ૪૮ પૃષ્ઠનું પ્રાતઃકાલ

કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એટલે બાર મહિને આહકોને બીજાં લગભગ ૨૦૦ પૃષ્ઠનું વાંચન

વધારે મળી શકશે. ઉપર જણાવ્યાપ્રમાણે બેટના વી. પી. ખરચ તથા પોસ્ટેજ સાથે

પ્રાતઃકાલ આહકોને રૂ. ૧-૧૨-૦ માં પડતું હતું. અને હવે બીજાં જે રૂ. ૧૦ અર્થાત્ ૩૨

પૃષ્ઠ વધારવામાં આવનાર છે, એટલે તે જ હિસાબે આહકોને દર રૂ. ૧૦ આના વધારે

પડશે, એટલે જે રૂ. ૧૦ બાર આના અર્થાત્ કુલ રૂ. ૨-૮-૦ તમામ ખરચ સાથે પડશે.

આથી અમે કદ વધારવાની સાથે હિસાબકરતાં કંઈ પણ વિશેષ લવાજમ વધારતા નથી.

જે આહકોના લક્ષમાં આવશે જ. જેથી નિયમપ્રમાણે ૧૯૭૨ માં આહકોને એક ઉપયોગ

બેટ પણ મળશે, અને બાર મહિને લગભગ ૬૦૦ પૃષ્ઠનું વાંચન મળી શકશે.

વિપયાનુક્રમણિકા.

વિષય.

આપાદ.

પૃષ્ઠાંક.

૧ પદ્યમંત્ર.

૧ ઇષ્ટસંયોગિની વૃત્તિનિધિનીનો અનુભવ (શ્રી ઉ૦)	૨૧૧
૨ સંપર્ગાજ્ઞાન આજ્ઞાવા મનને પ્રબોધ (શ્રી ઉ૦)	૧૨૨
૩ અન્ય પ્રવૃત્તિ ઊંડી થીઇશ્વરમરણ કરવા અધિકારી જનને પ્રબોધ.	૨૧૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ સંધિનાર અને જર્મનાર.	૨૧૩
૨ સુમત્સુએ કરવા યોગ્ય ભાવના	૨૧૧

૩ યોગ.

૧ થીથેરપ્પસંહિતા (શ્રી કણિયા.)	૨૧૭
----------------------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૪ સાહિત્ય.

૧ અભિમન્યુ-વત્સલા (વેલુવિહારી.)	૨૭૧
-----------------------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષમાં પ્રવેશ અને તેની સાથે વૃદ્ધિને પામનાર પોત-તાતું ચત્કિચિત્ત દર્શન...	૨૫૭
૨ ક્યા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્પ્રજતા મળે છે.	૨૭૮
૩ અંધાવશેકન	૨૮૪
૪ જર્મનીમાં કૃત્રિમ ખોરાક	૨૮૮
૫ પીછીનો એક ઉપામ	૨૮૮

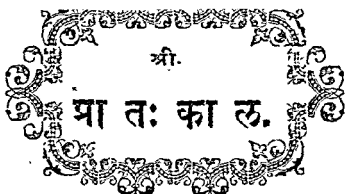
પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવા શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં મળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઇ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વડે ૧૦ મુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઇ શકશે. વડે ૧૦ પછીનો પત્રનો અમલ બીજા માસથી થઇ શકશે. ત્રણ માસથી વ્યાજ સમય માટે શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ગ્રાહીસ સાથે બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નક્કામાં જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વડે ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયામતપણે આહુકાને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી મુધીમાં બીટી રવાનાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ મુધીમાં અમને તપ્પી જણાવવું; દશમ પછી અંક મંગાવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંક મળી શકશે.



પુસ્તક ૧૪] સંવત્ ૧૯૭૧ આષાઢ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૯

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ૬૩—

ઈષ્ટસંયોગિની વૃત્તિનલિનીનો અનુભવ.

પદ ૧. (મોહનવિરહે આલી, એ લય.)

રસિક નલિની, આંહિં હું ડોલંતી ખીલું,
 આંહિં ન્યાળી હું અંદ્ર શૃંગારે ઝીલું;—
 ધવલ રશ્મિ શુભાંશુએ, પ્રેરી મુજ ઉરમાંદ્ય,
 પછી અમૃતરસને સીંચી, રસબસ ઠરી મુજ કાય,
 હર્ષ ઉલટ્યો, અંગ મસ્ત બન્યું જે હવું લીલું;—
 ઉલયવિષે ઉરથી અતિ, લામ્યો દઢ અનુરાગ.
 ભક્તિરસ મુજ નયનથી, ગ્રહે જોઈ એ લાગ;
 નવ રપશે, હાલે કામખાલુ ડંડીલું;—
 દિવ્ય પ્રેમરસ ઉલયનો, એક ખીજાની માંદ્ય,
 આકર્ષીઈ જતાં સદા, અનંત છવન લહાય,
 એવું ચેતન્યરૂપ ધયું મુગ્ધ રંગીલું;—
 પિયુ હરખે નિરખો મને, પિયુથી હું હરખાઉ,
 અદ્ભુત યોગાનંદનો, શો અનુલવ હું ગાઉઃ
 તેહ કયતાં, મુખડું પછી જાય છે લીલું;—

સંયમાંજન આંજવા મનને સુવોધ.

પદ ૨. (સંતન મનભરીયાં મળજો રે, એ લય.)

અંજન મન ! અંતર આંજ, તું નિત્ય નિરંજન ન્યાળ;
નયનથી નિત્ય નિરંજન ન્યાળ.

બંધપણાનું બંધન ત્યજવા, મલમંજન પ્રભુ સેવ,
મનરંજન ભયભંજન પ્રભુ એ,
રહ્યા હૃદય ઘુજ રાજ, તું નિત્ય નિરંજન ન્યાળ;—
લેશ ન અંતર છે અભ્યંતર, ઘુજમાં ઘુજ પ્રકાશ,
નિરખ નિરંતર મંત્ર જાપીને,
દેખાતાં વાર ન થાશે ઝાઝી, તું નિત્ય નિરંજન ન્યાળ;—
થાય બહિર્મુખ જેમ જેમ તેમ, પડળ અધિક બંધાય,
અંતર્મુખ યાતાં આવરણો;—
ટળતાં, પલટાશે તારી બાજ, તું નિત્ય નિરંજન ન્યાળ;—
રજતમપટ ભેદી તું જેમ જેમ આગળ આગળ જઈશ,
પરિણામે નરહરિપદ પામી,
તેમાં તું રહીશ અખંડ વિરાજ, તું નિત્ય નિરંજન ન્યાળ;—

અન્ય પ્રવૃત્તિ છોડી શ્રીઈષ્ટસ્મરણ કરવા અધિકારીજનને પ્રવોધ.

પદ ૩. (ભવની આ બાવટ મારી ભાગી, એ લય.)

શતિ વીર ! હરિગુરુની સાંધા, આ દશ્ય સ્નેહને બાધા,
એક ચિત્તે ધૃષ્ટ આરાધા, લાધા અનુપમ લાભનેજ.
રમીપત્ની વિપથોમાંથી, પામ્યું સુખ કોણ ક્યાંથી ?
હતાં શીદ મનને તેમાં ગોંધા;—
ગયા જન્મ આવા બહુ વહી, વિવેકી જોતા કેમ ન પશુ કંઈ,
હજી સાધવાનું કાં ન સાધા;—
આમજ જવાનું છોડી, જતા કેમ પાછળ રોડી,
ગંતવ્ય પથમાં કાં ન વાધા;—
ક્રિતાદિત પ્રભુને સોંપી, પ્રભુનામને નિત્ય જાપી;
રહો છોડી સર્વ લાધા;—
ખીનું સર્વ મનથી છોડો, શતિ એક પ્રભુથી જોડો,
આવે નહિ કોઈ વાતે વાંધા;—

સંબંધમાં વિચાર કરવાની જરૂર છે, કે કોનું કહેવું સત્ય છે મોટે ભાગે આ સંસારમાં રાંધનાર અને જમનાર વચ્ચે આ પ્રમાણે ચર્ચા આસ્થા જ કરે છે.

આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ કે રાંધનાર પણો પરિશ્રમ લે છે છતાં પ્રસંગે તેની બૂલ થવાનો અને કોઈ વસ્તુ ખગડી જવાનો સંભવ છે, તેથી તેનાથી જે વસ્તુ ખગડી જાય છે તેને વખોડી કાઢીને તેને નિરુત્સાહ કરી નાખવાનો જમનારનો ધર્મ નથી, પણ તેનાથી જે રસોઇ સારી થઇ હોય તેને વખાણીને તેને ઉત્સાહ પ્રકટાવી પ્રસન્ન કરવાની જરૂર છે. તેમ કરવાથી તે પ્રસન્ન થતાં બીજા દિવસે વધારે સારી રસોઇ કરશે અને જમનારની પ્રશંસા સાંભળવાને વધારે આતુર રહેશે; કારણ, કે જનરુચિભાવ જ આવે છે, અને તેનાથી જે વસ્તુ ખરાબ થઈ હોય તેને વખોડી નહિ કાઢતાં તેને જે જણાવવામાં આવે, કે હવેથી આ વસ્તુપ્રતિ જરા લક્ષ દઇને તેને આ પ્રકારની થવા દેજો, તો તેને અપ્રસન્નતા થતી નથી, તેનો ઉત્સાહ ખંડિત થઇ જતો નથી, તથા તેનો દોષ કાઢતાં તેનો અંતરઆત્મા જે વિદ્યુત્તણુ વિરુદ્ધભાવને ધારણ કરે છે તેવો વિરુદ્ધ ભાવ ન ધારણ કરતાં બીજા દિવસથી સુધરવાનો યત્ન કરે છે. ખાગકોને અને સ્ત્રીઓને આજ નિયમે સુંદારી શકાય છે. તે જે કંઈ આરંભમાં સારું કરે તેનાં વખાણ કરતાં તેમને આનંદ થાય છે, અને બીજા દિવસથી પોતાનું કામ વધારે સારું કરવાનો તે પ્રયત્ન કરે છે. રાંધનારના સંબંધમાં પણ આ જ નિયમ લાગુ પડે છે.

પરંતુ એક વાર્તાપ્રતિ આપણે દષ્ટિ કરવાની જરૂર છે. તે એ, કે ધણા પ્રસંગે એમ બને છે, કે રાંધનારે અસુક વસ્તુ સારી બનાવી હોય છે છતાં તે જમનાર સર્વને રુચતી આવતી નથી. તેમાંથી કોઇને તે રુચે છે અને કોઇને તે રુચતી નથી. કોઇને કોરું શાક રુચે છે તો કોઇને રસાદાર રુચે છે, અને કોઇને કંઈ રુચે છે તો કોઇને કંઈ રુચે છે. આ પ્રમાણે હોવાથી કોઇ કોઇ મનુષ્યોને રસોઇ રાંધનારે સારી કરી હોય છે છતાં તે જમનારને પસંદ આવતી નથી, અને તેથી તે વખોડી કાઢે છે. તેથી રાંધનારે, સર્વને પોતાની રસોઇ પસંદ ન આવે તો અપ્રસન્ન થવાની જરૂર નથી, પણ આ પ્રમાણે થવું સ્વાભાવિક છે. જાણીને પોતાના કર્તવ્યમાં પ્રમાદ ધરવો ઘટતો નથી. તેમ જ પ્રસંગે રાંધનારની પણ બૂલ થઇ જાય છે, તેથી જમનાર જાણી બેઠીને દોષ કાઢે છે, કે તેને રસોઇની પરીક્ષા કરતાં નથી આવડતી, એમ પણ રાંધનારે માની બેસવાનું નથી. પણ તેણે કોઇ કંઈ સૂચના કરે, કે ટીકા કરે તો તે પ્રતિ લક્ષ દઇને પોતાની બૂલ સુધારવાને નિત્ય તત્પર રહેવું ધટે છે. આ પ્રમાણે જે સુધરવાને નિત્ય તત્પર તથા ઉત્સુક હોય છે તે પોતાની અપૂર્ણતાને સત્તર દૂર કરે છે અને યોગ્યતાને પામતો જાય છે.

મોટે ભાગે જમનારનું એમ માનવું હોય છે, કે અમને રસોઇ કરતાં નથી આવડતું તેથી શું થયું? અમને પરીક્ષા કરતાં તો આવડે છે જ. પરંતુ પ્રસંગે આ વાર્તા પણ સત્ય હોતી નથી. કારણ કે પરીક્ષા કરવામાં પણ અસુક અંશમાં મતિવ્યુત્પન્નતાની જરૂર રહે છે. પ્રસંગે જાડી મતિના મનુષ્યો ઉત્તમ પ્રકારે કરેલી રસોઇની પરીક્ષા નથી પણ કરી શકતા. એક વાર્તા એવી છે, કે એક પ્રસંગે મુરતમાં એક જડભરત-જેવાં એક મનુષ્ય એક જમને ત્યાં પરાંણાતરીકે ગયો હતો. તે ધરતી સ્ત્રીને પરિશ્રમ લેતો

ઉત્તમ પ્રકારની જીભી રોટલી તૈયાર કરીને મૂખી. પેલો મનુષ્ય ખોંચે ચારચાર રોટલી નાની હોવાથી હુએ ગાળીને સાથે જ ખાવા લાગ્યો. પેલી સ્ત્રીએ મનમાં વિચાર કર્યો, કે આ હુએ મારી મહેનત સાચું પણ જોતો નથી, અને હુએ હુએ ખાય છે. તે જ પ્રમાણે બદમ, ઈલાયચી, કેશર વગેરે ઉત્તમ મસાલા નાંખીને તૈયાર કરેલો કોઈ પાક કોઈ ગામડીયાને આપ્યો હોય તો તેની ઉત્તમતાને તે નહિ જ જાણી શકે, અને પ્રસંગે તેની વાસથી તેને તે પસંદ નહિ પડે. તે જ પ્રમાણે જમી જાણનાર એમ જાણે છે, કે અમે બધી જ પરીક્ષા કરી જાણીએ છીએ, પણ સર્વ વસ્તુઓની તે પરીક્ષા નથી જ કરી શકતા. સર્વ રસોઈની પરીક્ષા કરવામાટે જમનારના અમુક વિદાસની પણ અપેક્ષા નથી રહેતી એમ નહિ જ. તેમ જમનાર જો એમ જ માની બેસે, કે બસ અમને શયતાનથી આપડણું તેથી શું થયું, અમને જમતાં તો આવડે છે કેની, અને અમારે રાંધવા શીખવાની કંઈ જ જરૂર નથી. તથા અમે જે કહીએ છીએ તે ખરું જ છે. તો તે પણ ઉચિત નથી જ, આવા મનુષ્યોએ પ્રસંગે પરિશ્રમ લેખતે યોગ્ય રાંધી જોવું પડે છે, અને ત્યારે જ તેમને સમજાય છે, કે જે રસોઈમાં તે દોષ કાઢતા હતા તે રસોઈ તો હજારશુભી ઉત્તમ હતી.

આ જ પ્રમાણે જનસમાજમાં બને છે. કોઈ કંઈ ગદ્ય લખે છે, કોઈ કંઈ પદ્ય લખે છે, કે કોઈ કંઈ કાર્ય આ જગતમાં કરે છે, તેના ઉપર ટીકા કરનાર હજાર મનુષ્યો નીકળી આવે છે. અને તેમાં આમ દોષ છે, અને તેમ દોષ છે, તથા તેમાં અમુક અમુક સુધારા જવાની જરૂર છે, વગેરે ટીકા કર્યા કરે છે, અને પોતાનો તે પ્રમાણે કરવાનો હક્ક છે એમ માને છે. પરંતુ આ પ્રમાણેનું વર્તન ઉચિત નથી. આવા મનુષ્યો કંઈ જ કામ જગતમાં કરતા નથી, પણ જે કોઈ કંઈ કામ કરનાર હોય છે તેના ઉપર ટીકા કરવાને સતત તત્પર રહે છે. આવા મનુષ્યોને આ પ્રમાણે, ભલે તે માને, પણ વ્યર્થ ટીકા કરવાનો હક્ક નથી જ. હા, તે જો કંઈ પણ કરી શકતા હોય તો, કંઈ પણ બોલવાનો તેમને હક્ક રહે છે. પરંતુ આ તો કંઈ પણ કરવું નહિ અને જેના તેના દોષ જ જોયા કરવા એ પ્રવૃત્તિ જન-સમાજમાં કેવળ વિધાતક (destructive) જ છે.

તેથી બુદ્ધિમાને ખીજના કોઈ દોષ જણાય, વા અપૂર્ણતા જણાય તો તેવું જ માત્ર દર્શન કરાવી, વા તેને પ્રજ્ઞાસમક્ષ પ્રુદ્ધા કરીને તેને નિરુત્સાદ કરવાની જરૂર નથી કારણ કે તેમ કરવાથી તે સુધરનાર નથી. પરંતુ તેનામાં જે કંઈ શુભ અંશ હોય તેને જોઈને, પ્રજ્ઞાસંયુત તેને જ ધરીને તેને ઉત્સાહ પ્રકટે તેમાં વચનો કહેવાં પડે છે. તેની અપૂર્ણતાને માટે કહેવું હોય તો તે કહી બાપામાં નહિ, પણ પ્રેમથી મૃદુ ભાષામાં તેને અમુક બાબતને વધારે સારી કરવાની જરૂર છે, વગેરે ઉત્સાહજનક વચનોમાં જ જણાવવાની જરૂર છે. પરંતુ હાજના વિદ્વાનો આ નીતિનો સ્વીકાર કરતા નથી. તેઓ તો સમુદ્રમંથન કરીને વિષને જ કાઢે છે, અને પરપરપર વૈમનસ્ય તથા દ્રેપને જ પ્રકટ કરે છે.

આપણી રશિઅનુસાર અન્ય પ્રવૃત્તિ કરે તેમ પણ ખની શકે આ જગતમાં અસંભવિત જ છે. આ જનસમાજ વિવિધ રચિવાળા મનુષ્યોનો બનેલો છે, અને તેથી સર્વ મનુષ્યો એકસરખી ક્રિયા કરે એમ કહી બનતું નથી, કે બનનાર નથી. તેથી બુદ્ધિ-

માને પોતાની છંગ્છાનુકૂલ સર્વત્ર ન થાય તો તેથી બીજાને નીંદી દાઢવાની પણ જરૂર નથી જ. અને તે જ પ્રમાણે બુદ્ધિમાનનું એ કર્તવ્ય છે, કે કદાચ અન્ય મનુષ્ય પોતાનો દોષ દાઢે તો તેટલાકેપરથી પોતે નિરાશ થઈ જવાનું તથા ઉત્સાહને ત્યજીને પ્રાપ્ત કાર્યને ત્યજી દેવાનું પણ કંઈ પ્રયોજન નથી. પરંતુ જનસ્વભાવ જ આ પ્રકારનો છે, જાણીને શાંતિથી અને ધૈર્યથી પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાં જોડાએલા રહેવું ઘટે છે. અને તેનીસાથે પોતાનામાં બીજા જણાવતા દોષ તેવો કોઈ દોષ હોય તો તેને સંજવાને પણ સર્વદા તત્પર રહેવાની જરૂર છે. જે કોઈ કામ કરે છે તેનામાં કોઈ જૂઝ ધવાનો સંભવ હોય છે. જેથી કદાચ જૂલ થાય તોપણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. કારણ કે જે મનુષ્યો આ જગતમાં કંઈ પણ કામ કરતા નથી અને જેના તેના દોષ જ જોયા કરે છે, તેવા મનુષ્યો કરતાં આ મનુષ્યો હજારગુણુ શ્રેષ્ઠ જ છે.

બુદ્ધિમાનને આ વિષયમાં કહેવા ધારેલો બાવ સહજ સ્પષ્ટ મશે જ, જેથી તે સંબંધમાં અધિક ચર્ચા કરવાનું અગ્રે યોગ્ય ગણતા નથી.



મુમુક્ષુ કરવાયોગ્ય ભાવના.

- ૧ હિરણ્યગર્ભથી માંડીને તમામ સરારીઓમાં જે એક ચૈતન્ય વ્યાપ્ત છે, તે હું જ છું.
- ૨ લમ, વિદ્યેષ, કપાય, તથા રસાસ્વાદથી માંડી ચિત્ત અભિજુત ન થતાં નિર્વિદ્યનપણે બ્રહ્મમાં સ્થિતિને પામે છે.
- ૩ હું નિત્ય, નિર્વિદ્યાર, અસંગ, અદ્વિતીય, પરિપૂર્ણ, તથા સમિચ્છાનંદરૂપ છું.
- ૪ હું આ દશ્યથી બિન્ન, વિજ્ઞાત્રણ અને ચિન્માત્રરૂપ છું.
- ૫ સ્મૃતીય, વિન્નતીય તથા સ્વગત ભેદોથી રહિત, અખંડ, તથા આનંદરૂપ હું બ્રહ્મરૂપ છું.
- ૬ હું નિત્ય, શુદ્ધ, સુદ્ધ, મુક્ત, સત્ય, તથા સત્ત્વથી પર છું.
- ૭ હું દુઃસ્થ છું, હું પ્રત્યક્ સ્વરૂપ છું, હું સર્વનો સાક્ષી છું, ચિદ્રૂપ છું તથા સમિચ્છાનંદ લક્ષણયુક્ત છું.
- ૮ મારા પ્રકાશરૂં જ આ જગત પ્રકાશ છે, અને સર્વના આધારભૂત હું જ છું.
- ૯ અસંભાવના તથા વિપરીતભાવનારહિતપણે મને મારા આત્મતત્ત્વનો કરા-મલકવત્ સ્વાનુભવ થાય છે.
- ૧૦ બ્રહ્મા આદિથી માંડીને સર્વ પ્રાણીઓના હૃદમાં જે જીવનરૂપે પરમ તાત્ત્વ રહેલું છે, જે લોક માત્રના સાક્ષીભૂત છે, તથા જે પરિપૂર્ણ છે, તે હું જ છું.

(અપૂર્ણ.)



યોગ ૨૩

શ્રીધેરણ્ડસંહિતા.

(અતુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪૬ ૧૭૧ થી.)

આ પ્રમાણે સિદ્ધાસનનું સ્વરૂપ કહી હવે ક્રમપ્રાપ્ત પદ્માસનનું સ્વરૂપ જણાવે છે.

પદ્માસનમ્.

વામોરુપરિદક્ષિણં હિ ચરણં સંસ્થાપ્ય વામં તથા
દક્ષોરુપરિ પશ્ચિમેન વિધિના ધૃત્વા કરામ્યાં દ્વદમ્ ।

અંગુઠૌ હૃદયે નિધાય ચિબુકં નાસાગ્રમાલોકયેત્

एतद् व्याधिविनाशकारणपरं पद्मासनं चोच्यते ॥ ૮ ॥

શ્રી ગૌરક્ષપદ્ધતિમાં પદ્માસનનું વર્ણન આપ્યું છે ત્યાં પણ આ જ પ્રકારનો શ્લોક છે; માત્ર ત્યાં અતુર્થ ચરણુ એતદ્ વ્યાધિવિનાશકારિવિનાશનકરં પદ્માસનં પ્રોચ્યતે આ પ્રકારનું છે. હઠયોગપ્રદીપિકામાં પણ આ જ શ્લોક છે, પણ ત્યાં અતુર્થ ચરણુ આ પ્રકારે છે કે એતદ્ વ્યાધિવિનાશકારિ યમિતાં પદ્માસનં પ્રોચ્યતે ॥ આ ત્રણે પાઠમાં અત્રનો પાઠ સારો નથી. અત્ર આપેલું અતુર્થ ચરણુ કેટલાક અંશમાં અસમીયોત છે. યદપિ ત્રણે પાઠમાં અર્થ બહુધા સમાન જ છે, પણ જાપાના નિયમથી જ અત્રનો પાઠ પસંદ કરવાયોગ્ય નથી એ જણાવવામાં આવે છે.

અહિં પદ્માસનનું સ્વરૂપ આથી આ પ્રકારે જણાવ્યું છે; સાધકે પ્રથમ સાદી પદ્માંકી વાળી બેસવું. પછી જમણા પગને ડાબા કરુના મૂળમાં મૂકવો. તે એવી રીતે કે જમણા પગની એડીતું એ કરુના મૂળમાં દબાણ થાય, અને એ ચરણુ તે એ કરુના ઉપરના ભાગમાં રહે. આ જ પ્રમાણે ડાબા પગને જમણા ઉપર સંસ્થાપન કરવો. પગની આવી રિધિતિ રાખી બે હસ્તને પીઠ પાછળ લઈ જવા. જમણા હાથને જમણે પાશ્વે ધરતે અને ડાબા હાથને પાશ્વે ધરતે પાછળ લઈ જઈ ડાબા હાથવડે ડાબા પગનો અંગુઠો પકડવો અને જમણા હાથવડે જમણા પગનો અંગુઠો પકડવો. આ પ્રકારે સ્થિતિ કરી પછી ચિબુકને સિદ્ધાસનમાં બતાવ્યાપ્રમાણે છાતીના ભાગમાં દબણે સ્થાપન કરવી અને દૃષ્ટિને નાકના અગ્ર ભાગપર સ્થાપવી અને નાસાગ્રને બોધા કરવું. આ રીતની જે રિધિતિ તે પદ્માસન કહેવાય છે અને એ સર્વ વ્યાધિને નાશ કરવામાં ઉત્તમ સાધન છે. આ પ્રમાણે એક પ્રકારથી પદ્માસન થાય છે. આમાં પગની અમુક પ્રકારની સ્થિતિ રાખવાની છે, ટાંચ બેસવાનું છે અને તે સાથે હાથવડે અંગુઠા પકડવાના છે, અને ચિબુકને છાતીપર દાખવાથી બદ્ધધર બંધ કરવાનો છે. આ શિવાય અન્ય પ્રકારે પણ પદ્માસન રાખવામાં આવે છે. એ પ્રકાર મત્સ્યેન્દ્રનાથને સંમત હોવાથી એ એમના મતપ્રમાણેનું પદ્માસન કહેવાય છે. એ પ્રકારનું વર્ણન કરતાં ગૌરક્ષપદ્ધતિમાં જણાવ્યું છે કે:—

ઉત્તાનો ચરણૌ કૃત્વા ઝરુસંસ્થૌ પ્રયત્નતઃ ।

ઝરુમધ્યે તથોત્તોનો પાણી કૃત્વા તતો દશૌ ॥

નાસાગ્રે વિન્યસેદ્રાજગદન્તમૂલે તુ જિહ્વાયા ।

ઉત્તમ્મથ ચિત્તુકં વક્ષસ્પુત્થાપ્ય પવનં ઝનૈઃ ॥

હૃદં પદ્માસનં પ્રોક્તં સર્વ વ્યાધિવિનાશનમ્ ।

દુર્લભં યેન કેનાઽપિ ધીમતા લભ્યસ્યે વૃધૈઃ ॥

ભાવાર્થ—એ પગને ઉપર જે વિધિ બતાવ્યો છે તે પ્રમાણે સાથળપર ચત્તા સ્થાપીને એટલે જમણા પગને ડાબા સાથળપર અને ડાબા પગને જમણા સાથળપર મૂકીને બંને હાથને સીધા સાથળના મધ્યમાં રાખવા એટલે ડાબા ચરણપર જમણા હાથ રાખવો અને જમણા ચરણપર ડાબો હાથ રાખવો. આમ કરી ચક્ષુની દૃષ્ટિને નાકના આગ્ર ભાગપર સ્થાપન કરવી. ત્યાર પછી રાજદંત એટલે દાઢ તેના મૂળમાં નિર્જીવડે ઊર્ધ્વરિતંબન કરવું આતું નામ નિર્જીવધ છે અને તે યોગવિદ્ ગુરુદ્વારા જ બાંધવામાં આવે છે. આમ કરી ચિત્તુકને છાતીના ભાગમાં હૃદયથી ચાર આંગળ ઉંચે દઢપણે સ્થાપવી અને ધીમે ધીમે વાયુનું ઉત્થાપન કરવું. આતું નામ પદ્માસન છે અને એ સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે. આ આસનનો વિધિ ગમે તે પુરુષ સાધી શકતો નથી પણ બુદ્ધિશાલી અને બાબ્બશાલી પુરુષોને જ ગુરુકૃપાથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ જ પ્રકારે આ પ્રકારાન્તરથી પદ્માસનનું પ્રતિષ્ઠાન હઃયોગપ્રદીપિકામાં કરેલું છે. ત્યાં ચતુર્થ ચરણમાં વૃધૈઃ ને બદલે મુત્તિ પાઠ છે અને તે આ ગોરક્ષ પાઠ કરતાં વિશેષ સમીચીન છે. અર્થમાં બેદ વિશેષ નથી.

આ પદ્માસનનો પ્રકાર અને પૂર્વ પ્રકારમાં બેદ આ પ્રમાણે છે. પ્રથમ પ્રકારમાં હાથને પીઠ પાછળથી વાળી ઉભા પ્રદેશમાં લાવવાના હોય છે અને તેવડે અંગુઠા પકડવાના હોય છે. આ ક્રિયા કરવાથી એ સાધકે ટટાર જ બેસવું પડે છે, કેમકે હાથ પીઠ પાછળ થઈને આગળ કાઢવાના હોવાથી જો એ ટટાર બેસતો નથી તો પીઠનો ભાગ હાથને દબાવ્યું કરી રહેવાથી હાથપગના અંગુઠાસુધી પહોંચી શકતા જ નથી. તેથી એકવાર પોતાના અંગુઠાને હાથવડે પકડવામાં આવે તો એ હાથ જ એ માથુસને ટટાર સ્થિતિમાં રાખે છે. અર્થાત્ જો એ ટટાર બેસી શકતા નહિ હોય તેમણે આ આસનનો અભ્યાસ ખાસ કરીને કરવાનો છે. મેરુદંડ જેનો વાંકા વળી ગયો હોય તે પુરુષ જો આ પ્રકારથી પદ્માસનનો અભ્યાસ પાડે છે તો આ અભ્યાસના બલે એનો મેરુદંડ સીધો થઈ રહે છે. આ આસન વાળવામાં આરંભમાં મહેનત પડે છે અને તેથી એની સિદ્ધિ ક્રમે ક્રમે કરવી ઘટે છે. સહસ્રાદીર્ધ સમયસુધી આ આસન રાખવા મર્યાદા એ અતિ શ્રમ આપનાર છે. યોગસાધકે અને સર્વ ક્ષિપામાં ધૈર્યનો અવકાશ કરવાનો છે. તેણે એટલું પોતાના હૃદયપ્રદેશમાં ચિત્તિ જ રાખવાનું હોય છે કે આપણે અમર છીએ, શરીરને તે મરણસ્વભાવવાળું માને તોપણ જીવને અમર જ માનવો ઘટે છે. અને તે સાથે આ યોગાભ્યાસ જોડે અંશે થાય છે તેટલે અંશે

અન્ય જન્મે પાણું આરંભથી શરૂ કરવાનું તેને રહેતું નથી, પણ જ્યાંસુધી તે આવ્યો હોય ત્યાંથી જ આગળ ચલવાનું છે. જે જુનિકાની સિદ્ધિ પૂર્વજન્મમાં કરેલી હોય છે તે જન્મે તેને જન્મથી જ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે. આ વિચારનો આશ્રય કરી ફલના લોભથી તાવેલી કરવી ઘટતી નથી. તે જ પ્રમાણે આ તો કઠિન છે, એ તો આપણાથી નહિ થાય પ્રકારની કાયરતા પણ સેવવી ઘટતી નથી. જેટલું સુખપૂર્વક પોતાના અધિકારપ્રાપ્ત શ્રીગુરુની આજ્ઞાનુસાર થાય તેટલું ધૈર્ય રાખી ક્યાં જ જવું, એ નિશ્ચયપર જીવન સ્થાપવી ઘટે છે. તેથી આરંભમાં આ આસને વધારે વાર બેસી ન શકાય તો તેટલે પરથી એને ત્યાગ નહિ કરવો તથા મળવાનું પણ નહિ. જેટલો સમય સુખપૂર્વક જ શકાય તેટલો સમય બેસવું. આજે જેટલો સમય બેસાવું હશે તેથી ઉત્તરોત્તર વધારે બેસવાનું સામર્થ્ય આવશે. આ આસને બેસનારનો મેરુદંડ ટટાર રહેવાથી મેરુદંડમાં રાંધેલાં શરીરના અવયવોને ચઢાવનાર મજ્જાતન્તુ તથા પોટાઓ પોતાનું કાર્ય બરાબર શકે છે. પોતાને જે આહાર અનુરૂપ હોય તે સ્થિતિમાંથી ગ્રહણ કરે છે. અને જે નિયોગી પદાર્થનો શરીરમાં સંચય થયો હોય તેને બહાર કાઢી નાંખે છે. અને તેથી શરીર વ્યાધિઓનો નાશ થાય છે અને નીરાગતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી ટટાર બેસવાથી સાચળના મૂળમાં દબાણ થવાથી જઠર, આંતરડું, યકૃત, પ્લીહ, અને ઉરમૂળમાં રહેલા તન્તુ એ સર્વ વ્યવસ્થાસર કાર્ય કરનાર થાય છે, અને તે પણ આરોગ્યસાધક છે. તે સ્થૂલ શરીરના વ્યાધિઓ આ આસનથી મટે એ વિચારસુક્ત જ છે. આ સાથે આ પ્રકારે, ચિત્તુકને છાતીપર દાખી, જલધરણધ સાધવાનો છે તેના પણ વિવિધ લાભો પૂર્વે જણાવ્યાપ્રમાણે અને આગળ એ બંધના વિવેચનમાં જણાવવામાં આવશે તે પ્રમાણે થાય.

પ્રકારાન્તરથી કરાતા પદ્માસનમાં હાથને પાછળ થઈ આગળ લાવવાના નથી તેમ નિર્ઘ્રાણધ અને મૂલબંધ સાધવાના છે. નિર્ઘ્રાણધનું તો ઉપરના શ્લોકમાં સ્વશબ્દે પ્રતિપાદન છે અને ઉત્પાપ્ય પવનં શનૈઃ । એ પદો મૂલબંધનું સૂચન કરે છે. આ પ્રમાણે પ્રકારમાં નિર્ઘ્રાણધ, મૂળબંધ અને જલધરણધ એ ત્રણ બંધપૂર્વક આ આસન ક' છે. તેથી એ બંધોને લીધે એનું ફળ જે જણાવાય છે તે સ્વાભાવિક હોય એમ સાર શકાય છે. આ પદ્માસનનો પ્રકાર મહાયોગિઓને સંગત છે અને તેથી હકપ્રદીપિકામાં જે વિશેષ કૃત્ય તથા વિશેષ ફળ પણ બતાવ્યું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે:--

કૃત્વા સંપુરિતૌ કરૌ દ્વદશરં વખ્વા તુ પદ્માસનં
ગાઢં વક્ષસિ સંનિધાય ચિત્તુકં ધ્યાયંશ્ચ તત્તેતસિ ।

વારંવારમપાનમૂર્ધ્વમનિલં પ્રોત્સારયન્પૂરિતં

ન્યંચન્પ્રાણમુપૈતિ બોધમતુલં શક્તિમભાવાનરઃ ॥ ૧૪૮ ॥

અર્થાત્ પ્રાણ અને અપાનની એકતા કરવી. આમ કરવાથી કુંડલિની શક્તિ નમ્યત થાય છે અને તેના પ્રભાવથી તે સાધકને નિરુપમ જ્ઞાન સિદ્ધ થાય છે.

આ સ્તોત્રવડે એ ગ્રંથમાં મૂળબંધ અને જલધરબંધપૂર્વક પદ્માસન કરવાનું કહ્યું અને તે સાથે ધ્યાન કરવાનું તથા પ્રાણ અને અપાનનું મેલન કરવાનું કહ્યું. આમ જ્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે પ્રાણ અને અપાનની એકતા થવાથી કુંડલિની શક્તિ જે સાડાત્રણ આંઠવડે સુષુમ્નાના દ્વારને બંધ કરી રહી છે તેને પ્રાણ અને અપાનની એકતાથી જે વહ્નિ પ્રકટે છે તેના પ્રતાપ લાગે છે અને તેથી તે પોતાના આમળા છોડી દે છે અને તેથી સુષુમ્નાનું દ્વાર ખુલ્લું થાય છે. એ ખુલ્લું થવાથી એમાં પ્રાણ અને પ્રકટ થયેલો વહ્નિ પ્રવેશે છે. ચિત્ત અને પ્રાણનો સબંધ અતિ નિકટનો રહે છે તેથી પ્રાણનો પ્રવેશ થાય છે એટલે ચિત્તનો પણ પ્રવેશ થાય છે. તેથી એ ચિત્ત અને પ્રાણ સુષુમ્નામાં પ્રવેશી બ્રહ્મરંધ્રમાં જઈ પહોંચે છે અને ત્યાં પરબ્રહ્મનો યોગીને સાક્ષાંતકાર થાય છે. શરીરની અંદર હૃદયસ્થાન જે ત્રિવિધ દોષના મેલનથી કુષ્ટ થયેલું છે, ગર્ભસ્થાન જે એથી વધારે મલિન છે અને મૂર્ધાસ્થાન-બ્રહ્મરંધ્ર જે અતિ સ્વચ્છ છે, એ ત્રણ સ્થાનમાં વૈષ્ણવ નામના વાયુનો (અવિદ્યોનો) પ્રવેશ નિષિદ્ધ થયેલો છે. તેથી એ ત્રણ સ્થાનમાં એ વાયુનો સ્પર્શ જીવને થતો નથી. તેમાં હૃદય અને ગર્ભસ્થાન એમાં માલિન્ય છે તેથી યદ્યપિ એમાં વૈષ્ણવવાયુ નથી, તોપણ જીવનું જ્ઞાન અમર્યાદ થઈ રહેલું નથી. અને બ્રહ્મરંધ્રનું જે મૂર્ધાસ્થાન તે તો અતિ સ્વચ્છ છે અને ત્યાં વૈષ્ણવ વાયુનો સ્પર્શ પણ નથી, તેથી ત્યાં જ્યારે જીવનું ચક્ષુ થાય છે ત્યારે તેનું જ્ઞાન અમર્યાદ થઈ રહે છે. જીવનું જીવત્વ મટી જાય છે અને જીવને પોતાનું વાસ્તવ શુદ્ધશુદ્ધ મુક્ત સ્વરૂપ હસ્તામલકવત જણાય છે. આથી અત્ર કહ્યું છે કે એ સ્થાનમાં નિરુપમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ્ઞાન થતાં જ મુક્તિ તે યોગીના કરમાં વિરાજે છે તેથી જ હકપ્રદીપિકામાં કહ્યું છે કે:--

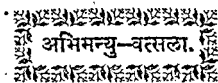
પદ્માસને સ્થિતો યોગી નાહીદ્વારેણ પૂરિતમ્ ।

મારુતં ધારયેષ્યસ્તુ સ મુક્તો નાત્ર સંશયઃ ॥ ૧૦૪૯ ॥

જે યોગસાધક પદ્માસને બેસીને, પુરેલા વાયુને સુષુમ્નામાર્ગે બ્રહ્મરંધ્રમાં લઈ જઈ ત્યાં સ્થિર ધારણ કરી રાખે છે તે તે જ હાથે મુક્ત છે, એમાં સંશય નથી.

આ પ્રમાણે બે પ્રકારે પદ્માસનનું વર્ણન જોવામાં આવે છે. પણ એ બંને પ્રકારે એ આસન કરવામાં કઈ વધારે છે અને તેથી એથી સાદું સ્વરૂપ પણ પદ્માસનનું વર્ણન કરાય છે, અને તે બીજો પ્રકાર અત્ર જે કહ્યો છે તે છે. તેમાં જે જલધરબંધ, મૂળબંધ આદિ કહ્યા છે તેવિના પદ્માસન કરવું એ સાદું પદ્માસન છે. કાંઈ કાંઈ રથજે એને વીરાસન પણ નામ આપ્યું છે. જેઓ એને પદ્માસન નામ આપે છે તેઓ અત્ર બતાવેલા બે પ્રકારનાં પદ્માસનને પદ્મબંધ નામથી ઓળખે છે. કેમકે એમાં બંધપૂર્વક એ આસન કરવાનું છે. આ પ્રમાણે ત્રણભાંધી ગમે તેવી રીતે શરીરની યોગ્યતા પ્રમાણે પદ્માસન સ્થિર કરવામાં આવે તો તે સર્વ વ્યાધિને વિનાશ કરનાર છે અને આરોગ્યને દૃઢ કરનાર છે. એટલું જ નહિ પણ પ્રાણની ગતિને નિયંત્રિત કરે છે. દીર્ઘશ્વાસ લેવામાં ઉપયોગી થઈ રહે છે, અને તેથી પ્રાણાયામની અને ધ્યાનની યોગ્યતા આણનાર પણ છે.

(અપૂર્ણ).



(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૪ થી.)

મકરણ ૧૩ મું.

લેખન.

લક્ષ્મણના અદૃશ્ય થવાની વાતથી આખા દ્વારકામાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. તે દિવસે કોઈને પણ એનું પડ્યું નહિ. બારેતથર દુર્યોધનનો પુત્ર ગુપ્ત થાય એ કંઈ સાધારણ વાત ન ગણાય. બળરામને આ વાતની જાણ થતાં તે તરત જ દુર્યોધનના તંબુમાં આવ્યા. ત્યાં સંધ્યા ચિંતામાં હતા. રાણીવાસમાં રડારોડ થઈ રહી હતી. પુરુષોની ચિંતાતુર સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓની રડારોડ મળતાં ગ્તાનિતું શું પૂછવું? પુષ્કળ શોધ કરવા છતાં ન્યારે પુત્ર અને વધુનો પત્નો ન આપો ત્યારે ગુપ્ત થયેલા પુત્રના ગુણોનું વર્ણન કરી દાસીઓએ શોધનો આરંભ કર્યો. સર્વ સામાન્ય જનસમાજ કરતાં દ્રવ્ય અને અધિકારમાં આગળ વધેલા મનુષ્યો દુર્ગુણી હોય શકે જ નહિ, કારણ કે “સર્વે ગુણાઃ કાચનમાપ્યન્તે.” એવો સાધારણ નિયમ છે. જેથી હસ્તિનાપુરનો સાર્વભૌમ યુવરાજ દુર્ગુણી હોય શકે નહિ. કહેવાતું કારણ એટલું જ કે શોક કરતાં ભાનુમતી પુત્રના ગુણો ગાતી અને આશ્રિત-જનો પણ તે દુઃખમાં શિક્ષાચારપ્રમાણે દુઃખી રાજમાતા નજરે પડતાં ‘નરરત્ન ખોવાયું’ ‘સદ્ગુણોની જ્યોતિ ભુગ્રાહ’ વગેરે વગેરે એક ખીજાની ચઢીમાતા ગુણાનુવાદ ગાઈ શોધનો નાટકી વેપ કરતાં.

રાણીવાસમાં ઉપર પ્રમાણે શોક ચાલી રહ્યો હતો અને દરબારમાં ખિન્ન મને દુર્યોધન કહ્યોદિ શોધમાં મોકલેલા દૂતના રસ્તા તર જોઈ રહ્યા હતા. જૂદા જૂદા ભાગમાંથી દૂતો પોતાના ઉત્સાહ ચહેરે નકારને આવ સ્પષ્ટ કરતા આવ્યા આવતા. ત્યાંના ચોતરફના વાતાવરણમાં મૂર્તિમંત ઔદાસ્ય પ્રસરી રહ્યું હતું. એક મોટા રાજાનો પુત્ર ખીજના પ્રદેશમાં ગુપ્ત થતાં તેના જીવના જોખમની જવાબદારી તે પ્રદેશના અધિપતિપર હોય છે. જેથી રાકુની અને કશું કોઈ પણ પ્રકારની ચારમ ન રાખતાં એકાંક જણાવ્યું કે ‘લક્ષ્મણ મળી ન આવે ત્યાંસુધી બલરામ અમારા બંદીનાન છે. અમારી રાજધિવાસ તેમજ એ ક્યાંહિ જવું નહિ.’ બલરામ સ્વસ્થ બેઠા. બપોરે ધણાખરા રસોડામાં જઈ દુઃખના એક એક નિઃશ્વાસસાથે બોજન કરી આવ્યા, પણ બળરામને કોઈએ જમવામાટે પૂછ્યુંએ નહિ. જાતે દુર્યોધને કિચિંત કંપકાર કર્યો, પણ પોતાના રાજ્યને કબંઠ લાગવાથી અપ્રસન્ન થએલા બળરામ એકલા નિરાકાર હતા.

બપોર વિતાયાદ. કેટલાક દૂતો એક સુવાર્તા લેઈ આવ્યા, કે વત્સલા, અભિમન્યુ,

શ્રીકૃષ્ણ ઇત્યાદિ મંડળ દૈવતક પર્વતના એક ભાગમાં ધ્યેયકથના તાબામાં છે. જેથી સખ-
જાને આનંદ થયો. પશુ શ્રીકૃષ્ણ ત્યાં ક્યાંથી એના જ વિચારમાં સ્થળા ગુંથાયો. શકુ-
નીએ સર્વ સમક્ષ એ 'નીચ' કૃષ્ણનો જ હાથ હોવો જોઈએ એમ પ્રતિપાદન કર્યું.
ભીષ્મ દ્રોણાદિ વૃદ્ધ સદ્ગુણધર્મી આ ગાહિદાનાંજલી સહન ન થઈ.

" સામાન્ય માનવરૂપમાં વર્તતા તે માધવને બાઈઓ ! ગાળો ન દો. સૂર્યપર યુગ-
વાનો પ્રયત્ન કરનારને પોતાના યુગના છાંટા પોતાના જ મુખપર પડ્યાનો અનુભવ થાય છે,
તેવી રીતે ભગવાનને ગાળો દેવાનું પરિણામ તમને જ સહન કરવું પડશે. " આ પ્રમાણે
ભીષ્મે નીડરપણે કહ્યું. જે વૃદ્ધ વ્યક્તિને શ્રીકૃષ્ણની નિંદાથી આટલું બધું માઠું લાગ્યું તે
ભીષ્મના ઉપરના સહજ હૃદયારે શકુનીપર ખૂદો જ ભાવ બળવ્યો. તે રીસથી રાતો પીળો
થઈ ગઈ ઉઠ્યો:—

" એક આહિરના છોકરે કંસને માર્યો એટલા જ પુરુષાર્થથી મોહાંધ બની તેનાં
ગુણ ગાતા આવા મૂર્ખ ધરડાઓને શું કહેવું ? તેઓ આ દુનિયામાં અમારા પહેલાં જન્મ્યા
માટે જ માત્ર તેટલા પુરતું જ તેમને માન આપવું જોઈએ. બંડખોર પાંડવોનો કૃષ્ણ રક્ષક
અને આ કૌરવ કુળના ધરડા તેને માટે ઝોછા ઝોછા થાય છે. જેવા બહારથી કાળા તેના
જ અંદરથી કપટી કૃષ્ણનાં ગીતો અમારા આગળ ફરીથી ગાતા જ નહિ. "

" શકુની ! અગે અવિવેકી ધરડાઓને માન આપવાની કંઈ જ જરૂર નથી એવું જ
તારા કહેવાનો આશય છેને ? પ્રથમ માન ક્યાં રાખો છો ? તારું બાપણુ કવે બંધ કર ! "
ભીષ્મ અત્યંત ખેદથી બોલ્યા. " જે પરમાત્માનું ધ્યાન યોગીયો અખંડ યોગમાં ધરે છે
છતાં તેને તે પ્રાપ્ત થતા નથી, તે પરમાત્મા સચુણરૂપે સદ્ધિમાં નજરે પડે છે છતાં કુતકંથી
દષ્ટિ બંધ કરી તેનો તિરસ્કાર કરવા સોડો તૈયાર થાય છે. માટે માનવ સ્વભાવની બહી-
હારી છે ! દુષ્ટાધ્યમાટે આદર અને સુલભમાટે અનાદર એવો જ જનસમાજનો ન્યાય
છે " આ વાક્ય તેઓ સ્વગત બોલ્યા.

દરબારમાં નાના મોટાની આમાન્યા ન રાખતાં ભીષ્માચાર્યનું અપમાન ક્યાં બદલ
ધૂતરાખે શકુનીને ધમકાવ્યો; અને તેનું હૃદય પૌત્રના શુભ થયાના વિચારમાં રોકાયેલું
હોવાથી તેણે તે વિષય યોગમાં પતાવ્યો. જ્યારે બલરામ દુર્યોધનના ઉતારે આવ્યા ત્યારે
શ્રીકૃષ્ણ ધરમાં ઠતા. પ્રાતઃકાંડે મોક્ષેલા શિષ્યગામી રવારો જ્યારે એ પ્રદર ઉઘટતાં પાછા
આવ્યા, તો ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ક્યારે અને કેવી રીતે ગયા તેનો જ બલરામ વિચાર કરવા લાગ્યા.
અને આ જ શંકા ઈતર સર્વને ઉત્પન્ન થઈ અને તેથી તેઓએ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારકામાં છે, કે
નહિ એનો તપાસ કરવા માણસો મોકલવાનો વિચાર શરૂ થયો. અને તેની બળવણી થાય
તે પહેલાં શ્રીકૃષ્ણ બલરામને ઉપકાર કરાવવા માટે આગ્રહ કરવા ત્યાં આવી હાજર થયા.
શ્રીકૃષ્ણને સામે જ જોતાં સખળા દયાયા અને દરેકે દરેક આ નવીન શુચવણ ઉઠેલવામાં
ગુંથાયો. 'શ્રીકૃષ્ણ દૈવતકપર છે', એવી ખાતમી લાવનાર દ્વિતો જુદા છે એવો દરેક પોતાનો
મત આપ્યો, કારણ કે શ્રીકૃષ્ણ એક જ સમયે બે સ્થળે હોવા આ એ અશક્ય જ છે !

શ્રીકૃષ્ણને નિદાળી ભીષ્મદ્રોણનાં હૃદય ગ્રેમે ઉભરાવા લાગ્યાં. અદ્યકાળ પૂર્વે
શ્રીકૃષ્ણ વનમાં છે એવી દૃઢ લાવનાએ એમણે તેમનાપર નીચ કારસ્થાનીપણોનો આરોપ

મૂંઝે હતા, ગાળો દીધી હતી, તેમને તેમનાં પ્રત્યક્ષ દર્શનથી અંજન અંજનમું એવી આ વૃદ્ધ ગૃહસ્થોની ખાત્રી થઇ, અને બનાવ પણ તેવો જ બન્યો. શકુની અને તેની હામાં હા મેળવનારાથી ઉંચી નજરે શ્રીકૃષ્ણતરફ જોવાની દિશત ચાલી નહિ. તેઓ નીચું જોઇ રહ્યા હતા; તોપણ દુર્વર્તનમાં મગ્ન થઇ રહેલા હોવાથી તેમણે બલરામની પેઠે કૃષ્ણ પણ અમારો કેદી છે એવો ઉચ્ચાર કરવામાં પાછીપાની કરી નહિ. આ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણનું અપમાન થતું સઘળાને સહન કરવું પડ્યું.

નિરાહારી બલરામ, નવીન કેદી કૃષ્ણ વગેરે મંડળીસહ દુર્યોધન પોતાના સહચરો-સાથે દૈવતક તરફ રવાના થયા. અતિથયોક્તિથી કહીએ તો દોડવામાં વાધુને પણ પાછળ પાડે એવા અથ જોડેલા રથમાં બેસી તેઓ તીકળ્યા. જેમ તેમ સિમાડામુધી તે જંગલની સરહદપર તેમનો વાયુગતિ રથ આવી આવી પહોંચ્યો અને હવે આગળનો માર્ગ રથ જવાને દુષ્કર હોવાથી મોટાં મોટા પહાડી સસજ્જ રક્ષકોના જ દોબરતમાં દુર્યોધનની સ્વારીએ જંગલમાં પ્રવેશ કર્યો. સઘળાની મનોવૃત્તિ ભાવિ વિષયમાં પરાવાએલી હોવાથી કાંઈ કાંઈ પણ ઓલ્યું નહિ.

સુમારે એક બે યોજન ગયા નહિ હોય એવામાં તેમને સંગીતનો મધુર સ્વર દરથી અસ્પષ્ટ આવતો સંભળાયો. અને સામેના બોમિયાઓએ તે જ દિશામાં સિદ્ધમણાદિ મંડળી હોવાનું જણાવવાથી તેમને આનંદ થયો. માર્ગ કાપતાં કાપતાં સંગીતના મનોહર આલાપને જન્મ દેનારું રથજ પાસેને પાસે આવવા લાગ્યું. ગાયન કરનાર વ્યક્તિ દિવ્ય હોવી જોઈએ એવું સર્વની ધારણામાં આવ્યું. કારણ કે કદી પણ ન સાંભળેલા મનોહર સ્વરો લાંથી સંભળાતા હતા. દુર્યોધને સાર્વભૌમત્વના વૈભવવિશ્વાસમાં ન ભોગવેલું અનુભવ સુખ તે સમયે અનુભવ્યું. સઘળાની ભિન્ન મનોવૃત્તિનો લય દિવ્ય કંઠમાંથી નિકળતા સ્વરના માધુર્યમાં થયો. પ્રત્યેક જણનું પોતાપણું નષ્ટ થયું, અને દરેકે દરેક તે મધુર આલાપથી રંગાયો. તે વેદક ગાયને ચિત્તની ચંચલતાને સ્વર્ગીય સંગીતમાં જોડી અને મનોરમ સંગીતના ઉત્પાદકને જોવા માટે પ્રત્યેક હિત્સુક થયો.

આ સમયે ચંદ્રોદય થઇ તેની વિમલપ્રભા તે નિઃશ્વ વૃક્ષોપર પડી વનભૂમિપર પડતી હતી. સઘળું વાતાવરણ તે સ્વરમય થઇ ગયું હતું. તેમાં વળી પોતાની શિતગતાએ અધિક શીત કરનાર ચંદ્રમાને સંક્રિએ ધન્યવાદ આપ્યો. તે સમયનું તે દસ્ય એટલું તો મધુર હતું કે દુર્યોધનાદિ મંડળને જે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો હોત કે સઘળા જંગલનો વૈભવ અને આ આ સમયની વનની મધુરતા જો બેમાં તમારે શું જોઈએ, તો તેમણે પણ આ મધુરતાને જ સ્વિકારી હોત. જતાં જતાં તેમને વચ્ચે ખુલ્લી જગો દેખાઇ અને સાં મધુર સંગીતથી આકર્ષણ કરનાર સ્વર્ગીય વ્યક્તિઓ જણાઇ.

આસપાસ લેશ પણ જાડી ન હોવાથી તે રથએ પૂર્ણ ચંદ્રપ્રભા પ્રકાશતી હતી અને કેટલાક આનંદે નાચતા કુદતા હતા, તે દસ્ય જોઇ દુર્યોધન અને ઇતર મંડળી અંજન ગઇ. તેમાં કેટલાક પુરુષ અને કેટલીક સ્ત્રીઓ હતી. તેમનું સૌંદર્ય અનુપમ હતું. પરંતુ તે સર્વમાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિ પણ હતી ! પોતાની પાસે નજર કરતાં બંદીવાન શ્રીકૃષ્ણ હજુરમાં; સામેના વર્ગમાં જોતાં તે જ પીતાંબરધારી સ્વામ પ્રતિમા. આ બે મૂર્તિમાં એક રતિપુરમાં

પોતાના એકના એક પુત્રને આ નીચે—ઘટોત્કચે કેર ક્યો એવું સમજી પિતૃવાત્સલ્યના ખરા હિમ્મતે તેને શોકનો દુઃખો ભરાઈ આવ્યો.

બલરામજીના હૃદયને પણ સ્થિરતા નહોતી. તે બોલ્યા:—

“દુર્યોધન ! આ સઘળો શો ઘોઠાળો છે તેની તમારી માફક મને પણ કંઈ જ સમજાય પડતી નથી. સાપે જે દેખાય છે તે જે મારી જ પુત્રી હોય તો તેણે પોતાના સ્વૈર વર્તનને અમારા કુળને લગાડેલું ક્ષત્રક દૂર કરવા સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિ ત્યાગ શિવાય ઇતર ઉપાય હોય એમ હું ધારી શકતો નથી. અને તે મરણ પણ અન્ય ઉપાયે આણવા કરતાં તમારી જ તરવારે શિરચ્છેદ કરવો એ જ વાત મને પસંદ છે. રાજધિરાજ ! મારા પેટે આવી કુળકલંક પુત્રી પાકી એ મારું હૃદય તો ખરું જ, પણ આ સામે બનતો બનાવ જે આપણે જોઈ શકીએ તે મારી સ્વતંત્રતા છુટાતુસાર બન્યો નથી. મેં મારા અધિરાજને રસાવ્યા નથી, અને આ સઘળાનો બદલો કેવળ તમારા શસ્ત્રના મરણે મળી શકે તેમ છે. આ સઘળો અપરાધ મારી અજ્ઞતામાં બનવા પામ્યો છે. તોપણ મારી નિષ્ઠા તમારી પ્રત્યે છે. માટે તે ચાહનાનું પ્રાયઃશ્રિત તારા ચક્ષે મને બોગવવા દે.”

દુઃખના વેગે માથું નીચું ધાલી તે ધુંટણીએ પડ્યા. દુર્યોધન તેમના તરફ નિહાળી રહ્યો હતો.

“વિકારવશ થનારાં આ મનુષ્યોએ આ જગલમાં આવી આ મંડળભૂમિ ગ્રાસ કરી છે. આવા અમંડળ સ્થાનમાં રહેવાનો આપણો ધર્મ નથી, માટે ચાલો સખીજનો.”

આ અવાજ સાંભળી દુર્યોધન, બલરામ અને ઇતર મંડળ તે તરફ જોવા લાગ્યા. ત્યાં તો તે યુવતિયો હવામાં અદૃશ્ય થઈ ગઈ. આ નવા ચમત્કારથી તે વિચમ્ય થયા તે સદૃશ અવકાશ થયો નહિ હોય એવામાં તેમને એક કારમી ચીસ સંભળાઈ અને તે અવાજ લક્ષ્મણજીવો હોવાથી સઘળા તે તરફ આતુરતાથી જોવા લાગ્યા.

વત્સલાઅભિનયનાં લગ્નવિધિસમયે લક્ષ્મણને એક રાક્ષસે પકડી રાખ્યો હતો. તેના હાથમાંથી છટકવું અશક્ય હોવાથી અને જુમ પાડી તો જાનથી મારીસ, એવો ડર બતાવવામાં આવેલો હોવાથી તે ગુપચુપ ઉભો રહી સઘળું જોયા કરતો હતો; પણ વિવાહવિધિ સમાપ્ત થયો. તે દિવ્ય દેવતા અદૃશ્ય થઈ એટલે પછી લક્ષ્મણે પોતાના જીવની પણ રક્ષા ન કરતાં એક કારમી ચીસ પાડી. સઘળાએ તે તરફ જોયું તો લક્ષ્મણ હાંફેલા ફાંફેલા પોતા તરફ દોડતો આવે છે એમ જણાયું. દુર્યોધન આગળ વધ્યો અને તેણે ગમગમીલા પોતાના પુત્રને ધાનીએ માંખો. આ પ્રસંગે પણ વાત્સલ્ય પ્રેમનો હતો. પિતા પુત્રની એટલાં અરસપરસ આનંદશ્રુ આવી ગયાં.

“જે સમયે વધુવરનાં પ્રેમી હૃદય વિવાહનાં બંધને બંધાયો તે સમયે માત્રો પુત્ર અને પુત્ર પ્રાપ્ત થવાથી તેમનાં લક્ષમાં કંઈ પણ વિધન ઉપસ્થિત કરવાની મારી છુટી નથી, તે જોઈ દિર્ઘાયુ થાઓ.” એવાં આશીર્વાદો સહજે દુર્યોધનના મુખમાંથી નીકળી ગયાં.

“અરે ! પણ આ કોંગી ક્યો ફાંખ ?” આ પ્રશ્નને શરૂનાં પ્રશ્ન કયો.

“ પાપથી બરાબેલા પાપી હુદયને હું સર્વબ્યાપી છતાં ઢોંગી જણાઉં એમાં કાંઈ જ નવાઈ-જેવું નથી ”. આ પ્રમાણે શુભ ધ્વનિ સંભળાયો. આ ધ્વનિ ક્યાંથી આવ્યો તેનો કોઈથી પણ નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ. માથાપરથી પગનીચે, પાસે, દૂર, આડપરથી, ધુધપમાંથી, ભૂપૃષ્ઠમાંથી કે આ ધ્વનિ ક્યાંથી નિકળ્યો, એવો વિચાર કરતાં કરતાં શકુનીને પૃથ્વીપરનો પ્રત્યેક વૃણાકુર, વૃક્ષોની હાર પ્રત્યેક વૃક્ષ, વૃક્ષનાં પાંદડાં, પાંદડાંની શિરાઓ, આકાશનો પોકળ ભાગ, તે પોકળ ભાગમાં વિચરતાં અણુરેણુ, આકાશમાંનો ચંદ્ર, અસંખ્ય તારા, આ આ પ્રમાણે દૃશ્ય અને અદૃશ્ય એવા વિશ્વમાંના સર્વ પદાર્થોમાંથી ધ્વનિનો ઉદ્ભવ સંભવે છે એવો તેને ભાસ થયો. અને અંતે આપણે તો તે વાક્ય નથીને ઉચ્ચાર્યું, ત્યાંસુધી તેની કલ્પના ગઈ. પ્રથમ નાદ આકાશમાં વિરમ્યો. ત્યાં તો ખીજે ધ્વનિ સર્વત્ર ફેલાયો:—

જેનારને હું તેની અંતર્દૃષ્ટિ પ્રમાણે દેખાઉં છું. જે મને જેવો જુએ છે તેવો હું તેને જણાઉં છું. દર્પણમાં સ્વતઃત્વું જેવું રૂપ હોય છે તેવું જણાય છે. તેવું જ મારી બાબતમાં પણ છે. મનુષ્ય પોતાના સ્વભાવતું સારું નરસું જેવું હોય તેવું પ્રતિબિંબ પ્રતિસ્વરૂપમાં જુએ છે. હું સઘળે છું અને ક્યાંદિ નથી. પાસે જ છું, દૂર છું. દક્ષત જેની જેવી ભાવના હોય તેને હું તે સ્વરૂપમાં તેની મનઃસ્થિતિતું પ્રતિરૂપ દર્શાવું છું. આ વિવાદ ઈશ્વરે યોજ્યો છે. તેને સંમાન આપી તે વધુવરને મનઃપૂર્વક આશીર્વાદ દો. તેઓતું મંગલ ચિંતો. ઈશ્વરી ઇચ્છા વિરુદ્ધ જતા નહિ.

ઢોંગી માનેશ કૃષ્ણના મુખમાંથી આ વાક્યો સઘળાજે સાંભળ્યાં, પણ પ્રથમ પ્રમાણે જ તે નાદ સઘળે ફેલાયો.

આ જાણ છે, ઇદ્રજાલ છે અને તેની ઉત્પાદક આ સામેની શ્રીકૃષ્ણસરખી દેખાતી વ્યક્તિ છે, એની આવેલી કલ્પના શકુનીના મનમાંથી ગઈ નહિ. કોધાવેશમાં તેણે પોતાની તરવાર ખેંચી અને તે વ્યક્તિનો શિરચ્છેદ કરવામાટે તેના તરફ દોડી ગયો. સામેના શ્રીકૃષ્ણ તદ્દન સ્થિર હતા અને તેમને આનો જશ પણ ડર ન લાગ્યો. તેમનાપર શકુનીની તરવારનો ધા થયો, પણ શું ?

તે શ્રીકૃષ્ણની એકને ઢેકાણે હવે અનંત મૂર્તિ દેખાવા લાગી અને ગોડા શકુની ગભરાયો. જ્યાં ત્યાં કૃષ્ણ જ કૃષ્ણ. શકુની આ જોઈ ન શક્યો, તેણે આંખો બંધ કરી અને નીચે જોડી ગયો. દુર્યોધનના સઘળા મંડળને જગત્ શ્રીકૃષ્ણમય જણાવા લાગ્યું. બલરામ પણ શ્રીકૃષ્ણમય થઈ ગયા, પણ મોહમાં અંધ બનેલો દુર્યોધન, કર્ણ, શકુની, દુઃશાસન, આ મંડળ એકઠીને માત્ર પોતે આ શ્રીકૃષ્ણથી ભિન્ન હીજે એમ લાગ્યું. આવો આ ચમત્કાર ક્ષણમાં અદૃશ્ય થયો અને બંદીવાનતરીકે આણેલા શ્રીકૃષ્ણ મુદ્રસ્વરે બોલ્યા:—

“ ઈશ્વરી વાક્ય સત્ય સમજી વતસલાઅભિમન્યુનો સંબંધ કાયમ રાખી અને આ તનમાંથી સર્વ સત્વર પાછા વળો ” આ બોધ દુર્યોધનને યોગ્ય લાગ્યો. તેણે બલરામે અને શ્રીકૃષ્ણે તે નવવધુવરને આશીર્વાદ આપ્યો. હૃદયમદ્રેણુ તે યુગ્મને પ્રેમાશ્રુના અક્ષ-તોથી વધાવ્યું. સર્વ સ્વરથાને સિધાવ્યા, અને સઘળે આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો.

(અપૂર્ણ.)

કયા શિક્ષકોને શિક્ષણમાં નિષ્ફલતા મળે છે.



શિક્ષકો આ જગતમાં પ્રજાનું જેટલું હિત કરી શકે છે, તેટલું હિત ખીલું કોઇ જ કરી શકતું નથી. શિક્ષકો પ્રજાનું ઐહિક અર્થાત્ આ લોકનું હિત કરે છે, એમ નહિ પણ તે આધુનિક અર્થાત્ પારલોકિક હિત પણ કરી શકે છે. શિક્ષકો ઉપર પ્રજાના શિક્ષણનો અને તે દ્વારા પ્રજાના

ઉદયનો ધણો આધાર રહે છે. જ્યાં શિક્ષકો તેવી પ્રજા થાય છે. પ્રજાને ઉંચે લેઇ જનાર કે નીચે પાડનાર શિક્ષકો જ છે. શિક્ષકની મહત્તા આને યુરોપ તથા અમેરિકા જેવા દેશો પણ સ્વીકારે છે. શિક્ષકો પ્રજાનું જેટલું હિત કરી શકે છે તેનું માપ નિકળી શકે તેમ નથી જ.

તેથી શિક્ષકો જેટલા ઉત્કૃષ્ટ તેટલી પ્રજા સહજ સ્વભાવે જ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે. શિક્ષકોના શિક્ષણની જ અસર માત્ર પ્રજા ઉપર થાય છે એમ નહિ, પણ તેમના ચારિત્ર્યની અસર પણ તેના ઉપર થાય છે. શિક્ષકોના સહવાસવડે કરીને વિદ્યાર્થીઓ સહજ સ્વભાવે જ તેમના જેવા થાય છે. શિક્ષણ આપવામાં શિક્ષકો ગમે તેટલા કુશળ હોય, તથા તે ગમે તેટલા વિદ્વાન હોય તોપણ જો લાભ વિદ્યાર્થીઓને તેમના ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્યથી થાય છે, તેથી લાભ એકલા શિક્ષણથી નથી જ થતો. આ વાર્તા જેટલી ઉત્તમ પ્રકારે આપણી પૂર્વની આર્યની પ્રજાને જાત હતી, તેટલી ખીલ કોઇ પણ પ્રજાને હતી નહિ અને છે પણ નહિ.

પ્રાચીન સમયની આર્યાવર્તની સ્થિતિ તપાસશે તો જણાશે, કે તે સમયે સેંકડો અને હજારો સ્ત્રીપુરુષો કોઇ અદ્ભુત ચારિત્ર્યસંપન્ન, અદ્ભુત શરીર, મન તથા આત્માના બળથી સુક્ત, તથા અદ્ભુત ધર્મનીતિ આદિને ધારણ કરનાર પાકતાં હતાં. આનું કારણ ખીલું કંઈ જ નથી, પણ તે સમયના ગુરુઓ જ તેમ યવામાં કારણભૂત હતા. તે સમયના ગુરુઓ, કે જેમના હાથમાં જ સર્વ પ્રજાને શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય સોંપવામાં આવતું હતું, તે જ એટલા બધા ઉત્કૃષ્ટ હતા, કે તેમના સહવાસમાં રહેનાર અને તેમની પાસે અધ્યયન કરનાર વિદ્યાર્થીઓ ઉત્કૃષ્ટ જ થતા હતા.

જૂદા જૂદા શિષ્યકારને એક જ જાતના પથ્થર આપો, છતાં તે તેમાંથી પોતાની કુશલતાપ્રમાણે ઉત્તમ મધ્યમ મૂર્તિઓ ધડી કાઢશે. પથ્થર એક જ જાતના છતાં તેમાંથી ઉત્તમ મધ્યમ મૂર્તિઓ તૈયાર થવામાં શિષ્યકારની કુશળતા જ કારણભૂત છે. તે જ પ્રમાણે રંગ વગેરે સાહિત્ય એક જ જાતનાં ચિતારાને આપો, પણ તેમાંથી સર્વ જૂદા જૂદા છબીઓ જ ચિતરશે. સાહિત્ય એક જ પ્રકારનું છતાં આ પ્રમાણે કૃતિમાં બેઠ પડવાનું કારણ તેમની કુશળતા જ છે.

તે જ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓ કદાચ સાધારણ બુદ્ધિના હોય છે. પણ તે જો ઉત્તમ

શિક્ષકના હાથતળે મૂકાય છે તો તે દીપી નીકળે છે અને જે વિદ્યાર્થી ઉત્તમ હોય છે તો તો તે ઉત્તમ પ્રકારે જ પ્રકાશે છે. એથી ઉલટું જે વિદ્યાર્થી બુદ્ધિમાન હોય છે, પણ તે જે સાધારણ શિક્ષકના હાથતળે રહે છે તો તે વિશેષ પ્રકાશતા નથી. કારણ કે વિદ્યાર્થીની મતિનો વિકાસ થવાનો ઘણો આધાર શિક્ષકો ઉપર રહે છે. શિક્ષક જે કાર્ય કરે છે તે અન્ય કોઈથી થઈ શકે તેમ હોતું નથી. શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓની અંતઃકરણભૂમિમાં યથેચ્છ સંસ્કારખીજો રોપીને તેને યથેચ્છ વૃક્ષના રૂપમાં પરિણામ પમાડી શકે છે.

માળીની જેવી કુશળતા, તેવું વૃક્ષ થાય છે. ખીજ સામાન્ય માળીઓ રણમાંથી ફળીયા કાઢી શકતા નથી, જ્યારે હયુથર બુર્ખે-કનેવા પ્રસિદ્ધ અને બુદ્ધિમાન મનુષ્યો તેમાંથી ફળીયા કાઢી નાખી શકે છે, ઝાડના કાંટા દૂર કરી શકે છે તથા આવા વિવિધ શિક્ષકો ફેરફારો કરી શકે છે; તે જ પ્રમાણે શિક્ષકો પણ અસાધારણ કાર્ય કરી શકે છે. તેમના હાથમાં મધ્યમ, કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીઓ આવે છે છતાં પણ પોતાની બુદ્ધિના બળે તેમને તે અત્યંત કુશળ કરી શકે છે. કારણ, કે તે કોની કંઈ અપૂર્ણતા કેવી રીતે ટાળીને તે તે જાણી શકે છે.

જે વસ્તુઓને આપણે ક્યારે જાણીને નકામી ગણીને ફેંકી દઈએ છીએ તેવી મુશ્કેલી વસ્તુઓમાંથી પણ જર્મનીના તથા યુરોપ અમેરિકાના વિજ્ઞાનવિદો અનેક ઉપયોગી વસ્તુઓ બનાવે છે; તે જ પ્રમાણે જે વિદ્યાર્થીઓ આ જગતમાં નકામાજેવા જણાય છે, તેમને પણ જગતમાં ઉપયોગમાં આવે તેવા કુશળ શિક્ષકો કરી શકે છે. લોર્ડ ક્લેમ્પ્ફના સંબંધમાં કહેવાય છે, કે તે બહુ જ તોફાની હતો, અને વર્ગમાં ઉપરના નંબરે રહી શકતો ન હતો, અને અભ્યાસમાં કંઈ જ ધ્યાન આપી શકતો ન હતો. તેને તેનાં માતાપિતાએ તેનાથી કંટાળીને વહાણ ઉપર ચઢાવી દીધો, તે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તે હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવામાં નિમિત્તભૂત થયો.

આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઉત્તમ, મધ્યમ, કે કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીનું આ જગતમાં એક ક્ષેત્ર હોય છે, જેમાં મૂકતાં તે અસાધારણ રીતે દીપી નીકળે છે. અને જે તે તે ક્ષેત્રમાં તેમને મૂકવામાં આવતા નથી, તો તે જગતમાં કંઈ પણ વિશેષ કર્યા વિના માત્ર ખામીને જ મૃત્યુ પામે છે. આ ક્ષેત્રમાં કનિષ્ઠ વિદ્યાર્થીઓ પણ ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓ જેટલા જ દીપી નીકળે છે. પણ તે કયા ક્ષેત્રને ચોક્કસ છે, તે જ શોધી કાઢવાની જરૂર છે. અને આ કાર્ય તે શિક્ષકનું છે. અને જે શિક્ષક આ કાર્ય કરે છે તે શિક્ષણના કાર્યમાં સર્વોત્તમ કાર્ય કરે છે.

શિવાજી મહારાજને શ્રી રામદાસ સ્વામીજેવા સમર્થ ગુરુ ન મળ્યા હોત અને અન્ય કોઈ મળ્યા હોત તો જે કાર્ય તે તેમના ઉપદેશથી કરી શક્યા હતા તે કરી શકત કે ? નહિ જ; રણસંગ્રામમાં પોતાનો રથ સ્વપાયા પછી અભ્યુત્થાને જે વિપાદ પ્રકટયો હતો, તથા તેને લીધે તેમના હાથમાંથી ધનુષ્ય પડી ગયું હતું અને તેમના અગિયંબમાં જે વિકળતા પ્રાપ્ત થઈ હતી તે કોણ નથી જાણતું ? પરંતુ તે સમયે તેમને બોધ આપનાર શ્રીકૃષ્ણભગવાન હતા, અને તેમણે તેમને કહેવાયોગ્ય ઉત્સાહવચનો કહ્યાં જેથી તેમનો વિપાદ, સૂક્ષ્મનો ઉદય થતો દિવસેજો જેમ ઉડી જાય તેમ જતો રહ્યો હતો અને અપૂર્વ

શીય તેમનામાં પ્રકટયું હતું, જેથી તેમણે કૌરવજેવા સમળ પક્ષને પણ હરાવ્યો હતો, અને અચળ કીર્તિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

આ પ્રમાણે શિક્ષકો અસાધારણ કાર્ય કરી શકતા હોવાથી જ આપણા આર્યવર્તમાં પૂર્વે શિક્ષકોને પૂજ્ય ગણવામાં આવતા હતા, અને શિક્ષણનું કામ ધર્મગુરુઓને અથવા ઋષિમુનિઓને જ સોંપવામાં આવતું હતું. અને તેથી તે સમયની પ્રજા વિનયવિવેક-સંપન્ન થતી હતી, ગુરુ અથવા આચાર્ય તરફ પૂજ્યભાવને ધરતી હતી, અને ગુરુકૃપાવડે તે એકલા શિક્ષણમાં જ આગળ વધતી હતી એટલું જ નહિ, પણ તેનામાં શરીર, મન અને આત્માનાં અસાધારણ બળ નમત્ થતાં હતાં.

આજે કોઈ કોઈ દેશોએ ગુરુકુલ કાઢવામાં આવે છે, તે પ્રજા તરફથી નીચળતાં હોવાથી કેટલાક અંશમાં અવિક સાબ કરનાર છે. પણ તે જ વાસ્તવ ગુરુકુળ છે, કે જેમાં વિદ્યાર્થીઓના ધ્યેયરૂપ કોઈ ઉત્તમ ચારિત્ર્યસંપન્ન ગુરુ હોવા ધટે છે, કે જેને જોઈને વિદ્યાર્થીઓ પોતાના ચારિત્ર્યને રચે છે. વિદ્યાર્થીઓને માત્ર લખતાં વાચતાં, કે જૂઠા જૂઠા દેશના ઇતિહાસ ભૂગોળ વગેરે જ શિખવવાનું નથી, પણ જે મુખ્ય ફેરફાર કરવાનો છે, તે તેમના ચારિત્ર્ય ઉપરનો છે. અને જ્યાંસુધી પરિપક્વ અને ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર્યવાળા શિક્ષકો શિક્ષણનું કાર્ય હાથમાં નહિ લે અથવા તો તેવા શિક્ષકો કોઈપણ દેશમાં નહિ પાડે, ત્યાં સુધી શિક્ષણનો જે પ્રધાન અર્થ છે તે ઘણા અંશમાં અપૂર્ણ જ રહેનાર છે.

વર્તમાન કેળવણીમાં શી શી અપૂર્ણતા છે, તથા તે કેવી રીતે ટળી શકે તેમ છે, એ વગેરે સંબંધમાં અમારે જણાવવાજેવું ઘણું છે, પરંતુ તે આગળઉપર કેળવણી સંબંધના કોઈ સ્વતંત્ર લેખમાં અમે વિસ્તારથી જણાવીશું. તત્કાલ તો માત્ર માર્ચ મહિનાના એન્કુકેશનલ રિયુમાં “Teachers who Fail—ક્યા શિક્ષકો નિષ્ફળ થાય છે.” એ નામનો એક વિષય અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો, જેનાઉપરથી આ લેખ નીચે પ્રમાણે લખવામાં આવે છે, કારણ, કે શિક્ષકોને તે ઘણો ઉપયોગી છે. આ વિષયને લખનાર બી. કે. મુખેરજી છે; તેમણે હુંકામાં જ ક્યા શિક્ષકો નિષ્ફળ થાય છે તે જણાવ્યું છે, જેથી અમે વાચકોના સ્પષ્ટીકરણઅર્થે તેને સ્પષ્ટ કરવામાટે જે વિચારો દાખવ કરવા ધટે તેને વચમાં વચમાં દાખવ કરેલા છે.

“ઉત્ત લેખક જે શિક્ષકો શિક્ષણના કાર્યમાં નિષ્ફળ થાય છે તેમનાં આ પ્રમાણે નામ પાડે છે. ૧ Lukewarm Teacher, ૨ Nearsighted Teacher ૩ Lame Teacher ૪ Onesided Teacher ૫ Unsympathetic Teacher, ૬ Express Teacher અને ૭ Steambrake Teacher.

૧ Lukewarm Teacher—અર્થાત્ મંદોત્સાહી શિક્ષક. શિક્ષણના કાર્યમાં નિષ્ફળતા જ મેળવે છે, અર્થાત્ તે શિક્ષણને માટે યોગ્ય નથી. આવા શિક્ષકમાં વિનયને અર્થનાર જે ઉત્સાહ છે તેની પ્રથમ જ ખામી હોય છે. આવા શિક્ષકોમાં પોતાના કર્તવ્ય-પ્રતિ જે ભક્તિ વા પ્રેમ હોવો જોઈએ તે હોતો નથી. શિક્ષકનું કાર્ય વિદ્યાર્થીઓમાં વિદ્યાબ્યાસપ્રતિ અપૂર્વ ઉત્સાહ તથા પ્રેમને નમત્ કરવાનું છે. પરંતુ આ પ્રથમ પ્રકારના શિક્ષકોમાં કોઈ પણ જાતનો ઉત્સાહ ન હોવાથી તેમના વિદ્યાર્થીઓ પણ તેવા જ રહે છે.

આવા શિક્ષકો કદાચ ઉત્તમ વ્યવસ્થાથી કામ કરતા હોય છે તોપણ તે યંત્રવત્ જ કામ કરે છે, અને જે વિશેષ અર્થ સરવો જોઈએ તે સરવો નથી. આવા શિક્ષકો અને તેમના વિદ્યાર્થીઓ જીવંત છતાં નિર્જીવજવા હોય છે, અને ઘાંચીના બળદની પેઠે તે ધૂસરું ખેંચવાનું જ સમજે છે. ઉત્સાહ એ વિજયનું પ્રથમ પગથીયું છે, અને તેથી વિવિધ યુક્તિઓએ વિદ્યાર્થીઓમાં તેને જાગૃત કરવો, એ શિક્ષકનો પ્રધાન ધર્મ છે; પણ તે કાર્ય આ પ્રથમ પ્રકારના શિક્ષકથી થઈ શકે તેમ હોતું નથી. આવા શિક્ષકના હાથતળે શીખેલા વિદ્યાર્થીઓ પણ મંદોત્સાહી જ જીવનપર્યંત રહે છે, અને વ્યવહારમાં પણ તે કંઈ જ વિશેષ કરી શકતા નથી. તેમનાં જીવન સાધારણ રીતે ખાદ્યપીને પૂરા થાય છે, અને તેમાં અપૂર્વ આનંદનું લાન જ થતું નથી, કે તે જગતમાં કંઈ જ વિશેષ કે કંઈ જ મહત્વનું કાર્ય કરી શકતા નથી. તમે શિક્ષક હો તો આ વાર્તા ખાસ લક્ષમાં લેશો, અને તમારા તથા વિદ્યાર્થીઓના જીવનને નિરંતર ઉત્સાહથી ઝોતઝોત રાખજો. કોઈપણ કાર્ય કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી તેને કરવાને તૈયાર થવું, એ તે કાર્યને જેમ સિદ્ધ કરાવનાર છે તેમ જીવનને પ્રસન્નતા, આરોગ્ય, વગેરેથી સુખમય કરનાર છે.

૨. બીજા Nearsighted—અર્થાત્ અદૂરદષ્ટિ શિક્ષકો નથી તો આગળ દષ્ટિ કરતાં; કે નથી તો પાછળ દષ્ટિ કરતા. તે માત્ર સીધેસીધું પાઠ યોખાવી જવામાં જ પોતાના કર્તવ્યનો અવધિ સમજે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો પાઠ તૈયાર કરી લાગ્યા એટલે તેમનું કર્તવ્યમાત્ર સમાપ્ત થયું એમ તે સમજે છે. વિદ્યાર્થીઓને જીવનમાં ખીજી કંઈ કંઈ બાબતની જરૂર છે તે આ શિક્ષકો જાણતા જ નથી, અને તે સંબંધમાં એક અક્ષર પણ તે તેમને જણાવતા નથી; છતાં આશ્ચર્ય એ છે કે તે પોતાને ઘણા કુશળ માને છે. વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત અર્થાત્ પરીક્ષાઓમાં પસાર થવા ઉપરાંત તેમણે જગતમાં કંઈ કરવાનું છે કે કેમ તે જાણતા જ નથી. જેથી આવા શિક્ષકોના હાથતળે જણેલા વિદ્યાર્થીઓ લાંબા પણ ગણ્યા નહિ, તેવા થાય છે, અને પરીક્ષામાં સારી રીતે પસાર થવા છતાં તે વ્યવહારમાં બોડકનેવાં જ રહે છે. આવા મનુષ્યો પછીથી નથી તો પોતાનું કોઈ વિશેષ હિત કરી શકતા, કે નથી તો પોતાના માનવજાતિઓનું કોઈ વિશેષ હિત કરી શકતા. વ્યવહારમાં આવા આજે અનેક મનુષ્યો જોવામાં આવે છે, તેનું કારણ તેમને મળેલું એકદેશીય શિક્ષણ જ કારણ છે. એથી ઉલટું બીજા શિક્ષકો, કે જે ચારે બાજુ દષ્ટિ કરે છે, તથા જે સમયમાં આ વિદ્યાર્થીઓને રહેવાનું છે તે સમયનો વિચાર કરીને તેમને ખીજી કંઈ કંઈ બાબતોનું જ્ઞાન કરાવે છે, તેવા શિક્ષકોના વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં બહુ સારા દીપ્તી નીકળતા જણાતા નથી, છતાં પણ તેમના વ્યાવહારિક જીવનમાં તે ઘણાં ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે. શાળામાં શિક્ષણ લીધું એટલે થઈ રહ્યું, એટલું જ કંઈ વિદ્યાર્થીનું કર્તવ્ય નથી. પરંતુ ખરું શિક્ષણ તો તેમને ત્યાર પછી જ જગતમાં લેવાનું હોય છે. પરંતુ ખીજી કોઈપણ દિશાપ્રતિ આવા શિક્ષકો તેમને દષ્ટિ દરાવતા નથી, તેથી વ્યવહારમાં પણ તે એક જ કામ કરે છે, તેમને નોકરી હોય છે તો માત્ર નોકરી કરીને જ તે સંતોષ માને છે, પણ ખીજું કંઈ જ કરતા નથી. આવા મનુષ્યો આજે ઘણા જોવામાં આવે છે. તે ખીજું કંઈ જ પછી જાણતા નથી. નથી તો તે કંઈ વાંચતા, કે નથી તો જાણતા, કે પોતાની આસપાસના જગતમાં હું આલે છે. જેથી તે જગતમાં ખાદ્યપીને પોતાનો નિર્વાહ કરવાઉપરાંત એક મનુષ્યતરીકે

ને કરવું જોઈએ તે કંઈ જ કરતા નથી. પણ આ દોષ તેમનો નથી, પણ તેમના શિક્ષકનો જ છે. જેથી શિક્ષકોનું માત્ર વિદ્યાર્થીઓને પરીક્ષાઓમાંથી પસાર કરવા એટલું જ કર્તવ્ય નથી, પણ તેમને બીજું ઘણું શિક્ષણ આપવાની જરૂર છે, તથા બીજી ઘણી જવાબદારી તેમને શિરે રહે છે.

૩ ત્રીજા Lame Teacher—અર્થાત્ દુર્બલગતિ, કે વિકલગતિ શિક્ષક છે, કે જે વિદ્યાર્થીઓના સંબંધમાં લેશ પણ આવતા નથી, અને માત્ર શાળામાં આવીને જે કંઈ શીખવવાનું હોય તે જ માત્ર શીખવી જાય છે. વિદ્યાર્થીઓ ઘરઆગળ કેવું જીવન ગાળે છે, તથા સમાજમાં તેમનાં શું શું કર્તવ્ય છે, તે પ્રતિ આ શિક્ષક કંઈ જ જોતા નથી. શિક્ષકનો ધર્મ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ઘેર જઈને તેના જીવનસંબંધમાં અવકાશ તપાસ કરવાની છે, કે તે કેવું જીવન ગાળે છે તથા તેનું ચારિત્ર્ય કેવું છે. પણ આ શિક્ષકો આમાંનું કંઈ જ કરતા નથી, અને વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી જીવનસંબંધમાં તદ્દન અજાન રહે છે; જેથી કરીને પરિણામ એવો આવે છે, કે આવા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ પરીક્ષાઓમાં પસાર થાય છે પણ તેમનું જીવન ઉંચા પ્રકારનું હોતું નથી. તે ગમે તે ખાય છે, ગમે તે પીએ છે, અને ગમે તેમ વર્તે છે છતાં તે સંબંધમાં શિક્ષક તરફથી તેમને કંઈ જ શિક્ષણ મળતું નથી. જેથી શાળામાંથી ગયા પછી મોટી ઉમરે તેમનું જીવન તે આદર્શ જીવનતરીકે ગણતા નથી, પણ એકે પણ જેવું જ જીવન ગાળે છે.

આ કેસોએ અમારે એ જણાવવાની જરૂર પડે છે, કે કેસેજ અને હાઈસ્કૂલોની મોટી મોટી બોર્ડિંગમાં પણ આ જ પ્રભાવે વિદ્યાર્થીઓ મનસ્વીપણે વર્તે છે. તેમને કહે છે તો તે નાણાવગર ખાય છે, શવે છે તો હાંફ, મુસલમાન તથા પારસી એકલા બેસીને જ જમે છે, કહે છે તો માંસાહાર કરે છે, અને કહે છે તો તે બીડી પીએ છે, કે કહે છે તો તે દારૂ પીએ છે. જીવનનો ઉચ્ચ આશય તેમનામાં જોવામાં આવતો નથી, અને તે સંબંધમાં તેમને કંઈ જણાવવામાં પણ આવતું નથી. જેથી બોર્ડિંગમાંથી નીકળ્યા પછી તેમનાં જીવન દંડધણિનાં જ જોવામાં આવે છે. શું શિક્ષકોની એ ફરજ નથી, કે વિદ્યાર્થીઓ ખાનગી જીવન કેવી રીતે ગાળે છે તે જોવું? પણ આ વાર્તાપ્રતિ તદ્દન અવલક્ષ્ય કરવામાં આવે છે. જેથી માળાપ જાય છે, કે મારો છોકરો બોર્ડિંગમાં રહેશે તો કેવો એ બહુગણીને દુશિયાર થઈ જશે, પણ તેનામાં બીજાં આવાં હજાર અપલક્ષણ પ્રવેશે છે, તેની તેમને લેશ પણ ખબર હોતી નથી. જેથી માળાપે બોર્ડિંગમાં પોતાનાં છોકરાંને મુક્તા પહેલાં જાતે તપાસ કરવી ધટે છે, કે ત્યાં છોકરાઓ ખાનગી જીવન કેવી રીતે ગાળે છે, અને પછીથી જ તેમને યોગ્ય જણાય તો ત્યાં રાખવા ધટે છે.

કહેવાનું તાત્પર્ય, કે શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓના ખાનગી જીવનપ્રતિ પણ દૃષ્ટિ રાખવાની છે, અને તેને જેમ બને તેમ ઉચ્ચ કરવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. પરંતુ માત્ર પગારની જ આશાએ કામ કરનાર શિક્ષકો આટલી કાળજી કરતા નથી અને તેથી જે ઉચ્ચ આશય આપણે ધારીએ છીએ તે સિદ્ધ થવાનો એહો સંભવ છે. આ આશય ત્યારે જ સિદ્ધ થશે, કે ત્યારે પ્રવ્રણ શિક્ષણનું કાર્ય પોતાના હાથમાં લેશે.

૪ ચોથા One-sided Teacher—અર્થાત્ અસમદર્શી અથવા એકદેશી શિક્ષક પણ વિદ્યાર્થીઓનું કંઈ વિશેષ દિત નથી જ કરી શકતા. તે ઘેરથી જે વિષય તેમને શીખવ-

વાતો હોય છે તે, એક પશુની પેઠે પોતાની સ્મૃતિઉપર લાદીને આવે છે, અને વિદ્યાર્થીઓના આગળ તેને નાખી દે છે, અને તેમાં જણે પોતે કર્તવ્યસર્વસ્વ કરતા હોય તેમ માને છે. આ શિક્ષકો પણ પોતાને જે શીખવવાનું હોય છે તે ઉપરાંત ખીચી કંઈ જ નોતો નથી. નથી તો તે તેમનાં માથાપને મળીને પૂછતા, કે તમારા હોકસમાં શું ખામી છે, કે નથી તો તે સ્વતઃ તેને જણાવતો કંઈ પરિશ્રમ લેતા. વિદ્યાર્થીઓના આગળ તે પોતાની વસ્તુવશમિતી પોતાને જે કહેવાનું છે તે કહી જાય છે, જે ખીજે કાનેથી વિદ્યાર્થીઓ તરત વિદાય કરી દે છે. અથવા તો તે એવી જાણતો તેમને જણાવ્યા કરે છે, કે જે તેમના જીવનમાં કંઈ જ કામ આવતી નથી. વિદ્યાર્થીઓ જે વાતો તેમને જણાવવામાં આવે છે તે તે સમજ્યા છે, કે કેમ તેનો લેશ પણ વિચાર કરવામાં આવતો નથી, પણ માત્ર તેમના આગળ અમુક જણાવવાનેવું જણાવી જવું, એટલું જ તે સમજે છે. પ્રશ્ન અને પરિપ્રશ્ન કરીને તે વાતોને દૃઢ કરાવવાનું તો તેમને જ્ઞાન જ હોતું નથી. કળવણી અથવા શિક્ષણનો અર્થ એ નથી, કે વિદ્યાર્થીઓના મગજમાં અનેક વાતો ભરી, પણ તેનો ખરો અર્થ એ છે કે તેમના યુક્તિપૂર્વક આત્મસ્ફુરણને જાગ્રત કરવું. ખાકી જે શિક્ષણ આપે તેમને શાળામાં આપવામાં આવે છે તેને તે પોતાની મેજે પણ પછીથી મેજવી શકે તેમ હોય છે. તેમને જે કંઈ શીખવવાનું છે તે આથી વિરોધ છે. પણ આ વાર્તાપ્રતિ શિક્ષકોનો અલક્ષ જ નોવામાં આવે છે. આવા શિક્ષકોના વિદ્યાર્થીઓ પણ જગતમાં સામાન્ય જીવન માળીને મરણને શરણુ ધર્મ રહે છે અને પોતાની, કે પરની ઉન્નતિને સાધી શકતા નથી.

૫ પાંચમા Unsympathetic Teacher એટલે અસિદ્ધ અર્થાત્ સનેહરૂપિની રહિત શિક્ષકો પણ શિક્ષણને માટે અયોગ્ય છે. આવા શિક્ષકો બૂઝી જાય છે, કે પોતે પણ એક વખતે વિદ્યાર્થીની અવસ્થામાં હતા. જેથી તે જેવી રીતે વિદ્યાર્થીને આગળ વધવાનો ક્રમ છે. અર્થાત્ તેમના વિકાસનો જે ક્રમ છે તે પ્રતિ અલક્ષ કરે છે, અને વિદ્યા-

તેથી શિક્ષકોપ્રતિ જે પૂજ્યભાવ વિદ્યાર્થીઓને હોવો જોઈએ તે જોવામાં આવતો નથી. શિક્ષણના અમુક કલાદર્પણતનો જ સંબંધ શિક્ષકો આને વિદ્યાર્થીઓસાથે રાખે છે, અને શાળામાંથી નીકળતાં શિક્ષક વિદ્યાર્થીને અને વિદ્યાર્થી શિક્ષકને બૂલી જાય છે. આ વર્તમાન સમયની કેળવણીની એક સાધારણ ખામી નથી. વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષકો વિષે માનસુધિ હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ પૂજ્યભાવ (reverence) હોવો જોઈએ, કે જેથી શિક્ષકો જે કહે તેને વિદ્યાર્થીઓ પ્રીતિથી ગ્રહણ ધારણ કરે અને કોઈ પણ રીતે તેને આચારમાં ઉતારે.

૬ છૂટા Express Teacher અર્થાત્ પ્રજવિન એટલે અત્યંત શિઘ્રગતિવાળા શિક્ષકો છે. આવા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓને જેમ અને તેમ ઉતાવળથી પાઠ શીખવી જવામાં, કે ગોખાવી જવામાં જ મહત્તા સમજે છે. તે ઘેરથી ઉતાવળા 'ઉતાવળા' આવે છે, અને જૂંગ-જાની પેટે ઉતાવળે કહેવાનું કહી જાય છે, કે શીખવવાનું શીખવી જાય છે; મહિના, કે ૭ મહિનામાં જેટલો અભ્યાસ વિદ્યાર્થીએ કરવાનો હોય છે તેટલો એ કે ચાર પાંચ મહિનામાં પૂરો કરાવવાનું જ તે સમજે છે, પણ જોતા નથી કે તે કાર્યસાધક કેટલા અંશમાં થાય છે. આવા શિક્ષકના વિદ્યાર્થીઓ વ્યવહારમાં પણ તે જ પ્રમાણે ઉતાવળથી કામ કરનાર થાય છે, અને બહુ જ ઝોઝો વિચાર કરનાર થાય છે. આવા શિક્ષકો વિચાર કરવાની ટેવ જરાપણ પાડી શક્તા નથી, જેથી વિદ્યાર્થીઓ સૂક્ષ્મ સુદ્ધિવાળા થતા નથી. શાંતિથી ધીમે ધીમે જે શીખવવાનું હોય તે શીખવવું, એ તો આ શિક્ષકો સમજતા જ નથી, અને Express-એક્સપ્રેસ ગાડી જેમ દોડી જાય તેમ શિક્ષણના ક્રમમાં તે દોડી જ જાય છે. આવા શિક્ષકો શિક્ષણને માટે યોગ્ય નથી જ.

૭ Steambrake Teacher અર્થાત્ યાનાવરોધજેવા શિક્ષકો પણ નકારા જ છે. કોઈ પણ યંત્રને એકદમ અટકાવવું હોય છે તેને માટે તેને brake એક રાખવામાં આવે છે જેનાવડે તે તરત જ અટકાવી શકાય છે, જેથી તે યંત્ર આગળ ગતિ કરી શકતું નથી. એકજેવા શિક્ષકો પણ વિદ્યાર્થીઓની પ્રગતિમાં બહુ જ વિઘ્નરૂપ થઈ રહે છે. કારણ, કે તે તદ્દન જૂના વિચારના હોય છે, અને કોઈ પણ પ્રકારના દેશકાલને અનુસાર ફેરફારને સદન કરી શક્તા નથી. જેથી તે પોતે જુની ધરડામાં અટવાય છે, અને વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમાં જ અટવાયા કરે, એવું શિક્ષણ તેમને આપે છે. કોઈ પણ જાતના નવીન ક્રમને તે ગ્રહણ કરી શક્તા નથી અને તેના ઉપયોગ કરી શક્તા નથી. જેથી જે માર્ગે તેમણે શિક્ષણ લીધું હોય છે તે જ માર્ગે તે વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપે છે. અતે સમયની સાથે પ્રગતિ કરી શક્તા નથી, પણ જુનું એટલું સાદું, તેને જ વળગી રહેનાર હોય છે, પછી તેમાં ગમે તેટલો ફેરફાર કરવાની જરૂર હોય. આવા શિક્ષકો વિદ્યાર્થીઓનું કંઈ જ વિશેષ ફિત કરી શક્તા નથી, અને તેથી તે શિક્ષણને માટે અયોગ્ય જ છે.

શિક્ષકતરીકે જેમને કામ કરવાનું પ્રાપ્ત થયું હોય તે કૃપા કરી આ વિષય વાંચીને તે સંબંધમાં સ્વતઃ અધિક વિચાર કરી જોશે અને પોતાનામાં આ પ્રકારની અપૂર્ણતા હોય તો તેને દૂર કરીને વિદ્યાર્થીઓનું અને તેટલું અધિક ફિત કરવામાં સાદાપ્યજ્જ્ઞ થશે, એવી આ લેખકની સુગ શિક્ષકોપ્રતિ વિનંતિ છે.

મંથાવલોકન.

ફોટોગ્રાફીનો કેર્સ—એલ, એમ, ધાર અને કંપની, ફ્રાન્સમાંના સ્ટ્રીટ, કાન-પુર, એમના તરફથી ફોટોગ્રાફીનો ‘અંગ્રેજી કેર્સ’ અમને અભિપ્રાયમાટે મળ્યો છે. આ કેર્સ અમે ધ્યાનપૂર્વક વાંચી ગયા છીએ, અને અમને તે ધણું ઉપયોગી લાગ્યો છે. આ કેર્સઉપરથી કોઈ પણ સાધારણ લુહિવાળો મનુષ્ય ફોટોગ્રાફીનું કામ શીખી શકે છે. ફોટોગ્રાફીની કળા સંબંધમાં તેમાં સ્પષ્ટ રીતે જણાવવા યોગ્ય જણાવ્યું છે. આ કેર્સની કિંમત માત્ર રૂ. ૧૦-૦-૦ છે. અર્ધાઆનાની દીકરી મોક્ષનારને ‘પ્રોસ્પેક્ટસ’ મારત મોકલે છે. આજે આ ધંધા સારી રીતે ચાલી શકે તેમ છે, જેથી નોકરી જોળવા કરતાં આવા સ્વતંત્ર ઉદ્યોગમાં જોડાવું, એ હાલના વિદ્યાર્થીઓ માટે હિતકર જ છે. ઉક્ત કેર્સ અંગ્રેજી, હાંદી, તથા ઉર્દૂ એમ ત્રણ ભાષામાં મળી શકે છે.

નવયુગ—આ એક મરાઠી ભાષામાં નીકળતું માસિક પત્ર છે, જે અમને તેના પ્રકાશક ડી. કાશીનાથ અને કંપની, ૨૦-૨૪ કરટમહાઉસરોડ, કોટ, મુંબઈ એમના તરફથી મળે છે. આ માસિક પત્ર દર રોયલ આઠ પેજ અર્થાત્ પ્રાતઃકાલના જેવડું જ છે, પણ તે કોઈ માસે ૮ કર્માનું તો કોઈ માસે ૬૪ અગીઆર કર્માનું કાઠવામાં આવે છે. કામગીરી ચીકણી અને હંચા વાપરવામાં આવે છે, ટાઇટલપેજ અર્થાત્ મુખપૃષ્ઠ દર મહિને નવીન અને મુંદર રંગોમાં છાપવામાં આવે છે, દરેક મહિને દશવીશ ઉપયોગી ચિત્રો આર્ટ-પેપરઉપર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. છપાઈ સ્વચ્છ અને વાંચતાં પ્રસન્નતા ધામ તેવી છે. જૂદા જૂદા વિદ્વાનો પાસેથી જૂદી જૂદી શાખાના ઉપયોગી વિષયો હંમેશાં ચર્ચવામાં આવે છે; લવાનજમ પોષ્ટેજ સાથે ચાર રૂપિયા છે. જેમને મરાઠી આવડતું હોય તેમણે આ માસિક ખાસ જોવા જેવું છે; ગુજરાતીમાં આવું એક પણ માસિક નથી, અને મરાઠીમાં આવાં માસિકમતોરંજન, ચિત્રમયજમત, વગેરે એકથી અધિક માસિકો નીકળે છે, અને તેની પાંચદશ હજાર, કે તેથી પણ વધારે પ્રતો ખપે છે, એ ગુજરાતી સાહિત્યની કેટલી અપૂર્ણતા છે, તથા ગુજરાતી વાચકો કેટલા પાછળ છે, તે સુરપષ્ટ કરે છે. કહેવાય છે કે, દક્ષણીઓ કરતાં ગુજરાતીઓ પૈસાદાર વિશેષ છે, છતાં મરાઠી સાહિત્યનો પ્રચાર ગુજરાતી સાહિત્ય કરતાં ધણું જ વધારે છે, એ દર્શાવે છે, કે ગુજરાતીઓ પોતાના માનસ વિકાસની ઉપેક્ષા કરીને પૈસાને ગડિ બાંધવામાં જ વિશેષ હિત સમજતા હશે.

શ્રી જ્ઞાનોદયભજનસંગ્રહ—૬૬ સુપરરોયલ ૧૬ પેજ પૃષ્ઠ ૧૩૦. ૨મી પ્રસિદ્ધ કરનાર કવિ અંબાસંકર હરિશંકર, ઉપદેશક હિંદુ અનાથાશ્રમ, નડીયાદ. મૂલ્ય

૦-૮-૦. આ પુસ્તકમાં જૂદાં જૂદાં મનનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે અને કતાં ઘણાં પરિશ્રમ લીધો છે.

દ્વાદશાત્મકાવ્યમ્—નામનું ગોઠવના સ્વ. વૈદ્યશાસ્ત્રી કાનજી મોઘવજીએ રચેલું સંસ્કૃતકાવ્ય તેમના ચિ. જયશંકર કાનજીભાઈએ છપાવીને પ્રસિદ્ધ કર્યું છે. તેને વેચવા માટે છપાવેલું ન હોવાથી તેનું મૂલ્ય રાખવામાં આવ્યું નથી. કાવ્ય ઉત્તમ છે. આ કાવ્યનું ગુજરાતીમાં સાથે સાથે ભાષાંતર આપું હોય તો વધારે સારું, એમ અમને લાગે છે. આ કાવ્ય ઉપરથી ઉક્ત વૈદ્યશાસ્ત્રીની કેટલી વિદ્વત્તા હતી તે સહજ સ્પષ્ટ થાય છે.

ભક્તિનો ઉપદેશક—લખી પ્રસિદ્ધ કરનાર ભટ્ટ મુગદરામ ગણપતરામ મુ. જાદર (મહીકાંઠા). મૂલ્ય ૦-૨-૦. આ પુસ્તકમાં જીવદશા, એકતા, ધ્યાનનું ફળ, પૂજનાવિધિ, આશ્રમધર્મ વગેરે દરતા દરતી વિષયોઉપર લેખકે યથામતિ વિવેચન કરેલું છે.

પ્રાણચિકિત્સા—૩મી ૧૬ પેજ. ૫૪ ૪૦, મૂલ્ય ૦-૩-૦ પ્રકાશક પ્રભુશંકર તર-ભેરામ વ્યાસ, ભાગાતજાવ, સુરત. આ પુસ્તકમાં લેખકે પ્રાણ એ શી વસ્તુ છે તથા તે શરીરમાં શું કાર્ય કરે છે, અને તેનો આરોગ્યપ્રાપ્તિમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તે સારી ભાષામાં જણાવેલું છે. પ્રાણ શબ્દ તેમણે આ ઠેકાણે Animal magnetism ના અર્થમાં વાપરેલો છે. આ પુસ્તકને લખનાર વિજ્ઞાનભારતી કરીને છે; આ પુસ્તક Animal magnetism નામના કાષ્ટ અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી લખવામાં આવ્યું જણાય છે. છતાં લેખકે તેને ઉપયોગી કરવાને સારી પ્રયત્ન કરેલો છે. મહાકાલમાં આ સંબંધમાં વિસ્તારથી ચર્ચા થઈ ગઈ હતી છે, જેનું સ્મરણ આ લેખ વાંચતાં થયાવિના નથી જ રહેતું. પુસ્તક ઉપયોગી છે. છપાઈ સારી છે, અને સર્વે પૈકા ટાઇપમાં છાપવામાં આવેલું છે.

શ્રી ગોપાલકૃષ્ણ અનાયાશ્રમનો વાર્ષિક રિપોર્ટ—ઉક્ત અનાયાશ્રમ તરફથી સિદ્ધપુરથી મળેલો છે. આ અનાયાશ્રમમાં એકલાં અનાથને પાળવામાં આવે છે, એમ નહિ પણ કુલિન મનુષ્યો, કે જે નિરાધાર સ્થિતિમાં આવી પડેલાં હોય તેમને ગુપ્તપણે દાન આપવામાં આવે છે. રીપોર્ટ વાંચતાં કામ સતોપકારક ચાલતું જણાય છે તથા તેના મંત્રી રા. મણીલાલ રામચંદર ડાહર આ કાર્યમાં ઘણો પરિશ્રમ લેતા જણાય છે. દાન કરવાની છત્રાવાળા મનુષ્યોએ આ આશ્રમને સાહાય્ય કરવાની જરૂર છે, કારણ તે કાર્ય જનહિતનું છે. આ સંબંધમાં અધિકજીજીવા છત્રાવારે સિદ્ધપુરમાં ઉક્ત મંત્રીની સાથે પત્રવ્યવહાર કરવો.

સીહિતોપદેશ—(માળા પાંચમી) ગુજરાતીહિંદુસ્ત્રીમંડળ (મુ'બઈ) તરફથી સિદ્ધ થયેલે અમને મળ્યો છે. આ માળામાં તમામ લેખ સ્ત્રીઓના જ લખેલા છે, જે ગુજરાતી સ્ત્રીઓની પ્રગતિ કેટલી છે તેનો ચિતાર આપે છે. આ માળાનું સાદ્ય કાઉન ચાર પેજ જણાય છે, અને તેનાં ૬૮) પૃષ્ઠ છે. કાગળો હયા છે અને નિર્ણયસાગર પ્રેસમાં હુંદર રીતે છાપવામાં આવેલી છે. ગુજરાતમાં કઈ કઈ સ્ત્રીઓ વિદ્વાન છે તે આવા પુસ્તક ઉપરથી સહજ જાણી શકાય છે. આ મંડળનો આશય સ્તુત્ય છે. સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થાય તેવા વિષયો આ માળામાં ચર્ચવામાં આવેલા છે. તદુપરાંત ગં. જમનાબાઈ સમકર્ષ, દાદા-ભાઈ નવરોજી, શ્રીમાન ગાંધી તથા તેમનાં પત્ની વગેરેની છબીઓ પણ અંદર આપવામાં આવેલી છે. હિંદુ સ્ત્રીઓએ પોતાનાં નામ કેવી રીતે લખવાં, એ વિષય અમને ઠીક ઉપયોગી જણાયો છે. કું નર્મદાબહેન શાંતિલાલ, એમ લખવાથી નર્મદા કુમારિકા છે તથા તે શાંતિલાલની પુત્રી છે એવો અર્થ થાય છે. પરંપરા પછી પોતાના પિતાનું નામ લખવું હોય તો બહેન નર્મદા શાંતિલાલ એ પ્રમાણે લખવું, કે જેથી તે શાંતિલાલની પુત્રી છે, એમ સમજાશે. અને પરંપરા પછી પોતાના પતિનું નામ લખવું હોય તો સૌ. નર્મદા કૃષ્ણલાલ, એ પ્રમાણે લખવાથી તે કૃષ્ણલાલની સ્ત્રી છે, એમ જાણવું. વિધવા થયા પછી ગંગાસ્વરૂપ શબ્દ આગળ લખીને પછી પતિનું નામ લખવું, એટલે સમજાશે, કે તે વિધવા છે. વિધવા થયા પછી પિતાનું નામ લખવું હોય તો ગં. બહેન લખીને પછી પિતાનું નામ લખવું. કુમારિકા, બહેન, સોબાબવતી, તથા ગંગાસ્વરૂપ, આ શબ્દોની યોજના ઉત્તમ છે, અને વ્યવહારમાં લખાઈ કરવાયોગ્ય છે. આપણામાં કન્યાના નામ પાછળ બાપનાં નામ લખવામાં આવે છે, અને પતિનું નામ લખવાનો રિવાજ આપણા દેશનો નથી. એ સંબંધમાં શું કરવું તેનો કાઈ એક નિર્ણય અને આ સંબંધમાં અધિક વિચાર કર્યા વિના જણાવી શકતા નથી. તોપણ જે વ્યવસ્થા ઉપર પ્રમાણે ગોઠવી છે તે વ્યવહારોચિત જ છે. આ વિના બીજા વિષયો પણ સારા છે. ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળનું શું કર્તવ્ય છે તથા તેમાં પ્રવેશ પામવાના નિયમો વગેરે પણ આ અંકમાં જણાવવામાં આવેલા છે.

ચત્તો ધર્મસ્તતો જયઃ—અથવા ધર્મનો જય—લેખક શ્રીપુત જૈશિકરામ વિદ્યારામ મહેતા ખી. એ. વિદ્યાધિકારી ભાવનગર સ્ટેટ. પ્રસિદ્ધ કરનાર રણછોડદાસ ભવાન, ગીરગામ મુ'બઈ. ૬૬ સુપરસેયલ ૧૨ પેજ, ૫૫૪ ૪૮. આ પુસ્તક વિચાર પુષ્પમાળાના પ્રથમ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક પ્લેટોના The Republic થી ની પબ્લીક નામના ગ્રંથના દોહનરૂપે એ મિત્રોના સંવાદના રૂપમાં લખવામાં આવેલું છે. ભાષા, તથા વિચાર ઉત્તમ છે, અને સંકલના પણ પ્રશસ્ત્ય છે. આ પુસ્તક જોઈ અમને આનંદ જ થાય છે. કારણ કે આવા પ્રસિદ્ધ વિદ્વાનો બ્યારે કંઈ પણ સાહિત્યસેવા કરે છે ત્યારે સમાજને તેથી લાભ જ થાય છે. ઉક્ત પુસ્તકની રા. નૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાગર કે જે વિચારપુષ્પમાળાની વ્યવસ્થાપક કમીટીના સેક્રેટરી છે તેમણે લખેલી પ્રસ્તાવના ઉપયોગી અને વાંચવાયોગ્ય છે. આ પુષ્પમાળાનાં બીજાં પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ થયેલાં જોવાની જનસમાજસહ અમે ઇચ્છા રાખીએ છીએ. આ પુસ્તકનું મૂલ્ય ૦-૩-૦ જ છે અને તે

એનું બી. વિભાકર વિચાર પુષ્પભાજાના વ્યવસ્થાપક, ગીરગામ મુખ્ય, એમની પ્રાસેથી મળી શકે છે. છપાઇ સુંદર છે.

નવા યુગનાં બુદ્ધિવાન સ્ત્રી પુરુષ—આ પુસ્તક પણ ઉપરની વિચાર પુષ્પભાજાના બીજા પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલું છે. કદ ઉપરના જેટલું જ છે. પૃષ્ઠ ૩૬ છે અને મૂલ્ય ૦-૩-૦ છે. છપાઇ વગેરે ઉપરના પુસ્તક જેટલું જ સુંદર છે. આ પુસ્તક શ્રીયુત કૌશિકરામ વિ. મહેતા, શ્રીનૃસિંહદાસ ભગવાનદાસ વિભાકર તથા શ્રીમહારાણીશંકર અંબાશંકર શર્મા, એમ ત્રણ લેખકોએ મળીને લખેલું છે. પ્રથમ લેખકે નવીન યુગનો બુદ્ધિવાન, બીજા લેખકે નવા યુગની સ્ત્રી અને ત્રીજા લેખકે નવા યુગનો પુરુષ, એ ત્રણેય ત્રણ લેખો આ પુસ્તકમાં લખેલા છે. લેખની શૈલી નવીન અને વાચકને પરાક્ષીતે બોધક છે. પ્રથમ બે લેખમાં આ નવીન શૈલીની મર્યાદા સમજાવે છે, પણ ત્રીજા લેખમાં તે પરાક્ષીતને (extremity) પામી છે, જેથી તેનો રસ જતો રહે છે; તદુપરાંત લેખકે તેમાં જે જે કંઈ જણેલું છે તેનો ઉલ્લેખ જ જણે કેમ ન કર્યો હોય તેવો ભાસ થાય છે. વિચારપુષ્પભાજામાં આ પુસ્તકથી પણ એક ઉપયોગી લઘુ પુસ્તક વધ્યું છે. આ પુસ્તક પણ ઉપર જણાવેલા ઠેકાણેથી મળી શકે છે.

જર્મનીના વિજ્ઞાનવિદોએ ધાસભાષી કૃત્રિમ ખોરાક બનાવેલો છે, જે લશ્કરના સીપાઇઓને સ્વાભાવિક ખોરાકના અભાવે આપવામાં આવનાર છે. પ્રથમ ધાસને ખાંડીને ખુબ ખારીક લોકો કરવામાં આવે છે, પછી જે ખોરાકમાં એલ્યુમીનમ તથા ગ્રાઇટના નામનાં તત્ત્વો રહેલાં છે તેમાંથી તેને કાઢીને તેમાં મેળવવામાં આવે છે, કે જેથી તે સ્વાભાવિક ખોરાકની સર્વ ગરજ સારે છે. કલ્પલતા જેવી વિદ્યા શું શું નથી કરી શકતી ?

નેપાળાની મીઝને ધસીને વીંછીના દંડઉપર ચોપડવામાં આવે છે તો વીંછી ઉતરી વીંછીનો એક ડંપાય. જાય છે, એવો કેટલાક મનુષ્યોએ સ્વાતુભવ કરી જોયો છે. તેમ જ કોઇ કોઇ મનુષ્યો કહે છે, કે તે જ મીઝને લીંબુના પાણીના વીંશક પટ આપવામાં આવે છે, અને પછી તેનું અંજન નેત્રમાં આંજવામાં આવે છે તો સાપ ઉતરી જાય છે. તોપણ આ બીજા પ્રયોગ એમને કુશલ વૈદ્યની સલાહ લેધને જ કરવાની બલામથુ કરીએ છીએ.

જાહેરખબરો.

૨૨/૧૧/૨૦

શું પોતાનાં છોકરાંને શાળા કરવ બે રૂપીયા કાંધ મોટી વાત છે ?

દેશી ૩૨ રમકડાં જોખને લોઠ તાલુખ થાય છે કે એટલા પૈસામાં આ રમકડાં કેવાં બનાવ્યા છે ! રમકડાં માટીનાં નથી જે હાથ લગાડવાથી ત્રુટી પડે. રમકડાં જે પીતલનાં બહુ મજબૂત અને ખૂબસૂરત બનાવેલાં છે. છોકરાં છોકરી આ રમકડાં જોઇ આજો દિવસ હસે છે. પસંદ ન પડે તો પૈસા પાછા લેા. ૧ ચૂલો, ૧ ભુંગળ ૧ તલો, ૧ ચીમટો, ૧ બટલો, ૧ ચમચો, ૧ સાણસી, ૧ ઠડાઇ, ૧ ઢોચા, પોનાં, ૧ થાલી, ૧ થાલ, ૧ ખાલો, ૧ લોટો, ૧ ટોકની, ૧ પાણી કાઢવાની ડોલ ૧ છીપટ, ૧ પાતુ, ૧ ચકલા, ૧ બેલણ, ૧ ચાકુ, ૧ ચોકી, ૧ પાટલો, ૧ ટીકટ ૧ તીપાઇ, ૧ દીવી, ૧ સૂપ, ૧ ઘંટી, ૧ ચાલણી, ૧ વાટકો, ૩૨ રમકડાં ઘેર બેઠાં કી. રૂ. ૨૦ = ૧૨ સેટ લેવાથી બે સેટ મફત મળે છે. લેનાર જલ્દી કરશે.

મેગજન હેન્ડ ફોટો કેમેરા.

પોસ્ટકાર્ડના બંધારણ એકદમ ૬ પ્લેટ ફોટોની તસવીર જલ્દી ઉતારી લેા. ૧૨ કાર્ડ, ૧૨ પ્લેટ, ૧૨ કાગજ, ૩ ચીસી મસાલા, ૧ સુર્ખલાલટન, ૧ ફેમ, ૧ ડીસ, ૧ ચોપડી વિના માસ્ટર ફોટો ઉતારી લેા. આ સામાન મફત. કી. રૂ. ૨૦.

દે. આનંદ મંગલ.

ગલી નં. ૩-મથુરા.

હિંદી સરકારમાં રજીસ્ટર કરાવી ૧૮ વર્ષથી અજમાવેલી.



ਪੀਯੂ. ਰਤਨਾਕਰ

୧୦ ହଜାରୀ ଓଡ଼ିଆ ଦ୍ଵାରା

આ એક જ દવાનાં બે ત્રણ દીપાં ખાંધાથી કે
મગ્ગલાથી પગથી માથા સુધીનાં તમામ અંદરનાં
અને બહારનાં દરદોને વીઝણીની પેઠે આરામ કરે છે
સેંકડો દવાની શીશીઓ આ એક શીશીનો મુક્ષબલો

કરી શકતી નથી. કોઈ પણ રોગ પર આપો કે તુર્ત આરામ. આવી દવા આપને ઘેર બેઠે મળે છે તો પછી આમ તેમની જેરી દવાઓ ખરીદવામાં તમારો પૈસો શું કરવા બરબાદ કરો છો ? બધાને હોડીદો અને માત્ર ખીયૂપ રતનાકરની એક એક શીશી મંગાવી તમારી પાસે હરહમેશ રાખો. કોમન શીશી ૧ નો રૂ. એક. મોટી શીશીના રૂ. પોણાબે. વી. પી. ખર્ચ ત્રણ આના. ત્રણ લેવાથી વી. પી. માફ. છ લેવાથી બર્મા ધડીઆળ ધનામ. ૧૨ લેવાથી અસલ રોસમાપ. સીસ્ટમ પેટ્ટ ધડીઆળ ધનામ.

३६५ !

કલ્પ !!

કલ્પ ૧

नवीन मनमोहन ट्रेडिङ कम्प.

એક વખત સગાવવાથી બુરા અને સફેદવાળ કાળા. ભર નેવાં, ચળકતા ઘર્ષ નાં છે. સામડી તેમ જ હાથ કાળા થતા નથી. વધારે તારીફ એ છે કે, એક વખત કાળા થયેલા વાળ છ'હગીબર પણ સફેદ થતા નથી. (કલપને ધરાબર માલીશ કરશો) આ દવાની નેટલી તારીફ કરાય તેટલી યોડી છે. માટે ખચિત એકવાર ખાત્રી કરી નેવાં ચુકશો નાહ.

કિંમત રૂ. સવાળી. ખર્ચ પાંચ આના. ત્રણ હળી સાથે લેવાથી રૂ. ચાર. વી. ખી.
ખર્ચ માફ. ૭ હળી લેનારને એક ધડીઆળ ખનામ

ગોરા ચને ખુબસુરત બનવાની દવા. સુગંધિ ફૂલોનું દુધ.

यह दवा विलायती-सुशोदाय फूलोका अर्क है.

વિલાસતના એક મહાન પ્રસિદ્ધ ડૉક્ટરે હમણાંજ નવિન શોધ કરી બનાવી મોકલી છે. આ દવાને સાત દીવસ સુધી શરીર તેમજ ગરદન ઉપર સારીશ કરવાથી હિતપરિત્ત રહેવાનો રસ ગુલાબ જેવો થતો જાય છે. શરીરમાંથી ખુશખો નિકળે છે. ગાલપરના ઢાળા ડાઘ, (ચાંદ) ખીસ, ફેફસા, ફેફસી, ખુજલી વિગેરે દુર કરી એવી ખુબસૂરતી આપે છે, કે ચંદ્ર જેવી ચમક અને ત્વચા (ચામડી) ને નરમ અને રેશમ જેવી સુવાળી બનાવી આપે છે. ખાત્રીના માટે આંખની પ્રમદાને ચંદ્રખુખી બનાવવા એક વખત વાપરી અજમાયસ કરો. દોઝત ૧ શીશીનો રૂ. ૧૧ વી. પી. ખ. પાંચ આના. ત્રણ શીશી લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ શીશી લેનારને એક ઘડીઆળ મુનામ.

असली नमः सुखेभानी.

આ વસ્તુ ખાવાથી દીકા ખુશ થાય છે. જરૂર પ્રદિપ્ત થાય છે. પેટનાં દર્દો જોવાં કે અથવા
વાયુગોષ્ઠો, બાંધકામ, વિગેરે તે મટાડે છે, કુખને વધારે છે, અને ખારાક પચાવવાને શરીરમાં
રક્ત તથા તાકાદ આપે છે. કિંમત શીશીના રૂ. ૧-૦-૦ પી. પી. ૦-૫-૦ ત્રણ લેનારને પી. પી.
ખરચ માફ. છ લેનારને ૧૫ શીશી મફત મળે છે અને બાર લેનારને અસલી રોસ્કોપ સીસ્ટમ પેટનું
ધડીઆળ ક્યામ મળે છે.

ઝુંડની રામબાણુ દવાઓ.

બાળાગોળી.

બચ્ચાંઓને માટે ઉત્તમ ધલાજ. રોગી તેમજ નીરોગી બચ્ચાંઓને આણુ સેવન કરાવવાથી તેનો બાંધો મજબુત થાય છે. નીશાવાળી કોષ્ટ પશુ ચીજ આ ગોળીમાં નથી.

૨૦૦ ગોળીની બાટલીની કિં. રૂ. ૩. ૦૦

મંદાગ્નિવટી.

અનાજનું પાચન ન થતું હોય, દસ્ત સાથે ન આવતો હોય, વારંવાર હાનૂત થયા કરતો હોય, ખાવાની રૂચિ ન થતી હોય, અને જેને હિસ્તો પીયા જેવું જણાતું હોય તેમને માટે આ એક ઉત્તમ ધલાજ છે. ૦૧ રતલની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ચંદ્ર પ્રભા.

(લોહબરમ શિલાજીતવાળી.)

નામ પ્રમાણે ગુણમાં ઘણી જ ઠંડી છે. મૂત્રાશયમાં થતી બળતરા, સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો વીર્યસ્રાવ, જૂતો પ્રમેહ, તથા મૂત્રાશયના તમામ રોગોને તત્કાળ મટાડી આરામ આપે છે.

તોલા ૧ ની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ઝંડુકામીરંદુટિકલ પર્કસ,

એલ્ફીન્સ્ટનરોડ, મુંબાઈ.

જીવનનો લહાવો ! સુપાત્રે દાન !

દરિદ્રાન્મર કૌતૈય માપ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્.

વ્યાધિતસ્યૌપધંપયં નીરુજસ્યકિમૌપચૈઃ ॥

યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અનુન પ્રત્યે કહે છે કે:—જે દુઃખીઓ આ વિશ્વમાં અશક્ત-યાને અનાથ-છે તેઓને અર્થે દાનનો વ્યય કર અને તે જ સાર્થક છે. કારણ કે વ્યાધિવાળાને ઔષધ અપાય તે જ ઉપયોગી છે, વ્યાધિ વિનાનાને ઔષધ આપવાથી શું ?

દાનવીર શ્રીમતો શાસ્ત્રાચાર્ય પાલન કરવું તે મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. ઉપરની તે આત્માપ્રેમણે વર્તો. અમારી સંસ્થામાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, ગરીબ વિધવાઓ, તથા વ્યાધિગ્રસ્ત કંગાલ મનુષ્યોનું પોષણ થાય છે. તો બધુંજ કરકમલ લાવો અને ધૈર્યનો પ્રેમ મેળવો. વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ સહીસન્નાગત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમાં છે. દાન આપનાર દાતાને પહેલું મોકલાય છે, તેમજ પેપરોમાં નામ પ્રસિદ્ધ થશે. રૂપિયા એકથી વધુ દાન કરનાર દાતાને વાર્ષિક રીપોર્ટ મોકલવામાં આવશે. દયા લાવી લગો:-

આશાના નવા અંકુર.

હીસ્ટરિયા-વાયુમુક્તી

કી. રૂ. ૪-૧૦-૦.

હિન્દુ, ગિત્તલમ, દેકર, વાધ, આંકડી કે કાંકણી તેમ જ કમાન થવું, રડવું, ધુણવું, વગેરે તોફાન કરવા; અને શરીરે થંડા પડવું, જડ થવું, થાસ રાધાવો તથા કાંત થવાઈ જવા વગેરે લક્ષણો મટાડવા માટે ઉત્તમ દવા છે. તેનો ઉપયોગ કરનાર રંગુનવાળા ઝવેરી સુ. દ. શાહ, રેવાકાંઠાના આસિ. પોલિ. એ. સાહેબ ન. જ. મહેતા. વડોદરા રાજ્યના એજ્યુ. ઈ. સાહેબ, છ. ઠા. મોદી, પાટણના પ્રસિદ્ધ વકીલ વિદ્યાશંકરભાઈ અને નથુભાઈ. નાંદોડ હોડમિસ્ટ્રેસ બેહેન જ. ના., અને ડોહાઈ કંવાઈર રાંકરભાઈ, વગેરે ગૃહસ્થો છે. સર્વિશ્વકો દરેકજા મળ્યાં કરે છે. ટ્રિકિટ ખીડે ખુલાસા મળશે.

છગનલાલ લલ્લુભાઈ શાહ દેશીનામાવાળા.

સંશોધક હીસ્ટરિયા-ડોહાઈ-વડોદરા.

દ્વારકાંધીરા ઔષધાલય.

ઔષધાલયમાં દરેક જાતની દવાઓ તૈયાર રાખવામાં આવે છે

દરેક દવાઓ વી. પી. થી મોકલાય છે.

આસ ધાતુપ્રદિને માટે કસ્તૂરીની ગોળાઓ કી. ગોળા ૪૦ ની ડબીના રૂ. ૧૦-૦-૦ નંબર ખીજની કી. ગોળા ૩૨ ની ડબીના રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના પરમાઓ મટાડનાર પરમાતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦. ચાંદીનો મલમ બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના લોહીને સુધારનાર સાસાપરીલા કી. બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦. દરેક જાતનાં તાવને માટે રામબાણુ દવારાંકર એજ્યુ મિક્ચર કી. બાટલી એકના આના આઠ.

પ્રત્યેક પ્રીતિમા દરેક જાતના દરેક મલકિ. અર્ધાલપને સુધાર. ઉત્તમ પ્રભાવી પ્રતિષ્ઠા કરનાર પ્રદરોતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦.

નાના બચ્ચાંઓને માટે બાલામૂત કી. બાટલી એકના આના આઠ. કસ્તૂરીની બાળગોળાઓ કી. ગોળા ૧૦૦ ના રૂ. ૧-૦-૦. નંબર ખીજે ગોળા ૧૦૦ ના ચાર.

ત્રિલોકજીવન છત્રીય રોગ ઉપર સારૂ કરે છે. કી. બાટલી મોટીનાં રૂ. ૨-૦-૦ નાની બાટલીનાં રૂ. ૧-૦-૦.

નામાંકીત એજન્ટો બેકજો છે.

ઉપરથી દવાઓ વાપરી ખાત્રી કરો. જે દવાથી હાથદો ન થાય તેને માટે સહયુધર્થીઓ કે નેથી પેસાં પાછા મોકલવામાં આવશે.

દેશી દવાઓ વાપરનાર ગૃહસ્થો, દાકતરો અને વૈદ્યોને વિનંતિ.

* મોરળી સ્ટેટ ફાર્મસીમાં બનતી દેશી દવાઓ એક વખત વાપરી જોવ સર્વને વિનંતિ કરવામાં આવે છે.

સ્ટેટ ફાર્મસી; મોરળી (કાઠીયાવાડ)

છીંકણી-

૭૦ વર્ષ ઉપરાંતની પ્રસિદ્ધ પામેલી તથા હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી સારામાં સારી ગણાતી છીંકણી અમારે ત્યાંથી મળી શકશે. ૧૨ તોલાના ૦-૯-૦ આના, ૨૪ તોલાના ૩-૧-૦-૦ પોસ્ટેજ સાથે. અમારી આ છીંકણી મુગધીલાર અને અમારી ખાસ બનાવટ છે. આજે જ તેને ખાંડે લખો.

R. Kasivisvanath Mudalliar,
Post Box 140—Madras.

તાવની રામબાણુ દવા

રૂ. ૧૦૦ સો ઇનામવાળી.

તમામ જ્ઞાતના તાવ આ દવાથી ના ઉતરેતો લીધેલા પૈસા પાછા આપીશું. એથીઓ તા દવાથી ના ઉતર્યો એમ સાબીત કરનારને રૂ. ૧૦૦ ઇનામ આપીશું. ડબ્બી ૧ ની કિંમત ૧-૦-૦. ખાસ પરજો તપી.

શક્તિસજીવન.

શક્તિસજીવન નામની દવામાં શક્તિ લાવવાનો તેમજ વીર્ય વધારવાનો યુક્ત નથી સાબીત કરનારને રૂ. ૧૦૦ ઇનામ આપીશું. શક્તિસજીવન ધાતુ સંબંધી તમામ દરોજ કરી તમામ અવયવોને મજબુત કરે છે. ડબ્બી ૧ ની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦.

ધાતુ-વિકાર.

ધાતુ-વિકાર નામનું પુસ્તક વાંચવાથી જાણી લખાય છે. શરીરે સારા અને તંદુરસ્ત છે. મંગાવનારને મફત અને પોસ્ટ ખર્ચ લીધા શિવાય મોકલવામાં આવશે.

શ્રી રોગ ચિકિત્સાનું પુસ્તક મફત મંગાવો.

૨૭૨૮૬-

સ્ત્રીઓ માટે ટોનીક દવા.

નં. ૩૧

પ્રદર (નખળાઈ), અનિયમિત રુદ્ધાવ, ગર્ભાશયનો સોજો.

પ્રદર વિનાશક દવા વાપરો.

ઉપર બતાવેલાં દરો અને બીજાં રોગો માટે જેવા કે, રક્તપ્રદર, કસવાવડ, છોડ, હીરડીરીઅ પેદુનો દુખાવા, છાતીમાં દાદ, હાથ પગનું કળતર અને સુવારોગથી થતાં જીવાં દહીલાં દુઃખો વગેરે માટે અત્યંત જગપ્રસિદ્ધ પ્રદર વિનાશક દવા એક અકસીર છે. રક્ત અદ્યસમાં દવાનો ગુણ ચોક્કસ માલમ પડે છે. આઠ દિવસની દવાના રૂ. ૧-૭-૦ પોસ્ટેજ સાથે. બાટલી ૧ ની કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ તથા આના.

વડોદરાના એન્ટ
મેશર્સ ત્રિવેદી અધર્મ.
ની કું. વડોદરા.

પ્રદર વિનાશક ઓફીસ.

અંલાત (૧૧) (ગુજરાત).

Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 1 each bottle of 100. Price 12 As. each.
Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 2 each bottle of 100. Price Rs. 1 each.
Batliwalla's Ague Mixture for Fevers, Malaria, Influenza etc. Price Rs. 1 each.
Batliwalla's Ague Pills for Malaria, Fever, Influenza etc. Price Rs. 1 each.
Batliwalla's Tonic Pills for pale people & nervous breakdown Price Rs. 1-8 As. each.
Batliwalla's Tooth-Powder for Preserving Teeth. Price 4 As. each.
Batliwalla's Ringworm ointment for ringworm, Dhobi itch etc. Price 4 As. each.
May be had from all dealers in medicines or from.

Dr. H. L. Batliwalla Sons & Co., Ltd.

No. 226 Worli, 18 Bombay

TELEGRAPHIC ADDRESS :- "Doctor Batliwalla Dadar."

નવાશ્રક રસાયન.

ક્ષય, સંગ્રહણી, મંદગમિ નખળાઈ વગેરેની ઉત્તમ દવા. આ રસાયન ક્ષયમાં વાપરવા જેવું છે. તેની એક માત્રામાં રૂ. અઘકલરમ આવે છે. દી. તો. ૧ ના રૂ. ૫-૦-૦.

લીં વૈદ્ય અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટણી.

વાગ્લટકૃત અષ્ટાંગ હૃદયનું શુદ્ધ સરલ ગુજરાતી ભાષાંતર—કર્તા પ્રાણશંકર વૈદ્યકનું વૃદ્ધચર્ચીમાં મોટું પુસ્તક બાટલી સસ્તી કિંમતે મળતું આ પહેલું જ છે. મંગાવીને ખાત્રી કરો. કિંમત પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૩-૮-૦

મળવાનાં સ્થળ.

પ્રાણશંકર પ્રેમશંકર પટણી, બોધદ કાઠીઆવાડ.

વૈદ્ય અમૃતલાલ વિ. પ્રાણશંકર પટણી—ઝાડેશ્વર દવાશાળા,
પો. ભરૂચ રેલ્વેશન.

૪૦

ચુ. ધી. વિ.

ફક્ત રૂ. ૨૫ માંજ.

૧૬" x ૨૦" ની હાથ જેવડી મે

પત્ર વ્યવહારથી ફોટોગ્રાફ પાડવાની

નવી કળા.

જો તમારે ઘેર એકે સુપ્રસિદ્ધ ફોટોગ્રાફ પાડવાની કળા ઘેર એમાં શીખવી હોય તો તમે તરત જ પત્રવ્યવહારથી શીખવવામાં આવતો અમારો ફોર્સ મંગાવો અને તમને માત્ર નામના જ દર રૂપિયા થી લેખને સર્વ શીખવવામાં આવશે.

આ 'ફોર્સ' અંગ્રેજી, હિંદી તથા ઉર્દૂ એમ ત્રણ ભાષામાં મળી રહે છે.

અર્થાત્માનાની પોસ્ટ ટીકીટ મોકલી આપનાર ઉપર અને 'પ્રોસ્પેક્ટસ' મફત મોકલીએ છીએ. જલદીથી લખો.

એલ. એમ. ધાર એન્ડ કંપની.

ફોર્સખાના ગલી, કાનપુર.

જલદી કરો,

જલદી કરો.

ગંજનન માર્કની અસલ કાપુલી હીંગ.

જો તમારે અસલ કાપુલી હીંગ જોઈતી હોય તો અમારી ગંજનન માર્કની જ માગો. અમારી આ હીંગ લેખસેજ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ તે ત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થશે. બાર તોલાના એક હખાનો રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ નુદન. નીચેને ઠેકાણે લખો 'મમાઈ શિરનાથુ અંગ્રેજીમાં કરવું'.)

તારીવાગલ એન્ડ કંપની,

કાનુલી હીંગ સ્ટોર્સ,

હોશાવર (India.)

પડતર કિંમતે.

અમારી પાસે રૂ. ૨૦, ૩૬, ૪૫, ૫૦, ૮૦, ૧૦૫, અને ૨૫૦ રૂપિયાની વેચાણ તના નવા અને ટકાઉ ફોનોગ્રાફ વાળા કંઈ પણ લાભવિના પડતર કિંમતે જ દેવાના છે. જેમને જરૂર હોય તેમણે અમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર કરવો.

બુદ્ધવધક યાગ.

વિદ્યાર્થીઓ, લેખકો અને મગજભરી કરનારા દેશબંધુઓ માં
આયુર્વેદની પ્રસાદીરૂપ શાસ્ત્રીય મિશ્રણ.

સ્મરણ્યુચિતની ન્યૂનતા, ઉદાસીનતા, ચિત્તભ્રમ, ઉન્માદ, હીરડીરીઆ અને મગજની
બળખાઈ દૂર કરી પ્રસન્નતા અને બુદ્ધિ વધારે છે. રક્ત અને ધાતુને સુધારી નબળાઈ દૂર કરે છે. ધી
અને મધના અતુપાનથી લેવાય છે. કિમત રૂ. ૧-૦-૦. ધી અને મધ મેળવવાની અતુરતા ન
કેવં તેમને અહીંથી મેળવીને મોકલાય છે.

ડોક્ટર બળવંતરાય ઝવેરીલાલ—વૈદ્યભૂષણ.

શાખા
કેલોઈ પોસ્ટ
૧૦૮ બરેલ રેલવે સ્ટેશન

આર્થ અને ઇંગ્લિશ પદ્ધતિસહ ઉપચાર કરનાર
મુખ્ય દવાશાળા—કીમ સ્ટેશન.
ખી: ખી. એન્ડ સી. આઇ. રેલવે.

ગીતામાં હિંશ્વરવાદ.

છ દર્શનની સાંધે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવનાર ઉત્તમ તાત્ત્વિક બંગાળી
અંધતું શુદ્ધ ગુજરાતી બાપાંતર—મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ શુદ્ધ.

બાપાંતર કર્તા—દામોદર વખતચંદ શાહ.
તા. માસ્તર—પાળીયાદ—કાકિયાવાડ.

પાતંજલ યોગદર્શન.

યોગસંબધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પણ ખીજું પુસ્તક હજી સુધી તો લખાયું
નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

પ્રતાપકલિ-મંદિર, ખેડાજીરા.

“ સાહિત્ય ”

પુસ્તકો તથા લાઘવિરીઓના શોખીનોએ લે રૂપ૦ તથા પ૦૦ ગુજરાતીમાં
સૌથી સારાં પુસ્તકો ક્યાં છે તે બધું હોય તો ફેબ્રુવારી તથા માર્ચ માસનું
“ સાહિત્ય ” માસિક ફક્ત આઠ આના ખર્ચે વાંચવું.

બહેરબેર માટે ઉત્તમ સાધન છે. વાર્ષિક લાવાબંધ રૂકા રૂ. ૨-૮-૦.

વધુ વિગતમાટે લખો:—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.

૧૦૦૦૦ રૂપેઆ ઇનામ !

૧૫ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ સુધીમાં ચાળીસ હજાર આહુકોમાં વહેંચવામાં આવશે. કદાચ આ વાત ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તો, આ આનાંનો રટોપ મોકલીને ઇનામ વહેંચું છકસારનામું લખાવી લેશો. પહેલું ઇનામ રૂ. ૨૦૦૦) રોકડા તથા બીજું ઇનામ ૧૦૦૦ રોકડા. આ પ્રમાણે કમવાર ઇનામ જે લોકો નીચેની દવાઓમાંથી એક પણ દવા ખરીદી શકે ઇનામના રજીસ્ટરમાં નામ લખાવ કરાવશે, તેમને વહેંચવામાં આવશે.

અમૃતપ્રવાહુ:—કમજોરી વા દરેક જાતનો તાવ, અતિસાર, માથાનો દુખાવો, ખાંસી । પ્લેગને માટે સુગંધિત સ્વાદિષ્ટ દવા. કિં. ૧-૦-૦.

ધાતુપુષ્ટી ચૂર્ણ:—કમ કોવંત બની ગયા હોય, પુરુષાતન જતું રહ્યું હોય, સુસ્તી, નવિકાર, પ્રમેહ અને માથાના દુખાવાએ ઘેરી લીધા હોય, કમર પુષ્કળ દુખતી હોય, અને બાળકથી કમજોરી નજરે પડતી હોય, એવી હાલતમાં આ ચૂર્ણ ખાવાથી શરીરમાં અપૂર્વ આવે છે. કિં. રૂ. ૨-૦-૦.

નાકોવતવાનને કોવત આપનાર અદ્વલુત ગોળીઓ. આ ગોળીઓ ખાવાથી ધણું જ ત મળે છે. વાપરી ખાત્રી કરો. કિં. રૂ. ૧-૦-૦.

ઉપયુક્ત ઇનામો મોટા મોટા વકિલ, ડોક્ટર અને હકીમોદ્વારા આપવામાં આવશે અને તે આહુકને મળી શકશે. કોઈ પણ આહુક ઇનામ મેળવ્યા વિના રહેશે નહિ. આહુકો પણ ઇનામ ચનાર કમીરીના મેખર થઇ શકે છે. આમ છતાં પણ જે દવા કાપડો ન કરે તો પૈસા ખાખ પવામાં આવશે. માટે જલદી આહુક થાઓ. આજપર્યંત કોઈએ આવી સમ્યાધથી કર્યું નથી.

મેનેજર, સૂર્ય ઔપધાલય,
લખનૌ.

(પત્રવ્યવહાર હિંદી અથવા અંગ્રેજીમાં કરવો.)

અસલ સિદ્ધ બીસાયંત્ર.

જેની પાસે હરોળીસા, તેને વશ થાશે જંગદીશા.

અમે સંસારના ઉપકારને વાસ્તે એક વર્ષ સુધી હંધિકેશ, હરિકાર, બદ્રિનાથ, દિમાલ-દિ સ્થાનમાં યાત્રા કરીને અને અત્યંત પરિશ્રમ વેદીને એક મદાત્માની મારફત આ વસ્તુ પ્રાપ્ત । છે. જેની તોફરી જતી રહી હોય, દુહાન ન ચાલતી હોય, પરિક્ષામાં નિષ્ફળ થતા હોય, દુભામાં જીત ન થતી હોય, સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે લડાઇ થતી હોય, હમેશા ભૂતપ્રેતની ખીડા ઘેર તી હોય, પુત્ર થઇને મૃત્યુ પામતા હોય, સુવાવડની બીમારી થતી હોય, અહોની બીમારી નડતી વ, રોજગાર ન લાગતો હોય તેમણે સર્વેએ અમારો અસલી સિદ્ધ બીસાયંત્ર મંગાવીને પોતાની રો રાખવો: તેમની સર્વ મનકામના સિદ્ધ થશે. વધારે પ્રસંસા કરવી અનુચિત છે. એકવાર ગાવી ખાત્રી કરો. કેવળ પરિક્ષાને માટે અર્ધા પૈસા ૦-૮-૦ પડશે. પોસ્ટેજ એકથી માંડી ર સુધીના ૦-૪-૦.

પત્ર વ્યવહાર હિંદી યા અંગ્રેજીમાં કરવો.

ધણીજ સસ્તી-અર્ધ કરતાં પણ ઓછી કિંમતે સુરસ પુસ્તકો
 જોઈતા હોય તો આ જાહેરાત
 વાંચી મિત્રોને વંચાવો ને આ સસ્તી પુસ્તકમાળાના
 ગ્રાહક થઈ તરતજ લાભ લો.

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા.

ગ્રાહકો માટેના નિયમો.

૧. પ્રવેશદીના આઠ આના મેનેજરને મળેથી ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાશે. પ્રવેશ શી પહેલાં પુસ્તકના વિ. પી. સાથે વસુધા લેવાનું જણાવશે તો તેમ કરવામાં આવશે.
૨. ગ્રાહકને આ માળાનાં તે ગ્રાહક થયા પછીનાં તમામ પુસ્તકો અર્ધા કિંમતે આપવામાં આવશે, ને તે લેવા તે બંધાયેલા ગણાશે. (પાછલાં પુસ્તકો ઉપર નવા ગ્રાહકનો હક ગણાશે નહિ.)
૩. વર્ષની અધવચ થતારા ગ્રાહકને વર્ષની શરૂઆતથી ગ્રાહક તરીકે નોંધવામાં આવશે, ને તે વર્ષનાં બહાર પડેલાં પુસ્તકોમાંનાં જે સિલકે હશે તે બધાં તેને મોકલવામાં આવશે. ગ્રાહકને પુસ્તકોની કિંમત બદલ એક વર્ષમાં વધારેમાં વધારે રૂપીયા બેથી વધારે આપવું ન પડે તે માટે એક વર્ષમાં આ માળાનાં ચાર રૂપીઆથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો કાઢવામાં આવશે નહિ.
૪. આ માળાનું દરેક પુસ્તક ત્રણથી ચાર ચાર મહીનાને અંતરે બહાર પડશે. નવું પુસ્તક તૈયાર થયેથી ગ્રાહકોને વિં ૫૦ પી૦ પોસ્ટથી મોકલવામાં આવશે. વિ. પી. પોસ્ટજ ગ્રાહકને શીર.
૫. કોઈ ગ્રાહક પુસ્તકનું વિં ૫૦ ન રાખતાં પાછું વાળશે તો તેની પ્રવેશદીના આઠ આના ઉપર તેનો હક રહેશે નહિ, ને તેની શી "ફાર્શીટ" ફરી તેનું નામ ગ્રાહકમાંથી કમી કરવામાં આવશે. આવી રીતે કમી થયેલાને ફરી ગ્રાહક થવું હશે તો પ્રવેશદી નવા ગ્રાહક તરીકે ફરી ભરવી પડશે.
૬. કોઈ ગ્રાહકને ગ્રાહકમાંથી કમી થવું હશે તો ગ્રાહક થવાને એક વર્ષ પૂર્વે થયા પછી કમી થઈ શકશે. આ પ્રમાણે કમી થએલા ગ્રાહકની પ્રવેશદીના આઠ આના તેમના ખર્ચે પાછા મોકલવામાં આવશે, યા છેલા પુસ્તકની કિંમતમાં મળે અપાશે.
૭. આ માળાના પાંચ વર્ષ સુધી કાયમ ગ્રાહક આહુ રહેનારને દર પાંચ વર્ષે એક રૂપીઆ જોનસ તરીકે મળે આપવામાં આવશે.
૮. આ માળાના વર્ષની શરૂઆત ઇ. સનના અંગ્રેજી વર્ષની શરૂઆતથી ગણાશે.
૯. આ નિયમોમાં પ્રસંગોપાત ફેરફાર કરવાની જરૂર અમને જણાશે તો અગાઉથી ગ્રાહકોને જણાવીને કરવામાં આવશે.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા

મેનેજર; પીરમશાહ રોડ-અમદાવાદ.

સા. રા. કેશવજી વિદ્યનાથ ત્રિવેદી કૃત (ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી)

સતીમંડળ, ભાગ ૧-૨.

સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ સાથેના દરેક ભાગની કિ. રૂ. અઢી. આ પુસ્તકના પહેલા ભાગની સાતમી તથા બીજા ભાગની ત્રીજી આવૃત્તિ ઘણા સુધારા વધારા સાથે બહાર પડી છે તે બંને તેની ઉપયોગીતા ને લોકપ્રિયતાની ખાતરી છે. દરેક કુટુંબમાં એકેક નકલ ખાસ કરીને રહેઠીજા જોઈએ તેવું સ્ત્રી ઉપયોગી ઉત્તમ આ પુસ્તક છે. નામદાર સરકારે તેના વડોદરા રાજ્યે ધનમ તથા લાઈબ્રેરી અને માટે મંજૂર કરેલું છે. વનિતાવિદ્યાન ને સનાતન ધર્મનીતિ પ્રવર્તક મંડળી તરફથી લેવાતી પરીક્ષાઓ તથા શાલિકાયાગાઓમાં રાંખનાં માટે પણ આ પુસ્તક પસંદ થયેલું છે.

ગુજરાતી શબ્દકોષ.

લાઈબ્રેરીના શણગાર રૂપ ૭૦૦૦૦ શબ્દોનો સંગ્રહ.

ગુજરાતી ભાષામાં સારામાં સારો ગણાતો “નર્મકોષ” ઘણાં વર્ષથી મળતો ન હોવાથી એક સારા કોષની આવશ્યકતા ઘણી લાંબી મુદત થયાં ગુજરાતી સાક્ષરો અને અભ્યાસીઓને જણાતી હતી. આ ખોટ પુરી પાડવાના હેતુથી આ કોષ તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. આ કોષમાં “નર્મકોષ”માંના શબ્દો ઉપરાંત હજારો શબ્દોનો મોટો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ અને આધાર માટે પ્રાચીન કાવ્યો તેમજ આધુનિક લેખકોનાં લખાણોમાંથી અવનરણ પણ આપવામાં આવ્યાં છે. મોટા કદનાં ૫૯ ૧૦૦૦ ઉપર. પુઠું સોનેરી. કીમત મહેનતના પ્રમાણમાં છેલ્લે એકી માત્ર ૭ રૂપીઆ. પો. ૦-૬-૦.

વેપારોપયોગી પાઠમાળા.

દી૦ ખ૦ એઆલોલેસાધના “નાણાંબીડ” વિશેના આખા લાપણ સહીત.

પાઠ પુઠું—કીમત દસ આના.

આ પુસ્તકમાં નાના મોટા સર્વે વેપારીઓને હમેશાં ઉપયોગી થયેલ પડે તેવા નીચે પ્રમાણે ૨૮ પાઠ છે. (૧) વેપારનું મહત્વ. (૨) ધંધો. (૩) મુડી. (૪) નાણું. (૫) શાખ. (૬) પેદીઓ, બેંકો અને શરૂકો. (૭) વેપારમાં નામાનું મહત્વ અને તેની અગત્ય. (૮) ધરાક અને વરખાત. (૯) જાહેરાત-પ્રસિદ્ધિ. (૧૦) પંત્યાણું-સલાહો વેપાર. (૧૧) વેપારીના ગુણવત્તા. (૧૨) વેપારમાં કિતેલ મેળવવાનાં સાધનો. (૧૩) ધંધામાં ખોટા આવવાનાં કારણો. (૧૪) વેપારીઆ વ્યવહારથી થતી હાની. (૧૫) વેપારમાં વિધાસનું મહત્વ. (૧૬) નીમો, તેની જરૂર ને તેના લાભ. (૧૭) વેપારી જ્ઞાનનાં સાધનો. (૧૮) તેજ મંદીનું જ્ઞાન. (૧૯) વેપારીને અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસની જરૂર. (૨૦) જરૂર અને વેપારનો તલો. (૨૧) મુદ્દાકરી. (૨૨) વેપારની સંગવડો. (૨૩) પત્રવ્યવહાર. (૨૪) અનુભવ, અભિપ્રાય અને સલાહના નિયમ. (૨૫) પ્રામાણિકપણું. (૨૬) કપર કપર આસ્થા. (૨૭) વેપારીનીતિ. (૨૮) જાળરમાં નાણાંબીડ કેમ માંધ છે ?

જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા.

આ પુસ્તકમાળાના આહુકને હાલ શું લાભ મળે છે ?

હાસ્યમંદિર } કર્તા જ્ઞાન. રા. બ. રમણભાઈ મહાપત્રાચાર્ય તથા તેમના પત્ની સૌ વિદ્યાગારી બી. એ. આમાં હાસ્યરસ વિશેષ છે. આમાં લેખ તથા મનોરંજક સંવાદો-વાતો-ચર્ચાઓ વગેરે જુદા જુદા વિષયના હસાવી આનંદ કરાવે તેવા કેપ લેખો છે. ખાસ તૈયાર કરાવેલાં બે રમુજ ચિત્રો સાથે કેમી આઠ પેજ પ્રૃ. ૨૫૦ ઉપર. સોનેરી નાગવું પાકું પુસ્તક. રૂ. ૩. દાઢ. આહુકને માટે ખાર આના.

ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે } મૂળ લેખક ડૉ. પરવર્ધન બી. એ. ગોખલેના જીવનને લગતી ઘણી નવી માહિતી તથા અત્યંતી ભરપૂર આહું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર ગુજરાતીમાં આ એક જ છે. “વસન્ત” જેવડાં ૮૦ પ્રૃ. આમાંની પાંચ છપીઓ જ પુસ્તકની આખી કિંમત વાળી છે તેવી છે. રૂ. ૨. આઠ આના. પુસ્તકમાળાના આહુક માટે ચાર આના. આ ઉપરાંત નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકો પણ અર્ધી કિંમતે મળે છે. એટલે પાંચ પુસ્તકોમાં રૂ. એક જો આખો આહુકને લાભ મળે છે. નીચેનાં ત્રણ પુસ્તકોમાંથી જેમને જે જોઈએ તેમ લેવાય છે. બધાં લેવાનું બંધન નથી.

શ્રી પ્રહ્લાદ } કર્તા: ૨૨૦ રાં હરિલાલ હર્ષદરાય દ્રુવ. મૂલ્ય ૬૨ આના. આ નવીન નાટકની દક્ષ પાંચસોજ નકલો છપાવેલી હોવાથી છપામણી, લખી જાતના બેંકપેપર તથા બંધામણીના અર્ચની લાગત ચાર આના આવી છે, ને “જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા” ના આહુકોને ખાસ લાભ તરીકે અર્ધી કિંમતે એટલે પાંચ આને આપીએ છીએ.

બાળ મહાભારત.

“જ્ઞાનવર્ધક પુસ્તકમાળા”ના આહુકોને માટે કિંમત અર્ધી એટલે ત્રણ આના. લખનાર સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર. આ પુસ્તકમાં મહાભારતના આદિપર્વથી સ્વર્ગારોહણ પર્વ સુધીના આઠ પર્વની હકીકત નાના મોટા તથા બાળકો આનંદથી રસપૂર્વક વાંચે તેવી રીતે ટુંકામાં આપી છે, ને છેવટે કેાની પાસેથી શું શીખવું તેનું એક ખાસ બોધક પ્રકરણ આપેલું છે. સુપરરોયલ ૧૬ પેજ પ્ર. ૯૬. રૂ. ૭ આના.

બ્રિટીશ રાજ્યની ખલિહારી.

કર્તા સ્વ. ઉમીયાસંકર ખુશાલરાય જોશી. કિંમત રૂ. એક. આ પુસ્તકમાં પ્રતાપી બ્રિટિશ રાજન્યાહતની જાહોજલાલીનું બહુ અસરકારક રીતે કવિતામાં વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, અને દુરનોટમાં તેની સમજ આપેલી છે. આ પુસ્તકના પાંચ ભાગ પાડેલા છે. પહેલા ભાગમાં બ્રિટીશ રાજ્યની સ્થાપના; બીજામાં બ્રિટીશ રાજ્યના લાલ, ત્રીજામાં મુખ્ય પ્રધાનોનાં કાર્યો અને જીવનચરિત્રો, ચોથામાં સામાન્ય રાજ્યનીતિ બોધ અને પાંચમાં જીવણીલી મહોત્સવો વગેરે છે.

જીવનલાલ અમરશી મહેતા, ડૉ. પીરમશાહ રાહ; અમદાવાદ.

શ્રી યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણ

— ૩૩૪ —

ધર્મસલાવાળા ઉત્તમ ભાષાંતરની નવી આવૃત્તિ

મહોટા જે ભાગમાં—પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૧૦૦

ત્યેક શ્લોકના આઠ, એજ ૭૦ રતલી જડા કાગળ, મહોટા (ચિટ) ટાંક
તથા પાકાં મુંદર સોનેરી પૂકાં સાથે મૂલ્ય—પ્રથમ રૂ. ૧૮ હતા તેને બદલે

માત્ર રૂ. ૬, અને તરતમાં આદ્ય ધનારે માટે માત્ર રૂ. ૫, જ લેવાશે.

— ૩૩૫ —

ભાગ ૧ લો-તૈયાર છે, પૃષ્ઠ ૯૩૦

એમાં—વૈરાગ્ય, મુમુક્ષુ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને ઉપશમ એ પાંચ
પ્રકરણ છે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પૌ. ના- જુદું.

ભાગ ૨ જે—આવડે વર્ષ છપાશે

પૃષ્ઠ સંખ્યા શુમારે ૧૧૫૦, એમાં નિર્વાણ પ્રકરણ

આવશે. મૂલ્ય રૂ. ૩) પૌસ્ટેજ નાના જુદું.

— ૩૩૬ —

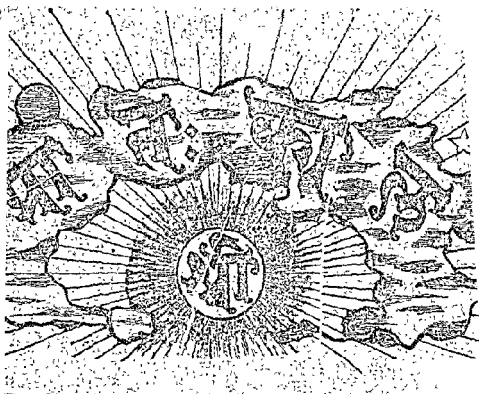
અને ભાગ લેવા ઇચ્છનાર પાસે રૂ. ૬૫ ને બદલે પ્રથમ ભાગ સાથે તરતમાં
રૂ. ૩, અને બીજા ભાગ નીકળતાં રૂ. ૨, મળી કુલ રૂ. ૫, લેવાશે.

માત્ર પહેલોજ ભાગ લેવા હશે તો તેના રૂ. ૩) અને વેશાખ આખર શુક્ર
રાત્રી લેવાશે.

રેલ્વે રસ્તે—અરબના વાન સાથે મૂલ્ય પ્રથમ મોકલી આપેથી તેટલાજ અર્થમાં
આવશે.

પૌષ્ટ કે રેલ્વે રસ્તે મંગાવનારે—આ પત્રના નામ સાથે અમદાવાદમાં
લખવું.

સસ્તુ સાહિત્ય નર્મક કાર્યાલય, મુંબઈ નં. ૨ અને અમદાવાદ.



पुस्तक १३] संवत् १९७१ श्रावण कृष्ण० १४ [अंक १०



શ્રી.

પા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૨] સંવત્ ૧૯૭૧ શ્રાવણ કૃષ્ણવક્ષ ૧૪. [અંક ૧૦

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ❀

તત્ત્વમસિ.

પદ ૧. (કોષ યાઓ નિઃસ્વરૂપંગી, એ લય).

ભય શોકને કેમ ધારો,
નિઃસ્વરૂપને કેમ વિસારો;—
ગ્રોહ, ગ્રોહ, મય વસાનિને, તમમાં નથી અવકાશ,
પૂર્ણથી પૂર્ણ સ્વરૂપ છે, તમથી સર્વ પ્રકાશ;—
સ્થૂલ શરીર તમે નથી, નથી ઇન્દ્રિયસમુદાય,
મન બુદ્ધિ પણ ના તમે. તમને ન ચિત્ત કેવાય;—
આ સકથો પર છે તમે, નથી એક દુઃખી ભવ,
નિત્ય નિરામય છે તમે, સમિયતઆનંદ શિવ;—
સ્વરૂપ નિરંતર ન્યાળીને, અંતરમાં મલકાએ,
ભવદશાના કલેશથી, લિપ્ત ન કહીએ યાએ;—
જ્ઞાતિ ધરશે ના કદી, પરમ સંત્ય આ વાત,
શ્રદ્ધાથી સ્વીકારતાં, ટળશે દુઃખસંધાત;—
વેદ અને અનુભવીજનો, કહે કરી કરી આધોય,

इष्टसंयोगिनी वृत्तिना विविध अनुभवो.

पद २. (એક સાંજસમે હું ઝરખે;—લય.)

કોઇ એક સમે મારા પ્રેમી પતિએ, હુંપર પ્રેમદષ્ટિ પસારી હતી,
મને ત્યારથી એટક લાગ્યું કંઈજે હું, પ્રેમવિના કંઈજેતી નથી;
કોઇ એક સમે મંગુદ સ્વરથી, મને મંત્ર કહ્યો કંઈ ગુપ્ત અતિ,
મને ઓધ થયો જેથી ત્યાર પછી કાંઈ, બહાવિના હું જેતી નથી.
કોઇ એક સમે મારા મસ્તકઉપર, હસ્ત મૂક્યો પ્રભુએ પ્રેમથી,
તાપમાત્ર મટયા હું ત્રિલોકમાં ત્યારથી, શાંતિવિના કંઈ જેતી નથી.
કોઈએક સમે મને હૃદય લઇ, પતિએ કહ્યું તું છે.સાચી સતી,
એ વિશ્વાસવચન ગુણવા પછીથી એ, કંઈવિના કંઈ જેતી નથી.
કોઇ એક સમે મેં પ્રભુચરણે, મૂકી દીધાં મારાં મનને મતિ,
અતિ નિશ્ચિંત થઇ અને ત્યાર પછી, હું સુખવિના કંઈ જેતી નથી.
કોઇ એક સમે મેં ઉમંગવડે, અતિપ્રેમે જઈને ભેટયા પતિ,
થઇ એકરૂપે ત્યારથી રસિલાની હું, જ્યોતિવિના કંઈ જેતી નથી.

પુનરાગમ્યતામ્

પદ ૩ ગઝલ.

ઉંચાં ઉંચાં સુખ પામવાને, બંધુ ! પુનરાગમ્યતામ્.
પ્રભુપ્રાપ્તિકરે પંથ વળવાકાળ, પુનરાગમ્યતામ્.
છોડી વિનાશી વસ્તુકેરી પ્રીત અંતરથી તમામ,
અવિનાશી પદમાં પ્રીત ધરવા, બંધુ ! પુનરાગમ્યતામ્.
જગના ઉપાધિથી થઇને મુક્ત, લેવાને વિરામ,
આત્મા તથા તનમનની પુષ્ટિકાળ, પુનરાગમ્યતામ્.
જે આવું કે તેવું નથી, જેને કંઈ નથી કંઈ રૂપ નામ,
તેવા અગમ્ય સ્વરૂપઅનુભવઅર્થે પુનરાગમ્યતામ્.
છે શાંતિ, વૃષ્ટિ, ઊન્નતિ પ્રાપ્તવ્યવું જે પરમ ધામ,
તેવા ગગનગામી થવાને, બંધુ ! પુનરાગમ્યતામ્.
આનંદની વૃદ્ધિ થવા વળી સિદ્ધ થાવા વિહિત કામ,
આપે હસીને હસાવવાને, સર્વ પુનરાગમ્યતામ્.
લેતાહ વધવા, પ્રેમ ઐક્ય વધારવા સાધકસક્તમ !
ઉરમાં ઉમંગ વધારી વહાલા બંધુ ! પુનરાગમ્યતામ્.
હર્ષે પુનઃ દર્શન થતાપર્યંત માની લો પ્રજ્ઞાગ,
સત્વર સમંગલ કામંઅર્થે, બંધુ ! પુનરાગમ્યતામ્.

યોગ ઝી

શ્રીધેરણ્ડસંહિતા.

(અનુસંધાન પત્રમાન વર્ષના ૫૪૨૭૦ થી.)

આ પ્રકારે પદાસનનું વર્ણન કરી હવે ભદ્રાસનનું સ્વરૂપ કહે છે.

ભદ્રાસનમ્.

‘ગુલ્ફૌ ચ વૃષણસ્યાધો વ્યુત્ક્રમેણ સમાહિતઃ ।

પદાંગુઠૌ કરાભ્યાં ચ ધૃત્વા ચ પૃષ્ઠદેશતઃ ॥ ૯ ॥

જાલંધરં સમાસાય નાસાગ્રમવલોકયેત્ ।

ભદ્રાસનં ભવેદેતત્ સર્વવ્યાધિવિનાશકમ્ ॥ ૧૦ ॥

ભાવાર્થ:—પગની ઝેડીઓ વૃષણકોશની નીચે વ્યુત્ક્રમથી રાખવી અને પૃષ્ઠ ભાગથી બે હાથને લાવી બે પગના અંગુઠાને પકડવા તથા જાલંધર બંધ કરી નાકના અગ્રભાગપર દષ્ટિ નિશ્ચલ રચાવવી એવું નામ ભદ્રાસન છે. આ આસન સર્વ વ્યાધિનો નાશ કરનાર છે.

આ આસનનો હાપ્રદીપિકામાં આથી બિન્ન પ્રકાર આપ્યો છે તે જિગ્યાસને અર્થે અત્ર જલ્યાવીએ છીએ, ત્યાં કહ્યું છે કે,

ગુલ્ફૌ ચ વૃષણસ્યાધઃ સીવન્યાઃ પાર્શ્વયોઃ ક્ષિપેત્ ।

સવ્યગુલ્ફં તથા સવ્યે દક્ષગુલ્ફં તુ દક્ષિણે ॥ ૧-૧૨ ॥

પાર્શ્વપાદૌ ચ પાણિભ્યાં દૃઢં વધ્વા મુનિશ્ચલમ્ ।

મદ્રાસનં ભવેદેતત્ સર્વવ્યાધિવિનાશનમ્ ॥ ૧-૧૩ ॥

ગોરક્ષાસનમિત્યાહુરિદં વૈ સિદ્ધયોગિનઃ ॥

ભાવાર્થ:—વૃષણની નીચે સીવણીના બે પાર્શ્વમાં બે બાજુએ બે પગની ઝેડીને મૂકવી તે ઝેડી રીતે કે સવ્ય જ સીવણીપાર્શ્વ તેમાં સવ્ય ગુદ્ધ આવે અને દક્ષિણ જ સીવણીપાર્શ્વ તેમાં દક્ષિણ ગુદ્ધ (જમણી ઝેડી) આવે. આ પ્રમાણે કરી પછી પાર્શ્વસમીપ આવેલા જ પગ તેને બે હાથવડે દૃઢ બંધવા એટલે હાથનાં તળીઆં ઉદરના ભાગમાં રાખવાં અને તેની આંગળીઓને એક બીજામાં સંલગ્ન કરી દેવી અને એ હાથની લીસ પગના પૃષ્ઠ ભાગમાં બીડવી. આનું નામ ભદ્રાસન છે તથા એને સિદ્ધ યોગીઓ ગોરક્ષાસન નામ પણ આપે છે. આ આસન સર્વ વ્યાધિઓનો નાશ કરે છે. આ આસને સુવાથી વીર્યરમણન થતું નથી એવું પણ વર્ણન જોવામાં આવે છે. આ આસનમાં મુખ્યતઃ વૃષણની નીચેની સીવણીનો બામ દબાય છે તેથી એ ભાગના મજ્જાતત્ત્વોપર દબાણ રહે છે.

અને તેથી એમાં ફોલ થતો નથી એટલું જ નહિ પણ એ મજબૂતત્વના દબાણને લીધે અંડને ફોલ પમાડનાર તન્તુઓ પણ શાન્ત રહે છે. ચાર આસનો એક ગણાય છે. સિદ્ધ, પદ્મ, ભદ્ર અને સ્વસ્તિક તેમાંનું આ ભદ્રાસન એક છે.

આ પ્રમાણે ભદ્રામનનો પ્રકાર કરી હવે મુક્તાસનનો વિધિ અંશકાર કહે છે.

મુક્તાસનમ્

પાયુમૂલે વામગુલ્ફં દક્ષગુલ્ફં તથોપરિ ।

શિરોમ્રીવાસમં કાર્યં મુક્તાસનં તુ સિદ્ધિદમ્ ॥ ૧૧ ॥

ભાવાર્થ:—પાયુના મૂલમાં ડાબા પગની એડી મૂકવી અને તેના ઉપર દક્ષિણ એડી મૂકવી તથા માથું અને કંઈ સમાન એટલે સીધા રાખી બેસવું એનું નામ મુક્તાસન છે. અને યોગની વિવિધ સિદ્ધિઓને એ ક્રમે ક્રમે આપનાર છે.

છતર અંશોમાં આ રીતનું મુક્તાસન વર્ણન ન કરતાં પવનમુક્તાસન, વામપાદ પવનમુક્તાસન, દક્ષિણપાદપવનમુક્તાસન એવાં ત્રણ આસનો મુક્તાસન નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને એ ત્રણેનાં સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં આ પ્રકારે છે: વામ ગુલ્ફ (ડાબા પગની એડી) ડાબા નિતંબની નીચે સ્થાપવી અને જમણા પગની એડી જમણા નિતંબની (દગરાળી) નીચે સ્થાપવી અને બંને ઘૂંટણને ઉચ્ચા કરી ખલાના ભાગતરફ લાવવા. એ બે ઘૂંટણને હાથની બીસ આપવી એટલે ડાબા હાથવડે જમણા હાથની કોણી પકડવી અને જમણા હસ્તવડે ડાબા હસ્તની કોણી પકડવી અને એ બીસ બે ઘૂંટણપર નાંખવી. આનું નામ પવનમુક્તાસન છે. આ આસન વાળી જોવાથી સમજશે કે એની રિયતિ કેવા પ્રકારની છે અને એથી આંતરડાના ભાગમાં વાયુનો સંચય થતો હોય તો વાયુઆવ થઇ જાય છે તેથી આ આસન અપાન વાયુને નિયમમાં લાવનાર કહેવાય છે તે પણ સ્પષ્ટ થશે. બીજા બે મુક્તાસનમાં સહજ સહજ ફેર છે તે એ કે વામપાદ પવનમુક્તાસનમાં ડાબા પગની એડીને ડાબા નિતંબની નીચે અડકાડી ડાબા ઘૂંટણની આસપાસ હાથવડે બીસ આપવામાં આવે છે અને દક્ષિણપાદ પવનમુક્તાસનમાં જમણા પગની એડીને જમણા નિતંબની નીચે અડકાડી જમણા ઘૂંટણની આસપાસ હાથવડે બીસ આપવામાં આવે છે. પણ આ ત્રણે પ્રકારનાં મુક્તાસન તે અત્ર કહેલા મુક્તાસનથી ભિન્ન છે, કેમકે એ ત્રણેમાં જો બેસવાનો પ્રકાર છે તે અત્ર કહેલા પ્રકારથી જૂદો છે. અત્ર કહેલા મુક્તાસનનું સ્વરૂપ છતર અંશોમાં કહેલા ધીરાસન તથા કૂર્માસનસાથે મળતું આવે છે. બંને પગના ઘૂંટણોને વાળરા અને પગની એડીને વાયુની નીચે રાખી બેસવું તેનું નામ કૂર્માસન છે તથા ઘૂંટણ વાળી પગની એડીને બદલે પગના તળીઆને વાયુની નીચે આડા રાખી બેસવું તે ધીરાસન છે. કોઇ કોઇ સ્થળે એક પગની એડીપર બીજા પગની એડી રાખી તેપર બેસવું તેને ગોમુખ આસન કહ્યું છે. એનું સ્વરૂપ અત્ર કહેલા મુક્તાસનને સમાન દેખાય છે, અગર જો આ અંશકાર કૂર્માસ નાદિના પ્રકાર ભિન્ન રૂપે વર્ણે છે.

આ પ્રકારે મુક્તાસનનું સ્વરૂપ કહી હવે વળાસનનો વિધિ કહે છે:—

વજ્રાસનમ્

જંઘામ્યાં વજ્રવત્કૃત્વા ગુદપાર્શ્વે પદાવુભૌ ।

વજ્રાસનં મવેદેતદ્ યોગિનાં સિદ્ધિદાયકમ્ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ:—એ જંઘાને વજ્રના આકારમાં કરીને બેને પગને પાપુના એ પાદ્મમાં નિતંબના ભાગમાં અડકાવવા તેનું નામ વજ્રાસન છે અને એ યોગીઓને સિદ્ધિ આપનાર છે.

હવે કમપ્રાપ્ત સ્વસ્તિકાસનનો પ્રકાર કહે છે:—

સ્વસ્તિકાસનમ્

જાનૂર્વોરન્તરે કૃત્વા યોગી પાદતલે ઝમે ।

ઋજુંકમ્પયઃ સમાસીનઃ સ્વસ્તિકં તત્પ્રવક્ષતે ॥ ૧૩ ॥

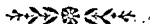
ભાવાર્થ:—ઘૂંટણ અને ઉરના મધ્યમાં એ પગનાં તળીયાં સ્થાપન કરવાં તથા સીધા ટટાર બેસવું એનું નામ સ્વસ્તિકાસન કહેવામાં આવે છે. યોગાંગમૂળ આસનોમાં જે ચાર આસનો મુખ્ય આસનો કહેવાય છે તેમાં સિદ્ધાસન, પદાસન, ભદ્રાસન એ ત્રણ અને ચતુર્થમાં કોષ્ટ સિંહાસન અને કોષ્ટ સ્વસ્તિકાસનની ગણના કરે છે. તેથી આ એક મુખ્ય આસન છે. કટલાક પુરુષો પદાસને દીર્ઘ સમય બેસી શકતા નથી તેમને આ સ્વસ્તિકાસન વિશેષ અનુકૂળ પડે છે. આ સાથે એ આસન કરવું પણ સરળ છે. પગના તળીયાંને ઘૂંટણ અને ઉરના મૂળ એ બેની વચ્ચેના પ્રદેશનો જે ભાગ તેમાં બાજુપરથી મૂકવાં. ડાબા પગના તળીયાંને જમણા ઉરની અંદરની બાજુમાં અને જમણા પગના તળીયાંને ડાબા ઉરની અંદરની બાજુમાં સ્થાપન કરવાં અને ટટાર સીધા બેસવું એટલે આ સ્વસ્તિકાસન થાય છે. એમાં વિવિધ બંધ કરવાના હોતા નથી તેમ જ સ્પૃશ્ય શરીરવાગાને પણ આ આસન વાળવું અધિક શ્રાવે છે. હુકયોગપ્રદીપિકામાં પણ અતના સમાન જ વર્ણન છે; માત્ર પ્રથમાર્ધમાં જાનૂર્વોરન્તરે સમ્યક્ કૃત્વા પાદતલે ઝમે । એટલે સહજ નામનો જ પાઠબેદ છે. એ શ્લોકની ટીકામાં એટલે વિશેષ બતાવ્યો છે કે અહિં જાનૂ (ઘૂંટણ) સપ્દ છે પણ તેને અર્થ: જાનુના સમીપમાં રહેલો જંઘાનો ભાગ ગ્રહણ કરવાને છે અને તેથી જંઘાવોરન્તરે એવો પાઠ વધારે સારો છે. શ્રીધર કહે છે કે હવે જંઘાન્તરાગ્રાય પ્રવેદ જાનુમધ્યગે । યોગિનો ચતુર્વસ્થાન સ્વસ્તિકં તદ્વિદમ્ભા: ॥ (અર્થે અત્ર કલ્પો તે જ છે.).

હવે સિંહાસનનું વર્ણન કરે છે:—

(અપૂર્ણ.)

તત્ત્વવિચાર. ❧

ચિંતા અને ચિંતન.



મુખ્ય જો વસ્તુનું ચિંતન કરે છે તે વસ્તુ તેને, જો તે ચિંતન યોગ્ય પ્રકારે થઈ શકે છે તો પ્રાપ્ત થાય છે, એ એક નિયમ છે. અને તેથી જો વસ્તુ જોને જોઈતી હોય તેણે તેનું ચિંતન કરવું, એ તેને પ્રાપ્ત કરનારો માર્ગ છે. ચિંતન એવા પ્રકારનું એક બળ છે, કે તે જોનું ચિંતન કરવામાં આવે છે તે વસ્તુનો અને ચિંતન કરનારનો સંબંધ કરી આપે છે. આ જો પદાર્થો વચ્ચે ગમે તેટલું અંતર હોય છે તોપણ ચિંતન તેને દૂર કરીને તે જો પદાર્થોને પાસે લાવે છે. અને કોઈ વસ્તુ જોઈતી હોય અને તે વસ્તુ મળવાનો લેશ પણ સંભવ ન જાય તો હતાં તે જો તેનું ચિંતન કર્યા કરે છે તો આ સ્થિતિમાં તેને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થવાના સંભવો અદ્ભુત રીતે રચાય છે, અને તેને યોગ્ય સમયે તે પ્રાપ્ત થઈ રહે છે.

માત્ર સારવાનતા એટલી રાખવાની છે, કે આ ચિંતન ઉત્તમ પ્રકારે થવું જોઈએ, તથા તે પશ્ચિમવચ્ચે પ્રાપ્ત થાય, અર્થાત્ તે જગતે પ્રકટ કરે ત્યાંપર્યંત થવું જોઈએ.

આપણે કોઈ સ્થાનપ્રતિ જવાને નીકળ્યા હોઈએ તો તે સ્થાન આપણને પ્રાપ્ત થાય ત્યાંપર્યંત આપણે ચાલવામાં કરવું જોઈએ. તે સ્થાન હજી કેમ પ્રાપ્ત થયું નથી, હજી કેમ તે જાણવું નથી, એ પ્રમાણેના અર્થના ઉદ્ગાર વસ્તુસ્થિતિ જોતાં નિરવક જ છે. કારણ, કે આપણે ઉદ્ગારોથી તે સ્થાન કંઈ પ્રાપ્ત થઈ જવું નથી. તેથી તે ગતગત સ્થાન જો આપણને પ્રાપ્ત ન થાય તો જાણવું, કે હજી આપણે જેટલું ચાલવું જોઈએ તેટલું ચાલ્યા નથી, અને તેથી હજી આગળ ચાલવાની જરૂર છે. કારણ, કે તે સ્થાને પહોંચવાને જેટલું આપણે ચાલવાની જરૂર છે તેટલું જો આપણે ચાલી રહીશું તો તે સ્થાન જોની મેં જ આવીને પ્રાપ્ત થશે.

પરંતુ આવો વિચાર ન કરતાં અનેક મનુષ્યો અર્થને વશ થાય છે. અને મને મારી ઈષ્ટિત અમુક વસ્તુ કેમ પ્રાપ્ત થતી નથી, એમ માને છે, અને પ્રસંગે તેને પ્રાપ્ત કરવા આરંભેલા પ્રયત્નને ત્યાં જ રોકે છે.

પરંતુ આ પ્રમાણે અધીરા બનીને આરંભેલા પ્રયત્નને હોડી દેવાની કદી જ અંગત નથી. આપણે માત્ર એક જ કરવાનું છે, અને તે પ્રયત્ન છે. આપણે માત્ર પ્રયત્નપ્રતિ દૃષ્ટિ રાખવાની છે. પછી જો તો જોની મેં મળશે જ. પ્રયત્નનું જો મળ્યાવિના નથી રહેતું, એ પણ એક આ વિષયનો સિદ્ધ નિયમ છે. જોથી તે સિદ્ધ નિયમમાં દર ચક્રાચળા રહીને પ્રયત્નને જ કર્યા કરેલા હો છે. કારણ, કે તે પ્રમાણે પ્રયત્નમાં સંસાર રહેતાં જો સ્વતઃ પ્રકટ થાય. અને જ્યારે જો મને ત્યારે જ આપણે પ્રયત્નથી વિરમવાનું છે. ત્યાંમુખી તેમાંથી વિરામ પામવાનું નથી, એ સદ્યમાં રાખવાનું છે.

વળી અનેક પ્રકારે અંતઃપરચાને પડોંચવા ઇચ્છનાર માર્ગ મળવા છતાં તે સ્થાને પડોંચી શકેલા નથી, એમ પણ બને છે. કારણ કે જે પોતાના મનમાં એમ માને છે, કે હું આજ

અને આગળ માર્ગ કાપું છું, પરંતુ ખરી રીતે તે પ્રમાણે બનતું નથી પણ તે આડોઅવળો જ જતો હોય છે. તેને પૂર્વમાં જ જવાનું હોય છે, પણ તે પ્રસંગે પૂર્વમાં જાય છે તો પ્રસંગે ઉત્તરમાં જાય છે, તો પ્રસંગે દક્ષિણમાં જાય છે, અને પ્રસંગે પશ્ચિમમાં જાય છે. આ પ્રમાણે હોવાથી માર્ગ કાપવા છતાં તે ગતવ્યસ્થાને પહોંચતો નથી. તેથી ગતવ્યસ્થાને પહોંચવા ઇચ્છનારે સાવધાનતા રાખવાની છે, કે તે આ પ્રમાણે આડોઅવળો ભ્રમણ ન કરે. તેણે જે દિશામાં જવું છે, તે જ દિશામાં સાવધાનતાપૂર્વક પ્રયાણ કરવાની જરૂર છે.

આ જ પ્રમાણે ઈષ્ટિત વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છનાર તે વસ્તુનું ચિંતન કરે છે, ખરે પણ અનેક પ્રસંગે એ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આડોઅવળો પણ જતો રહે છે. જ્યારે અમુક સમય થતા છતાં મનુષ્યને ક્ષણ નથી મળતું ત્યારે, કે તે પૂર્વે પણ કર્મના નિયમને નહિ સમજનાર અનેક અત્યંત અધૈયને પ્રાપ્ત મનુષ્યો પ્રારબ્ધ ચિંતનને છોડી દે છે; અથવા નથી છોડી દેતા તો તે ચિંતનને છોડીને ચિંતાને જ સેરે છે. આ ચિંતા એ પશ્ચિ-કને આડે અવળે માર્ગે દોરનાર છે, અને તેને ગતવ્યસ્થાને પહોંચવાથી દૂર રાખનાર છે. આ ચિંતાને મનુષ્યો ચિંતન જ સમજે છે પણ તે ભૂત છે. ચિંતન જૂની વસ્તુ છે, અને ચિંતા એ જૂની વસ્તુ છે. એક ક્ષણે પ્રકટાવનાર છે ત્યારે અન્ય તેનો નાશ કરનાર છે. એક મગજની પ્રશાંતિને આપનાર છે જ્યારે અન્ય પ્રશાંતિનો નાશ કરનાર છે; એક ધૈર્યને તથા શ્રદ્ધાને પોષનાર છે જ્યારે અન્ય તેનો વિધ્વંસ કરનાર છે.

સ્વાભાવિક રીતે જ મનુષ્યને એવી ઇચ્છા રહે છે, કે મારા મનોરથો આજે જ સિદ્ધ થઈ જાય તો કેવું સારું, અને તેથી તેની ઇચ્છા પ્રમાણે જ્યારે તેના મનોરથો સત્વર સિદ્ધ થતા નથી, અથવા તેની ધારણા કરતાં ઓછા પ્રમાણમાં સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેને અધૈય પ્રકટે છે તથા ચિંતા થાય છે. પણ યોગ્ય અધિકાર થતાં પર્યંત અર્થની સિદ્ધિ થતી નથી, અને તેથી અધિકારની પરિપક્વ સ્થિતિ થવા માટે યોગ્ય સમય વીતવાની પણ જરૂર રહે છે જ. તેથી આપણા મનોરથો તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય તો ચિંતાને સેવવાનું પ્રયોજન નથી. ચિંતાથી કદી પણ અર્થસિદ્ધિ થતી નથી પણ અર્થનો વિનાશ થાય છે. તેથી બુદ્ધિમાને તેને કદી પણ સેવ્ય નથી. જે કંઈ અર્થસિદ્ધિને માટે કર્તવ્ય છે તે ચિંતનમાત્ર જ છે. ચિંતનને બદલે ચિંતા ન થઈ જાય એ અવસ્થા જોવાનું છે. પરંતુ અનેક મનુષ્યને આ વાર્તાનું વિસ્મરણ કરે છે અને ચિંતનને બદલે અધિક સમય ચિંતામાં જ ગાળે છે. અને આ પ્રમાણે કરવું તે પૂર્વને બદલે પશ્ચિમમાં જવાજેવું છે. અને આ પ્રમાણે કરીને અનેક મનુષ્યો હજી આપણા અર્થ કેમ સિદ્ધ થતા નથી, એ પ્રમાણે કરીને અસંતોષના ઉદ્ભાવ કાઢવા કરે છે. પણ તે જાણતા નથી, કે તેમણે જે કરવાનું છે તે તે કરતા નથી, અને ન કરવાનું કરે છે.

તેથી બુદ્ધિમાને આ રથને સાવધાનતા સેવવાની જરૂર છે. તેમણે ચિંતન જ કરવાનું છે, અને ચિંતા કરવાની નથી, એ લક્ષમાં રાખવું ઘટે છે. ચિંતન જૂની વસ્તુ છે અને ચિંતન જૂની વસ્તુ છે અને તે બન્ને જૂનાં રજાને પ્રકટાવનાર છે. તેથી ઈષ્ટિત વસ્તુનું એક ચિંતન જ માત્ર અખંડ અન્યું રહે. એટલી સાવધાનતા અર્થસાધકે રાખવાની છે, અને આ પ્રમાણે કરનારનો અર્થમાં યોગ્ય અમોગ સિદ્ધિ મળે છે.

સાહિત્ય. ❀

અભિમન્યુ-વત્સલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૪ ૨૭૭ થી.)

પ્રકરણ ૧૪ મું.

❀❀❀❀❀

ઉપસંહાર.



વાહ સમારંભ જોવા માટે મળેલી મનુષ્યોની ભીડ, મંગળવાણના અવાજસહ નિકળતો વરધોડો, સમારંભમાં અપાર દ્રવ્ય ખર્ચી આણેલી શોભા, વરવધૂમાટે યુગારેલાં ભવનો, કૃત્રિમ સુખમાટે બાંધેલા બન્ધ મંડપો, વગેરે અભિમન્યુ તારા લગ્નમાં શ્લો દળું ? બહા મનુષ્ય ! દરિદ્રીની માફક વનમાં લગ્ન કર્યું તે કરતાં ન પરણ્યો હોત તો તારી આમ અપશીર્તિ ન થાત. આ પ્રમાણે બ્રહ્મર્ષિ નારદે અભિમન્યુને પ્રશ્ન કર્યો.

હિમાલયના ઉત્તુંગ શિખરોપરના સરોવરોમાંથી જન્મ પામી બાલ્યવસ્થામાં તરુ-સતાઓ સાથે આનંદે જાણે પૃથ્વીને. માનદંડ જ ન હોય એવા તે મહાન શેષાધિરાજના અંદર સ્વેદ વિદાર કરતાં કરતાં બાલપણ ગયું અને દેહ વિસ્તારની સાથે જ કર્તવ્યતાનો બોલને શિરપર આવી પડવાથી મંદાકિની પિતાનું પર છોડી વેગે પતિથડે ગયું. તેના પ્રવાહના પવિત્રતાથી હિમાલયના મંગલ તળેટી આગળ વિદરની ઝુંપડી હતી. પાંડવો દૂતમાં દારપામી વનવાસે જતાં મુભદ્રા પ્રથમતઃ પોતાને પીએર ગઈ, પણ ત્યાં પહેલે પોતાનું અપમાન થઈ નિહાળી અને બંધુપ્રેમ કેવળ સ્વાર્થ અને મોટાઇ પુરતો છે એમ જાણી તે વિદર કાઢાઈને ત્યાં-સાસરે-સિધાની. દુર્યોધનનો અમલ શરૂ થતાં પાંડવોને પ્રિય ગણ્યારી અક્રિતિઓ પડી તે ભરેને પિતા હો તોપણ રાજકોપને પાત્ર થઈ સાચા અને ન્યાયી મતમાટે તેમને સદન કરતું પડ્યું. વિદરજીએ આવા બનતા બનાવો જોઈ મૂળમાંથી રાજ્યસંબંધ દૂર ફેંકી સ્વરથ ચિત્તે હરિસ્મરણમાં સમય ગાળવાનો કિદાસીન માર્ગ મહથ્થુ કરી હરિદારના ઝાડપાશાદિ જન્મથી પદાર્થોપર ઉદરનિર્વાહ કરી ટાલ તડકાથી સ્વરક્ષણ કરવા પુરતી એક પર્ણકુટી બાંધી સદાહિત પરમાત્મચિંતનમાં નિમગ્ન રહી કાળનો સહન્યય કરવા લાગ્યા. પોતાને પ્રાપ્ત થતા કંઈ મૂળાદિ અજમાં મુભદ્રા બાગીદાર થતાં તેને પશુ ચાર માસ સતોષે અર્પી આનંદમાં નિમગ્ન રહેવા લાગ્યા. મુભદ્રા પણ કાઢાઈની સેવામાં તત્પર રહેવા લાગી વિરક્ત અને કિદાસી બનેલા વૈરાગીની સેવા તે શી કરવાની હોય ?

પાંડવોના અપકર્યે અહોરાત્ર ઝુરતી સુભદ્રાને વિદુરજી વારંવાર ઉપદેશ કરી ધીરજ દેતા કે “ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તારા પતિના સ્નેહી છે. અને જે બાળુએ પ્રસન્ન પરમેશ્વર છે તે બાળુનું જ સદૈવ મંગળ થવાનું એવો અનાદિસિદ્ધ નિયમ છે. પરંતુ સદ્ગુણોની ક્ષોભી બયંદર આડગ દુષ્પ્રસંગોથી કરવાની હોવાથી કહો અથવા તો પૂર્વ સંચિતથી પ્રાણીને આંધ્રી આપેલી મર્યાદા બહાર સાક્ષાત્ પરમેશ્વરથી પણ દેરદાર થઇ શકતો નથી, એમ માની ધીરવીર પાંડવોતો સાંપ્રત છળ થાય છે; પરંતુ મેં ઘેરેલા અંદ્રને અલ્પકાળની હીનાવસ્થા પછી જેવી રીતે નિર્ભળ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને સદળ વિશ્વ જેવી રીતે આનંદે પ્રકુલ બને છે તેવી રીતે પાંડવોની રાજ્યશ્રી વર્તમાન સ્થિતિમાંથી મુક્ત થતાં પાછી મળશે. જેની વસ્તુ જેને તેને પાછી પ્રાપ્ત થતાં સધાગાને આનંદ આનંદ જ થશે. ” આવા આવા નિરાશાનાશક સદ્બોધ આપતાં, પરંતુ તેમાં પણ તેમણે તે પરમેશ્વરી સત્તાનો અંતર્ભાવ કરવાની વિસ્મૃતિ કદી જ થવા દીધી નહિ. તે હમેશાં સુભદ્રાને એ જ કહેતા કે:— “ સુભદ્રા સંસારી જીવોને દુઃખોનું લગડું જન્મતાં જ લાદેલું હોય છે. પણ આ સ્વમાવિક વિપાત કરતાં પ્રજુની પ્રજુતાવું વિસ્મરણ તે જ મહત્ત્વ દુઃખરૂપ છે. સાકરની મધુરતા એ જીમને લલચાવી પ્રાણુડાની કરનાર ‘ સોમજ ’ નામે વિપ્રમય પદાર્થ જેવી તેની સ્થિતિ છે. પરમેશ્વરનો અનાદર સ્મરણપૂર્વક થાય છે, કારણ કે સામે દેખતા ચિંથમાં સદ્ગતિ દષ્ટિથી પણ ન જણાય તેવા અભુરેણુથી માંડીને નિર્માણુ થયેલા પ્રયંડ પરંતો જેવામાં પણ તેનું અસ્તિત્વ પ્રત્યક્ષ જણાવા છતાં તેને વિસ્મરેલો તે મહાન અપરાધ છે અને તે જ ઘોર વિપત્તિ છે. આ વિપત્તિ ઉપરના સોમજ પ્રમાણે મીઠી છે તેવી જ પ્રાણુ-નાશક છે. સુભદ્રા નારાયણનો અનાદર ન કર. તેની સાથે સદૈવ ભક્તિથી વર્તે એટલે તારા મનોરથો તે પૂર્ણ કરશે. ”

વિદુરના સહવાસે તત્ત્વજ્ઞાનનો લાભ મળતો હોવા છતાં સુભદ્રાના હૃદયની અસ્વ-સ્થતા કદી જ દૂર ન થઈ. “ સર્વં વ્રજમયં પદ્યન્ ” એવી તેની દષ્ટિ બની નહોતી. આ એક સ્વભાવ જ છે. જગત મિથ્યા છે અને બ્રહ્મ સત્ય છે, આ તત્ત્વનાં હમેશાં પાસાયણે થતાં સાંભ-ળવા છતાં, મારા અભિમન્યુને વત્સલા નહિ મજે આ વિચારે તેને મારું જ લાગતું, પરંતુ વિદુરજીના કહેવાપ્રમાણે કોષઙ્ગે અપેક્ષા કરી નહોતી છતાં એટલે કે ‘ વત્સલા અભિમન્યુ ’ એવો અન્યોન્યયોગ માનવી સત્તાની બહાર જવા છતાં તે બતાવ અકરમાત બની ગયો.

એક દિવસે ધરોતકચેતો એવક એક રાક્ષસ હરિદ્રારમાં વિદુરના આશ્રમમાં આવ્યો. તેને જ્ઞેતાં જ સુભદ્રાના હેંશકેંશ ઉડી ગયા. આપણા શમપ્રધાન તપોવનમાં આ તામસી રાક્ષસ શામાટે આવ્યો હશે એ વિચારે વિદુરને બય પ્રાપ્ત થયો. અભિમન્યુ સદૈવ કંધિ ધનુષ્ય, બાણ બાતું અને કમરે સમશેર ધારણ કરનાર ક્ષત્રિય હતો. તેને વડીલવર્ગની સ્થિતિ નિહાળી ક્રોધ ચડ્યો, અને તેણે ક્રોધાવેશમાં રાક્ષસપર હલ્લો કર્યો. રાક્ષસનો ધરાદો મુદ્દ કરવાનો નહોતો, પરંતુ ધસી આવતા આ ક્ષત્રિય તરણુનું તેણે હાથમાં શસ્ત્ર નહોતું છતાં નિવારણ કર્યું અને ધરોતકચ મહારાજે શ્રીકૃષ્ણની આચારાસાર અર્જુનપુત્રને દૈવતક પર્વતપર તેજા છે, એવો સંદેસો કહ્યો.

“ મારો ભાઈ વત્સલાના લગ્નથી ભગ્ન મનોરથ થતાં શરીરે ક્ષીણ બન્યો છે.

તેનામાં આ રાક્ષસ સાથે લડવાને સામર્થ્ય નથી. હું મારા બાઇને એકલો મોકલીશ નહિ. ” આવો દુરાગ્રહ સુભદ્રાએ માંડ્યો.

“ જો એકલો ન મોકલવો હોય તો આપણે એ સાથે જઈએ ” વિદુર હાસ્ય વદને બોલ્યા, “ હું વૃદ્ધ નિર્બળ અને તું સ્ત્રી અપળા આવી રીતે એ દુર્બળની સાહાય્ય શું બોલી છે ? ચાલ તૈયાર થા. ” આ વાક્ય સાંભળી સુભદ્રા જામવાણી પડી ગઈ. તે જોઈ વિદુરજી બોલ્યા, “ સુભદ્રા, ડરવાનું કંઈ જ કારણ નથી. શ્રીકૃષ્ણના સંદેશોનો અનાદર ન કર, અભિમન્યુને જવા દે. ઈશ્વર સમર્થ છે, તે પળમાં ચાહે તે કરે છે. ”

સુભદ્રાએ અનુમોદન તો આપ્યું જ પણ મન અસ્વસ્થ રહ્યું. સર્વ તૈયારી થતાં અભિમન્યુએ શુભ મુહૂર્તે પ્રયાણ કર્યું.

રૈવતક પર્વતસુધી આવી પહોંચતાં તેમને માર્ગમાં કંઈ પણ સંકટ નડ્યું નહિ. ત્યાં આવી પહોંચતાં તેઓને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને ઘટોત્કચ મળ્યા. લડાઈ વગેરે કંઈ ન કરતાં શુપ્તરૂપ કાર્યભાગ સાધવાનો છે એવો દરાવ કરી ચુક્યો છે એવું અભિમન્યુને કહી સંભળાવવામાં આવ્યું. મેદાનમાં એ હાથ કરી પોતાનું શરત્વ વ્યક્ત કરવાને સમય નહિ મળ્યો જાણી અભિમન્યુને સહજ માહું લાગ્યું. રૈવતક પર્વતપર આ પ્રમાણેની વાતચિત ચાલી રહી છે એવામાં નારદમુની ઈંદ્રનો સંદેશો લેઈ આવ્યા કે શ્રીકૃષ્ણની અનુજ્ઞા હોય તો વત્સલાને તેના મહેલમાંથી ઉપાડી લાવવા પોતે તૈયાર છે. શ્રીકૃષ્ણે તેના જામજમાં જણાવ્યું કે, બનવાના બનાવો પોતાની મેજે સ્વાભાવિકપણે બન્યા જ જશે. તેમાં કાંઈ કંઈ પણ ભાગ લેવાની આવશ્યકતા નથી.

નારદે પોતાની નારદીવિદ્યા ચલાવવા લક્ષમણ તરફ પ્રયાણ કર્યું; ત્યાં જઈ તેને ચેતાઓ કે તારે ઘણી સાવધાનતાથી વર્તવાની જરૂર છે, નહિ તો વખતે લક્ષમાં વિધન ઉપરિચિત યદ્ વીલે મોઢે જવાનો વારો આવશે. પણ તેણે તેમના ઉપદેશનો અનાદર કર્યો.

વનભૂમિમાં લગ્ન થયા પછી અભિમન્યુ અને વત્સલા માતૃગૃહે દુરિદ્વારમાં પધાર્યા. ત્યાં તેઓ આનંદે દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યા. ત્યાં અકસ્માત નારદદેવ પધાર્યા. અને તેમણે અભિમન્યુને આ પ્રકરણના આરંભમાં જણાવેલો પ્રશ્ન કર્યો અભિમન્યુ વચમાં જો કે નાનો હતો પણ વિચારમાં પ્રૌઢ હતો. તેણે નારદદેવને તરત જ આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો.

સુનિ મહારાજ ! મારા વિવાહપ્રસંગે સઘળી સંષ્ટિ અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હાજર હતા છતાં ઉત્સવપ્રિય પામરો નહોતા એટલી જ બાબત માટે હું માહું માનું એવો નથી. પ્રકૃષ્ઠ પુષ્પોનો સુગંધ હું વાતાવરણ શુદ્ધ અને નિર્દોષ કરનારા મરુદ્ધાણ તે ભૂમિપર વિચરતા હતા. તરુવરના પક્ષવોનો સિતળ છાયામંડપ નિર્મલ દેવીએ મારે માટે બાંધ્યો હતો. તે વનભૂમિમાં મરેલાં પુષ્પમાંથી ઉત્પન્ન કરેલો કૃત્રિમ સુગંધ નહોતો, પણ જીવંત પુષ્પોનો સૌરભ યથેચ્છ પ્રસરી રહ્યો હતો. નીચે જમીનપર ક્રોમળ તુણાંકુર અને લાપપ્ત્ર વોના ગાલીયા બીજાવ્યા હતા. તેની કિંમત હું વિલાસી ગાલીયાઓ કરતાં વધારે આંકુ છું. આદ્યશમાં અનંત તારાઓ પોતાના સ્વામીમંદ મારો લગ્નવિધિ અતિ આતુરતાથી નિદ્રાળી રહ્યા હતા. પુષ્પો મંકરદના રૂપે મંગલાભિષેક કરી રહ્યા હતા. આનંદબદ્ધ પરમેશ્વરનો સદ-

વાસ હતો. મહારાજ ! ગમે તે કૃત્રિમતાપર ક્રોધ ચડે છે, મારી સમક્ષ તેનો ઉચ્ચાર પણ કૃપા કરી કરતા નહિ.

“ તદન સત્ય બોલ્યા હો. ” નારદજી બોલ્યા, “ આ કૃત્રિમતાને લીધે જ જગતમાં સાચા સુખનો અને ખરી શાંતિનો નાશ થયો છે. જગતને નિર્સર્ગના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી દૃષ્ટિને સુખ આપનારાં નાટકી-તકલ્લી સુખો જોઈએ છે. કૃત્રિમતાને ધિક્કારો. ” વત્સલા, લક્ષ્મણને વરવાથી જગતનાં સઘળાં ઐશ્વર્યો સદૈવ હાથ જોડી તારી તેનાતમાં ખડાં રહેત; તે સઘળાં સુખો ત્વજી આવા બીખારીને શામાટે વરમાળ આરોપી ? ”

પતિસામે મહર્ષિસાથે સ્પષ્ટ પણ વાત કરવામાં તેને લજ્જા પ્રાપ્ત થઈ, તે જોઈ નારદ બોલ્યા, “ શરમાવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી, આવી મર્યાદાથી અમારી અમર્યાદા થાય છે, બોલ સ્પષ્ટ બોલ, તદન ઉછાંછળાપણું અને સ્વેચ્છાચારને સદ્ગુણ સમજવાના દિવસો અઘાપિ આગળ દલિયુગમાં આવનારા છે. વત્સલા, વિનય, લજ્જા ઇત્યાદિ ઉપજતા ગુણોએ સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર ધણું જ બલ્ય થયું છે. તેને દૂર કરવાની ગાંઠાઈ કરીશ નહિ. અને સાચેસાચું કહે, કે તને આવી દરિદ્ર સ્થિતિ ગમે છે કે ? ”

“ મહારાજ ! આપ સર્વસ છતાં મારા અંતઃકરણનો વિચાર શું આપ જાણી શકતા નથી ? સાચું પુછવો તો પતિના ચરણની અખંડ સેવા કરવાનું પ્રાપ્ત થતાં પતિના હૃદયને પોતે દરિદ્રી છે એવો સ્વપ્ને પણ ભાસ થશે નહિ. પણ પતિસેવામાં પાછીપાનીજેવો મહાન અપરાધ અને પતિના મનને અસ્વસ્થતા ઉત્પન્ન કરે એવું વર્તન એના જેવું ત્રિભુવનમાં દરિદ્ર નથી. ” આટલું બોલી વત્સલા નીચું જોઈ સ્વસ્થ રહી.

“ ધણું સારાં સારાં કપધાંલતાં ઉચાઈયા હીરા માણેકના દાગીના વગેરે અલંકારોથી શરીર શોભારી શોભારૂપ અને યૌવનમાં વધારો કરી પતિસેવા કરવાનું તારા હૃદયમાં કદી જ શું ઈચ્છા નથી ઉદ્ભવતી ? અલંકારોથી શરીરને મદવાથી પતિને પત્ની-વિધેનું નેત્રસુખ દિગુણ થશે, એવું શું શું નથી ધારતી ?

“ મહારાજ ! આપ આવો આ શો પ્રશ્ન કરો હો ? જેનાવડે અલંકારોને શોભા પ્રાપ્ત થાય છે તેવાં નાથનું રૂપ અહોરાત્ર સન્નિધિ હોવા છતાં બીજાં અલંકારોની શી જરૂર છે ? ”

“ અભિમન્યુ, વત્સલા ! તમે બંને કુશળ છો, તમે સઘળું જાણી શકો છો. છતાં પણ મારા જેવાનું કહેવું સાંભળો. ઈશ્વર તમને અખંડ સુખ આપે. લતાવૃક્ષોપર ફળ ફુલો કેવળ પરમાર્થમાટે જ હોય છે. તેમને તેઓનો અભિગ્રાપ હોતો નથી છતાં તે જેવા તેમના અલંકારો ગમે છે તેવા અલંકારો તમે ધારણ કરો, પણ તે સોના હીરાના બડ નહિ. બહારની શોભાને દમેશાં ટકાવેલું વળગેલું હોય છે, એવા દેહને બારબૂન અલંકારન જોઈએ. સદ્ગુણોના આભરણોથી પોતાનો ચરિત્રદેહ શબ્દમારગ્ને, અને પરોપકારરૂપી સુમધે તરફતા પ્રમાણે જગતને સુખદ થન્ને. ઈશ્વરપર વિશ્વાસ રાખજો, કર્તવ્યપર દૃષ્ટિ રાખજો અને તે પ્રમાણે પોતાના વિચારોને વહણ આપજો. પતિપત્નીના શીરપર લૌકિક ઝગજગને બોલે છે, તે બારની દમેશાં સ્મૃતિ રહેવા દેજો. વિવશ મનુષ્યને પોતાના ધ્યેયમાંથી જાટ કરે છે. અને એવા

કર્તવ્યચુત મનુષ્યને દુનિયામાં માન મળતું નથી. અમે ત્રણે લોક બટકનારા, અમારી તે સલાહ શી લેવાની, અમે કહીએ તે સધળું મૂર્ખતાભરેલું એમ ધારતા નાહ. અભિમન્યુ તમે નવા વિચારનાં મનુષ્યો માટે તમને કહું છું તે ધ્યાનમાં રાખજો. પતિ અને પત્ની એ અન્યોન્ય સંબંધ ધણો જ જવાબદારીનો છે. લગ્નના રૂપે જોડાયેલો આ સંબંધ કાયમનો બંધાય છે. સ્ત્રિયોએ અમુક નિયમપ્રમાણે ચાલવું જ જોઈએ એવી સખ્તાઈ પુરુષોએ કદી જ કરવી ન જોઈએ. ઉલટું પોતાના પવિત્ર વર્તને સ્ત્રિયોએ વર્તવાનું ધોરણ બાંધી લેવું જોઈએ. વત્સલા, સ્ત્રિયોપર ઈશ્વરે અધિક જોખમ નાંખેલું છે. સ્ત્રિયોની પવિત્રતાની અથવા બ્રહ્મતાના પરિણામની અસર પુરુષોના કર્તવ્યપર થાય છે. પત્નીના નિસ્સીમ પાતિત્રત્યથી રાક્ષસોનું પરાક્રમ અધિક પ્રખર થયેલું નિહાળી પૂર્વે દેવોએ તે પતિનિષ્ઠ સ્ત્રિયોને બ્રહ્મ કરી દાનવોનો સંહાર કર્યાનાં ઉદાહરણો પૂર્વે ઇતિહાસમાં મળી આવે છે, તે તરફ ધ્યાન આપજો. આ કાયિક પવિત્રતાપર ઘણો જ આધાર છે. આ પવિત્ર બળનો પુરુષોના નિરંકુશ વર્તનપર પરિણામ પામી તે તેમને અનુકૂલ બને છે અને સંસાર રૂપે ચાલતું ગાદું વગર અકચરે પાર પડે છે. પરસ્પરમાં વૈમનસ્ય ન હોવું જોઈએ ”

નારદ રમ લેઈ અર્તધ્યાન થયા. આ તેમનાં બોધવચનો અભિમન્યુ વત્સલાના કાનમાં ધ્રુમતાં જ રહ્યાં હતાં.

ઘટોત્કચના માયાવી બળરતી જણસો અલ્પ સમયમાં જ નકામી ઠરી ઉઠકામાં જઈ પડવા લાગી. પરંતુ તેમના બપટામાં જે ખરો વ્યાપાર મંદતાને પામ્યો તે પાછો ખરા સ્વરૂપમાં આવતાં ઘણો જ સમય વીત્યો.

દુર્યોધનાદિ પણ પોતે લીંબદ્રોણનો સદુપદેશ સાંભળ્યો તે માટે પસ્તાવો કરતા હસ્તિનાપુર તરફ બીખારી સ્થિતિમાં ચાલ્યા. શકુની મામાએ દ્વારકાને જામીનદોસ્ત કરવા કેડ બાંધી પણ સઘળાના માટે મુંગે મોંએ હસ્તિનાપુરમાં જવામાં જ શોભા છે, એવું ઠરતાં સઘળા હસ્તિનાપુર તરફ સિધાવ્યા.

ઈશ્વરની પ્રેરણાનુસાર વત્સલા અભિમન્યુનું લગ્ન કરાવી આપનાર ઘટોત્કચાદિ મંડળ ઈશ્વરની આજ્ઞા અને કાર્યસિદ્ધિમાટે આશીર્વાદ લેઈ સ્વસ્થાને ગયું. ઈશ્વરને જ તે કાર્ય કરાવવું હતું. પણ હમેશાં કંઈપણ નિમિત્તમાત્રે જ જગતનો વ્યવહાર ચાલતો હમેશાં આપણે નિહાળીએ છીએ. અને આ જગતમાં ઈશ્વરના હેતુથી અપરિચિત રહી બનાવો બનાવી રહ્યા હોય છે.

આ બનાવને કેટલાં વર્ષો વિલાં ? કાળે તેની સાચી નોંધ કરી મૂકી હશે. પાંચ હજાર સંવત્સરો ગણીએ તોપણ એટલા કાળમાં જગતમાં કંઈ કંઈ ચમત્કારો થયા છે અને તેમ થવું તે યુગધર્મ છે. પૃથ્વીના તે કાળના અને આજના સ્વરૂપમાં પણ અનેક વિલક્ષણ ફેરફાર થયા છે. આ અગમ્ય ગૂઢ રહસ્ય ઉકેલવાનું કાર્ય વિદ્વાનોને સોંપી અમે અમારા શિરપરનો બોલો તેમનાપર મૂકીએ છીએ.

ભૂપૃથ્વર ગમે તેવા ફેરફાર થાય તોપણ ભારતવર્ષ જેવું ને તેવું કાયમ છે અને તેવું જ કાયમ રહેશે. ઈશ્વરકૃપા પામેલી આ પવિત્ર ભૂમિનો ઇતિહાસ વર્ણવ્યાપ્રમાણે એક જ નહિ પણ હજારો ગ્રેમમય અને અન્યોન્યનિષ્ઠ પતિપત્નીના પ્રેમ કથાઓથી ભરેલો છે. શ્રીરામ સીતાના યુગ્મને આ ભારતખંડના વનમાં કર્તવ્યમાટે કદ સહન કરવું આ પુણ્ય

ભૂમિએ નિરખ્યું છે. સર્વ દેવોનો ત્યાગ કરી નળને વરમાળ આરોપતી દમયંતીને આ પુણ્યભૂમિનો ઇતિહાસ જાણે છે. કર્તવ્યમાટે દુષ્યંત શકુંતલાનો દરબારમાં ખેરો સંબંધ ન જાણી ધિક્કારતું દર્ય આ ભૂમિથી અજાણ્યું નથી. શકરતી પ્રાપ્તિમાટે તપથી કાયાને કષ્ટે આપતાં પાર્વતી, હજારો ઐશ્વર્યસંપન્ન દેવોને વિસારી વિષ્ણુના હૃદયમાં નિવાસ કરનારી સમુદ્રોદ્ભવા લક્ષ્મી, દિવ્ય અને પાતિવ્રત્યની કસોટી કરનાર યાચકવેષમાં આવેલા, વિધિ તથા હરિહરને આજીવનાવી દુધના રૂપમાં ખરો સત્વરસ પાનારી અને જગદુદ્ધારક ત્રૈભૂતિને અવતાર આપનારી સતી અનસૂયા, સાક્ષાત્ યમથી પણ વાદ કરી પતિને મૃત્યુથી મુક્ત કરનારી અને પતિનિષ્ઠાના જીવવશ્ય પ્રભાવનું ઉદાહરણ બતાવનારી સાવિત્રી ઇત્યાદિ અનેક કર્તવ્યનિષ્ઠ આર્ય સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રો આજસુધી આ જગતમાં સ્થિર રહ્યાં છે.

હાનિકર અનુકરણ ત્યજી, તથા સ્વધર્મને સજી આજના સમયની સ્ત્રીઓ તથા પુરુષો પુરાણ સ્ત્રીઓનાં પુણ્યચરિત્રો વાંચશે, મનન કરશે અને તે પ્રમાણે વર્તશે તો ભારતભૂમિનું દૈન્ય નિવારી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તેમનાપર અવશ્ય અનુગ્રહ કરશે જ. અરતુ.



પ્રાર્થના.

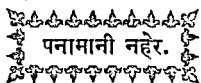
હે પરમાત્મનું ! અમે સર્વ છવો આપની કૃપાને આજે યાચીએ છીએ, ‘મમૈવાંશો જાંવલોકે’—એ આપના જ વચનના આધારે હે જગદાત્મનું ! આપનાથી અમે વસ્તુતઃ અભિન્ન છતાં બિન્નવત્ લક્ષીએ છીએ તેમને અભિન્નતાનો અનુભવ કરાવવા આજે આપને પ્રાર્થાએ છીએ. આપ આ જગતના કર્તા છતાં અકર્તારિપે રહો છો, તેમ અમે પણ અમારા વ્યવહારને કરતાં છતાં અકર્તારિપે, અલિપ્ત રહીએ એવો અનુગ્રહ કરો. આપનું સન્નિધાન દરપહેરણુ હે વિભો ! અમને પહેરાવો.

૧. ભગવનું ! આપ આ કર્મચક્ર ક્યારે અને કેવી રીતે ચલાવો છો તે અમે જાણતા નથી. પરંતુ એટલું તો અમે જાણીએ છીએ, કે આપની કૃપા થતાં આ કર્મચક્રમાંથી અર્થાત્ ભવ ભ્રમણમાંથી અમે મુક્ત થઈએ છીએ. તો હે દયાધન ! અમને તે કર્મચક્રમાંથી મુક્ત કરવા કૃપાથી થાઓ.

હે સર્વજ્ઞ પ્રભો ! શાસ્ત્ર કહે છે, કે નિષ્કામકર્મ કરો, પણ કામનાવિના એ અમારી કર્મમાં પ્રવૃત્તિ જ થતી નથી, તો આપ અમને કૃપા કરી નિષ્કામકર્મ કરતાં શીખવો. કારણ કે આપ જ અમારી બુદ્ધિના ગ્રેરક છો. અમે ‘જીવપણાતું’ અભિમાન ધારણ કરીને જે જે કર્મ કરીએ છીએ તેનો દુઃખમાં જ પરિણામ આવે છે. તો હે અંતરાત્મનું ! જે કર્મ અમને બંધન ન કરે તથા જે દુઃખને ન ઉત્પન્ન કરે તેવાં કર્મ, કરવાની બુદ્ધિને તમે જ આપો. અમારી બુદ્ધિમાં આપ જ જ્ઞાનપ્રકાશ નાખો. ‘દદામિ બુદ્ધિયોગં તં येन मामुपयांતિ ते’—એ આપના જ શ્રીમુખનું વચન છે તો તદનુસાર આપ અમને એવી બુદ્ધિ આપો, કે જેથી અમે આપના પદને પામીએ.

(અપૂર્ણ.)

પ્રકીર્ણ. ૬૩



(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૪૯ થી.)

મેક્સિકો અને પીળા તાવને માટે જે પનામા આગળ ઉપાય લેવામાં આવ્યા તે ઉપાયો ખીજે પણ ઠેકાણે લઈ શકાય. ૯૦,૦૦૦,૦૦૦ માણસોના પ્રભસત્તાક રાજ્યનાં સાધન તેમની મદદમાં હતાં એ બુલ્લવું જોષ્ટએ નહિ. આ કામ માટે ઘણો ગંભીર ખર્ચ થયો છે, જે કે એક પેની પણ નકામી ગુમાવી નથી. સન ૧૯૧૨ તાં ડીસેમ્બર મુધીમાં બધો મળી ખર્ચ ૧૫,૫૦૦,૦૦૦ ડોલરનો થયો. પાણીનાં બાંધકામ તથા 'ગેટર'ના ખીજ ૨,૫૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચ થયા, એટલે બધું મળી આરોગ્યસંરક્ષણ ખાતે ૧૮,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચ થયા. નહેર પૂરી થશે તે પહેલાં બધો મળી એ ખાતે ૨૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચ થશે. ખીજ કોષ્ટપણ દેશમાં આટલો બધો પૈસો ખર્ચાશે નહિ. જે કે હુકમત પણ ચલાવવામાં આવી હતી. નિયમના ભંગ કરનારને દેશનિકાલ કરવામાં આવતા હતા. આ બધા આંકડા જોતાં માલમ પડે છે કે શારીરિક નહિ પરંતુ નૈતિક અને માનસિક ઉન્નતિ પણ લોકોની કરવામાં આવી હતી. મોજમજનાં સાધનો પણ તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં હતાં. ગરમ દેશના આરોગ્યસંરક્ષણમાટે ભવિષ્યની ઉંચી આશા આ બતાવે છે. સાદા અને ટુંકા ખર્ચે કોષ્ટપણ ગરમ દેશનું આરોગ્ય રક્ષી શકાય. ગરમ પ્રદેશમાં આ જે રોગનું મૂળ કાઢવામાં આવે તો ઍંગ્લો-સેક્સન જાત સમશીતોષ્ણપ્રદેશ કરતાં વધારે સારા આરોગ્યમાં રહી શકશે. ખીજ બે ત્રણ સૈકામાં ઉષ્ણપ્રદેશમાં જ્યાં મહેનતનો બદલો ઘણો સારો મળે છે, તેમાં ગોરી ચામડીવાળા રહી શકશે અને અસલની માફક ધન, મુધારા અને વસ્તીનાં અમર્યાદા ઉષ્ણ પ્રદેશમાં રહેશે, અને ભવિષ્યમાં વિપુલ આગળ પણ ધોળી ચામડીવાળાં શારીરિક શ્રમ માટે પણ હરિશર્ષ કરી શકશે અને બળ અને આરોગ્ય જળવતી શકશે.

સંયોગિભૂમિ આગળનું જીવન.

પનામાના ૧૦ માધ્ય પહોળા અને ૫૦ માધ્ય લાંબા પ્રદેશમાં રાજ્યબંધારણ રચવાનું હતું. કાયદા બાંધવામાં આવ્યા હતા અને જનની કોરટો, પોલીસ, બંબાખાતું, મૂલકી ખાતું, આબકારી ખાતું, પોસ્ટઑફીસ, ઇન્જનેર ખાતું અને હિસાબી ખાતું વગેરે સ્થાપવાનાં હતાં. ખોરાક પૂરો પાડવાનું કામ પણ કરવાનું હતું. બાંધકામના રસ્તાને ગામડાં વસાવવાનાં હતાં. ઑફીસો, દવાખાનાં, વીલીઑ, ચાહાની દુકાનો, રસોઈખાનાં, દુકાનો, વખારો વગેરે મળી ૨૦૦૦ મકાનો બાંધવાનાં હતાં અને ફ્રેન્ચો પાસેથી તો ૧૫૦૦ મકાનો મળેલાં હતાં.

દરરોજ ૯૦ ટન ખરફ, ૧૪૦૦૦ ટુપાઉ, ૨૪૦૦ બાખરા, ૨૫૦ આધરદીમનાં ગેલન, ૧૦૦૦ રોર કોફી અને ૭૫૦૦ કપડાના કકડા જનતાં હતાં. માર પાંચ બરફથી

કંડા રહેતા ડખાની રેલ્વેટ્રેનો માંસ, વનસ્પતિ અને ફળથી ભરાયેને દર દેશોથી આવતી હતી અને ખોરાકની ૧૬ ટ્રેનો સવારમાં ટાા વાગે આવતી હતી; અને તે વીંશીવાળા અને હોટેલવાળા દિવસના ઉપયોગ માટે ખરીદતા હતા.

‘એમ્પાયર’ નામના ગામડાનું વર્ણન નીચેપ્રમાણે કરવામાં આવ્યું છે. તેમાં ૭,૧૫૨ રહેવાસીઓ છે; તેમાંના ૧,૭૫૭ ગોરા, ૩,૭૦૧ સીધીઓ, ૧,૫૬૯ મેસ્ટીઓ, ૧૦૧ ચીનાઓ અને ૨૪ ઇંડીઅનો છે. મોટા રસ્તાની ઉત્તરે અસલી ગામ છે. અહિં અમેરિકન સહુન, સ્પેનના લોકોની રેસ્ટોરા, ચીનાઓની દુકાનો, ઇંડીઅનોની સારી સારી વસ્તુઓની દુકાનો અને સીધીઓની, દરજી અને મોચીઓની દુકાનો આવી રહેલી છે.

ગામના મધ્યભાગમાં ખોરાક પૂરો પાડનાર કોન્ટ્રાક્ટરનું રહેઠાણ છે. મજુરો કપડાં અને ખોરાક ખરીદવા અહિં આવે છે. સ્ત્રીઓ પણ ખરીદી માટે સવારમાં અને પુરુષો સાંજના આવે છે. કાંઈને દુઃખ પડતું નથી. માત્ર કુંવારાઓને દુઃખ હોય છે, પરંતુ તેમને માટે વીંશીઓ, હોટેલો અને રેસ્ટોરા તૈયાર હોય છે.

૨૬ દેવલો અને ૧૫ પાદરીઓ ધર્મની લાગણી સંતોષવા રાખવામાં આવ્યા છે. ૧૪ બીજા દેવળો ખાનગી હતાં પરંતુ તેમને સરકાર મદદ આપતી હતી.

લુગાર બંધ કરવામાં આવ્યો હતો. એક લખનાર લખે છે કે એ પ્રદેશનું વાતાવરણ અનીતિ માટે અનુકૂળ છે. કાવાદાવા, ચાંચીઆપણું, લૂંટ, ઘાતકીપણું અને ખુનરજ સૈદ્યો થયાં અહિં માલૂમ પડે છે. એ દેશ એવો છે કે કુલને ગંધ હોતી નથી, પક્ષીઓને મધુર અવાજ હોતો નથી, પુરુષોને આત્માભિમાન હોતું નથી અને ઔરંગોને શરમ હોતી નથી. આ બધી વાત અમેરિકાએ ખોટી પાડી હતી. નાશીપાસ થએલા લોકો જ આવાં ગપ્પાં ઉરાડતા હતા. સન ૧૯૦૫ ના ડિસેમ્બર માસમાં ૫,૦૦૦ મજુરો કામ કરતા હતા. સન ૧૯૦૬ માં ૨૪,૦૦૦; સન ૧૯૦૮ માં ૩૧,૦૦૦ અને ૧૯૧૦ માં ૫૦,૦૦૦ મજુરો હતા. મજુરોમાં ૬ ભાગ અમેરિકનો, ૨ યુરોપીઅનો, ને ૧ ભાગ સીધીઓનો હતા.

સીધીઓને ક્લાકની ૬ા પેન્સ અને દિવસના આઠ કલાક કામ કરવાનું હતું; અને મફત મકાનને દવા આપવામાં આવતાં હતાં. દરરોજ ૧ શી. ૨૩ પેન્સના દરે ખોરાક આપવામાં આવતો હતો. કાસીગર, સુતાર, કડીઆ, લુહાર વિગેરે ૫૦૦૦ માણસો સીધીના હતા. તે લોકોને ક્લાકના ૮ પેન્સથી ૨૨ પેન્સ આપવામાં આવતા હતા.

યુરોપીઅનોને દિવસના આઠ કલાકના ૧-૬ ડોલર આપવામાં આવતા હતા અને મકાન મફત આપવામાં આવતું હતું. વધારે કામને માટે ઉપરામણ આપવામાં આવતું હતું. ત્રણ બોજન માટે દરરોજ ૪૦ સેન્ટ લેવામાં આવતા હતા, આથી તેને દરરોજની મોખ્ખા આવક ૧-૨૦ ડોલર એટલે અડવાડીયામાં ૩૦ શીર્ડીંગ કરતાં સહજ ઓછું મળતું હતું.

આ પ્રમાણે સારા પગાર ઉપરાંત સારું સામાજિક જીવન, કસરતશાળા, બિલિયર્ડના ઝોરકાઓ, નાચપાર્ટીઓ અને દિવસના ત્રણ બોજન સાથે અમેરિકનોને ધણી સારી મજ પડી હતી અને તેથી લગભગ ૯૦૦૦ અમેરિકનો નોકરીમાં હતા.

જ્યારે નહેરનું કામ પૂર્ણ થઈ રહેશે ત્યારે માત્ર ૨૫૦૦ માણસની જરૂર પડશે.

બાંધકામ.

ફ્રેન્ચ કંપનીએ ૮૧,૫૪૮,૦૦૦ ડ્યુબિક ઈંચ ખોદી કાઢ્યું હતું. અમેરિકન લોકોને સાંચાકામ અને હથિયાર પણ આ કામ ઉપરાંત મળ્યાં હતાં. સાંચાકામ પણ સારી સ્થિતિમાં હતું. ચેમ્પીસનનીનો પ્રશ્ન મોટા હતો. આ નદીમાં ભરતીના વખતે તેની અર્ધી લ'ખાઈ ૧૦૦ માઈલ સુધી વહાણ ચાલી શકતાં હતાં. આ નદીનાં પાણી ખીજ ખાડીમાં વાળવાં પડે અથવા તો જેમ્બોઆ આગળ મોટી પાળ બાંધી પાણી અટકાવવું પડે; કેટલુંક પાણી તો નહેરમાં જવા દેવાય; પરંતુ ચેમ્પીસનો ઉપયોગ કરવો પડશે અને સાથે સાથે જો ભરતીના પાણીની સપાટીવાળી નહેર બાંધવામાં આવે તો પાણીને અટકાવવું પણ પડે. નહેરમાં ઉપયોગમાં લેવાય તે પહેલાં ચોવીસ કલાકમાં ૩૫૫ ફુટ પાણી વધી જાય એવાં આ નદીના પાણીને કાણુમાં રાખવાં પડે. આમ કારવાનો એક જ રસ્તો છે અને તે એ છે કે તેનાં પાણી એક મોટા કૃત્રિમ સરોવરમાં એકઠાં કરવાં પડે અને તેમાં પાણીનાં પ્રવાહ અને પૂરને ચોગ્ય રીતે કાણુમાં રાખવાં પડે. જો કારીબીઅન સમુદ્ર આગળ એક મોટી પાળ બાંધવામાં આવે તો એમ બની શકે. જ્યારે અમેરિકનોએ સન ૧૯૦૬ માં ભરતીના પાણીની સપાટીએ નહેર બાંધવાનું નક્કી કર્યું ત્યારે ગડન આગળ પાળ બાંધવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. આ સૂચના એક ફ્રેન્ચ ઈજનેરે કરી. જો આ પાળ નિષ્ફળ નિવડે તો આખી યોજના નકામી થાય. મિસરમાં જે પાળ છે તે પથ્થરપર બાંધવામાં આવી છે અને તેનાપર પથ્થરનું કડીઆ કામ કરવામાં આવ્યું છે. આ ગડનની પાળ ચેમ્પીસ નદીના રેતી અને કાદવપર બાંધવામાં આવી છે. એ પાળ કાદવ, માટી અને પથ્થરથી મજબૂત કરેલી હોવાથી એમાંથી પાણી જઈ શકતું નથી. કોઈ કોઈ જગાએ તો આ રેતીને કાદવ ૨૮૦ ફુટ સુધી ઉડે ગએલાં છે.

એમ છતાં આ પાળ ભાર ખમી શકે એવી સ્થિતિમાં નથી. ભારે બાંધકામ થઈ શકે એમ નથી. રેતી કાદવ ધસી જાય એમ છે. એક મોટી માટીની પાળ બાંધવામાં આવી છે, જેથી ઉપરના બાંધકામનો ભાર વહેંચાઈ ગએલો હોવાથી પાળના પાયાપર બહુ જોર આવતું નથી. ઉભો ઢોળાવ કરવાથી પણ કામ સરે એમ હતું નહિ. કારણ કે મધ્યભાગના ભારથી માટી અને પથ્થર આગળ ધસી આવે અને બધું ચણતર બેસી જાય. ઉપર કહી તેવી માટીની પાળ ખીણની આરંપાર દોઢ માઈલ પહોળી બાંધવાની જરૂર હતી. પાળનું તંબીક ૨,૧૦૦ ફુટ પહોળું છે. પાણીની સપાટીએ ૩૯૮ ફુટ અને મથાળે ૧૦૦ ફુટ પહોળી છે. દરિયાના પાણીની સપાટીની ઉપર ૧૧૫ ફુટ છે. વજન ઝાણું કરવાને છેલ્લી પહોળાઈ ૧૦૪ ફુટની રાખવામાં આવી છે.

પાળના મધ્યભાગમાં સરોવરની સપાટી જાળવવા વાસ્તે કાંકિટનાં ભીંત અને માળ રાખવામાં આવ્યા છે. તે રસ્તે વધારાનું પાણી ચેમ્પીસના અસલ પ્રવાહમાં જતું રહે છે. દરવાજા રાખી ચેમ્પીસના પાણીનો પ્રવેશ બંધ કર્યો છે. જ્યારે સરોવરમાં ખૂંચ પાણી થઈ જાય ત્યારે આ દરવાજા મારફત પાણી ચેમ્પીસ નદીમાં કાઢી નાંખવામાં આવે છે. એક સેકન્ડમાં ૧૩૭,૦૦૦ ઘનફુટ પાણી આ દરવાજામાંથી બહાર જઈ શકે છે એક સેકન્ડમાં ૩૫ ફુટની ઝડપે પાણી બહાર નીકળે છે. સદિસલામતી માટે મોટાં ગટનનાં તાળાંના જમીનની અંદરના રસ્તા ઉઘાડી નાંખવામાં આવે છે અને તેથી એક સેકન્ડમાં ૧૩૦,૦૦૦ ઘનફુટ પાણી કાઢી નખાય છે. પાણી જેમ્બોઆ તેના કરતાં વધુ

યદિ જશે એવી ધાસ્તી હવે મુદ્દે રહેતી નથી, પણ પાણી ઓછું થઇ જશે એવી ધાસ્તી રહે છે. સાધારણ દરિયાની સપાટીની ઉપર ૮૫ ફુટ સરોવરના પાણીની સપાટી રાખવામાં આવે છે. સરોવર ૧૬૪ ચોરસ માઇલ છે. એક અમેરિકન સભાસદે પાળ જોઇને નહેરના મુખ્ય એન્જનીઅર કર્નલ ગીથલને પૂછ્યું કે આટલી સરખી પાળ ગટન સરોવરના આટલા બધા પાણીને શી રીતે અટકાવી શકશે ? એન્જનીઅરે સમજાવ્યું કે પાણીનું દબાણ તેની ઉંચાઇથી માલમ પડે છે, તેના જથ્થાથી માલમ પડતું નથી. ખીજો સભાસદ હાજર હતો તેણે વધારામાં કહ્યું કે જો એમ ના હોય તો આ ક્ષાંટિક મહાસાગરનાં પાણી હોલાંડની પાળ કેવી રીતે અટકાવી શકે છે ?

ગટનની પાળને એ કામ કરવાનાં છે. ૮૫ ફુટ પાણીની સાથે ટકવાનું છે, અને એવી રીતે પાણી પૂરી દેવાનું છે કે ખીણમાં પાણી ઝરીને જાય નહિ. એન્જનીઅરોની ખાતરી છે કે આ બંને કામ થઇ શકશે. બાંધકામની બંને બાજુએ મોટી ખડકના કક્કરાઓની એ મોટી ભીંતો બાંધવામાં આવી છે. જોઇતી ચીજો એ જગ્યાએથી અને ૨૬ માઇલ દૂર મીન્ડી આગળથી મળી હતી. એ બે ભીંતો વચ્ચેની જમીન કાંપ અને કાદવથી પૂરી દેવામાં આવી છે, અને એથીસની ખીણમાંથી પાણી નળવાટે લાવવામાં આવે છે. વધારાનું પાણી નળવાટે કાઢી નાંખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સખત થએલી માટીને મજબૂત કરવામાં આવે છે, અને હવાના દબાણથી વધારે સખત કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સખત કરેલી જમીનમાંથી પાણી ઝરી જતું નથી.

હાલ તો તે સ્વાભાવિક જમીન થઇ રહી છે. પરંતુ ૨૧,૧૪૫,૬૩૧ ઘનયાર્ડ માટી, કાદવ વગેરે વપરાયાં છે. અર્ધા ફુનિયાની આસપાસ ફરી વળે એવી ત્રણ ફુટ જાડી અને ત્રણ ફુટ ઉંચી દિવાલ બંધાય એટલી ચીજો વપરાઇ છે. ૨૨૫,૮૪૫ ઘનયાર્ડ કાંકિટ વપરાઇ છે.

કર્નલ ગીથલે એ ઉપરાંત ખીણની આસપાસ ત્રેવડી માંહેમાહેના દરવાજાવાળી સોડાની પાળ સજડ કરી હતી અને ૧૩૫ ફુટ ઉંચી પાળ લઇ જવાનું નક્કી કર્યું હતું. છતાં પણ આ કામ ધસી પડ્યું એવો તાર કરવામાં આવ્યો કે જેથી પ્રેસિડન્ટ રહેલેટ્ટે નવા સુટાયલા પ્રેસિડન્ટ ટેક્ટ સાથે એક ઇન્જનેરોનું કમીશન મોકલ્યું. પરિણામ જુદું જ આવ્યો. ઇન્જનીઅરોએ લખ્યું કે પાળ બહુ ઉંચી બંધાઇ છે અને સોડાની દિવાલની જરૂર નથી.

ગટન આગળ આ પ્રમાણે એથીસ નદી બંધ કરવાથી સરોવરનાં પાણી ૧૬૪ ચોરસ માઇલ ઉપર ફરી વળ્યાં હતાં.

એથીસની સાથે ત્રિનિદાદ અને ખીજી નદીઓ પણ બંધ થઇ છે. આથી અસહનનાં ગામડાં અને નાનાં શહેરો ગટનનાં પાણી નીચે આવી ગયાં છે. નહેરને પાણી પૂરું પાડવાને વાસ્તે જ આ સરોવરની યોજના છે. દરરોજ ૫૮ વહાણ આમાંથી પસાર થશે.

કુલેષ્યાનો ભાગ.

પાસિફિક મહાસાગરની બાજુ તરફ એક મોટું કામ થયું છે, અને તે કુલેષ્યાનો ભાગ ગણાય છે. મી. બ્રાઇસ નામનો એક અંતઃકર્તા લખે છે કે કોઇ પણ કામ માટે પૃથ્વી ઉપર આટલી બધી મહેનત, આટલું બધું જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન અને આટલી બધી ખુદી ઉપયોગમાં લેવામાં આવ્યાં નહતાં. નહેરનું તળીયું દરિયાની સપાટીથી ૪૦ ફુટ ઊંચું છે. નહેરના મધ્યભાગ ઉપર જમીનની અસલ સપાટીથી સૌથી વધારે ઉંચું શિખર, દરિયાની સપાટીથી ૩૧૨ ફુટ ઉંચું છે, અને તેથી કરીને આ ભાગ ઉપર ૨૭૨ ફુટ ખોદવાનું છે. નહેરની પાસે 'ગોલ્ડહીલ' એટલે સોનાની ટેકરી સમુદ્રની સપાટીથી ૫૩૪ ફુટ ઉંચી છે, અને આ ટેકરીને મથાળેથી એક નવો વધારે ઉભો ઢોળાવ કરવાનો છે. દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉંચું પાણી છે અને ટેકરીના મથાળાથી ૨૨૭ ફુટ નીચું છે. ભરતીની સપાટીવાળી, નહેરથી ૮૫ ફુટ વધુ ઉંડુ ખોદવું પડે અને પહોળાઇ વધુ રાખવી પડે.

ફ્રેંચોનાં સાધનો અહીં કામમાં સારી રીતે આવ્યાં હતાં. ફ્રેંચ કંપનીએ ૧૮,૬૪૬,૦૦૦ ધનપાર્ક માટીનો આશરો કાઢ્યો હતો. તેણે મથાળેથી ૧૫૨ ફુટ ઉંડું ખોદ્યું હતું, અને સોનેરી ટેકરી આગળ તેણે ૩૭૪ ફુટ ઉંડું ખોદ્યું હતું. કેટલાક માણસો કહે છે કે ફ્રેંચોએ પનામા આગળ વખત અને સાધનોનો દુરપયોગ કર્યો હતો તેમને આ વાત યાદ રાખવા જેવી છે. નહેરના તળાવોની પહોળાઇ ફ્રેંચ ઈજનેરોએ ૭૪ ફુટનાં રાખી હતી, અને અમેરિકાના ઈજનેરોએ ૩૦૦ ફુટ રાખી હતી.

બસો માઇલ રેલ્વે જુદી જુદી સપાટીએ બાંધી હતી. હજારો માણસ હિંમતથી કામ કરતા હતા. ખડકને દારૂગોળા ભડાકા સાથે ફાડી નાંખતો હતો. મોટા મોટા લોહાના પાવડા વરાળથી માંટી ખોદી કાઢી ગાડાંમાં નાંખતા હતા. ખુલતી બાજુઓવાળાં ગાડાં રેલ્વેમાં વપરાતાં હતાં, અને તે બાજુઓનો પ્લેટફોર્મ બનતો હતો. રેલ્વેના પાછલા ભાગમાં એક હળ રાખવામાં આવતું હતું અને તે ટ્રેનના આગલા ભાગમાં એક ખાસ ગાડીમાં રાખેલા પડધમ સાથે બાંધેલા તારના દોરડાથી ખેંચી શકાતું હતું. ખંભી કરવાની જગ્યાએ પડધમ ચલાવવામાં આવતું હતું તેથી હળ આગળ ચાલતું હતું અને સાત મીનીટમાં ૧૬ ગાડીઓનો કચરો સાફ થતો હતો. રેલ્વેના પાટા બદલવાનો એક સચો રાખ્યો હતો. કચરો નાંખવા રેલ્વેના રસ્તા બદલવા માટે એક મોટું જખમ્ એન્જીન અદ્દર જમીનથી ઉંચે પાટાને ઉંચકી બાજુએ ત્રણથી નવ ફુટ સુધી ચઢતું હતું.

વંધુમાં વધુ ઝડપથી ચાલતી મેલટ્રેનના જેટલી સગવડ આ આગગાડીને આપવામાં આવતી હતી. ત્રણ ત્રણ મિનિટે તેઓ દોડતી હતી. જરા વાર લાગે તો મોટા વરાળથી ચાલતા પાવડાને લીધે પર્વતની બાજુએ માટી અને ખડકનો મોટો જંગી હમ્મો થઇ જતો હતો. વિશંખ લાગે તો, ટેલીફોનથી ખબર આપવામાં આવતી હતી અને અડચણો એકદમ દૂર કરવામાં આવતી હતી.

ખોદાને તૈયાર કરેલી નહેરમાં બાજુએથી માટી અને પથરા ઘસડાઇ આવી રરતો પૂરી દેશે એવી મોટી ધારતી હતી. કર્નલ ગીથલ કહે છે, કે સન ૧૯૦૯ માં ૧૪,૩૨૫,૮૭૬

ધનપાઈ માટી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી, તેમાં ૮૮૪,૫૩૦ ધનપાઈ એટલે ૬ ટકા માટી ધસી આવેલી હતી. સન ૧૯૧૦ માં ૧૪,૯૨૧,૭૫૦ ધનપાઈ માટી ખોદી કાઢવામાં આવી હતી, તેમાં ૨,૬૪૯,૦૦૦ એટલે ૧૮ ટકા માટી ધસી આવેલી હતી.

આ અડચણોથી નહેરના કામને ખસેલ પહોંચી પૂરી થતાં વાર લાગે. પણ મહાન નિમારવાળી અને કરકસરીઆ યોગનાને લીધે એવું કશું થયું નહિ. શરૂઆતમાં એન્જની-અમરોએ અડસટ્ટો કાઢ્યો હતો કે ૧૦ કરોડ ધનપાઈ માટી કાઢવી પડશે અને તે કામ માટે નવ વર્ષ લાગશે. આ અડસટ્ટો એાહો માલુમ પડ્યો, પરંતુ બધું મળી ૨૦ કરોડ ધનપાઈ માટી કાઢવી પડી. આ બધું કામ છ વર્ષમાં પૂરું થયું, જે અમેરિકાના લોકોની હુશિયારી ખતાવે છે.

એપ્રિલ ૧૯૧૨ સુધીના પાંચ વર્ષમાં ૧૬૦ લાખ ધનપાઈ કચરો કાઢવામાં આવ્યો છે. સામાન્ય રીતે જેટલા પાયા સાથે ઉંચોને ઉંચો આ પદાર્થનો ઢમલો કરવામાં આવે તો ૬ માઇલ ઉંચો થાય અને એ પ્રમાણે ઉંચામાં ઉંચું પર્વતનું સિખર એવરેસ્ટ ૫ માઇલ છે તેના કરતાં એ એક માઇલ વધુ ઉંચું થાય. નહેરઉપર જે માટીઓમાં કચરો લેઈ જવામાં આવતો હતો તેવી માટીઓને માટીઓ ભરી રાખવામાં આવે તો પૃથ્વીની આસપાસ અઢી વખત ફરી વળે અને તેમને ચલાવવાને ન્યુયોર્કથી સાન્ફ્રાન્સીસ્કો સુધી એન્જનોની હાર કરવી પડે. ૯૦ ટકા કચરો વધુ કાઢવો પડ્યો પણ ૩૦ ટકા જ વખત વધુ લાગ્યો. ખર્ચ તેટલો ને તેટલો જ થયો. ખર્ચનો અંદાજ સન ૧૯૦૮ માં ૩૭૫ લાખ ડોલરનો બાંધવામાં આવ્યો હતો. વધુ ખોદકામ છતાં નવી પાળ તથા પાણીનું બાંધકામ કરવા માટે પુરતો પૈસો રહ્યો છે. કયુલેજા આગળ કે ખર્ચ એાહો થયો છે. આ પ્રમાણે દુનિયામાં મોટામાં મોટું કામ પૂરું કરવામાં આવ્યું છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રસંગાનુરૂપમ્.

— ચાલુ અંકમાં “વર્તમાન અને આગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય” એ વિષયમાં અમે જણાવવાયોગ્ય સ્વરૂપમાં જણાવી દીધું છે, કારણ, કે જે માસ પછી પ્રાતઃકાલનું તેરમું વર્ષ ઇશ્વરકૃપાએ પૂર્ણ થશે.

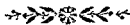
— આ અંકમાં “અભિમન્યુ વતસલા” નામની મનોહર વાર્તા પૂર્ણ થઇ છે. નવા વર્ષમાં આથી પણ અધિક મનોહર અને બોધક વાર્તા, તથા અન્ય ઉત્કૃષ્ટતર નવિન વિષયો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. તોપણ જે એક નવિન વિષય અમે નવિન વર્ષમાં પ્રસિદ્ધ કરવાના હતા તે ભાદ્રપદથી જ અમે શરૂ કરીશું, કે જેથી તેની ઉત્કૃષ્ટતા વાચકના લક્ષમાં આવી શકે. નવિન વર્ષમાં પ્રાતઃકાલ ૪૮ પૃષ્ઠનું થનાર છે, જેથી તે ગુજરાતીમાં એક અગ્રગણ્ય માસિક ઇશ્વરકૃપાએ થઇ રહેશે. તમે નવા વર્ષનો પ્રથમ અંક જોશો, તો આ વાર્તાની તમારી ખાત્રી થયાશિવાય તથા તમને અધિક સંતોષ થયાવિના નહિ જ રહે.

— નવા વર્ષનો ઉપહાર ચાલુ અંકના છેલ્લા પૃષ્ઠમાં જણાવ્યાપ્રમાણે “ભાવળી બાધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પ્રગઘીયું” વર્ષના આરંભમાં જ તૈયાર થઇ રહેશે, જે વાચકોને તેમના મનુષ્યજીવનમાં અત્યંત ઉપયોગી થશે. નવા વર્ષથી આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરવાને માટે શું શું કરવાની જરૂર છે તે પ્રસંગે પ્રસંગે જણાવવામાં આવશે. આવીના ખીન્નાં બે પુસ્તકો પણ નવિન વર્ષમાં આદકોને ઉપહાર તરીકે મળનાર છે; અર્થાત્ કુલ ત્રણ પુસ્તકો નવિન વર્ષના ઉપહારતરીકે મળી શકશે.

— ‘પનામાની નહેર’ નો વિષય પણ ખનતાસુધી વર્તમાનવર્ષમાં જ થઇ શકે તો પૂરું કરી દેવાનો વિચાર છે. તેમ નહિ થઇ શકે તો નવિન વર્ષમાં એક બે અંકમાં જ તેને પૂર્ણ કરી દેવાશે એ વિચારથી જ તેના થોડાં અધિક પૃષ્ઠ ચાલુ અંકથી આપવામાં આવશે.

— ૧૯૭૦ ના ભાદ્રપદના અંકમાં “શું નિરાવરણ દૃષ્ટિ જગતમાં સંભવિત છે?”, એ વિષયમાં નિરાવરણ દૃષ્ટિસંપન્ન મહાકાલના પૂજ્ય તંત્રીશ્રી જણાવી ગયા છે તે પ્રમાણે હિંદુસ્તાનને લડાઇ, દુષ્કાળ વગેરેને લીધે અત્યંત વિકટ સ્થિતિમાંથી પસાર થવાનો સમય આવ્યો છે. પરંતુ તેથી નુદિમાને ગભરાવાનું, કે ચિંતા કરવાનું જ કંઈ જ પ્રયોજન નથી. આ સંબંધમાં આપણું શું કર્તવ્ય છે તે તે આ અંકમાં જ અમે “વર્તમાન અને આગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય,” એ વિષયમાં સ્પષ્ટ કરેલું છે. જેથી તે વિષય-પ્રતિ અમે વાચકોનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

વર્તમાન અને અગામિ વર્ષ અને આપણું કર્તવ્ય.



મહિના પછી આ વર્ષ પૂરું થશે અને નવિન વર્ષનો પ્રારંભ થશે. મનુષ્યને જે જે કંઈ પ્રાપ્તવ્ય હોય છે તે તેને કંઈ તરત જ પ્રાપ્ત થઈ જતું નથી, પણ તેને માટે કેટલોક સમય જાય છે. અને આ પ્રમાણે પ્રાપ્તવ્યની જેટલા અંશમાં એક વર્ષમાં સિદ્ધિ થાય છે, તેથી બાકી રહેલા અંશની સિદ્ધિ તેને નવિન વર્ષમાં થશે, એમ તે ઇચ્છે છે. અને આ પ્રમાણે આશાતંત્રથી બંધાએલા જીવો આ જગતમાં જીવનને ગાળે છે. નવિન વર્ષમાં ઇચ્છાપ્રમાણે અર્થસિદ્ધિની સહ કોઈ આશા રાખે છે પણ તે પ્રમાણે સહ કોઈના અર્થ તે પ્રમાણે સિદ્ધ થતા નથી, એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગે લાભ ધાર્યો હોય છે અને હાનિ પણ થાય છે; અને આ પ્રમાણે જેમને લાભ થયો હોય છે તે અધિક લાભની, અને જેમને હાનિ થઈ હોય છે તે લાભની નવિન વર્ષમાં આશા રાખે છે, અને આ પ્રમાણે આશાના અવલંબનવડે જીવો જાણે જગતમાં જીવતા કેમ ન હોય તેમ જણાય છે. જીવોમાંથી આશાને લેઈ શો, અને તેમનું જીવન લેઈ લીધાજેવી જ તેમના ઉપર અસર થશે. આ પ્રમાણે વ્યાવહારિક મનુષ્યનું આશા એ જીવન જોવામાં આવે છે. પારમાર્થિક મનુષ્યને બલે નિરાશી થવાનું હશે, પરંતુ વ્યાવહારિક મનુષ્યને તો પદે પદે આશાની જરૂર પડે છે, અને તે જ તેને હિતજનક અને સુખજનક જણાય છે.

આ જ નિયમે આપણે પણ આ વર્ષમાં આપણો વ્યવહાર અધિક રૂઢપ્રદ થઈ રહે એવી આશા રાખી હતી, પણ તે નિરર્થક થઈ છે. આપણા દેશમાં વર્તમાન વર્ષમાં કે જે હવે ભૂતકાળમાં પ્રવેશવાની તૈયારીમાં છે, તેમાં વ્યાપારની અસાધારણ અને પૂર્વે કદી પણ નહિ સહન કરી હોય તેવી હાનિ સહન કરી છે. આપણને આ વર્ષમાં એ ઘણી સારી રીતે સ્પષ્ટ થયું છે, કે બીજા દેશોઉપર આધાર રાખવાથી આપણી કેરી હુદ્દાશ થાય છે. તેમાં આપણે તો બે પ્રકારે બીજા દેશોઉપર આધાર રાખીએ છીએ. એક તો આપણે બીજા દેશોથી આવતા માલઉપર જીવીએ છીએ. જીવીએ છીએ, એ શબ્દ કદાચ કોઈને બારેલાગતો હોય તો આપણે આપણો ધણોખરો વ્યવહાર તેનાઉપર ચલાવીએ છીએ, એમ કહીશું અને તેની સાથે બીજા દેશોમાં આપણે ત્યાં ઉત્પન્ન થતી કાચી ધાતુ અનાજ વગેરે મોકલીને પણ આપણું વ્યાપારી તરીકેનું જીવન ચલાવીએ છીએ. પણ વર્તમાન વર્ષમાં યુરોપમાં જાગેલા ક્ષીપણ યુદ્ધને લીધે આપણાં આ બંને દાર અટકી ગયાજેવું થયું છે, અને તેથી આપણી વ્યાપારની છમાસત કડકડ લુપ્ત કરતી નીચે બેઠેલી જણાય છે.

અને વ્યાપારીઓ, અને વ્યાપારીઓને ત્યાં નોકરતરીકે રહેતા મનુષ્યો આ વર્ષમાં હાથ ભેડીને બેઠા છે, અને હજી બેસતા જાય છે. આવા મનુષ્યો લડાઈને પોતાના નિર્વાહનું સાધન બંધન થવાથી અત્યંત વખોડી કાઢે છે, અને તે સત્વર બંધ થાય તો સારું એમ ઇચ્છે છે, કે જેથી તેમનો વ્યાપારરોજગાર પુનઃ ધમધોકાર આવે.

યોગ્ય સમયે લડાઈ બંધ થશે જ, અને ત્યારે પૂર્વવત્ આપણો પરદેશસાથેનો આ-

પાર પાછો શરૂ પણ થશે, પરંતુ તેથી આપણા દેશને કોઈ અધિક લાભ છે, એમ સમજવું નહિ. લડાઈ પછી જે વ્યાપારની પ્રવૃત્તિ શરૂ થતી જણાશે, તે આગળ ઉપર દેશની વધારે દરીદ્રી અને વ્યાપાર ઉદ્યોગરહિત સ્થિતિ થવામાટે જ છે, એમ સમજવું. હાલમાં આપણને હાથપગ જેડીને બેસી રહેવાનો સમય આવ્યો છે, તેનું બીજું કંઈ જ કારણ નથી, પણ આપણે બીજા દેશોઉપર ધણો જ આધાર રાખતા થઈ ગયા છીએ. સ્વાશ્રય એ જ સુખનું મૂળ છે, અને પરાશ્રય અથવા પરાધીનપણું એ દુઃખનું મૂળ છે. આજસુધી આપણે આ દુઃખજનક પરાશ્રયને સેવ્યો છે તો આપણને દુઃખ આવે તો તેમાં કંઈ નવાઈ છે શું ?

સ્વાશ્રયી થવાનો આવો બોધજનક પ્રસંગ બીજો એક પણ હિંદુસ્તાનને મળતાર નથી. જે તે આ વખતે સાવધાન થઈને સ્વાશ્રયી નહિ ધાય, અને પરાશ્રયી જ રહેશે તો હજી પણ ભાવિમાં તેની દુર્દશા છે, એ નિશ્ચય સમજવું. ભાવિમાં હજી પણ આપણા દેશની દુર્દશા થનાર છે, અને જ્યાંસુધી આપણે પરાશ્રયને નહિ ત્યજીએ ત્યાંસુધી આપણને આવા પ્રસંગો આવ્યા જ કરશે. તેથી આ પ્રસંગે એ જ બોધ લેવાનો છે, કે આપણે બીજા દેશોઉપર આધાર રાખવો છોડી દેવો. તેમ કરવાથી આરંભમાં આપણી સ્થિતિ કંઈક દરીદ્ર થતી હોય તેમ જણાશે, પણ સમય જતાં આપણને તે શ્રીમાન જ કરશે. અને આ પ્રસંગે જે આપણે બોધ નહિ લેઈએ, તો પુનઃ આવો સમય આવશે જ. કારણ, કે દુઃખ એ કોઈ પણ ભૂલનો પરિણામ છે, અને મનુષ્ય જ્યાંસુધી ભૂલ કરે છે ત્યાંસુધી તેને દુઃખ આવ્યાં જ કરે છે, પછી તે જાણીને ભૂલ કરતો હોય, કે અજાણથી કરતો હોય.

જે આપણે ચોડાં જ વર્ષ પૂર્વની આપણા દેશની સ્થિતિપ્રતિ દૃષ્ટિ કરીશું તો તે સ્થિતિમાં અને આજની સ્થિતિમાં મહદ્ અંતર આપણને જણાશે જ. પૂર્વે નિરાશનતા માસ્તરને આખાશાષ્ટ છ સાત રૂપૈયા મળતા હતા, છતાં તેટલામાં તે સુખપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ કરતા હતા. છ સાત રૂપૈયામાં પૂર્વે આવા માણસો પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતા, ઘેર ન્યાતવરાનો પ્રસંગ આવે તો તે ઉપર ધીથી કરતા અને તે છતાં મરી જાય ત્યારે તેમની પાસેથી એ પૈસા અચાવેલા નીકળતા. એક રોડીરોડ રેડીંગો કાંતીને મહિને ત્રણચાર રૂપૈયા પેદા કરતી હતી, તે પણ શાંતિથી પોતાનો નિર્વાહ કરતી હતી, અને તેની સાથે તે જ્યારે મરી જતી ત્યારે તેની પાછળ તેનું કાર્ય થઈ શકે તેટલા, કે તેથી પણ વધારે પૈસા તેની પાસેથી નીકળતા હતા.

આજે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયા પગાર મળતો હોય તેવા કોઈ મનુષ્યને પૂછીશું, કે ભાઈ તમારો નિર્વાહ તો ઉત્તમ પ્રકારે થાય છે ને ? તો તે અનેક અસંતોષના અને પૈસાની બીડના ઉદ્ગારો કાઢશે જ. તે કહેશે, કે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયામાં અમારે આવું શું, છોકરાંને ભણાવવાં હોય તેના પૈસા ક્યાંથી લાવવા, અને કોઈ ન્યાતવરાનો પ્રસંગ આવે તો તે ક્યાંથી કરવો ? પચીસ રૂપૈયામાં તો અમારું પાંચ યજ્ઞ રહે છે. દોઢશેર પોણાબશેરનું ઘી, ચાર રૂપૈયે મળના ઘઉં, ત્રણ ચાર રૂપૈયે મળુ ચોખ્ખા, રૂપૈયાનાં ચાર મળુનાં લાકડાં, ઘરનું ભાડું, એ વગેરે ખર્ચ પચીસ રૂપૈયામાં કેવી રીતે કાઢવું ? આ પ્રમાણે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયા કમાનાર માણસ જ્યારે પૈસાની બીડના ઉદ્ગારો કાઢે છે, તો આદર્શ, કે છસાત રૂપૈયા કમાનારની શી દશા દરો, તેનો વાચક જ વિચાર કરી લેશે.

હિંદુસ્તાનમાં પૂર્વે પાંચ છ રૂપૈયામાં આનંદથી મનુષ્યો નિર્વાહ કરી શકતાં હતાં, અને નિષ્ક્રિયથી પોતાનું જીવન ગાળી શકતાં હતાં, તેને ઠેકાણે આજે પચીસ ત્રીસ રૂપૈયામાં પણ મનુષ્યો પોતાનો નિર્વાહ કરી શકતાં નથી તથા શાંતિથી રહી શકતાં નથી, એ કેવી વિપરીત સ્થિતિ ! આ જગતમાં ઈશ્વર નિર્વાહની વસ્તુઓ, જેવી, કે હવા જલ, અન્ન, લાકડાં, વગેરે અનંત પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન કરે છે છતાં મનુષ્યને લુપ્તે મરવું પડે છે; એ કેટલું આશ્ચર્યજનક છે અને કેટલું દુઃખદ છે ! ! હું શું ખાઉં અને શું પહેરું, એ પ્રશ્ન ભણે આ દેશની પ્રજાકે પર ખીજ અનેક જુલમ મુજબાં હશે, પણ કદી પણ આ દેશની પ્રજાને પૂર્વે થયો નથી, અને આજે આ મહાસંકટને આપનાર, પ્રજાનું આરામ અને આશુધ્વ યુક્તિ લેનાર દુઃખદ પ્રશ્ન એક બેને નહિ પણ પ્રજાના મોટા ભાગને થયો છે, એ સામાન્ય શોચનીય તથા સામાન્ય દુઃખપ્રદ નથી જ ! અને આ સ્થિતિ જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ ત્યારે તો એ વિચાર આવ્યાવિના નથી જ રહેતો, કે પૂર્વે આપણે દેશ અધિક સુખી હતાં જ.

આ સંબંધમાં આર્થિક દૃષ્ટિથી વિચાર કરનાર અનેક કારણો જણાવે છે, કે જે કારણો પ્રજાના મોટા ભાગના મગજમાં ઉતરે તેવાં હોતાં નથી. તેથી તેવાં કારણોને આપણે અજાણ્યાવતા નથી, અને તેજાણ્યાવતાનું અજ પ્રયોજન પણ નથી. માત્ર એક બે મુખ્ય કારણ, કે જે આપણી પ્રજાની દૃઢતા કરનાર અમને જણાય છે તે જ અજ અમે જણાવીએ છીએ, પછી આ કારણો અન્યને સંમત હોય, કે ન હોય.

આપણા દેશમાં કંઈ અનાજ એટલું બહુ ઓછું પાકતું નથી, કે જેથી આ પ્રમાણે પ્રજાને લુપ્તે મરવું પડે; પરંતુ તેને લુપ્તે મરવું પડે છે તેનું કારણ એ છે, કે પરદેશ ઘણા મોટા જથ્થામાં અનાજ ચઢી જાય છે.

આ પ્રમાણે પરદેશ ખાતે ઘણા મોટાંજથ્થામાં અનાજ ચડે છે તેથી હિંદુસ્તાનને લાભ, એમ અર્થશાસ્ત્ર (Political Economy) નો અભ્યાસ કરનાર કહે છે. કારણ, તેના બદલામાં તેને અનેક હિપ્તોગી વસ્તુઓ મળે છે, અને તે પ્રમાણે જો ન થાય તો હિંદુસ્તાનને ઘણી અડચણ પડે.

જ્યારથી ખીજ દેશોસાથે હિંદુસ્તાન સંબંધમાં આવ્યું છે ત્યારથી તેનો ઘણો હાથ પરદેશી વસ્તુઓ ઉપર રહે છે, એ વાત ખરી છે, અને તેથી જો એકદમ આ પરસ્પર પે હે થતી અટકી જાય તો હિંદુસ્તાનને ઘણી અડચણ પડે તે પણ ખરું છે. તોપણ હું તો સત્ય જ છે, કે જે અડચણ તેને આજે પડે છે, અથાત્ જો અડચણ આજે તેને નિર્વાહના સંબંધમાં પડે છે તેવી અડચણ તો નહિ જ પડે. પૂર્વે જ્યારે પરદેશથી રૂં વસ્તુઓ આ દેશમાં આવતી ન હતી ત્યારે શું હિંદુસ્તાનનો નિર્વાહ નહતો ચલે ? તે વખતે હિંદુસ્તાનમાં પરદેશીય દાવાવિના તદન અંધારું રહેતું હતું, અને લોકોનો હાથ અટકી પડતો હતો ? શું તે વખતે પરદેશીય દવાવિના આ દેશના લોકો મરી હતા ? શું પરદેશીય કાપડવિના આ દેશના લોકો તે વખતે હાથ નાગ સ્થિતિમાં હતા ? શું તે વખતે આગાહીવિના આ દેશના લોકો એક રચાનેથી ખીજે રચાને જ શકતા ? અને આ જ પ્રમાણે ખીજ અનેક પરદેશીય વસ્તુઓવિના શું હિંદુસ્તાન અનેક વ્યત્રાસે અર્થાત્ કામો અટકી પડતાં હતાં ?

કાણુ કહી શકશે, કે તે વખતે હિંદુસ્તાનના મનુષ્યોનો નિર્વાહ અનેક બાબતમાં તે સમયે નહોતો થતો ? ઉલટું પરદેશીય વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખવાથી જ આપણા દેશની હુર્દશા થએલી છે, અને હજી વધારે થનાર છે.

આપણે જેનાઉપર આપણા જીવનનો, અને આપણા આયુષ્યનો આધાર છે તેની વસ્તુઓ આપીને તેને બદલે આપણે મોજમજની (luxurey) વસ્તુઓ જ લેણે છીએ, અને આપણે હાથે જ આપણી હુર્દશા કરીએ છીએ. મોજમજની વસ્તુઓ વિના મનુષ્ય ચલાવી શકે છે, પણ અનાજ વિના તે નથી ચલાવી શકતો. પરંતુ જેની આપણા જીવનમાં પ્રથમ અગત્ય છે તે વસ્તુઓ આપણે આપીને તેને બદલે જેની ગોણુ અગત્ય છે અથવા જેના વિના ચલાવી શકાય છે તેની વસ્તુઓ આપણે ખરીદ કરીએ છીએ, અને તે જ આપણા ભુખમરાનું પ્રધાન કારણ છે.

વળી આપણા દેશમાં પૂર્વે નહતાં તેવાં યંત્રો (machinery) દાખલ થવાથી પણ આપણને ઘણી હાનિ થએલી છે, અને આપણી પ્રજા મરી જ તથા ઉદ્યોગવિનાની થતી ગઈ છે, અને હજી થતી જાય છે. આ સંબંધમાં પણ પાશ્ચાત્ય દષ્ટિએ જેનાર, એમ જ કહે છે, કે આપણા દેશમાં યંત્રો દાખલ થવાથી આપણને ઘણા લાભ થયા છે તથા આપણે જંગલી સ્થિતિમાંથી ઉપર ચઢ્યા છીએ અને સુધાર્યા છીએ. આ સંબંધમાં એમાર પૃથ્વા વિષયમાં ચર્ચા થઈ શકે તેમ નથી, જેથી તેની ચર્ચા અમે આગળઉપર એક બે કે તેથી પણ અધિક સ્વતંત્ર પુસ્તકમાં કરનાર છીએ. હાલમાં અમારે આ વિષયમાં જે જણાવવાનું છે, તે આ નથી, પણ અન્ય છે; અને તેથી અમે તે જ જણાવીએ છીએ.

વર્તમાન વર્ષમાં લડાઈને લીધે આપણા દેશના ઘણા વ્યાપાર મંદ પડી ગયા છે, અને આપણને ઘણી હાનિ થએલી છે, અને અનેક મનુષ્યોને શું ખાવું અને શું પીવું તેનો દુઃખદ પ્રશ્ન થએલો છે. તેમ જતાં આ વર્ષમાં ઈશ્વરનુમદથી ખેટલું હીક હતું, કે વર્ષાદ સારો થવાથી અન્ન, ઘી, દૂધ વગેરે કંઈક સસ્તું પ્રજાને મળી શકતું હતું. જો, કે ઘણા પ્રમાણમાં ઘટું વગેરે અનાજ ખીજા દેશોમાં ચઢી જતું હોવાથી આપણને ખેટલું સસ્તું મળવું જોઈએ તેટલું સસ્તું તો અનાજ નથી જ મળ્યું. તોપણ કંઈપણ પ્રમાણમાં હીક સસ્તું મળ્યું છે. વળી મોટા લાભ તો એ હતો કે વર્ષાદ સારો થવાથી ખેડૂતો તથા દેર જીવતાં રજાં હતાં.

પણ આવતું વર્ષ આથી પણ ખરાબ નીવડવાનાં ચિદનો પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં જણાય છે. ધણે કહેણે આ વર્ષે વર્ષાદ પડ્યો નથી અને તેથી દુકાળ પડવાનો પૂરો સંભવ છે. વળી તેની સાથે ચાલુ વર્ષમાં લડાઈ બધે થઈ જાય તેવો પણ સંભવ જણાતો નથી; જેથી આ વર્ષે આપણને દ્વિવિધ ત્રાસ થવાનો સંભવ છે. પ્રથમનો વ્યાપાર બંધજેવો છે, અને તેમાં દુકાળ પડવાથી પ્રજાનાં દુઃખોમાં અનેકગુણ વધારો થવાનો સંભવ છે.

અનેક ખેડૂતો આવના વર્ષમાં મરી જશે, અને મરી નહિ જાય તો દાયપગાવનાના થઈ જશે, કારણ, કે વર્ષાદ વિના દેરને જીવવાનાં, એ પ્રશ્ન અત્યંત કઠિન જ છે. ખેડૂતો અને દેર એ જ આપણા દેશનું સાચું જીવન છે, અને એમ જ છે. પણ તે પ્રતિ કોઈ ખુદિમાનવી અને શીખાનેતી દષ્ટિ જતી નથી, અને તેમનો ઉમરોત્તર વિનાશ જ થતો જાય છે ! આ જેના વિનાશમાં આપણા દેશનો વિનાશ ચમકેલો છે, એમ નિશ્ચય સમજવું.

જેમની સ્થિતિ કંઈક ઠીક છે, જે નોકરીમાં છે, તથા જેમનો ઉદ્યોગ, કે વ્યાપાર એવો છે, કે જેમને આવતા વર્ષમાં અડચણ નહિ પડે, તેવા મનુષ્યોને આ વાર્તાના, અર્થાત્ વસ્તુતઃ હિંદુસ્તાનની પ્રજાની શું સ્થિતિ થએલી છે, તેનો ગિતાર આવવો કઠિન જ છે. પરંતુ જે વ્યાપારીની કોઈ નોકરીમાં હતા અને જેમને થેર બેસવું પડ્યું છે, જેમનો વ્યાપાર લડાઈને લીધે અંધ પડેલો છે, જેમનો આધાર ખેતી અને ઘેર ઉપર છે, તથા જે નવાં નિર્વાહનાં સાધનો ખોળે છે અને જેમને આજીવિકાનું કોઈ પ્રાપ્ત સાધન નથી, એવાં મનુષ્યોને પૂછો, કે તેમની શી સ્થિતિ છે ? અથવા ન પૂછો તો તેમના જીવનને જોધને જ તમે અતુમાન કરી લો, કે કેવી વિલક્ષણ સ્થિતિમાં તે મૂકાઈ ગયા છે ! તે એવી સ્થિતિમાં છે, કે જે સ્થિતિ તેમનું આયુષ્ય, તેમનું આરોગ્ય, તેમની બુદ્ધિ, તેમનું બળ, વગેરે સર્વસ્વ હરી લે છે.

આવી સ્થિતિમાંથી ઉદ્ધરવાના, કે આપણી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાના બે જ માર્ગ છે. એક ઇશ્વરશરણ અને બીજો સ્વાત્મભોગ અથવા સ્વાર્થત્યાગ. ઇશ્વરવિના આપણી આ વિલક્ષણ સ્થિતિને કોઈ દૂર કરે તેમ નથી, તેમ જાણીને તેમનું શરણ તદ્દર્થ મૂકણ કરવાની જરૂર છે. અને તેની સાથે આપણાથી બની શકે તેટલી તન, મન, ધન વગેરેથી આપણા આર્થબંધુઓને સાહાય્ય કરવાની છે.

આપણે અનેક પ્રસંગે મોટાં મોટાં ‘ ફંડ ’ કરી પરોપકાર કરામાં આપણા દ્રવ્યનો ઉપયોગ કરીએ છીએ, પણ આપણા ઘરમાં જ રહેલા આપણા બંધુઓને આપણે અનેક રીતે કષ્ટ પામતા જોઈએ છીએ છતાં તેને માટે નથી તો ‘ ફંડ ’ કરતા, કે નથી તો એમને એમ મથાશક્તિ દ્રવ્યનો ભોગ આપતા !

પ્રથમ તો આપણું આવા પ્રસંગમાં એ કર્તવ્ય છે, કે આપણે લેશ પણ નિરાશ ન થઈ જવું, પણ કટિ કરીને આપણામાં મુપ્ત રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરવી, તથા બીજું એ કર્તવ્ય છે, કે આપણા આર્થબંધુઓનું હિત કરવા વિચારવું.

આપણે આ સ્થિતિમાં કંઈ રીતે તેમને સાહાય્યભૂત થઈ શકીએ તેમ છીએ, તેનો વિચાર કરીને, જે રીતે થઈ શકે તે સાહાય્ય કરવી. અને આ પ્રમાણે જો સાચા ભાવથી આપણે ધારીએ છીએ તો તન, મન, અથવા ધનવડે કંઈ પણ સાહાય્ય આપણા બંધુઓને કરી શકીએ છીએ. પોતાનો જ માત્ર નિર્વાહ કરવો, એ મનુષ્યત્વ નથી પણ પશુત્વ છે. મનુષ્યત્વમાં હૃદયને અધિક વિસ્તૃત થવાની જરૂર છે, તે કરીને મનુષ્યત્વને પારણ કરવું પડે છે.

અન્યતું હિત કરવામાં, અન્યને સુખ ઉપજાવવામાં, આપણને જે સુખનું ભાન થાય છે તેનો આપણને અનુભવ નથી, નહિ તો આપણે અન્યનું હિત કરવામાં પ્રમાદ ન જ કરીએ. ક્રમેક્રમે આ વિલક્ષણ સુખનો આસ્વાદ લેવા અને આપને વિનતિ કરીએ છીએ. તમે એક વખત તેનો આસ્વાદ લેશો તો પછી સ્વતઃ જ તમે તે સુખને અધિકાધિક લીધા કરશો. આ સુખ એટલું તો ઉત્કૃષ્ટ છે, કે અનેક પ્રસંગે મનુષ્યો પોતાના પ્રાણ પણ સમજાવને તૈયાર થાય છે. તેથી આવા ઉત્તમ પ્રસંગે આપ સર્વ કટિ કરીને આત્મોન્નતિ કરશો તથા અન્ય આર્થબંધુઓની આત્મોન્નતિમાં મથાશક્તિ સાહાય્ય કરશો, એ જ અમારી હૃદયેચ્છા છે.

ગ્રંથાવલોકન.

રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ:—પ્રસિદ્ધ કર્તા સસ્તુ સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય. કદ રોપલ આઠપેણ. પૃષ્ઠ ૮૦૦, મધ્ય કનિષ્ઠ આવૃત્તિ રૂ. ૨-૦-૦. મધ્યમ આવૃત્તિ રૂ. ૨-૮-૦ અને ઉત્તમ આવૃત્તિ રૂ. ૩ા. મળવાનું ઠેકાણું ઉક્ત કાર્યાલય અમદાવાદ અથવા મુંબઈ તથા પ્રસિદ્ધ બુકસેલરો.

કર્નલ ટોડરૂત રાજસ્થાનના ઇતિહાસથી આપણી ગુર્જર પ્રજા પરિચિત જ છે, અને આ ઇતિહાસ પૂર્વે બેચાર મનુષ્યો તરફથી પ્રસિદ્ધ પણ થયેલો છે. તેમ છતાં અમારે જણાવવું જ જોઈએ, કે આજસુધી પ્રસિદ્ધ થયેલા ટોડરૂત રાજસ્થાનના ઇતિહાસમાં આ પુસ્તક સર્વોપરિ છે, પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થયેલા આ જાતના પુસ્તકો કરતાં આ પુસ્તકમાં ધણે સુધારો વધારો કરેલો છે. ભાષા પણ શુદ્ધ અને રસિક હોવાથી વાંચનારને આનંદ પડે તેમ છે. આ પુસ્તક આપણા દેશના એક અમૂલ્ય પ્રાચીન અજંઠારતુલ્ય છે. કર્નલ ટોડરૂત ઇતિહાસ તૈયાર કરવામાં ધણો જ પરિશ્રમ લીધેલો છે. અને પુસ્તક ધણું ઉત્તમ તૈયાર કરેલું છે, તેમ છતાં જો કોઈ હિંદુએ પરિશ્રમ લેઈને આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું હોત તો તે આથી પણ વધારે ઉત્તમ થવાનો સંભવ હતો. તોપણ બીજા પરદેશીય મનુષ્યોને હાથે લખાયેલા આપણા દેશના ઇતિહાસ કરતાં આ ઇતિહાસ વિશેષ નિષ્પક્ષપાતપણે લખાયેલો છે. આ પુસ્તક અંગ્રેજી શીખેલા એકેએક મનુષ્યે વાંચવાજેવું છે, એટલું જ નહિ, પણ ઇતિહાસ તરીકે શાળાઓમાં દાખલ કરવાજેવું છે. બીજા દેશના ઇતિહાસ શીખવા કરતાં આવા આપણા દેશના ઇતિહાસ જણાવવાથી જ આપણી પ્રજાને અધિક લાભ છે. અનુવાદકર્તા અને પ્રકાશક એ બન્નેએ આ પુસ્તકને તૈયાર કરવામાં ધણે પરિશ્રમ લીધો છે. અને તેને જોમ બને તેમ વધારે સારું કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, જે સાર્થક થયો છે.

શ્રી ઉદીચ્ય યુવક મંડળનો રિપોર્ટ:—તૈયાર કરનાર ભટ મણિશંકર ઈશ્વરલાલ, વડવાણ. આ રિપોર્ટમાં આ યુવક મંડળના નિયમો જણાવેલા છે. તથા ઉદીચ્ય ગાંધિના હિતઅર્થે પ્રયત્ન કરનાર આ મંડળનું સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે. મંડળો સ્થાપવાં, કોંગ્રેસો ભરવી, તથા ભાષણો કરવાં, એવાં કાર્ય આજે અનેક ગાંધિ તરફથી તથા આ ગાંધિ તરફથી થાય છે, પણ જો કંઈ practical-વ્યવહારોપયોગી કાર્ય આ મંડળ કરશે તો તે અધિક હિતકર થશે જ.

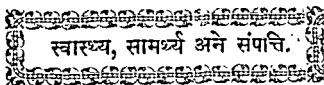
નડીઆદ—હિંદુ અનાયાસમનો વાર્ષિક રીપોર્ટ:—તા. ૧-૮-૧૩ થી તા. ૩૧-૭-૧૪ સુધીના આ આશ્રમથી આજે બાંધે જ કોઈ અઘાત થશે. આ રિપોર્ટ જેતાં આ આશ્રમનું કાર્ય સંતોષકારક રીતે ચાલતું જણાય છે. આ આશ્રમ પણ દેશહિતનું એક ઉત્તમ કાર્ય કરે છે, અને તે સંતોષપ્રદ છે.

શ્રી નવપદ માહાત્મ્ય અને વિશરૂપાનકાદિ તપ ગુણવર્ણન:—પ્રસિદ્ધ કર્તા શા. ગુલાબચંદ એચરદાસ સુ. સમોહ. મૂલ્ય, અમૂલ્ય. આ પુસ્તકમાં જૈનધર્માતુસાર તથા, ધ્યાન વગેરે ધાર્મિક બાબતોનું ઉત્તમ પ્રકારે પ્રતિપાદન કરવામાં આવેલું છે. જૈનધર્માતુચાચીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી છે.

સદીકં પચ્ચીકરણમ્:—પ્રસિદ્ધ કર્તા મહેતા ચંપકલાલ ભાણેકલાલ શર્મા. પ્રસિદ્ધ કરનારનું 'કેકાણ' તથા મૂલ્ય અંદર જણાવેલું નથી, પરંતુ પાછળ સંસ્કૃત ભાષામાં ઘંતર શિવનાથ શર્મા ભાવનગર, જે પ્રમાણે જણાવેલું છે, ત્યાંથી તે મળી શકશે એમ જણાય છે. આ પુસ્તકની સંસ્કૃતમાં ટીકા આપવામાં આવેલી છે અને તેની સાથે ગુજરાતીમાં તેનો ભાવાર્થ પણ આપવામાં આવેલો છે મુમુક્ષુએ આ પુસ્તક જોવાજોવું છે.

દયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા:—ભાગ ૧ શ્રી પ્રકાશક. શા. નારાયણદાસ પરમાનંદ શાહા, હમોઇવાળા મૂલ્ય ૧-૪-૦ પાકું પૂરું. પૃષ્ઠ ૨૬૦. આ પુસ્તકમાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં નદિ છપાએલાં ગુજરાતી તથા હોદી કાવ્યોનો સંગ્રહ કરીને છાપવામાં આવ્યાં છે. આ સુપ્રસિદ્ધ કાર્યના મિષ્ટ કાવ્ય રસથી આજે કોણ અનુપ્રયુ છે. તેથી તેમની કવિતા વાંચવાના રસિક પુરુષોને માટે આ પુસ્તક આનંદજનક છે. આ પુસ્તકમાં સંપ્રદાયસાર, અન્નમિલાપ્યાન, કલેશકુહાર, કાલગાનસારાંશ, તથા બીજાં ગાન, અને ભકિતનાં પદોનો સમાવેશ કરેલો છે. પ્રકાશકે સારો પરિશ્રમ લેઈને સંગ્રહ કરેલો છે અને ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રદ્ધ કરી છે.

માનસશાસ્ત્ર. ૩૩૬



(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૦૮ થી.)

પ્રકરણ ૭ મું.

કલ્પનાશક્તિ અને આરોગ્ય.

એક સમયે એક મનુષ્યને પેટમાં ધણું જ દુઃખ થતું હતું અને તે સદન ન થવાથી તે દવાખાનામાં ગયો હતો. તેને પૂછતાં તેણે દાક્તરને જણાવ્યું, કે તે કૃત્રિમ દાંત મળી ગયો છે, અને તેથી તેને અસહ્ય દુઃખ થાય છે. જો તે વસ્તુ તેના પેટમાંથી કોઇ રીતે નિકાલ થી શકાય તો તે જરૂર મરી જશે. પેલા દાક્તરે જોયું, કે તેને આ જાણતી જ પેટેલી છે અને તેથી તેને સમજાવીને તેને દૂર કરવાનો તેણે ઘણાં પ્રયત્ન કર્યો પણ તે બ્યર્થ ગયો. એટલામાં જ તેની સ્ત્રીને તેને તાર મળ્યો, કે તેની પથારી તળેથી તેના દાંત મળી આવ્યા છે. આ સમાચાર સાંભળી તે એકદમ ઉભો થયો અને કપડાં પહેરી દાક્તરનું ' ખીલ ' આપી ચાલતો ગયો.

એક વખતે એક મનુષ્યના દુધમાં ગરોળી પડી હતી, અને તે દુધ તે પી ગયો હતો. તે દુધ ઉકાળેતું હતું અને તળેથી પાછળથી મરેલી ગરોળી મળી આવી હતી. આ મનુષ્યને ખીજ દિવસે સવારે કોઇએ આ વાર્તા કહી હતી, અને તે દિવસે તેને એર ચઢ્યું હતું અને તે મરી ગયો હતો.

આ ઉપરથી આપણને કલ્પનાશક્તિનો પ્રભાવ સદન દેખાઇ થાય છે. કલ્પનાશક્તિની આરોગ્યકર કેટલી અસર થાય છે, તે આ ઉપરથી આપણે સદન સમજી શકીએ છીએ. આદાર અને દવાથી મનુષ્યને નેટલો લાભ થાય છે તેથી અધિક લાભ તેમને તેમની અનુકૂળ કલ્પનાશક્તિથી થાય છે. અને નેટલી દાનિ રોગ, કે પ્રતિકૂળ પદાર્થોથી મનુષ્યને થાય છે, તેથી અધિક દાનિ મનુષ્યને તેમની કલ્પનાશક્તિથી થાય છે.

જો મનુષ્યને આ કલ્પનાશક્તિને વણ વર્તાવતાં ડુંગરોએ આવડે તો તે આરોગ્ય, વિભવ, તથા સુખશાંતિને પ્રાપ્ત કરી શકે. સુખ, અને કલ્પનાશક્તિનો આધાર આ કલ્પનાશક્તિ ઉપર જ રહેલો છે. કલ્પનાની પરિપાક સ્થિતિને અથવા અવરધાને યોગશાસ્ત્રમાં ધારણા કહે છે, અને ધારણાની સિદ્ધિએ યોગીઓ અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તથા અદ્ભુત ચમત્કાર કરી શકે છે.

આ પ્રમાણે કલ્પનાશક્તિનું સામર્થ્ય અતુલિત છે. અને તેથી જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્ય આ શક્તિને પોતાને અનુકૂલ કરી શકે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તેમને સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

આ જગતમાં મનુષ્યોને રોગ અને આરોગ્ય, તથા સુખ અને દુઃખ, નિધનતા અને સધનતા, અને એવી જ બીજી અવસ્થાઓ અપાવનાર કલ્પનાશક્તિ જ છે. તેથી કલ્પનાશક્તિવડે અપ્રિય વસ્તુઓને અથવા અપ્રિય અવસ્થાઓને કેવી રીતે દૂર કરવી અને પ્રિય વસ્તુઓને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી તે જાણવાની જરૂર છે.

દાકતરો કહે છે, કે જે મનુષ્યો મનથી નિર્બળ છે તે મનુષ્યોને ચેપી રોગો સહજ લાગુ પડે છે. અને તેથી તેવા મનુષ્યોએ ચેપી રોગો જ્યાં પ્રવર્તતા હોય ત્યાં ન જવું એ જ દિતકર છે. આ પ્રમાણે યવું એ મનનું જ કારણ છે, એ આપણે સ્પષ્ટ જોઈએ છીએ.

મજા વગેરે મનુષ્યો પોતાનો ઘણો સમય શરીરને બળવાન કરવામાં ગાળે છે, અને શરીરને ખુબ કસે છે. આવા મનુષ્યોનાં શરીર જોતાં જણાય છે, કે તે કદી માંદા ન પડવા જોઈએ, તેમને કોઈ પણ રોગ ન થવો જોઈએ, તથા તેમનું આયુષ્ય લાંબુ હોવું જોઈએ.

પરંતુ આ પ્રમાણે તેમના સંબંધમાં જોવામાં આવતું નથી. તેમનું શરીર અત્યંત મુદ્દા છતાં તે અનેક રોગના ભોગ થાય છે, તથા અન્ય મનુષ્યોના જેટલું જ આયુષ્ય ભોગવી મરણશરણ થાય છે.

આ પ્રમાણે થવાનું કારણ એ છે, કે તેમણે માત્ર શરીરને જ કેળવ્યું છે અને મનને, કેળવ્યું નથી. શરીરને અને મનને ઘણા નિષ્ટનો સંબંધ છે એટલું જ નહિ, પણ જેમ મનકંપર કેટલાક અંશમાં શરીરનું સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે તેમ શરીરકંપર મનનું અધિક અંશમાં સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે. અને તેથી જે પોતાના મનને જતાપણ કેળવતા નથી, તે શરીરે ગમે તેટલા બળવાન હોય છતાં તે હિતમ આરોગ્ય અને દીર્ઘ આયુષ્યને ભોગવી શકતા નથી, અને આ વાતોના પુરાવારૂપે મજા લોકો તથા બીજા શરીરને કેળવનાર અનેક મનુષ્યો આ જગતમાં વિદ્યમાન છે.

કિપયોગ પોતાનું કિત દરવામાં કરે તો તે પોતાનું કિત પણ સાધી શકે છે. પણ તેમણે તે જ પ્રમાણે તેમાં તનમય થવું જોઈએ અને પોતાની કંપનાને તેમણે તે જ પ્રમાણે જનકંત કરવી જોઈએ.

આપણા શાસ્ત્રમાં માનસશાસ્ત્ર સંબંધમાં વિચાર નથી દરવામાં આપ્યા એમ નથી આપણા શાસ્ત્રમાં માનસશાસ્ત્રનું જેવું પૂર્ણ સ્વરૂપ દર્શાવેલું છે તેવું અન્યત્ર નથી જ નોંધામાં આવતું.

મન એ મનુષ્યાણી કારણે વંધ મોક્ષયોઃ—એ સૂત્રમાં જ જાણે માનસશાસ્ત્રનું તાત્પર્ય કેમ ન આવી જતું હોય તેમ જણાય છે. કિપર જણાવ્યાપ્રમાણે મન, એ જ મનુષ્યને સુખનું અને દુઃખનું કારણ છે. જો પોતાના મનને ઇચ્છાનુંકૂલ મનુષ્યને વશ બનાવત આવડે તો તે યથેચ્છ સુખશાંતિને અને સ્વતંત્રતાને મેળવી શકે છે. પણ આ કામ સરળ નથી. આ કળા હસ્તગત થતાં દુઃખમાત્રનો જય થાય છે, અને સુખમાત્ર પમાય છે.

શ્રીમાન્નૃસિંહાચાર્યજી કહે છે, કે “સાધક શ્રદ્ધા જો છતો એક જ મનશિષુ છતો તે પ્રમાણે એક જ વસ્તુનો આ જગતમાં જય કરવાગેયો છે, અને તે આપણું મન છે મનનો જય થતાં અર્થાત્ તેને વશ પર્તીવતાં સર્વ દુઃખો ટળે છે, અને સર્વ પ્રકારની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી શુદ્ધિમાનનું આ દુઃખપ્રધાન જગતમાં એક જ ક્તવ્ય છે, કે મનને જય કરવા વિચારવું.” (અપૂર્ણ.)

પ્રાતઃકાલનો ૧૪ મા વર્ષનો ઉપહાર.

આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીડું.

આ નામનું પુસ્તક આવતા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલના ઉપહારની આપવામાં આવશે. મનુષ્યે પોતાની આધ્યાત્મિક કિન્નતિ કરવામાટે પ્રથમ શું કરવાની જરૂર છે, તે આ પુસ્તકમાં ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવ્યું છે. આવતા અંકમાં આ પુસ્તકમાં ક્યાં ક્યાં પ્રકરણો આવશે તે જણાવવામાં આવશે.

આ વિના બીજાં જે પુસ્તકો એટલે કેલ ત્રણ પુસ્તકો આવતા વર્ષમાં ઉપહાર નીકે આપવામાં આવનાર છે, અને તે ત્રણે પુસ્તકો વર્ષના આરંભમાં જ મળી શકશે.

અવસ્થાપક પ્રાતઃકાલ.

જાહેરખબરો.

જાહેરખબરો

શું પોતાનાં છોકરાંને રાજ કરવા બે રૂપીયા કાંઈ મોટી વાત છે ?

દેશી ૩૨ રમકડાં બેઠને લોક તાનુબ થાય છે કે બેટલા પૈસામાં આ રમકડાં
કેવાં બનાવ્યા છે ! રમકડાં માટીનાં નથી જે હાથ લગાડવાથી તુટી પડે. રમકડાં દેશી
પીતલનાં બહુ મજબૂત અને ખૂબસૂરત બનાવેલાં છે. છોકરાં છોકરી આ રમકડાં બેઠને
આજો દિવસ હસે છે. પસંદ ન પડે તો પૈસા ખાણ લેા. ૧ ચૂલો, ૧ ભુંગળી,
૧ તવો, ૧ ચીમટો, ૧ બટલો, ૧ ચમચો, ૧ સાણસી, ૧ કડાઈ, ૧ કોચા, ૧
ના, ૧ થાલી, ૧ થાલ, ૧ ખાલો, ૧ લોટો, ૧ ટેકની, ૧ પાણી ઠાંઠવાની ડાલ,
છીપટ, ૧ ખાતુ, ૧ ચકલો, ૧ બેલણ, ૧ ચાકુ, ૧ ચોટી, ૧ પાટલો, ૧ ટીકટી,
તીપાઈ, ૧ દીવી, ૧ સૂપ, ૧ ઘંટી, ૧ ચાલણી, ૧ વાટકો, ૩૨ રમકડાં ચેર બેઠાં
૩. રાત્રે ૧૨ સેટ લેવાથી બે સેટ મફત મળે છે. લેનાર જલ્દી કરશો.

૧૭ દા સરકારમા રજીસ્ટર કરાવી ૧૮ વર્ષથી અજમાવેલી.



પીયૂષ રતનાકર

૮૦ દરદાની એક જ દવા.

આ એકજ દવાનાં બે-ત્રણ ટીપાં ખાધાથી મસજાથી પગથી ત્રાસા-સુધીનાં તમામ અંદર અને બહારનાં દરદોને વીતળીની પેઠે આરામ કરે. સોફ્ટ દવાની શીશીઓ આ એક શીશીનો સુકાળો

કરી શકતી નથી. કોઈ પણ રોગ પર આપો કે તુર્ત આરામ. આવી દવા આપને ઘેર બેઠે મળે તો પછી આમ તેમની જેરી દવાઓ ખરીદવામાં તમારો પૈસો શું કરવા બરબાદ કરે છે? બધા છેડીદો અને માત્ર પીયૂષ રતનાકરની એક એક શીશી મંગાવી તમારી ખસે દરદમેશ રાખો દીંમત શીશી ૧ નો ૩. એક. મોટી શીશીના ૩. પોણાળો. વી. પી. ખર્ચ ચાર આના. ત્રણ લેનારને વી. પી. માફ. છ લેનારથી બર્મી ધડીઆળ છનામ. ૧૨ લેનારથી અસલી રોસ ૧૫. સીસ્ટમ પેટ ધડીઆળ છનામ.

કલપ !

કલપ !!

કલપ !

નવીન મનમોહન કેશકલપ.

એક વખત લગાવવાથી બુસ અને સફેદવાળ કાળા બમર જેવા, ચંબકતા થઈ જાય છે. ચામડી તેમ જ હાથ કાળા થતા નથી. વધારે તારીફ એ છે કે, એક વખતે કાળા થયેલા વાળ છંદગીબર પણ સફેદ થતા નથી. (કલપને બરાબર માંલીસ કરશો) આ દવાની જેટલી તારીફ કરાય તેટલી થોડી છે. માટે ખગિત એકવાર ખાતી કરી બેવા સુકશો નાહ.

કિંમત ૩. સવા વી. પી. ખર્ચ પાંચ આના. ત્રણ ડબી સાંચે લેવાથી ૩. ચાર. વી. પી. ખર્ચ માફ. છ ડબી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ.

ગોરા અને ખુબસુરત બનવાની દવા. સુગંધિ ફૂલોનું દુધ.

યહ દવા વિલાયતી સુશવોદાર ફૂલોફા અર્ફ હૈ.

વિલાયતના એક મદાન પ્રસિદ્ધ ડોક્ટરે હમણાંજ નવિન શોધ કરી બનાવી મોકલી છે. આ દવાને સાત દીવસ સુધી શરીર તેમજ ચહેરા ઉપર માંલીસ કરવાથી દિનપરદિન ચેકેસતો રંગ સુલાખ જેવો થતો જાય છે. શરીરમાંથી ખુસાઓ નિકળે છે. ગાલપરના કાળા ડાઘ, (ચામડી) ખીલ, ફેક્લા, ફેક્લી, ખુબલી વિગેરે દુર કરી એવી ખુબસુરતી આપે છે, કે ચંદ્ર જેવી ચમક અને ત્વચા (ચામડી) ને નરમ અને રેશમ જેવી સુવાળી બનાવી આપે છે. ખાતીના માટે આપની પ્રમદાને ચંદ્રમુખી બનાવવા એક વખત વાપરી બાજ/માપસ કરો. દીંમત ૧ શીશીના ૩. તો વી. પી. ખ. પાંચ આના. ત્રણ શીશી લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ શીશી લેનારને એક ધડીઆળ છનામ.

અસલી નમક સુલેમાની.

આ વસ્તુ ખાવાથી દોલ ખુબ થાય છે. જરૂર પ્રદિપ્ત થાય છે. પેટનાં દર્દો જેવાં કે અજીર્ણ વાયુગોળ, બેધકોપ, વિગેરે તે મટાડે છે, ખુબને વધારે છે, અને ખોદાક પચાવવાને શરીરમાં રકુત તથા તાકાદ આપે છે. કિંમત શીશીના ૩. ૧-૦-૦ વી. પી. ૦-૫-૦ ત્રણ લેનારને વી. પી. ખર્ચ માફ. છ લેનારને ૧૫ શીશી મફત મળે છે અને ખાર લેનારને અસલી રોસ ૧૫ સીસ્ટમ પેટ ધડીઆળ છનામ મળે છે.

કે. જસવંત ઘંઘન
નં. ૪ મથુરા.

મૂર્તિપૂજના વિરોધીઓને સખત ફટકો.

શ્રી મૂર્તિપૂજ.

એ નામનું પુસ્તક આપણો સનાતનધર્મ કે તે પરંપરાથી મૂર્તિપૂજા કરવાનું કહે છે. પાતને અનેક મુક્તિઓ ઉદ્ધારણો તથા ભૂત, મુસલમાન, ક્રિશ્ચિયન અને આર્યોનાં માનની શ્રદ્ધાનાં પ્રમાણોવડે સંપૂર્ણ સિદ્ધ કરે છે. ધર્માનુશાસી તથા સાહિત્યપ્રેમી સખતનોતે એક જ મંગાવી વાંચનાં વિનતિ છે. પુસ્તક ડેમી આઈપેશ પાનાં ૧૭૫ સુદર કાગળ તથા પાકું પુઠું છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૦-૧૨-૦ છે. પોસ્ટેજ જૂડું.

પુસ્તક મળવાનું કાળું.
રોક કારકાદાસ અમલુજી
સુવશના વેપારીઓ ચંપાગલી.
મુંબઈ.

કર્તા ગોકુલદાસ પુરુષોત્તમ ધાનડી.

રાંભુ કારમસી.

શાસ્ત્રોક્ત રીતે દેશી દવા બનાવવાનું કારખાનું.

દરેક જાતની વનસ્પતિ તથા શાસ્ત્રના પાઠપ્રમાણે તૈયાર કરેલી દવાઓ સારી અને બાવે મળશે. આવનું લીસ્ટ મંગાવો.

સોલ એજન્ટ,

હાનસાલની કું.

કાલબાદેવી, પોસ્ટ ગોરીસ સાગે—મુંબઈ.

ધી ઇડીયન લોયલીસ્ટ.

કાઠીયાવાડમાં અથિય-ગુજરાતીમાં દર આઠવાડીએ પ્રકટ થતું આવા પ્રકારનું આ એક જ છે. તેમાં સ્વતંત્ર અને નિષ્પક્ષપાતીય લેખો પ્રકટ કરવામાં આવે છે. એક રસિક આલુ વાર્તા દાખલ કરી છે. છેલ્લામાં છેલ્લી તાજી ખબરો અને તેમાં કાઠીયાવાડની સૈથી વધારે તાજી રો જાણવાને માટે તે આ પત્ર એક જ સાધનરૂપ છે. જાહેરખબરોના તથા હેન્ડબીક્ષો વહેંચવાની દરેક બહુ સરતા છે. લગભગ અઝાઉથી પાર્થિક રૂ. ૩-૦-૦. પરદેશના આદકા પાસેથી રૂ. ૫) મેનલર—ધી ઇડીયન લોયલીસ્ટ. વહવાણ કાંપ.

શ્રી જ્ઞાનદર્શિકા.

વિદ્યુત પુસ્તકમાં વિવિધ પ્રકારના બોધ મળે તેવા જ્ઞાનનો, ભક્તિનો, વૈગંધ્યનો તેમ આનંદ ઉપ-શાંતિનો સ્થાપનાર વિવિધ પ્રકારના વિવિધ લેખોમાં આશરે સવાનસો ઉપરનાં પૃષ્ઠો થઈ જતાં છે. તથા સુદર રીતે સારા કાગળો ઉપર છાપવામાં આવેલાં છે. પુસ્તક સારા કદનું, રેખા-ચિત્રો, વર્ણનો વગેરે હોવા છતાં તેની કિંમત માત્ર આઠ આના જ રાખવામાં આવી છે.

હિંમતલાલ નાનાલાલ દવે.

સાતમણ તા. કોલોલ (પંજાબ).

ઝુંડની રામબાણુ દવાઓ.

બાળગોળી.

બચ્ચાંઓને માટે ઉત્તમ ઇલાજ. રોગી તેમજ નીરોગી બચ્ચાંઓને આણુ સેવન કરાવવાથી તેઓ બાંધો મજબુત થાય છે. નીશાવાળી કોઇ પણ ચીજ આ ગોળીમાં નથી.

૨૦૦ ગોળીની બાટલીની કિં. રૂ. ૧૦

મંદાગ્નિવટી.

અનાજનું પાચન ન થતું હોય, દસ્ત સાથે ન આવતો હોય, વારંવાર હાજત થવા કરતી હોય, ખાવાની રચિ ન થતી હોય, અને જેને ડીસ્પેપ્સીયા જેવું જણાતું હોય તેમને માટે આ એક ઉત્તમ ઇલાજ છે. ન રતલની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ચંદ્રપ્રભા.

(લોહભસ્મ શિલાજીતવાળી.)

નામ પ્રમાણે ગુણમાં ધણી જ ઠંડી છે. મૂત્રાશયમાં થતી બળતરા, સ્વપ્નાવસ્થામાં થતો વીર્ણાવ, જૂનો પ્રમેહ, તથા મૂત્રાશયના તમામ રોગોને તત્કાળ મટાડી આરામ આપે છે.

તેણા ૧ ની બાટલીની કિં. રૂ. ૧.

ઝંડુકામાંસ્યુટિક્લ વર્કસ,
એલ્ટીન્સ્ટનરોડ, મુંબાઇ.

જીવનનો લહાવો ! સુપાત્રે દાન !

દરિદ્રાન્મર કૌંતેય માપ્રયચ્છેશ્વરે ધનમ્ ।

વ્યાધિતસ્યૌપધંપશ્યં નીરુજસ્યકિમૌપધૈઃ ॥

યોગીશ્વર શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન અર્જુન પ્રત્યે કહે છે કે—જો દુઃખીઆ આ વિષમાં અદાક્ત-વાને અનાથ-છે તેઓને અર્થે દ્રવ્યનો વ્યય કર અને તે જ સાર્થક છે. દોરણુ કે વ્યાધિવાળાને ઔપધ અપાય તે જ ઉપયોગી છે, વ્યાધિ વિનાનાને ઔપધ આપવાથી શું ?

દાનની રીત ધીમેંતો યાસ્માઝાનું પાલન કરવું તે મનુષ્યમાત્રનું કર્તવ્ય છે. ઉપરની તે આદ્યપ્રભાણે વર્તો. અમારી સુરચામાં અનાથ બાળકો, નિરાધાર વિદ્યાર્થીઓ, મરીમ વિધવાઓ, તથા વ્યાધિમસ્ત કંગાલ મનુષ્યોનું સોપણુ થાય છે. તે બધુઓ કરકમલ લાંબાવો અને ઇશ્વરનો પ્રેમ મેળવો. વ્યવસ્થા સંપૂર્ણ સહીસહામત રીતે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોના હાથમાં છે. દાન આપનાર દાતાને પડેલો મોક્ષાય છે, તેમજ પેપરોમાં નામ પ્રસિદ્ધ થશે. દુઃખીઆ એકથી વધુ દાન કરનાર દાતાને વાર્ષિક રીપોર્ટ મોકલવામાં આવશે. દયા લાવી લખો—

આધારના નવા અંકુર.

હીસ્ટરિયા-વાયુમુક્તા.

કી. રૂ. ૪-૧૦-૦.

ઉન્માદ, ચિત્તભ્રમ, દેહરૂ, વાદ, આંકડી કે કાંકણી તેમ જ કમાન થવું, રડવું, હાસ્ય, વગેરે લક્ષણ કર્યાં; અને શરીરે થઈ પડવું. જરૂ થવું, થાસ રાખવો તથા દાંત મંદાર્થ જવા વગેરે લક્ષણો મળ્યાના માટે ઉત્તમ દવા છે. તેનો ઉપયોગ કરનાર રંગુનવાળા ક્વેરી સુ. દા. ચાહ, રેવાકાંઠાના આસિ. પોસિ. એ. સાહેબ ન. જ. મહેતા. વડોદરા જાનના એન્જુ. ઈ. સાહેબ, છ. ડા. મંદી, પાટણના પ્રસિદ્ધ વહીવટ વિદ્યાશંકરભાઈ અને શુભાષ. નાંદેડા હોમિયોપેથ મેડન જ. ના., અને હોમિયો કંવાઈર શંકરભાઈ, વગેરે શુદ્ધસ્થો સર્વિશ્વકેટો દરેકને મળ્યાં કરે છે. ટ્રિસ્ટિ બીડે ખુલાસા મળશે.

છગનલાલ લલિતભાઈ શાહ દરજીનામાવાળા.

સરોધક હીસ્ટરિયા-હોમિયો-વડોદરા.

દ્વારકાધીરા ઔષધાલય.

ઔષધાલયમાં દરેક જાતની દવાઓ તૈયાર રાખવામાં આવે છે

દરેક દવાઓ. વી. પી. થી મોકલાય છે.

આસ ધાતુપુષ્ટિને માટે કસ્તુરીની ગોળાઓ કી. ગોળા ૪૦ ની ડબીના રૂ. ૧૦-૦-૦
રે પીળતી કી. ગોળા ૩૨ ની ડબીના રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના પરમાઓ મટાડનારે પરમાતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦.
નો મલમ બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦.

દરેક જાતના લોહીને સુધારનાર સાંધાપરીવા કી. બાટલી એકનો રૂ. ૧-૦-૦. દરેક જાતના
માટે રાખવાયુ કવાશંકર એન્જુ-મિદ્યુર કી. બાટલી એકના આના આદ.

પ્રદરોતક સ્ત્રીઓના દરેક ગુપ્ત દરદો મટાડી ગર્ભાસયને સુધારી ઉત્તમ પ્રગતી પ્રાપ્તિ કર-
પ્રદરોતક કી. બાટલી એકના રૂ. ૨-૦-૦.

નાના અવ્યંચોને માટે બાલાપૂત કી. બાટલી એકના આના આદ. કસ્તુરીની બાળગોળાઓ
ગોળા ૧૦૦ નો રૂ. ૧-૦-૦. નંબર પીળે ગોળા ૧૦૦ ના ચાર.

ત્રિલોકચંદન છરીશ રોગ ઉપર સાર કરે છે. કી. બાટલી મોટીનો રૂ. ૨-૦-૦ નાની
નો રૂ. ૧-૦-૦.

નામાંગીત એન્જુ-મેકેન્જી છે.

ઉપરથી દવાઓ માપરી ખાતરી કરો. જે દવાથી કાયદો ન ચાલે તેને માટે સત્પરખતથી લખો કે
આ પાછા મોકલવામાં આવશે.

પુરતો સંતોષ.

ધાતુક્ષયથી થયેલો નબળાઈનો નાશ કરવામાં, પેશાબ માર્ગના હરકોઈ દરદને દૂર કરવામાં અને લોહીને સુધારવામાં આતંકનિબલ ગોળીઓએ પુરતો સંતોષ આપ્યો છે.

કિંમત—ગોળી ૩૨ ની ડબ્બી ૧ નો રૂ. ૧.

વધારે વિગત જાણવા માટે વગર કિંમતે અને વગર પોષ્ટ ખર્ચે મળતું પ્રાઇસ લિસ્ટ મંગાવો.

વડોદરાના એજન્ટ,

રા. રા. માણીકલાલ અંબારામ ડાક્ટર.

સયાજીવજય પત્રની ઓફીસ—રાવપુરા.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિરામચંદર ગોવીંદજી

આતંકનિબલ ઔષધાસય.

જામનગર—(મિયાવાડ)

જામનગરનો—

સુપ્રસિદ્ધ સુરમો.

આ સુરમો શુદ્ધ સાચાં મોતીમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને તેથી તે આંખના તમામ દરદો—શોર્ટ—સાઇટ, ઑંખાશ, રતાંધળાપણું, આંખમાં દુઃખણું, પાણી આવું, ગરમી, ફુલાં, નજલો—વિગેરે પર અદ્ભુત કામ કરે છે. નીંદાગી આંખ પાંચ તે વાપરી વધુ તેજસ્વી બની શકે છે, તેને ચરમાં પહેરવાની કદીપણ જરૂર પડતી નથી.

કિંમત તોલા ૧ ના રૂ. ૪)

વેરા દાઉદલાઇ ભાઇજી,

જામનગર—(મિયાવાડ.)

આરોગ્ય અને શરીરસંરક્ષણનું સર્વોત્તમ સાધન.

વેદક

વૈદકકલ્પતરૂ.

માસિક

૧૮ વર્ષથી ૬૨ મહિને બહાર પડે છે.

વિદ્વાનો, વર્તમાનપત્રો અને જાહેર પ્રગતિ હયા અભિપ્રાય આપ્યો છે. કેળવણીમાં કુદ-જોઈએ ધણા જ પ્યારથી વંચાય છે. જાનેવારીથી ડીસેમ્બર સુધીના આખા વર્ષ માટે આદ્ય મનારને દર વર્ષે એક વિષયોગી વેદક પુસ્તક ભેટ મળે છે. વાર્ષિક લવાન્ય માત્ર રૂ. ૧-૫-૦ અગાઉથી જ. હાલુત્તાન બહાર પડેલ માટે સીધી જા.

શ્રી રોગ ચિકિત્સાનું પુસ્તક મફત મંગાવો.

રજીસ્ટર્ડ-

શ્રીઓ માટે ટોનીક દવા.

નં. ૩૧૦

પ્રદર (નખખાઈ), અનિયમિત રૂતુચાવ, ગર્ભાશયનો સોજો.

પ્રદર વિનાશક દવા વાપરો.

ઉપર ખતાવેલાં દરદો અને ખીજી રોગો માટે જોવા કે, રક્તપ્રદર, કસુવાવડ, છોડ, હીરડીરીયા પેદુનો દુખાવા, છાતીમાં દાહ, હાથ પગનું ઢળનર અને સુવારોગથી થતાં જુનાં હડીલાં દુખો વગેરે મટાડવા માટે અમારી જગપ્રાસદ પ્રદર વિનાશક દવા એક અકસીર ઇલાજ છે. ફક્ત આ દવાસમાં દવાનો ગુણ્ય ચોક્કસ માલમ પડે છે. આ દવાસની દવાના રૂ. ૧-૧૦-૦ પોસ્ટેજ સાથે.

ખાટલી ૧ ની કોમત રૂ. ૨-૮-૦ પોસ્ટેજ તથા આના.

વડોદરાના એન્ટ
મેશર્સ ત્રિવેદી બ્રધર્સ.
ની કું. વડોદરા.

પ્રદર વિનાશક સ્પેશીસ.

ખંભાત (૧૬) (ગુજરાત).

Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 1 each bottle of 100. Price 12 As. each.
Batliwalla's Genuine Quinine Tablets gr. 2 each bottle of 100. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Ague Mixture for Fevers, Malaria, Influenza etc. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Ague Pills for Malaria, Fever, Influenza etc. Price Re. 1 each.
Batliwalla's Tonic Pills for pale people & nervous breakdown Price Rs. 1-8 As. each
Batliwalla's Tooth-Powder for Preserving Teeth. Price 4 As each.
Batliwalla's Ringworm ointment for ringworm, Dhobi itch etc. Price 4 As. each

May be had from all dealers in medicines or from

Dr. H. L. Batliwalla Sons & Co., Ltd

No. 226 Worli, 18 Bombay

TELEGRAPHIC ADDRESS "Doctor Batliwalla Dadar."

ૐ

ન. શ્રી. વિ.

ફક્ત રૂ. ૨૧ માંજ

૧૬'x૨૦' ની હાથ લેવડી મા

રૂઢાક્ષની સાચી માળાઓ.

ગોરા તથા જીણા મરી નેટલા દાણાં. ગોરા ફરે તો પેસા પાછા. સામગ્રી મંગાવનારને તથા માલ ખપાવનાર એન્ટરેને સારું કમીશન આપવામાં આવે છે. અમારી માળાઓ તમામ ટેકાએ વચાતી માળાઓ કરતાં વજનદાર, પાકા દાણાની અને ખાત્રીવાળી હોય છે. કિંમત નં. ૧૩ થી ૧ સુધીની અનુક્રમે રૂ. ૦૮, ૦૮૮, ૦૯૧, ૦૯૩, ૧૧, ૧૧, ૨૧, ૨૧, ૩૧, ૫૧, ૫૧, ૬૧, અને ૧૦૧ પાંચ રૂપિયાની માળા લેનારને રૂઢાક્ષમાલદુરંદર છતાં મનુ આનાતું પુસ્તક મફત આપવામાં આવે છે.

ડ. જી. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

ભુતડીનિઝામે, વૃક્ષિંદઆચાર્યજીના મંદીરસામે વડોદરા.

મુગંધીદાર અગરખત્તી.

કાંઈ શેરમાં ૧૫૦૦ તો કાંઈ ૨૫૦૦ નંગ આવે છે. કાંઈદોઢ બે કલાક તો કાંઈ ચાર આઠ કલાક બને છે. શ્રીમાન તેમ જ ગરીબ વાપરી શકે છે. બે વજુ રૂપિયે અને પાંચ રૂપિયે શેરના ભાવની અગરખત્તી એક અધાળામાં લગભગ સવાસો નંગ આવે છે. આ સંખ્યાની વિશેષ હકિકતનું કેટલોગ મરત.

ડ. જી. પી. પંડિતની કંપની,

વડોદરા.



આ એક પેટી અને દરેક મનુષ્ય જાતે વેધ.

અથવા વ્યવહારોચિત જીવનરસાયનવિદ્યા એ બે પોતાના ઘરમાં રાખનારને વેધ તથા દાક્તરનું દર્મેયનું ખરચ બચે છે, અને તેનો ઉપયોગ તમામ વ્યાધિઉપર થઈ શકે છે. એકલા પુસ્તકનું મૂલ્ય માત્ર ૦-૧૦-૦. હજારો મનુષ્યો આ જીવન-રસાયનવિદ્યાનો આજે લાભ લે છે. પ્રત્યેક ઘરમાં આ પેટી અને પુસ્તક હોવાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. નેટલો તમે આને માટે વિલંબ કરો છો તેટલી દાનિ તમને પોતાને તમે કરો છો જ. કેટલોગ મરત.

ડ. જી. પી. પંડિત એન્ડ કંપની.

જલદી કરો,

જલદી કરો.

ગજનન માર્કની અસલ કાબુલી હાંગ.

જો તમારે અસલ કાબુલી હાંગ જોઈતી હોય તો અમારી ગજનન માર્કની મંગાવો. અમારી આ હાંગ લોગસેજ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ અત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થશે કે જાર તોલાના એક હજારને રૂ. ૧-૨-૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ જુદું નીચેને ઠેકાણે લખો (અમારું શિરનામું અંગ્રેજીમાં કરવું.)

તારીવાગલ એન્ડ કંપની,

કાબુલી હાંગ સ્ટોર્સ.

હોન્નાવર (India.)

ગીતામાં હિંચરવાદ.

છ દર્શનની સાથે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવનાર ઉત્તમ તાર્કિક અંગ્રેજી અર્થનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર-મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ જુદું.

ભાષાંતર કર્તા—દામોદર વખતચંદ શાહ.

તા. માસ્તર-પાળીયાદ-દાદિયાવાડ.

પાતંજલ યોગદર્શન.

યોગસંબંધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પણ બીજું પુસ્તક હજી સુધી તો લખા નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

દ. પ્રાતઃકાલ-મંદિર, વડોદરા.

“ સાહિત્ય ”

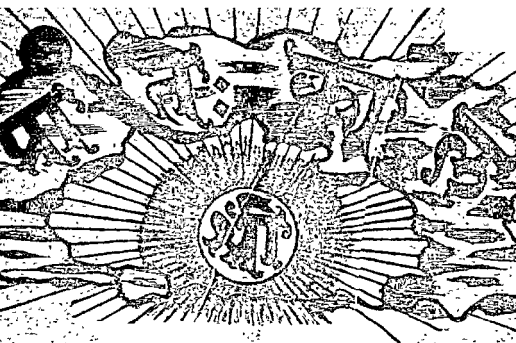
પુસ્તકો વધા લાઇબ્રેરીઓના શોખીનોએ જો રૂ. ૨૫૦ તથા ૫૦૦ ગુજરાતી સૌથી સારાં પુસ્તકો ક્યાં છે તે જાણવું હોય તો દેશુવારી તથા માર્ચ માસ “ સાહિત્ય ” માસિક ફક્ત આઠ આના ખર્ચે વાંચવું.

જાહેરખબર માટે ઉત્તમ સાધન છે.

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂ. ૨-૮-૦

વધુ વીગતમાટે લખો:—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.



पुस्तक १३] संवत् १९७१ भाद्रपद कृष्ण० १४ [अंक ११

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ આત્માના આહાત્મ્યકથનરૂપ મંગલ (શ્રી ઉ૦) ... ૩૬૧

૨ અભિનંદન (શ્રી ઉ૦) ... ૩૨૨

૩ પાદિમામ્ પાદિમામ્ (શ્રી ઉ૦) ... ૩૨૨

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ મહાપદ્મપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ માર્ગ... ૩૨૩

૨ શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા... ૩૩૧

૩ સાહિત્ય.

૧ માતૃશુભ અને દ્વિતીય પ્રવરણ... ૩૩૬

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પનામાની નરેર (તાણાવટી) ... ૩૪૩

૨ યુરોપનાં રાજ્યોનો પરસ્પર સંબંધ ... ૩૪૪

૩ શ્રી વરો નરી શુભરાતી ચાળા... ૩૪૭

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય.

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે તમા શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ કયાં માળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમલે વડ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વડ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ બીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી વ્યાજ સમય માટે શિરનામું બદલી શકાશે નહિ. તેમ કરવા ઈચ્છનારે પોસ્ટ ઓફીસ સાથે બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. ઘણા મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામા જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની ચંદ્ર ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હવેનાં નિયમિતપણે ગ્રાહકોને બીજા માસની શુક્ર પંચમી સુધીમાં બીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમલે લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક મંગાવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે જ અંક મળી શકશે.

શ્રી. પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૩. | સંવત્ ૧૯૭૧ ભાદ્રપદ કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧૧]

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ.

આત્માના માહાત્મ્યકથનરૂપ મંગલ.

૫૬ ૧ સોરઠ.

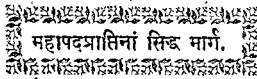
મારા ચિહ્નરૂપ આત્મારામ, તારો અદ્ભુત આ શો ! પ્રભાવ.
મુજ અંતરમાં રહ્યા છતાં પણ, તું છે ન્યારો સાવ;—
તેમ છતાં પણ મારાથી તુજ, પૃથક્ નથી દેખાવ;—
સર્વ ભાવ તું ઉપજાવે પણ, તારો ન કોઈ સ્વભાવ;—
તારા પંદમાં પ્રવેશી રહેતાં, નહે ન કોઈ ધાવ;—
કલેશાગ્નિમધ્યે મુજને તું, ભાસે શાંતિની વાવ;—
વિપરીત બાજુ થતાં તુજ સ્મરણે, પડતા સઘળા દાવ;—
તેવારૂપે ત્યાં તું પ્રકટે, લેવો લેનો ભાવ;—
વિનવું એક હું અનુભવરૂપે, મુજ ઉર ઉઠી આવ;—
પ્રણમું પ્રેમે અંતર્યામિનું ! દે, આશીર્વાદો લાવ;—

અભિનંદન.

૫૬ ૨.

આજ પુષ્પે વધાવું બધું મારાને,
 બધું મારાને, પ્રાણ પ્યારાને;—
 જેને કાવ તે છો લુએ નહારાને,
 મુજ બધુંમાં જેમ એક સારાને;—
 કોમ જેમ રાજ વાપ ચંદ્ર તારાને,
 રાજ થાકે બાળા બધુંસ્તેદધારાને;—
 જે ખીલાવે હૃદયપદ્મકુસુમક્યારાને,
 જેડ પામે ગુરુનાવે ભવહિનારાને;—
 સજી ગિંતાના સધળા ધખારાને,
 પ્રભુમાંદિ લગની દૃઢ લગાવનારાને;—જેમ પુષ્પે વધાવું
 નિજ દાન સહે કષ્ટતણુ, બારાને,
 પ્રભુદાને સર્વસ્વ અર્પનારાને; જોમ
 અચલ શ્રદ્ધાનો દંડ પકડનારાને,
 તરી પોતે બીજાને તારનારાને; જોમ
 જેમ આપકરે ચિતિ ઝગદારાને,
 આપું આલિંગન હૃદય તમારાને; આજ

તત્ત્વવિચાર. ❀



મહાપદપ્રાપ્તિનાં સિદ્ધ માર્ગ.

પ્રકરણ ૧.

કોઈ પણ મનુષ્ય મહાપુરુષ થઈ શકે છે.



— ❀ ❀ ❀ ❀ ❀ —

તેક મનુષ્યમાં અનંત સામર્થ્યનું મૂળ આત્મતત્ત્વ રહેલું છે. આ તત્ત્વનો બુદ્ધિપૂર્વક ઉપયોગ કરીને મનુષ્ય પોતાની માનસશક્તિઓનો વધેચ વિકાસ કરી શકે છે.

મનુષ્યમાં એક સુખ એવું સામર્થ્ય રહેલું છે. કે જેનાવડે તે હજારો તે શાખામાં પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. અને તેના વિકાસના સંબંધોનો કોઈ અંત નથી, અર્થાત્ તે પોતાનો વિકાસ હજારો તેટલો મર્યાદારહિતપણે કરી શકે છે. તાત્પર્ય, કે મનુષ્ય પોતાનો આટલો જ વિકાસ કરી શકે છે, એવી મર્યાદા બાંધી શકાય તેમ નથી.

અમુક શાખામાં અમુક મર્યાદાથી આગળ મનુષ્યે આજીવન પોતાનો વિકાસ કર્યો નથી, તેનું કારણ એ છે, કે તેણે આગળ પ્રગતિ કરી નથી, એ જ છે. અને તે શાખામાં કોઈપણ મનુષ્ય આજીવન અમુક મર્યાદાથી આગળ નથી વધ્યું તેથી આજે હવે કોઈની પ્રગતિ તેથી આગળ થઈ શકે તેમ નથી, એમ પણ નથી જ.

મનુષ્યના સર્વ વિકાસના સર્વ સંબંધો જે આત્મતત્ત્વમાંથી તે બનેલો છે, જે આત્મતત્ત્વમાંથી તેની ઉત્પત્તિ થએલી છે, જે મૂળતત્ત્વ તેનું પ્રભવસ્થાન છે, તેમાં રહેલા છે.

મનુષ્યનો આત્મા સર્વજ છે, અને મનુષ્ય તેનાથી તન્મય થઈને સર્વજ થઈ શકે છે. બુદ્ધિ કરતાં પ્રતિભાશક્તિ ઔષ્ઠ છે. બુદ્ધિશક્તિ આ જગતના અન્ય પદાર્થોના સંબંધ કરીને ખીસે છે. જ્યારે પ્રતિભાશક્તિ મનુષ્યનો ઈશ્વરતત્ત્વસાથે સંબંધ થવાથી ખીસે છે. અને આ તત્ત્વના સંબંધમાં આવીને મનુષ્ય મહાન કૃત્યો કરી શકે છે. અને તે છતાં મહાપુરુષો તે જે મહાન કૃત્યો કરે છે, તેટલા જ અંશમાં મહાન હોતા નથી, પણ તેમની મહત્તા તેથી અનેકગુણ વધિક હોય છે. મહાપુરુષો એક એવા સામર્થ્યની સાથે સંબંધમાં આવેલા હોય છે, કે જે સામર્થ્યને અવધિ નથી. મનુષ્યના સામર્થ્યનો અવધિ ક્યાં છે તે આપણે જાણી શકીએ તેમ નથી; અર્થાત્ તે અનવધિ છે, અનંત છે. મનુષ્યના સામર્થ્યને મર્યાદા નથી, સીમા જ નથી.

જ્ઞાનપૂર્વક, કે ભાનપૂર્વક પોતાનો વિકાસ કરવો એ તિર્થંક પ્રાણીથી બની શકે તેમ નથી; કારણ, કે તેમને તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત નથી; જ્યારે મનુષ્યને તેવી શક્તિ પ્રાપ્ત છે, અને તે જ્ઞાનપૂર્વક, કે ભાનપૂર્વક પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે પણ તથા પક્ષીઓ મનુષ્યવડે બહુ બહુ તો અમુક અંશમાં કેળવાઈ શકે છે. જ્યારે મનુષ્ય પોતે જ પોતાને ઇચ્છાનુરૂપ કેળવી શકે છે તથા ઇચ્છાનુરૂપ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. આ શક્તિ મનુષ્યને જ મળેલી છે, અને તેનો તે અભ્યાસથી વિકાસ કરી શકે છે.

વૃક્ષનો સ્વભાવ જેમ વધવાનો છે તેમ મનુષ્યનો સ્વભાવ પણ વિકાસ કરવાનો છે. વૃક્ષમાં પણ જીવન છે અને મનુષ્યમાં પણ જીવન છે, અને જીવનનો વિકાસ થઈ શકે છે. વૃક્ષમાં જીવનનો વિકાસ થતો આપણે જોઈએ છીએ, તે પ્રમાણે મનુષ્યમાં પણ વિકાસ થાય છે જ. વિકાસને પામવું એ જીવન (life) નો ક્રમ છે. વૃક્ષનો વિકાસ અમુક નિયત માર્ગમાં જ થઈ શકે છે, જ્યારે મનુષ્યનો વિકાસ યથેચ્છ થઈ શકે છે. વૃક્ષમાં અમુક ગુણો જ વૃદ્ધિને પામે છે જ્યારે મનુષ્યમાં તેવું નથી. મનુષ્ય ઇચ્છે તે ગુણને, કે શક્તિને વૃદ્ધિ પમાડી શકે છે. વિશ્વમાં કોઈ પણ સ્થાનમાં કોઈ પણ વ્યક્તિએ જે કોઈ શક્તિનો વિકાસ કર્યો હોય છે તે શક્તિનો કોઈ પણ મનુષ્ય વિકાસ કરી શકે છે, એટલી તેનામાં વિશેષતા છે.

આત્મતત્ત્વનાં સામર્થ્યોને મનુષ્ય આ મનુષ્ય દેહમાં જાગ્રત્ કરી શકે છે. આ સામર્થ્યોને જાગ્રત્ કરતાં તેને મનુષ્યદેહથી કોઈ જાતનો પ્રતિબંધ થતો નથી. સત્ય કહીએ તો આ મનુષ્યદેહ આત્માનાં અનેક સામર્થ્યોને જાગ્રત્ કરવાર્થે છે, એટલું જ નહિ પણ પરમ્પરમપદ્મયુત પહોંચવા માટે છે. આ મનુષ્યદેહની શ્રેષ્ઠતા શાસ્ત્રોમાં એટલા જ માટે ગવાય છે, કે તેમાં શિખરની સ્થિતિ સુધી પહોંચી શકાય છે. મનુષ્યદેહની આ વિશેષતા છે, અને તે સાધારણ નથી.

મનુષ્યને જે કંઈ કલ્પના થાય છે તેને તે સ્પૂલરૂપમાં પ્રત્યક્ષ કરી શકે તેમ હોય છે. મનુષ્યની કલ્પનાને સિદ્ધ કરવી, એ વાતો અસંભવિત નથી પણ સંભવિત છે.

મનુષ્યને મનુષ્યશરીર વિકાસમાટે જ મળેલું છે, અને તેથી તેનો વિકાસ થવો જ જોઈએ છીએ. અને તેનો વિકાસ થવાથી તેને સુખપ્રાપ્તિ થાય છે જ. અને તેથી એમ પણ આપણે કહી શકીએ છીએ, કે તેણે સુખને માટે પોતાનો નિત્ય વિકાસ કરવો જોઈએ.

પ્રગતિ અથવા વિકાસવિનાશું જીવન નિરર્થક જ છે. જેમ મનુષ્ય જીવનનો વિકાસ અધિક તેમ તેનું સુખ પણ અધિક હોય છે. વિકાસવિનાશું જીવન સુખરહિત જ હોય છે, અથવા તેમાં સુખના ઘણા ઓછા અંશો હોય છે.

ખીન મનુષ્યોમાં વિકાસના જે સંભવો નથી હોતા તે એક મનુષ્યમાં અથવા તમારામાં રહેલા છે; કારણ કે આગળ જણાવી ગયા પ્રમાણે વિકાસને અંત નથી, તેથી અમુક શાખામાં અમુક મનુષ્યની પ્રગતિ નથી થઈ, તેથી તે શાખામાં આપણી પણ પ્રગતિ થઈ શકે તેમ નથી એમ ધારવું યોગ્ય નથી. કારણ, કે એક મનુષ્યમાં અમુક શાખામાં વિકાસના સંભવો હોય છે તો અન્યમાં ખીજી શાખાના અથવા ખીજી દિશાના હોય છે. મનુષ્ય જન્મથી જ કોઈને કોઈ શાખામાં વિકાસ કરવાને માટે નિર્માણ થએલો હોય છે.

કોઈ માળી પોતાના ટોપલીમાં જૂદી જૂદી જાતનાં ખીચ્યાં લેખને જતો હોય, અને તેને આપણે જોઈએ છીએ તો તે ખી એક જ જાતનાં જણાય છે; પરંતુ જ્યારે તે તેને પાવે છે ત્યારે તેમાંથી જૂદી જૂદી જાતનાં મનોહર વૃક્ષ ઉગે છે. તે પ્રમાણે મનુષ્યમાત્રને જોતાં તે એક જ જાતનાં જણાય છે, પણ તેમનામાં જૂદી જૂદી જાતનાં સામર્થ્યો ગુપ્ત રહેલાં હોય છે, અને તેમના વિકાસના જૂદા જૂદા સંભવો હોય છે. અને આ પ્રમાણે જૂદાં જૂદાં મનુષ્યો જ્યારે પોતાનાં સામર્થ્યોને જાગૃત કરે છે. ત્યારે આ વિશ્વચાટિકા કોઈ અદ્ભુત સુંદર થઈ રહે છે અને વિશ્વચાટિકાને સજ્જનારનો તેવો જ આશય છે.

ગુલામ, મોગરો વગેરે જૂદી જૂદી જાતનાં પુષ્પવૃક્ષ જેમ જૂદી જૂદી જાતની સુવાસ આપે છે, તે પ્રમાણે મનુષ્યો પણ જૂદી જૂદી દિશામાં પોતાનો વિકાસ કરે છે, અને જૂદી જૂદી રીતે પ્રકાશી છે. અને આ પ્રમાણે પ્રત્યેક મનુષ્ય ખીજાથી અપૂર્વતાને પ્રકટાવી શકે છે, ખીજાથી નવિન સામર્થ્યને જાગૃત કરી શકે છે, અને પોતપોતાની શાખામાં પૂર્ણતા મેળવી શકે છે.

સામાન્ય જાણતા ઇવનમાં પણ આપણે ન ધારી શકીએ તેવી શક્તિઓ અને તેવાં સામર્થ્યો ગુપ્ત રહેલાં હોય છે. આ સામર્થ્યોને પ્રકટ કરવાને આ મનુષ્યોએ ઇચ્છા કરી નથી હોતી, એ જ તેમને નહિ પ્રકટ થવાનું કારણ છે. કોઈ કોઈ નિમિત્ત મળતાં આ સામર્થ્યો વિવક્ષણુ રીતે જાગૃત થઈ આવેલાં આપણે પ્રસંગે જોઈએ છીએ જ.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાં પ્રતિભાશક્તિ રહેલી છે, અને તે તેના વિકાસ થવાને ઉચિત જ થઈ રહેલી હોય છે. પરંતુ તેને તે જાગૃત કરતાં નથી, અને જેણે તેને જાગૃત કરેલી છે, તેવા મનુષ્યની તેને મોટો ગણીને તે સદાપ્ય સેવાને દોડી જાય છે. જેમ પોતાની પ્રતિભાશક્તિઓ વિકાસ કરીને, કે પોતાનામાં ગુપ્ત રહેલાં ખીજાં સામર્થ્યો પ્રકટ કરીને અમુક મનુષ્યોએ મહાપદ મેળવેલું હોય છે, અથવા મહાપુરુષ થયા હોય છે તેમ કોંઈ પણ મનુષ્ય તે શક્તિ અને તે સામર્થ્યોને જાગૃત કરીને મહાપુરુષ થઈ શકે છે. અને આ શક્તિ અને આ સામર્થ્ય અથવા તેવાં જ સામર્થ્ય પ્રત્યેક મનુષ્યમાં ગુપ્ત રહેલાં હોય છે જ.

આપણામાં સામર્થ્યના જે બંડારરૂપ મૂળતત્ત્વ રહેલું છે તે તત્ત્વ આપણે ઇચ્છા કરીએ તે સામર્થ્ય આપણને આપે છે. જો આપણે હૃદ્ર સામર્થ્યને ઇચ્છીએ છીએ તો તે હૃદ્ર સામર્થ્યને આપે છે, અને જો આપણે મહાન્ સામર્થ્યોને ઇચ્છીએ છીએ તો તે મહાન્ સામર્થ્યોને આપે છે.

મનુષ્ય પોતાને એ પ્રકારની મનની સ્થિતિમાં મૂકી શકે છે. તેમાંની એક દડા જેવી છે; આ સ્થિતિ પરતંત્ર છે, હૃદ્ર છે, સામાન્ય છે, અને કંઈ પણ સામર્થ્ય વિનાની છે. આ સ્થિતિમાંથી કંઈ પણ અપૂર્વતા જાગૃત થતી નથી. આ સ્થિતિમાં રહેનાર મનુષ્યો પોતાના પરિવેશન અને સંસ્પર્શોને વશ વર્તે છે. આ મનુષ્યોનું ભાવિ તેમના પોતાના હાથમાં હોવાનું નથી પણ બાહ્ય વસ્તુના ઉપર આધાર રાખે છે. આ મનુષ્યમાં રહેલું સામર્થ્યનું મૂળ, કે જેને આપણે આપણો આત્મા કહીએ છીએ તે આત્માનાં સામર્થ્યો જાગૃત થયેલાં હોતાં નથી, કે જાગૃત થતાં નથી, પણ તે સુપ્ત જ રહે છે. અંતરાત્માના આધારે તેમને વર્તન કર-

પાતું હોતું નથી, પણ ખાંદા વસ્તુના આધારે જ તે વર્તે છે. આવા મનુષ્યોક પર ખીજ મનુષ્યો સહજ સ્વામીત્વ ભોગવે છે. દડાની પેઠે આ મનુષ્યો પરતંત્ર સ્થિતિમાં જ રહે છે.

ખીજ સ્થિતિ ઝરા જેવી છે. ઝરાનો પ્રવાહ, જ્યાંથી તે નીકળતો હોય છે ત્યાંથી જેમ તે અખંડ વહ્યા કરે છે; તેમ આ મનુષ્યોના આત્મતત્ત્વમાંથી જેની જરૂર હોય તે સ્વાભાવિકપણે જ વહ્યા કરે છે. તે પોતાનામાંથી એક પ્રકારના બળનો આવિર્ભાવ કરે છે. તેના ઉપર સંજોગો, કે પરિવેષ્ટનનું સ્વામીત્વ પ્રવર્તતું નથી, પણ તેનું સ્વામીત્વ તેમના ઉપર પ્રવર્તે છે. સામર્થ્યને ધારણ કરનાર તત્ત્વ તેના અંતરમાં જાત્રા હોય છે, અને તેના અંતરમાંથી તે ઝરા જેમ પવર્તમાંથી વહે છે તેમ વહેતું રહે છે.

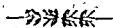
કંઈ પણ મનુષ્યનું વિશેષ હિત આ સ્થિતિમાં આવ્યા વિના થઈ શકતું નથી. આ જગતના સર્વ અતુલવોનો એક જ આશય છે, કે મનુષ્યને આ સ્થિતિમાં જ લાવવો, અર્થાત્ તેને પરિવેષ્ટન અને સંજોગોના દાસત્વમાંથી મુક્ત કરીને તે સર્વનો સ્વામી બનાવવો.

પોતાના પરિવેષ્ટનને, કે સંજોગોને વશ વર્તવું, એ કંઈ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ નથી. તેની બાહ્યાવસ્થામાં જ આ પ્રમાણે થાય છે. પણ તેની પ્રૌઢ અવસ્થા થતાં આ સર્વ ઉપર તેનું સ્વામીત્વ સ્થપાતું જ જોઈએ, તથા તેણે સ્વતંત્રતાને પ્રાપ્ત થવું જ જોઈએ. જીવનપર્યંત તે દીન સ્થિતિમાં રહે તો તેને માટે ઉચિત નથી જ.

નિકૃષ્ટમાં નિકૃષ્ટ સ્થિતિમાં રહેનારના અંતરમાં પણ આપણે ઉપર જણાવી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સામર્થ્યનું મૂળ રહેલું હોય છે, અને તેને જાત્રા કરીને તે મહાપદે સ્થિર થઈ શકે છે, અથવા મહાપુરુષ થઈ શકે છે. મનુષ્યે મહાપુરુષ થવાને, કે મહાપદ પ્રાપ્ત કરવાને જે કંઈ કરવાનું છે તે એ જ છે, કે આ તત્ત્વને જાત્રા કરવું, તે તત્ત્વમય થવું. આ પ્રમાણે થતાં મનુષ્યના બયમાત્ર દૂર થાય છે, દીનતામાંથી દૂર છે; અને અખંડ નિર્ણયતા તથા નિત્યની સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સત્તાને, કે સામર્થ્યને જાત્રા કરવું, એ જ જીવનમુક્તિ છે. આ જ મનુષ્યનો પુનરુદ્ધાર છે અને તે જ તેનું નવીકરણ કરનાર છે. જ્યારે પૂર્ણ અંશમાં આ સત્તા મનુષ્યમાં પ્રકાશે છે ત્યારે તે એક મહાપુરુષ થાય છે, અને દેવોનો પણ દેવ થાય છે. તેને આ સ્થિતિમાં સર્વ સામર્થ્ય મળે છે, અને તેનું વિશ્વ ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે.

જે એક મહાપુરુષમાં પૂર્વે હવું વા આજે છે, તે જ તમારામાં છે, તમારામાં કંઈ પણ ન્યૂનતા છે, એમ સમજશો નહિ. ખીજ મનુષ્યો જે મહાપદને પામ્યા છે, કે તેમણે જે મહાન કૃત્ય કરેલાં છે, તે મહાપદને તમે પણ પ્રાપ્ત થઈ શકો તેમ છે, અને તેવાં અને એથી પણ મહાન કૃત્ય તમે પણ કરી શકો તેમ છે. તમે જેવા થવાને ઇચ્છો તેવા થઈ શકો તેમ છે જ.



પ્રકરણ ૨.

વંશપારંપર્ય અને અવસર.



શપરંપરાથી પણ આપણને મહાપદની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. અર્થાત્ વંશ-પરાથી પણ આપણને મહાપુરુષત્વ મળી શકે છે. જો આપણા પિતા, કે પ્રપિતા આદિ મહાપુરુષ થઈ ગયા હોય છે તો આપણને તેમનો મહા-પુરુષત્વનો વારસો મળી શકે તેમ હોય છે. ઈશ્વાકુ કુલમાં જન્મ પામેલા શ્રી રામચંદ્રજીના પૂર્વજોને જોઈશું તો જણાશે, કે તે સર્વ મહાસત્ત્વ થઈ ગયેલા હતા. ભક્તશિરોમણિ ક્રુવને જન્મ આપનાર તેમની માતા ભક્તિતલા સદૃશ સરસ્વતીથી અલંકૃત હતાં. અને આ જ પ્રમાણે જે જે મહાપુરુષો થઈ ગયેલા છે તેમને તેમના પિતા, માતા, પ્રપિતા, કે અન્ય વંશજોનો વારસો મળેલો હતો.

આજે સુધારા પક્ષના મનુષ્યો માને છે, કે મનુષ્ય ગમે તેટલો ક્ષુદ્ર વર્ણનો હોય છતાં પણ જો તે કેળવાય છે તો તેના ગુણધર્મ બદલાય છે, અને તે ઉચ્ચ વર્ણમાં ભળવાને અધિકારી થાય છે.

પરંતુ આ સિદ્ધાંત સાચો છે. પણ આ લોકો ધારે છે તેવી રીતે ગુણધર્મ બદલાઈ જતા નથી. વળી હાલની કેળવણી, કે જે પાંચતાં લખતાં, કે સ્વચ્છ કપડાં પહેરતાં, અને એવી જ બીજી કેટલીક બાબતો શીખવે છે તે કેળવણીથી આ સુધારાવાળાઓ ધારે છે તેમ ગુણધર્મ બદલાઈ જતા નથી. ગુણધર્મને બદલવાને માટે બીજા પ્રકારની કેળવણીની જરૂર રહે છે, અને તે કેળવણી તે અધ્યાત્મ કેળવણી અર્થાત્ આત્માની કેળવણી છે. પરંતુ આ પ્રકારની કેળવણી સંબંધમાં સુધારકોને સદૃશ પણ માન ન હોવાથી, તે ધર્મના, નીતિના, અને માનસશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતોને સમજ્યા વિના મનુષ્યોએ વર્તમાન કેળવણી લીધી એટલે તે સુધરી જાય છે, અને કોળીમાંથી, કે ટેક બંગીમાંથી બ્રાહ્મણ થવાને પાત્ર થાય છે એમ માને છે.

અમેરિકામાં એક વિદ્વાને જે મનુષ્યોની વંશાવળી મેળવી હતી, અને તે બન્નેના કુલ-માં લગભગ સો પેઢીપર્યંત કેવાં મનુષ્યો થાયેલા હતાં તેનો ઇતિહાસ મેળવ્યો હતો. આ બન્ને મનુષ્યમાં એક નીતિમાન અને શરીરે નીરોગ હતો, ન્યારે બીજો અનીતિમાન અને દારૂ તમાકુનું બસન કરનાર તથા રોગી હતો. આ બેમાંથી પ્રથમ મનુષ્યના વંશમાં સો પેઢી-પર્યંત ઉત્પન્ન થયેલી પ્રજામાંથી ૭૫ થી ૮૦ ટકા જેટલી નીતિમાન, નિર્બીસની, નીરોગ, અને વ્યવહારમાં સારી રિયતિએ પહોંચેલી હતી; ન્યારે બીજા મનુષ્યની પ્રજામાંથી ૭૫ થી ૮૦ ટકા જેટલાં મનુષ્યો અનીતિમાન, ચોર, દગ, ખુની, બસની, દુરાચારી, રોગી અને વ્યવહારમાં ક્ષુદ્ર રિયતિએ પહોંચેલા જણાયા હતા. આ સંબંધમાં સપ્રમાણ લેખ-ધર્મ-ધ્વજમાં પ્રસિદ્ધ કરી ગયેલા હોવાથી, અત્ર અધિક લખતા નથી. તાત્પર્ય, એ જ કે સુધારા-

ગાતાં આવડતું હોય છે તેમનાં બાળકો સહજ ગાતાં શીખી શકે છે; જેમનાં માતાપિતા ગણિતવિષયમાં હુશિઆર હોય છે તેમનાં બાળકો તે વિષય અલ્પ શ્રમે શીખી શકે છે. અને આ જ પ્રમાણે બીજી શક્તિઓના સંબંધમાં પણ સમજવું.

તોપણ મનુષ્યના આત્મામાં સર્વ શક્તિઓ અને સર્વ જ્ઞાન રહેલાં છે, અને તે છતાં તો અનેક શક્તિઓનો તથા જ્ઞાનનો પોતાનામાં આવિર્ભાવ કરી શકે છે. મનુષ્ય જે મૂળતત્ત્વનો તે બનેલો છે તે મૂળતત્ત્વમાંથી ઇચ્છાનુકૂલ શક્તિને જાગૃત્ કરી શકે છે. અને જ્યારે તે આ પ્રમાણે પોતાના આત્માની શક્તિઓને જાગૃત્ કરે છે ત્યારે તેના મગજમાં જે પરમાણુઓ નથી હોતાં તેવાં પરમાણુઓ રચાય છે. તેથી વારસામાં મનુષ્યને જે મળેલું હોય છે તેટલું જ મનુષ્ય કરી શકે છે, એમ હોતું નથી, પરંતુ તે ઇચ્છાનુકૂલ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. અથવા તો ન્યૂન પ્રમાણમાં કોઈ કોઈ શક્તિઓ મનુષ્યમાં રહેલી હોય છે તે શક્તિઓને પણ તે પોતાના આત્મતત્ત્વની સાદાવ્યથી ઇચ્છાનુકૂલ વધારી શકે છે. આજે આપણા મગજમાં જેટલાં જેટલાં જૂદી જૂદી જાતનાં અણુઓ છે તેમને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તો ન્યૂનાધિક કરી શકીએ છીએ.

જે પ્રકારનાં અણુઓ આપણને પ્રાપ્ત હોય છે તે દિશાતું કાર્ય કરતાં આપણને સુગમ પડે છે. પરંતુ જે મગજનાં અણુઓ આપણને પ્રાપ્ત હોતાં નથી, કે ન્યૂન પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત હોય છે તે અણુઓને પણ આપણે નવાં રચી શકીએ છીએ, કે તેમાં શુદ્ધિ કરી શકીએ છીએ. કારણ, કે આપણને આપણો આત્મા, કે જે સર્વ જ્ઞાન અને સર્વ શક્તિનું મૂળ છે તે પ્રાપ્ત છે. નવાં અણુઓને રચતાં આરંભમાં સહજ કઠિનતાનું જાન થાય છે. પરંતુ અભ્યાસ પડતાં પછી તે કાર્ય સરળ જ લાગે છે. આપણે ઇચ્છીએ તે કાર્ય કરી શકીએ તેમ છે, અને આપણે ઇચ્છીએ તેવા થઈ શકીએ તેમ છે.

જ્યારે આપણે કોઈ પણ લક્ષ્ય ખાંધીએ છીએ અને તેને સિદ્ધ કરવાને તીવ્રતાથી ઇચ્છીએ છીએ, કે આપણા અંતરાત્મામાં રહેલાં સર્વ સામર્થ્યો આપણા લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવાને માટે કાર્ય કરવા મંડે છે. જે કોઈ શક્તિને જાગૃત્ કરવાની સાચી ઇચ્છા આપણને થાય છે તો આપણા શરીરમાં વહેતું રુધિર અને જ્ઞાનતંત્રમાં જે એક સામર્થ્ય રહેલું છે તે મગજના પ્રદેશમાં જાય છે, અને ત્યાં તે શક્તિનાં કાર્યવાહક અણુઓ જરૂરના પ્રમાણમાં રચે છે. મનુષ્યનું મન, કે જેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડે છે, તેમાં મનુષ્યમાં ઇચ્છાનુકૂલ શક્તિઓને જાગૃત્ કરવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

લક્ષ્યમાં એટલું જ રાખવાનું છે, કે મગજ મનુષ્યને રચતું નથી, પણ મનુષ્ય પોતાના મગજને રચે છે. તથા જીવનમાં મનુષ્યની ઉન્નતિ તેને જેટલું વંશપારંપર્ય અથવા વારસો મળેલો હોય છે તેટલી જ થઈ શકે તેમ હોતું નથી પણ તેની ઉન્નતિ ઇચ્છાનુકૂલ થઈ શકે તેમ હોય છે.

તેમ જ કોઈ મનુષ્ય સંજોગો અથવા અવસર (opportunity) ને અધીન થઈને હમેશાં નીચી સ્થિતિમાં પડી રહે, તેમ પણ હોતું નથી. મનુષ્યને જેની જેની જરૂર

છે તે સર્વ તેને તેના અંતરમાં રહેલા પરમ તત્ત્વમાંથી મળી આવે તેમ છે. માત્ર તેણે આ તત્ત્વ પોતાનામાં છે, એવું શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકારવું જોઈએ. અને તેના પ્રતિ અભિમુખ થવું જોઈએ. જો તે પોતે જ હંમેશા જવાને ઇચ્છે છે, અને હંમેશા જવાનો પોતાનો હક્ક છે એમ માને છે તો તેને હંમેશા જવામાંથી કોઈ પણ સંજોગો રોકી શકે તેમ નથી જ. જે સત્તાએ મનુષ્યને બનાવ્યો છે, તથા જે સત્તાએ મનુષ્યનો વિકાસ નિર્માણ કર્યો છે તે સત્તા એટલી બળવાન છે, કે તેનું સામર્થ્ય તેના સંજોગો ઉપર તથા અવસર ઉપર સ્વામીત્વ પ્રવર્તે છે. જે સત્તા તમારામાં છે, તે જ સત્તા તમારી બહારના જગત્માં પણ છે, અને તેથી જ્યારે તમે તમારી પોતાની પ્રગતિ કરવાને ઇચ્છો છો ત્યારે તે સત્તા તમને જગત્માં માર્ગ કરી આપે છે. અર્થાત્ તમને જરૂરી અનુકૂલતા કરી આપે છે. મનુષ્યને ઈશ્વરે વિકાસ કરવા માટે ઝંઝૂળ્યો છે, અને તેની આસપાસની બાહ્ય વસ્તુઓ પણ તેને તેના વિકાસમાં સાહાય્ય થવા માટે સજ્જ છે. જ્યારે મનુષ્ય અંતરથી જાગૃત થાય છે ત્યારે ઈશ્વર અને આ બાહ્ય જગત્ તેને સર્વ પ્રકારની અનુકૂલતા કરી આપે છે. અને જો મનુષ્ય ઈશ્વરકૃત નિયમોને અનુકૂલ થઈને ચાલે છે તો સર્વ વસ્તુઓ તેના સુખની જ જનક થાય છે.

નિર્ધનતા મનુષ્યને મહાપુરુષ થવામાં પ્રતિબંધિત છે, એમ સમજવાનું નથી. કારણ કે તેનો જય કરી શકાય છે. મારટીન લ્યુથર બાળપણમાં અહોંતહોં બીખ માગતો હતો; પ્યુકર ટી, વૉશીંગ્ટનની સ્થિતિ આરંભમાં કેટલી ગરીબ હતી! મીલર જેવો મોટો મનુષ્ય શરૂઆતમાં સલાટનું કામ કરતો હતો; જ્યોર્જ સ્ટીવન્સન જેવો મોટો 'ઇંગ્લીશ્વર' ખાણમાં ખોદવાનું કામ કરતો હતો; એબ્રાહમ લીંકન અત્યંત નિર્ધન સ્થિતિમાં આરંભમાં હતો. પરંતુ આ સર્વ મોટા મનુષ્યો થઈ ગયા છે. કારણ, કે તેમણે પોતાના અંતરમાં રહેલી સત્તાને જાગૃત કરી છે.

તે જ પ્રમાણે આ સામર્થ્યના બંધારણ સત્તા તમારા પોતાનામાં પણ છે, તે સત્તાને જો તમે જાગૃત કરો છો, તો તમને જન્મથી પ્રાપ્ત થયેલા વિરોધી સંસ્કારોનો, તમારા પરિવેષનનો, તમારા સંજોગોનો, તમારી દશિતાનો, અને તમારા અવસરોનો જય કરીને યથેચ્છ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકો છો તથા એક મહાપુરુષ થઈ શકો છો.

(અપૂર્ણ.)



શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૩૧ થી.)



ગળ આપણે જાણવી ગયા તે પચીસ તત્ત્વ જાણવાનું શું પ્રયોજન છે, અર્થાત્ તે પચીસ તત્ત્વને જાણવાથી આપણને શો લાભ થાય તેમ છે ?

આ પચીસ તત્ત્વ જાણવાથી આપણને એ જ્ઞાન થાય છે, કે એ પચીસ તત્ત્વ તે પંચ મહાભૂતનાં છે, એ પચીસ તત્ત્વ તે હું નથી, એ પચીસ તત્ત્વ મારાં નથી, તથા એ પચીસ તત્ત્વનો હું દષ્ટા છું અને તેનાથી ન્યારો છું.

આ પચીસ તત્ત્વ હું નથી, અને તે મારાં નથી, એ કેવી રીતે જાણવું અર્થાત્ તેનો કેવી રીતે વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો, અર્થાત્ તે જાણેલા જ્ઞાનને કેવી રીતે આચારમાં ઉતારવું અને સુખમાં ધરવું ?

આ સંબંધમાં પ્રથમ આપણે આકાશનાં પાંચ તત્ત્વવિષે વિચાર કરીશું.

જ્યારે આપણને શોક થાય છે ત્યારે આપણે તેને જાણીએ છીએ, જ્યારે શોક થયેલો હોતો નથી ત્યારે તે શોકના અભાવને પણ જાણીએ છીએ, અને તેથી એ નિર્ણય આપણે સહજ કરી શકીએ છીએ, કે આ જે શોક મને થાય છે તે હું નથી. તે શોક મારો નથી, તે શોક આકાશનો છે, અને હું તો તે શોકનો દષ્ટા છું અને તેનાથી ન્યારો છું. આ પ્રમાણે જગ્ગાસુએ અથવા મુમુક્ષુએ શોકથી પોતાને ન્યારો લહેવો અને શોકથી અભિભૂત ન થવું, તેનો સંસ્પર્શ પોતાને ન થવા દેવો, અને આપણા પોતાના આત્મતત્ત્વમાં જ રિયતિ કરવી.

તે જ પ્રમાણે જ્યારે કામનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એ વિચાર કરવો, કે કામની જ્યારે ઉત્પત્તિ થાય છે ત્યારે તેને હું જાણું છું, તેના અભાવને પણ હું જાણું છું, અને તેથી તે કામ તે હું નથી, તે કામ તે મારો નથી, તે કામ આકાશનો છે, અને હું તો તે કામનો દષ્ટા છું, અને તેનાથી ન્યારો છું. આવો વિચાર કરીને કામથી અને અરજી અને અલ્પિત રહેવું.

તે જ પ્રમાણે ક્રોધના પ્રસંગે જાણવું, કે ક્રોધના ભાવને, અસ્તિત્વને પણ હું જાણું છું, તેના અભાવને પણ હું જાણું છું, અને તેથી તે ક્રોધ તે હું નથી, તે ક્રોધ તે મારો નથી, ક્રોધ આકાશનો છે, અને તે ક્રોધનો દષ્ટા હું છું તથા તેથી ન્યારો છું.

એ જ પ્રમાણે મોહના પ્રસંગે જાણવું, કે હું મોહને તથા મોહના અભાવને જાણું

હું, અને તેથી તે મોહ હું નથી, તે મોહ મારો નથી, તે મોહ આકાશનો છે, અને હું તો મોહનો દષ્ટા છું, અને તેનાથી ન્યારો છું.

અને એ જ પ્રમાણે ભયના પ્રસંગે, એ વિચાર સેવનો કે હું ભયને તથા ભયના અભાવને જાણું છું, અને તેથી તે ભય તે હું નથી, તે ભય મારો નથી, તે ભય આકાશનો છે, અને હું તો તે ભયનો દષ્ટા છું અને તેથી ન્યારો છું.

આ પ્રમાણે તત્ત્વવિચાર કરીને શોક, કામ, મોહ, ક્રોધ તથા ભયથી અસ્પૃશ્ય અને અલિપ્ત રહેવું, અને તે સર્વથી ન્યારા રહીને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી.

આ જ પ્રમાણે વાયુનાં પાંચ તત્ત્વ પ્રસારણ, ધાવન, વલન, ચલન, અને આકુંચન, કે જે સંબંધમાં આપણે આગળ જણાવી ગયા છીએ તે પાંચ તત્ત્વથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાને તે સર્વના દૃષ્ટા જાણુવો અને તેનાથી ન્યારા રહીને સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિતિ કરવી.

તે જ પ્રમાણે તેજનાં પાંચ તત્ત્વ નિદ્રા, તૃપ્તિ, ક્રોધ, કાંતિ અને આસન્ધના સંબંધમાં પણ સમજવું. અધિક સ્પષ્ટ થવાને માટે એક દૃષ્ટાંત લેખ્યે છીએ. ક્રોધા લાગે છે ત્યારે પણ આપણે જાણીએ છીએ, અને ક્રોધા ન હોય ત્યારે ક્રોધાના અભાવને પણ આપણે જાણીએ છીએ જેથી તે ક્રોધા તે આપણે નથી, તે ક્રોધા આપણી નથી, તે ક્રોધા તેજનું કાર્ય છે અને આપણે તો તે ક્રોધાના જાણનાર હોવાથી તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ. એ જ પ્રમાણે બીજાં તત્ત્વના સંબંધમાં પણ ધરાવી લેવું.

અને તે જ પ્રમાણે જલનાં પાંચ તત્ત્વ લાણ, સ્વેદ, મૂત્ર, શુક્ર, અને શોણિત કે જેના સ્વરૂપને પણ આપણે આગળ કથન કરી ગયા છીએ તે પાંચ તત્ત્વથી આપણને પોતાને ભિન્ન લહીને, તેના દૃષ્ટા થવું, અને તેનાથી ન્યારા રહેવું.

તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીનાં પાંચ તત્ત્વ, રોમ, ત્વચા, નાડી, માંસ, અને અસ્થિ, કે જેમના સ્વરૂપને પણ આગળ આપણે સ્પષ્ટ કરી ગયા છીએ તે પાંચ તત્ત્વથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આપણને પોતાને ન્યારા જોઈને અલિપ્ત અને દૃષ્ટા રહેવું. અને સુખમય સ્વસ્વરૂપમાં સ્થિત થવું. અધિક વિસ્તાર થાય માટે આ સર્વ પ્રક્રિયાને આપણે અત્ર જણાવતા નથી; કારણ, કે તે પ્રક્રિયા ઉપર જણાવી તેવી જ છે, અને તે જ પ્રમાણે તે તે તત્ત્વોથી ન્યારા રહીને તેના દૃષ્ટા થઈને કલેશથી અસ્પૃશ્ય રહેવાનું છે, તથા સમ્યક્જ્ઞાનરૂપ આપણા સ્વરૂપમાં સ્થિત થવાનું છે.

‘સદ્વસ્તુ’ અર્થાત્ ‘બ્રહ્મતત્ત્વ’ જ્ઞાન થવામાટે વેદાંતમાર્ગ જેવો સર્વોત્તમ અને સરળ એક પણ માર્ગ જગતમાં નથી. અને મનુષ્યોને આ માર્ગ સહજ રહે છે, અને તેથી તેના તે સ્વીકાર કરે છે; પરંતુ વર્તમાન સમયનાં મનુષ્યો ધારે છે તેટલો આ માર્ગ સરળ નથી. નિઃશંક અધિકારીને માટે આ માર્ગ સરળ જ છે. પરંતુ મનુષ્યનો મોટો ભાગ અમુક અધિકારની તેમાં અપેક્ષા છે, એમ માનતો નથી. અથવા કદાચ માનતો હશે તો તેનો અધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત છે, અને તેથી પોતે વેદાંતમાર્ગના અધિકારી છે, એમ માની લે છે. અને ગીતા, ઉપનિષદ, પંચદશી, કે હતર સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત એવા કોઈ ગ્રંથને વાંચીને કૃતકૃત્યતા સમજે

છે. આવા મનુષ્યો વેદાંતવિદ્યાને માટે જે ઉચ્ચ અધિકાર પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે, અને જે મતિવ્યુત્પન્નતાની, વિવેકવિરાગની, અને સમદમ થકા આદિ સંપત્તિની જરૂર છે, તે સંપદામાં કંઈ જ દરતા નથી. હું બ્રહ્મ છું, હું કૃતકૃત્ય છું, એમ માનીને તે એકદમ જ સિંહાસન ઉપર ચેકડો મારીને બેસી જાય છે. અને તે એમ જ માને છે, તથા બીજને એવો જ બોધ કરે છે, કે ચેકડો મારીને સિંહાસન ઉપર બેસી જવાની જ મનુષ્યને જરૂર છે. પરંતુ આ પ્રમાણે ચેકડો મારીને તે સિંહાસન ઉપર બેસી જાય છે, કે વચમાં લટકે છે, તેનું તેમને ખાન જ હોયું નથી. કારણ કે તેમના કહેવા, કે માનવા પ્રમાણે જે તે વસ્તુતા: સિંહાસન ઉપર વિગળ જતા હોય તો શાસ્ત્ર પ્રતિપાદન કરે છે તે પ્રમાણે તેમના કહેશમાત્ર ટળવા બેઠાએ અને સુખધન અને આનંદધન સ્થિતિમાં તેમની સ્થિતિ થવી જોઈએ. પરંતુ અવ-હોક્ષનથી જણાય છે કે આવા મનુષ્યોને આ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રાપ્ત હોતી નથી. તે નિશ્ચિન વિવિધ પ્રકારના કલેશોથી પીડાતા હોય છે, અને સ્વરૂપાનંદની ઝાંખી પણ તેમને થએલી હોતી નથી, કે થતી નથી. આવા મનુષ્યો માત્ર શુષ્ક, કે મિથ્યાવેદાંતીઓ જ હોય છે, અને અનેક પ્રસંગે તે નીતિ, શીલ, ધર્મ, ન્યાય, સત્ય, સમ, દમ, વગેરેનું પાલન કરનાર હોતાં નથી, પણ હું બ્રહ્મ છું, અને સર્વ વસ્તુથી ન્યારો છું, માનીને ઇન્દ્રિયોને વિવિધ વિષયોથી પોષનાર જ હોય છે. ઇન્દ્રિયોનિગ્રહ કે મનોનિગ્રહ તેમનાથી સ્વરૂપ અંશમાં પણ બની શકતો નથી, અને તેમ છતાં તે પોતાને અહં વ્રજ માનનાર હોય છે. આજ્ઞાકાલ અર્થાત્ વર્તમાન સમયમાં આવા મનુષ્યોની સંખ્યા વૃદ્ધિને પામતી જણાય છે; અને સમય વ્યતીત થતાં બવિધ્યમાં તેમની સંખ્યા અધિક પ્રમાણમાં સ્થળે સ્થળે જોવામાં આવશે.

આવા મનુષ્યો પોતાના સર્વ વ્યવહાર સાધનાત્મકતાથી દરતા હોય છે. અથવા તો તે વ્યવહારને વિસારીને ચેનકેન ઉપાયે જીવનને દક્ષવતા હોય છે, અને દિવસના કોઈ એકાદ કલાકમાં વેદાંતવિદ્યાનું કોઈ પુસ્તક વાંચીને પોતે બ્રહ્મવિદ્યાને માટે કરવાયોગ્ય સર્વ કરે છે, એમ માને છે. આવા મનુષ્યો દિવસના ૨૩ કલાકમાં આ વ્યાવહારિક, કે પ્રાપંચિક પદાર્થોનું જ ચિંતન કરતા હોય છે, અને તેના ચિંતનમાં જ તેમની જ્ઞતિઓ રમતી હોય છે. અને જેમની જ્ઞતિઓ દિવસનો ઘણો સમય આ જગત્તા વિનાથી પદાર્થોના ચિંતનમાં રમે છે, તે આ પદાર્થોથી પર રહેલા બ્રહ્મતત્ત્વને કેવી રીતે સ્પર્શી શકશે, કે કેવી રીતે તે વસ્તુને સદમ, અને વ્યુત્પન્ન મતિવિના જાણી શકશે ?

બ્રહ્મતત્ત્વનું અવજ્ઞ, મનન, અને નિદિધ્યાસન ન્યારે અત્યંત પ્રેમપૂર્વક અને જ્ઞતિઓના વેગપૂર્વક દિવસનો ઘણો સમય થાય છે, અને જ્યારે આ જગત્તા પદાર્થોનું કે વ્યવહારનું વિસ્મરણ સદાજ સ્વભાવે થઈ જાય છે, તથા બ્રહ્મતત્ત્વનું ચિંતન અનાપાસે જ થઈ જાય છે, ત્યારે તે બ્રહ્મતત્ત્વનો સાક્ષાત્કાર કરી શકાય છે. અવજ્ઞ નામના વેદાંતવિદ્યાના સાધનના જ આ જગત્તાં વર્તમાન સમયમાં ઘણા જ ઓછા મનુષ્યો અધિકારી હોય છે. જેમના અંતઃકરણમાં આ પ્રપંચનું મિથ્યાત્વ દૃઢ થયું છે તથા જેમના અંતઃકરણમાંથી વિવેકવિરાગનો હૃદય થતાં આ પ્રપંચનો સંગોહ ટળ્યો છે, અને જેમના હૃદયમાં બ્રહ્મજ્ઞાસા તીવ્રપણે પ્રકટી છે, તે જ અવજ્ઞના અધિકારી છે. પરંતુ આ પ્રકારનું વ્યુત્પન્ન અને નિર્મળ અંતઃકરણ જેમનું થયું નથી, એવા અનેક અનધિકારી મનુષ્યો આજે પોતાને

સાહિત્ય ❀

માતૃગુપ્ત અને દ્વિતીય પ્રવરસેન.

પ્રવરસેન કરીને કાશ્મિરના એક રાજા થઈ ગયા છે. તેમના મરણ પછી તેમનું રાજ્ય તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હિરણ્યને મળ્યું, અર્થાત્ હિરણ્ય રાજા થયા. હિરણ્યને એક નાનો ભાઈ હતો જેનું નામ તોરામન હતું. તોરામન યુદ્ધિમાન હતો. તે પોતાના મોટાભાઈને રાજ્યકાર્યમાં સાહાય્ય કરતો હતો. તોરામન નિર્ભય મનનો હતો, 'અનેદ્રેષ્ય', ઇર્ષ્યા, અસ્યા વગેરે દોષો તેનામાં ન હતા. તોપણ કેટલોક સમય વીત્યા પછી જેમ ઇતિર રાજાઓના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ હિરણ્યના મનમાં તોરામનવિષે શંકા ઉત્પન્ન થઈ. તેને એમ લાગ્યું, કે વખતે તોરામન ભવિષ્યમાં તેને દુઃખ આપનાર થઈ પડશે. તેથી તેણે તેને કેદ કરવાની આજ્ઞા કરી. તેની આજ્ઞાપ્રમાણે તોરામન મિત્રારો કારાગૃહમાં પડ્યો.

એક સામાન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવા રાગ દ્રેષ્ય ઇર્ષ્યા, અસ્યાદિ હોય છે તેવા જ રાગદ્રેષ્ય આદિ વિકારો રાજાના અંતઃકરણમાં પણ વર્તતા હોય છે. અને તેથી આ જગતનાં નાના દુઃખો તથા કલેશો તેમને પણ બોગવવાં પડે છે. મનુષ્યો રાજાઓને તેમના બાહ્ય વિભવોને જોઈને જેવા સુખી ધારે છે, તેવા સુખી તે નથી હોતા. પરંતુ મોટા ભાગે તે અધિક દુઃખી જ હોય છે. આ ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ, કે સુખનું પ્રધાન કારણ બાહ્ય વિભવો, કે વસ્તુઓ નથી, પણ અંતરમાં છે.

આ પ્રમાણે હિરણ્ય પણ રાગદ્રેષ્ય આદિ વિકારોથી પીડાતો હતો. તે પોતાના નાના ભાઈ તોરામનને કેદ કરીને પોતાને નિર્ભય માનવા લાગ્યો. અડહ ! કેટલો સ્વાર્થી, અને કેટલી દુર્બુદ્ધિ !

પૂર્વના ઇતિહાસ જોઈશું તો જણાશે કે આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓએ કર્યું છે, અને અનેક રાજાઓને તેમના નિકટના, કે દૂરના સંબંધીઓએ મારી નાખીને રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. રાજાઓમાં પોતાના સંબંધીઓપ્રતિ પણ સાચો સ્નેહ જોવામાં આવતો નથી, અનેક શંકાવિપર્યયથી તે નિત્ય પીડાતા હોય છે. રાજાઓએ અને તેમનાં નિકટના સંબંધીઓએ પરસ્પર કેવો સ્નેહ રાખવો, કે કેવું વર્તન રાખવું. તે શ્રીરામચંદ્રજી અને તેમનાં ભાઈઓ, લક્ષ્મણ, ભરત તથા શત્રુઘ્નના વર્તનઉપરથી શીખવાજેવું છે કેટલાંને દુર્બુદ્ધિ થતાં તેણે દશરથ 'રાજાપાસે રામનો વનવાસ અને ભરતને રાજ્યાસન એ બે વસ્તુઓ માગી લીધી હતી. પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાઅર્થે રામચંદ્રજીને જ દિવસે રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો તે જ દિવસે વહકલ પહેરી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રસન્નતાથી વનમાં જવાને તૈયાર થયા હતા. પરમ પતિવ્રતા. સીતાદેવી પણ તેમનીસાથે જ જવાને તૈયાર થયાં હતાં. લક્ષ્મણને અયોધ્યામાં રહીને ભરતસાથે રાજ્ય કરવાને શ્રીરામચંદ્રજીએ ધણુએ સમજાવ્યા, પણ તેમણે પણ તે વાતનો સ્વીકાર ન કર્યો, અને પિતાનું રાજ્ય છોડીને જમને

તે પોતાના પ્રાણુથી પણ અધિક પ્રિય ગણતા હતા, તેવા શ્રીરામચંદ્રજીસાથે વનમાં જવાને તૈયાર થયા. આ સર્વના વનમાં ગયા પછી ભરતને રાજ્યાભિષેક માટે અયોધ્યામાં પોતાના મોસાળમાંથી તેડાવવામાં આઆ. તેમણે ત્યાં આવીને જે હકિકત બની હતી તે જાણી, અને તેમણે રાજ્યનો સ્વીકાર કરવાને અનિચ્છા ખતાવી. રાજ્યમંત્રીઓએ તેમને ઘણુંએ સમજાવ્યા, પરંતુ તેમણે કહ્યું, કે રાજ્યનો અધિકાર મારા જ્યેષ્ઠ બધુ રામનો છે અને મારો નથી, જેથી હું કદિ પણ રાજ્યાસનપર બેસીશ નહિ. આટલેથી તે સંતોષ ન પામ્યા, પણ પોતે વનમાં રહેવું પડે તો રહીને વનમાંથી પોતાના મોટાભાઈને તેડી લાવવાને તે તૈયાર થયા, અને તે જ્યાં રહેતા હતા ત્યાં તેમની શોધ કરતા ગયા. ત્યાં જઈને તેમણે શ્રીરામચંદ્રજીને અયોધ્યામાં જઈને રાજ્ય ચલાવવાને ઘણું જ આગ્રહ કર્યો, પણ સ્વધર્મનિષ્ઠ શ્રીરામચંદ્રજીએ તેનો સ્વીકાર ન કર્યો. તે જોઈ ભરતે કહ્યું, કે ભાઈ ભાઈ હું પણ તમારી સાથે જ વનમાં રહીશ અને રાજ્યનું જે થવાનું હશે તે થશે. આ સ્થિતિ જોઈ શ્રી રામચંદ્રજીએ એવો માર્ગ દાઢ્યો કે તેમણે તેમની પાદુકા લેઈને અયોધ્યામાં જવું અને તેને રાજ્યાસનઉપર મૂકીને પ્રતિનિધિતરીકે તેમણે રાજ્ય ચલાવવું. મોટાભાઈની આ આજ્ઞાને અનિચ્છાએ અધીન થતા ભરતજી વનમાંથી પાછા વળ્યા અને અયોધ્યામાં પગ નહિ મૂકતાં, નંદીકાંઠામાં રહ્યા. ત્યાં તેમણે પેલી પાદુકાઓનું સ્થાપન રાજ્યાસનઉપર કર્યું, અને શ્રીરામચંદ્રજીના પ્રતિનિધિતરીકે તે રાજ્ય કરવા લાગ્યા. જ્યારે તે વનમાંથી પાછા વળવાના હતા તે વખતે તેમણે પોતાના મોટાભાઈ શ્રીરામચંદ્રજીને કહ્યું હતું, કે જો તમે ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં અયોધ્યામાં નહિ આવો તો હું મારા પ્રાણુને ત્યાગ કરીશ.

અહો ! કેવો બાતુરનેહ ! વર્તમાન રાજાઓમાં અને પ્રજામાં આવો બાતુરનેહ જોવામાં આવે છે કે ?

તોરામનને કારાગૃહમાં અર્થાત્ કેદમાં રહેતો જોઈને તેના વિયોગ તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી, કે જેનું નામ અર્જુના હતું તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ; તેથી તેણે પ્રવરસેન મહારાજને પોતાને પોતાના પતિસાથે કેદમાં રહેવા દેવાને વિનંતિ કરી. તે રાજાએ આ વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો અને તદનુસાર પતિવ્રતા અર્જુના પોતાના પ્રાણુપ્રિય પતિ તોરામન સાથે કેદખાનામાં રહેવા લાગી. આ અર્જુના પ્રસિદ્ધ અને અત્યંત પવિત્ર ઈશ્વારકુ કુલમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી. કેટલાક દિવસો જતાં અર્જુના કારાગૃહમાં સગર્ભા થઈ. અર્જુનાને ભય લાગ્યો, કે હવે કારાગૃહમાં રહેવું સારું નથી. જેથી તે ત્યાંથી છાનીમાની પતિઆગા લેઈને નાશી ગઈ, અને એક કુંભારને ઘેર જઈને રહી. આ ઠેકાણે તેને એક સુંદર અને તેજસ્વી બાળક અવતર્યો. પ્રતિદિન આ બાળક પ્રકૃતિસ્વભાવાનુસાર મોટો થવા લાગ્યો, જે જોઈ અર્જુના શાંતિ પામતી. આ વાર્તા, કુંભાર, કુંભારની સ્ત્રી અને અર્જુના એટલાં જ જાણતાં હતાં. અન્ય કોઈને ખબર ન હતી. આ બાળક સમય જતાં મોટો થયો અને બીજા બાળકોસાથે રમવા લાગ્યો. પુત્ર પિતાનું જ પ્રતીક છે, અર્થાત્ પિતાની જ મૂર્તિ છે, તે પ્રમાણે તે રમતમાં પણ રાજ્ય બનતો અને બીજા બાળકોને આમ કરો, તેમ કરો એ પ્રમાણે આજ્ઞા કરતો. કુંભારનાં બીજા બાળકો માટી લેઈને વાસણ બનાવતાં ત્યારે આ બાળક માટી લેઈને શિવલિંગ બનાવતો હતો. આ પ્રમાણે પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી, એ કહેવત પ્રમાણે આ બાળક બાળપણથી જ વિશ્વકણ્ણતા દર્શાવતો હતો. એક પ્રસંગે આ પ્રમાણે બીજા કુંભારનાં

સાહિત્ય ❀

માતૃગુપ્ત અને દ્વિતીય પ્રવરસેન.

પ્રવરસેન કરીને કાશિમરના એક રાજા થઈ ગયા છે. તેમના મરણ પછી તેમનું રાજ્ય તેમના જ્યેષ્ઠ પુત્ર હિરણ્યને મળ્યું, અર્થાત્ હિરણ્ય રાજા થયા. હિરણ્યને એક નાનો ભાઈ હતો જેનું નામ તોરામન હતું. તોરામન પુદ્ધિમાન હતો. તે પોતાના મોટાભાઈને રાજ્યકાર્યમાં સાહાય્ય કરતો હતો. તોરામન નિર્ભય મનનો હતો, અને દ્રેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂયા વગેરે દોષો તેનામાં ન હતા. તોપણ કેટલોક સમય વીત્યા પછી જેમ ઈતર રાજાઓના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે તેમ હિરણ્યના મનમાં તોરામનવિષે શંકા ઉત્પન્ન થઈ. તેને એમ લાગ્યું, કે વખતે તોરામન ભવિષ્યમાં તેને દુઃખ આપનાર થઈ પડશે. તેથી તેણે તેને કેદ કરવાની આજ્ઞા કરી. તેની આજ્ઞાપ્રમાણે તોરામન મિત્રારો કારાગૃહમાં પડ્યો.

એક સામાન્ય મનુષ્યના અંતઃકરણમાં જેવા રાગ દ્રેષ ઈર્ષ્યા, અસૂયાદિ હોય છે તેવા જ રાગદ્વેષ આદિ વિકારો રાજાના અંતઃકરણમાં પણ વર્તતા હોય છે. અને તેથી આ જગતનાં નાના દુઃખો તથા ક્લેશો તેમને પણ ભોગવવાં પડે છે. મનુષ્યો રાજાઓને તેમના બાહ્ય વિભવોને જોઈને જેવા સુખી ધારે છે, તેવા સુખી તે નથી હોતા. પરંતુ મોટે ભાગે તે અધિક દુઃખી જ હોય છે. આ ઉપરથી આપણે સહજ જોઈ શકીએ છીએ, કે સુખનું પ્રધાન કારણ બાહ્ય વિભવો, કે વસ્તુઓ નથી, પણ અંતરમાં છે.

આ પ્રમાણે હિરણ્ય પણ રાગદ્રેષ આદિ વિકારોથી પીડાતો હતો. તે પોતાના નાના ભાઈ તોરામનને કેદ કરીને પોતાને નિર્ભય માનવા લાગ્યો. અડહ ! કેટલો સ્વાર્થ, અને કેટલી દુર્બુદ્ધિ !

પૂર્વના ઇતિહાસ જોઈશું તો જણાશે કે આ પ્રમાણે અનેક રાજાઓએ કહ્યું છે, અને અનેક રાજાઓને તેમના નિકટના, કે દૂરના સંબંધીઓએ મારી નાખીને રાજ્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે. રાજાઓમાં પોતાના સંબંધીઓપ્રતિ પણ સાચો સ્નેહ જોવામાં આવતો નથી, અનેક શંકાવિષયકથી તે નિત્ય પીડાતા હોય છે. રાજાઓએ અને તેમનાં નિકટના સંબંધીઓએ પરસ્પર કેવો સ્નેહ રાખવો, કે કેવું વર્તન રાખવું. તે શ્રીરામચંદ્રજી અને તેમનાં ભાઈઓ, લક્ષ્મણ, ભરત તથા શત્રુઘ્નના વર્તનઉપરથી શીખનારો છું કે કયીને દુર્બુદ્ધિ થતાં તેણે દશરથ રાજાપાસે રામનો વનવાસ અને ભરતને રાજ્યાસન એ બે વસ્તુઓ માગી લીધી હતી. પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવાચર્ચે રામચંદ્રજીને જે દિવસે રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો તે જ દિવસે વદકલ પહેરી રાજ્યનો ત્યાગ કરીને પ્રસન્નતાથી વનમાં જવાને તૈયાર થયા હતા. પરમ પતિવ્રતા. સીતાદેવી પણ તેમનીસાથે જ જવાને તૈયાર થયાં હતાં. લક્ષ્મણને અયોધ્યામાં રહીને ભરતસાથે રાજ્ય કરવાને શ્રીરામચંદ્રજીએ ધણુંએ સમજાવ્યા, પણ તેમણે પણ તે વાતોનો સ્વીકાર ન કર્યો, અને પિતાનું રાજ્ય છોડીને જમને

માતૃગુપ્તને જોયા. તે રસ્તામાં ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરીને શરીરે કૃપ સ્થિતિમાં ફરતા હતા. તેમની સ્થિતિ જોઈને તે રાજા મુખે તો કંઈ ન જોડ્યા, પણ અંતરમાં તેમને ઘણું દુઃખ થયું, કે અહલ ! મારા આશ્રયતલે રહેલા મનુષ્યની આવી દીન સ્થિતિ. માતૃગુપ્તે પણ ધાણું, કે હવે રાજા તેનાઉપર કંઈ અનુગ્રહ કરશે. પણ તેના કૃષ્ટ પ્રારબ્ધે તેમ કંઈ બન્યું નહિ. એમ કરતાં કરતાં શિયાળો આવ્યો, અને ઘણી ઠંડી પડવા લાગી. માતૃગુપ્ત પાસે પૈસા ન હતા, કે ઠંડીથી રક્ષણ કરવાને યોગ્ય કપડાં લાગે તે પહેરે, તેથી તેને ઘણું કૃષ્ટ પડવા માંડ્યું. તોપણ તેણે રાજાની શુશ્રૂષા છોડી ન દીધી. એક દિવસ પાછલી રાત્રે ચિકિત્સાદિલ જાગી પડ્યા, અને જુએ છે તો ઠંડીને લીધે દીવો પણ ઠંડો થઈ ગયો હતો. તેમણે પોતાના હળુરીયાને દીવો જાગત કરવા, હાંક પાડી. આ સમયે એકલા માતૃગુપ્ત જાગતા હતા. રાજાએ કહ્યું, કે કોઈ બહાર છે કે, તેની સાથે જ માતૃગુપ્ત કે જે આ હાલુપર્યંત જાગતા હતા તે અંદર ગયા અને દીવો દીક ક્યો. રાજાએ તેમને પોતાના હળુરીયા જાગીને પૂછ્યું કે હજી કેટલી રાત્રિ બાકી છે ? માતૃગુપ્તે ઉત્તર આપ્યું એક પ્રહર. રાજાએ કહ્યું, બરાબર એક પ્રહર બાકી છે, એ તે શી રીતે જાણ્યું ? માતૃગુપ્તે તેનું ઉત્તર નીચેના શ્લોકથી આપ્યું.

શીતેનોઙ્ઙુપિત્તસ્ય માપાશિમિવચ્ચિન્તાર્ણવે મઙ્ગતઃ

શાન્તાગ્નિં સ્ફુટિતાઘરસ્ય ઘમતઃ ક્ષત્ક્ષામકઞ્ઠસ્યમે ।

નિદ્રા ક્વાપ્યવમાનિતેવ દયિતા સંત્યજ્ય દૂર્ગતા

સત્પાત્રપ્રતિપાદિતેવ વસુધા ન ક્ષીયતે શર્વરી ॥

ભાવાર્થ:—ટાઠથી પીડાતા, અવધિનાં ચંદ્રમાની પેડે ચિંતાસમુદ્રમાં હુમતા, વિક્સેલાં આંકમાંથી શાંતાગ્નિને પ્રજ્વાસમાં બહાર કાઢનાથી સુકાઈ ગયો છે કંઈ જોના એવા મને અપમાન થએલી સ્ત્રીની પેડે નિદ્રા ત્યજીને દૂર જતી રહી છે, અને સત્પાત્રને આપેલી પૃથ્વીની પેડે મારી રાત્રિ ખુટતી નથી.

પરદુઃખભંજન ચિકિત્સાદિલને આ કવિનો આ શ્લોક સાંભળીને આ વખતે અંતરમાં અત્યંત દુઃખ થયું, અને માતૃગુપ્તનું દુઃખ દૂર કરવાને માટે શું કરવું તેનો તે વિચાર કરવા લાગ્યા. આ વિચારમાં તેમને ઉંઘ ન આવી અને એક પ્રહર એના એ જ વિચારમાં વીતી ગયો. અહો ! એક રાજાની સ્થિતિમાં રહેનાર વ્યક્તિને પોતાની સમીપ રહેનાર મનુષ્યમાટે કેટલો રોદા ! સવારમાં ઉઠ્યા પછી પણ રાજાને આજ વિચાર આપા લાગ્યા. તે માતૃગુપ્તનું દરિદ્રતાનું દુઃખ કેવી રીતે દૂર કરવું તેના વિચારમાં નિરત હતા, એવામાં જ કાશ્મિરથી ત્યાંના મંત્રીઓનો પત્ર આવ્યો, કે મહારાજા હિરણ્યના મૃત્યુથી કાશ્મિરની રાજ્યગાદી શ્વરી પડી છે, માટે કોઈ યોગ્ય રાજાને મોકલી આપવા કૃપા કરવી. આ પત્ર વાંચતાની સાથે જ તેમણે માતૃગુપ્તને કાશ્મિરનું રાજ્ય આપવાનો નિશ્ચય કર્યો; અને આ વિચારે તેમને મનમાં અત્યંત સંતોષ તથા પ્રસન્નતા થયાં. તેમણે તરત જ કાગળ લેખને આવેલા મનુષ્યને કાશ્મિરના મંત્રીઓઉપર પત્ર લખી આપ્યો, કે માતૃગુપ્ત કરીને એક અત્યંત બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન તથા રાજ્યપદને સર્વ રીતે યોગ્ય એક મનુષ્યને કાશ્મિરના રાજાનું પદ આપ્યું છે. તેમને અમે પત્ર લખી આપીને તમારી પાસે મોકલીશું, તો તમે તેમનો રાજ્યાભિષેક કરજો. તમને અને પ્રજાને તેનાથી સર્વ રીતે સુખ જ ઉપજશે.

પેલો હત આ પત્ર લેધને શિદ્ધ ગતિથી કાશ્મિર પહોંચી ગયો અને ત્યાં જઈને મંત્રીઓને તે પત્ર આપ્યો. મંત્રીઓ આ પત્ર વાંચી પ્રસન્ન થયા, અને માતૃગુપ્તની વાટ જોવા લાગ્યા.

ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે માતૃગુપ્ત સવાર પડતાં પોતાને ઘેર આવ્યા, અને વિચાર કરવા લાગ્યા કે, અરે ! મારી સ્થિતિ જાણવા છતાં રાજ્યે મારું કંઈ હિત ન કર્યું. હું ભૂલ્યો કે કાંતો મને પ્રારબ્ધે ભૂલાવ્યો, કે હું આ રાજના દરબારમાં આવ્યો, અને તેમની શુશ્રૂષા કરી ! મેં તો આ રાજનાં હદપાર વખાણુ થતાં સાંભળ્યાં હતાં, પણ તે સર્વ ખોટું જ પડ્યું. અહો ! મનુષ્યો રાજમાં જે યોગ્યતા નથી હોતી તે યોગ્યતા અર્પણુ કરીને તેમનાં કેવાં ખોટાં વખાણુ કરે છે ! દુર્ગુણના ભંડારરૂપ રાજ્યોને અનેક મનુષ્યો વિષ્ણુના અવતાર કહીને તેમની પ્રશંસા કરે છે. પ્રજાનું વિત્ત ચૂસી લેવામાં નિત્ય તત્પર રહેનાર અને પ્રજાનું કંઈ પણ હિત વસ્તુતઃ ન કરનાર તથા પ્રજાનું કોઈ પણ દુઃખ ન હરનાર રાજ્યોને આ જ પ્રમાણે મનુષ્યો મોટી મોટી ઉપમાઓ આપતા હશે તથા તેમની વ્યર્થ પ્રશંસા કરતા હશે, અને મૂર્ખશિરોમણિ રાજ્યોને વિદ્વાન્ના પણ વિદ્વાન કહીને લોકો સ્તુતિ કરતા હશે. અસ્તુ.

પરંતુ આમાં મારે મારા પ્રારબ્ધનો જ દોષ કાઢવાનો છે. આ બીજા વિદ્વાનોને આ રાજ સારી રીતે પોષે છે, અને મને કંઈ નથી મળતું, તો તેમાં મારા પ્રારબ્ધવિના બીજું કંઈ કારણ હોઈ શકે. ગમે તે હો, પરંતુ હવે મારે આ સ્થાનમાં આશાપાશને વ્યર્થ વશ થઈ અધિક નિવાસ કરવો ઉચિત નથી જ અહહ ! મેં મહાત્મા ભત્રાહરિ કહે છે તે પ્રમાણે, કંઈ રાજ્યોની શુશ્રૂષા કરી પણ મારા અર્થ સિદ્ધ ન થયા ! તે મહાત્મા કહે છે, કે

खलोलापा सोढाः कथमपि तदाराधनपरै

निगृह्यान्तर्वाप्यं हसितमपि शून्येन मनसा ।

कृतश्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामंजलिरपि

त्वमाशे मोघाशे किमपरमतो नर्तयासिमाम् ॥

આવાથઃ—ખલ લોકોના નીચ આલાપો-વચનો ખમ્યાં, તેમને પ્રસન્ન કરવાને અશુભોને પરાણે પણ ડગાવી રાખ્યાં, શૂન્ય મનથી હસ્યા. ચિત્તને સ્તંભ કરીને મૂર્ખ મનુષ્યના આગળ લાથ પણ જોડયા, (પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયું) છતાં હે ! નિષ્ફલા આશા તું મને હજી આમ કેમ નચાવી રહી છું !

તે કેવલ ઉચિત જ છે. હવે તો આ દુઃખદ આશા છુટે તો સાર, કે કંઈ સ્વાસ્થ્યનો અનુભવ થાય અને આ પ્રકારની શુશ્રૂષામાંથી મુક્ત થવાય.

કારણ, કે તે જ મહાત્માવરના

मोगा न मुक्तावयमेव मुक्तास्तपोनं तप्तं वयमेव तप्ताः

कालोनयातो वयमेव यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ।

વચનપ્રમાણે આ આકુષ્પ ખપી જવા આવ્યું તોપણ હજી તૃષ્ણા છૂટી થતી નથી, એ મહદ્ અર્થ છે ! જેથી હવે તો આ સર્વ કડાકેટ છોડી તૃષ્ણાને છોડી ઈશ્વરાધનમાં જોડાવું એ જ હિતકર છે.

આ પ્રમાણે માતૃયુક્તે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને તે સ્થાનને છોડી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો; એટલામાં ચિક્ષાદિત્યે તેમને બોલાવ્યા; રાજાની આગાને વશ વર્તી તે તેમની પાસે ગયા, અને તેમની સામે નમ્રતાથી ઉભા રહ્યા. ચિક્ષાદિત્યે તેમને એક પત્ર લખીને આપ્યું, અને તે લેઈને સત્વર કાશ્મિર જવાને જણાવ્યું. તેમણે વિશેષમાં કહ્યું, કે તે પત્ર તેમણે કાશ્મિર જઈને ત્યાંના મંત્રીઓને આપવું, અને તેમણે તેને ફેડીને વાંચવું નહિ. શાજ્ઞા ગુરુજ્ઞાં દ્યવિચારણાંવા-એ વચનપ્રમાણે તેમણે તે મહારાજાની આગા શિરે ચઢાવી અને તેમણે ત્યાંથી સત્વર કાશ્મિરપ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં જતાં માતૃયુક્તને અનેક શુભ શુકન થવા લાગ્યા, પણ તેવું કારણ તે સમજી શક્યા નહિ, કારણ કે પત્રમાં શું લખેલું છે તેની તેમને ખબર ન હતી.

કાશ્મિરમાં રાજ્યધાનીની બહાર મંત્રીઓ માતૃયુક્તની વાટ જોતા હતા. માતૃયુક્તે જઈને ચિક્ષાદિત્યનું પત્ર તેમને આપ્યું, અને તે વાંચીને તેમણે કહ્યું, આપવું જ નામ માતૃયુક્ત છે ? માતૃયુક્તે કહ્યું, હાથ. આ સાંભળી મંત્રીઓએ તેમના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરી અને તેમને રાજ્યાસનઉપર બેસાડવામાં આવ્યા.

ચિક્ષાદિત્યના મુણ્યાહી સ્વભાવનું સ્વરૂપ હવે જ માતૃયુક્તના સમજવામાં આવ્યું. તેમણે રાજ્યાસનારૂઢ થયા પછી અતિ મૂઢ્યવાન ઉપકાર ચિક્ષાદિત્ય મહારાજને મોકલી આપ્યો, અને તેની સાથે નીચેના શ્લોક પણ તેમણે લખી મોકલ્યો.

નાકારમુદ્રહસિ નૈવ વિકલ્પસેત્વં
દિત્સાં ન મૂચયાસિ મુઘ્ધાસિ રુપલાનિ ।
નિઃશબ્દ વર્ણમિવામ્બુધરસ્ય રાજન્
સંલક્ષ્યતે ફલત એવ તત્ર પ્રસાદઃ ॥

. ભાવાર્થ:—હે રાજા ! તમે કોઈ પણ પ્રકારનો આકાર (ચિહ્ન) ધારણ કરતા નથી, તેમ જ તમે મિથ્યા બાપણ પણ કરતા નથી, તમે આપવાની ઇચ્છાને પણ જણાવતા નથી, પણ તમે મધુર શબ્દ બોલો છો અને ગડગડાટ કર્યાંવિના વપનાર મેઘની પેઠે તમારો પ્રસાદ (કૃપા) ફળથી જ પ્રતીત થાય છે.

માતૃયુક્ત સ્વભાવે દયાળુ હતા, જેથી રાજ્યગાદીપર બેસા પછી તેમણે પોતાના રાજ્યમાં થતી હિંસા અંધ કરી, તથા બીજા અનેક સુખજનક ફેરફારો કર્યા. આ પ્રમાણે પ્રજાનું પાલન કરતાં ચાર વર્ષ અને નવ મહિના વીતી ગયા.

આ બાબત બીજા પ્રવરસેન પિતાનું મૃત્યુ થવાથી તીર્થયાત્રા કરવા નીકળી પડ્યા હતા. ત્યાં તેમના જાણવામાં આવ્યું, કે માતૃયુક્ત કરીને એક નવા રાજાને ચિક્ષાદિત્યે રાજ્ય આપ્યું છે, જેથી તેમને અત્યંત દોષ ઉપજ્યો; કેટલાક લોકો બીજા પ્રવરસેનને મળ્યા અને માતૃયુક્તની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવાને તેમણે તેમને સમજાવ્યા. પણ પ્રવરસેન ડાહ્યા હતો જેથી તેણે કહ્યું, તેમાં માતૃયુક્તનો કંઈ જ દોષ નથી. હું ચિક્ષાદિત્યની સાથે જ યુદ્ધ કરીશ, અને તેને હરાવી કાશ્મિરનું રાજ્ય લેઈશ; તે પ્રમાણે સૈન્ય એકત્ર કરીને તેણે પ્રયાણ કર્યું. રસ્તામાં ત્રિગર્ભ રાજ્ય આવ્યું તે તેણે લેઈ લીધું. પણ તે સ્થાનમાં તેણે ચિક્ષાદિત્યના મૃત્યુના સમાચાર સાંભળ્યા. ચિક્ષાદિત્યને પ્રવરસેન પોતાને રાત્રી સમજતો હતો, છતાં પણ જ્યારે તેમના મરણના સમાચાર તેણે સાંભળ્યા ત્યારે તેને

ઘણો જ ખેદ થયો. તેને રાત્રે નિદ્રા ન આવી, અને તેણે તે શોકમાં એક દિવસ ખાધું પણ નહિ. અહો ! ધન્ય છે આર્ધાવર્તનો શત્રુઓને !

કાશ્મિરમાં વિક્રમાદિત્યના મરણના સમાચાર પહોંચતાં માતૃગુપ્તને અત્યંત શોક થયો, અને તેમણે રાજ્યાસન ત્યજી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ વાર્તા જાણીને પ્રવરસેન તેમની પાસે ગયો અને તેમને રાજ્ય છોડવાનું કારણ પૂછ્યું. માતૃગુપ્તે પ્રવરસેનના સંબંધમાં સર્વ હકિકત જાણી લીધી અને પ્રસન્નતાથી તેમને પોતાનું રાજ્ય આપવાને તે તૈયાર થયા. વિશેષમાં તેમણે તેમને કહ્યું, કે પરમ ધાર્મિક વૃત્તિ ઐષ્ઠ વિક્રમાદિત્ય જ્યારે પરલોક સીધાવ્યા ત્યારે મારાથી રાજ્ય કેવી રીતે થઈ શકશે? ચંદ્રકાન્તમણિ, કે સૂર્યકાન્તમણિ ચંદ્ર, કે સૂર્યનો અસ્ત થવાથી નિઃસ્તેજ થઈ જાય છે અર્થાત્ તે પદાર્થો જડ છતાં પણ ઉપકાર-ઉપકારકભાવને સમજે છે તો, હું તો એક બુદ્ધિમાન મનુષ્ય છું, તે મહારાજ વિક્રમાદિત્યના જવાથી કેમ રાજ્યસુખને ભોગવી શકું ? હવે મારે રાજ્યસુખ ન જોઈએ. હવે હું કાશી-ક્ષેત્રમાં જઈશ અને શાંતિથી ઈશ્વરસ્મરણમાં મારું શેષ આયુષ્ય વીતાવીશ. તેમે પ્રસન્નતાથી આ રાજ્યનો સ્વીકાર કરે અને પ્રજાનું રૂઢી રીતે પાલન કરે, કારણ તમારો આ રાજ્ય-ગાદી ઉપર હક્ક પણ છે, અને તમે તેને યોગ્ય પણ છો.

પ્રવરસેનને પણ વિક્રમાદિત્ય અને માતૃગુપ્તની મહત્તા સમજાઈ અને તેણે માતૃ-ગુપ્તને રાજ્ય નહિ છોડવાને ઘણો આગ્રહ કર્યો; પણ વિક્રમાદિત્યના મૃત્યુથી માતૃગુપ્તને અત્યંત વિરાગ પ્રકટ્યો હતો, જેથી તેમણે તેમને કહ્યું, કે રાજ્ય છોડ્યા વિના મહારાજ-પ્રતિની મારી કૃતચ્છતા દર્શાવવાનો ખીજે કાંઈ માર્ગ મને જણાતો નથી. માટે હું હવે આ રાજ્યનો ત્યાગ કરીશ જ.

એ પ્રમાણે કહીને રાજ્યનો ત્યાગ કરીને તે કાશીમાં ગયા અને ઈશ્વરસ્મરણમાં પોતાના દિવસો વીતાવવા લાગ્યા. પ્રવરસેન હમેશાં તેમને કાશ્મિરથી દ્રવ્ય મોકલતા હતા, જેને તે દાનમાં આપી દેતા હતા.

મહારાજ વિક્રમાદિત્યના આશ્રમમાં રહેતા અત્યંત નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત માતૃગુપ્ત જેવા કાશ્મીર જેવા રાજ્યના રાજા થયા. આવા પુરુષોનો આશ્રય પણ સાર્યક છે. આજના રાજાઓ અથવા ઇતર મનુષ્યો આ પ્રમાણે પોતાના આશ્રમમાં રહેનારનું હિત કરશે કે ? આ વાર્તાના અંતમાં શ્રીમાન ભવૃહરિ મહાત્માની સાથે આપણે પણ સુઘ વાચક ! કહીશું, કે

किं तेन हेमांगिरिणा रजताद्रिणा वा

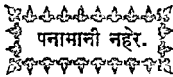
यत्राश्रिताश्च तरवस्तरवस्त एव ।

मन्यामये मलयमेव यदाश्रयेण

कञ्जोलनिम्बकुटजान्यपि चन्दनानि ।

ભાવાર્થ:—સુવર્ણથી ભરેલા અથવા ચાંદીથી ભરેલા પર્વતઉપર ઉગનારાં શ્વેત જો (ઇતર) સાધારણ શ્વેત જેવાં જ રહ્યાં તો તેવા હેમાંગિરી અને રજતાદ્રિથી અધિક શું ? (પરંતુ) તે જ મલયાચલને ધન્ય છે, કે જેના આશ્રયથી કંકણ, લાંબડો વગેરે કડવાં ઝાડ પણ ચંદન જેવાં સુગંધી થાય છે.





(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૦૬ ૩૦૭ થી.)

કુંડ.

પનામાની નહેર ક્રાંકિટથી બાંધવામાં આવી છે. આવાં મહાન બાંધકામો જેવાં કે પીસામિ! વગેરે ખડકપર બાંધવામાં આવ્યાં છે. પનામાની નહેરનાં સર્વ કામ—કુંડ, ઠક્કા, પુસ્તા—ક્રાંકિટથી બાંધવામાં આવ્યાં છે. અમેરિકનોએ એ બાંધ્યાં છે, એટલું જ નહિ પણ પણ બાંધકામ માટે જોઇતી ચીજો પણ ઉપલબ્ધી કાઢી છે, તેથી જ નહેર આટલી બધી જલદી પૂરી થઇ છે. ૪૫ લાખ ધનવાડે પથ્થર ઉપલબ્ધી કાઢ્યો છે. આટલી ક્રાંકિટથી ૬ ઇંચ જડા અને નવ ફુટ પહોળો પગરતો પૃથ્વીની આસપાસ એ વખત કરતાં પણ વધારે વખત ફરી રહે.

ક્રાંકિટમાં કામે લાગતા ભાગેલા પથ્થર, કોલનથી ૨૦ માઈલ દૂર આવેલા પોર્ટો-બેલો ક્ષેત્રથી ખોદી કાઢી લાવવામાં આવ્યાં હતાં. એથી પણ ૨૦ માઈલ દૂરથી રેતી લાવવામાં આવી હતી. બધી કામી વસ્તુઓ સંચામાં એક મિનિટમાં બરોબર પીલાઇ નરમ પથ્થરના આકારમાં તૈયાર થતી હતી.

સૌથી અગત્યનો ત્રણ પગથીઆનો એક મોટો જખરો કુંડ ગટન આગળ આવેલો છે. આ કુંડમાં વહાણ દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉચું ચઢે છે. એ કુંડ ૭ માઈલ લાંબો છે. આ રસ્તો ટેકરીમાંથી કાઢ્યો છે. ૫,૦૦૦,૦૦૦ ધનવાડે ખોદકામ કરવાનું હતું. કુંડ માત્ર ક્રાંકિટના બનાવવામાં આવ્યા છે, તેમાં ૨,૦૪૬,૧૧૦ ધનવાડે ક્રાંકિટ વપરાઈ છે, ૧૦૦૦ ફુટ લાંબો અને ૧૧૦ ફુટ પહોળો રસ્તો આ કુંડમાં વપરાશે. ફિનિયાના કોષ્ઠપણુ વહાણ માટે આ રસ્તો પૂરતો મોટો છે. રૂપનરના કાપડાની શરતપ્રમાણે આ બંધાયો છે. ૯૦ ઠક્કા વહાણો લાંબાઈમાં ૬૦૦ ફુટથી ઓછાં લાંબા હોય છે, તેથી આ રસ્તો પૂરતો મોટો છે. અમેરિકનોએ આ બાબત બરોબર ધ્યાનમાં રાખી છે, કારણ કે વખત જતાં એમને આજો કાલે આદ્યાંટિક મહાસાગરમાંથી પાસિફિક મહાસાગરમાં લેઈ જવો પડે. કીલની નહેરના કુંડ ૪૯૨ ફુટ લાંબા અને ૮૨ ફુટ પહોળા છે.

ગટન સરોવરની સપાટીએ પહોંચવાને વહાણને ત્રણ કુંડમાંથી પસાર થવાનું છે. ૩૨ ફુટની ઉંચાઈએ કૂદકો મારી વહાણ આગળ ચાલે છે. એ કુંચાઈ ઉપયોગમાં આવતા કુંડની ઉંચાઈ કરતાં ૪ ફુટ ઉંચી છે. પનામાની નહેરના કુંડ એવડા છે. તેથી એક વખતે વહાણો આવી રહે છે અને જઈ શકે છે.

આ પ્રમાણે કુંડમાં ભેરડી વ્યવસ્થા રાખેલી હોવાથી આકસ્મિક બનાવો બનવાનો સંભવ નથી. આટલાં બધાં સૂક્ષ્મ સાધનો ફિનિયાના કોષ્ઠ પણ કુંડમાં રાખેલાં જણાતાં નથી. આગ્યોટો ફેરવનારાઓની ખાતરી થાય તો જ માલિકને વધુ લાભ થાય એમ છે. નહેરનું ૧૫ વ્યવસ્થાપૂર્વક સારી રીતે ચાલતું બેઝને. નહેરમાં ૧૦-૧૨ કલાક વહાણ રહે ત્યાં

સુધી વહાણુ અને માલ સહિસલાગત રહેવાં જોઈએ. એ ને બરોબર રીતે જળવાય તો ફત્તેહ નક્કી જ મળશે. દરેક કુંડમાં બેવડા બક્ષી શકે એવા દરવાજા છે. અને આખી દુનિયામાં તે મોટામાં મોટા છે. સૌથી ઉંચા કુંડમાં દરવાજાની ખીણે જોડે પણ છે. ને કોઈ વિકરી ગએલું વહાણુ એક દરવાજાને તોડીને અંદર ચાલ્યું જાય તો ખીજે દરવાજાને તેના અટકાવ કરી શકે. આ ઉપરાંત ખીજી વ્યવસ્થા છે. નહેરમાં ભારે સાંકળો નાંખવામાં આવી છે; અને તેના બંને છેડા પાણીથી ચાલતા સંચા સાથે બાંધેલા છે. ૧૦,૦૦૦ ટનવાળા કલાકના ખાંચ માધ્યમની ઝડપથી ચાલતા વહાણુને આ સાંકળો એકદમ અટકાવી શકે છે. પણ ધારે કે આ બધાં સાધનો નિરુપયોગી થાય, તોપણ અટકાવવાના રસ્તા રાખેલા છે. અકસ્માત વખતે દરેક કુંડને મથાળે પૂલો નાંખાય એવી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી છે. આ પૂલોપરથી “ નિકલ ” અને પોલાદના ગર્દિરા નાંખવામાં આવે છે. આ ગર્દિરા નીચે જમીનમાં ખુંપી જાય છે. આ ગર્દિરા ઉપરથી ક્ષોદાના દીમચાં અથવા જોળ કટકાં ગળડાવવામાં આવે તો વહેતાં પાણીને તે એકદમ અટકાવી શકે છે.

કોઈ પણ અકસ્માત ન થાય તે માટે એવો કાયદો રાખવામાં આવ્યો છે કે કોઈપણ વહાણુ કુંડમાં પોતાની શક્તિથી ચાલવા દેવામાં આવતું નથી. કુંડના અધિકારીઓની જાણવિના સ્વતંત્ર રીતે જો વહાણુ લઈ જવા દેવામાં આવે તો જ અકસ્માત બને. વહાણુના કપ્તાનો બૂલ ન થાય માટે કાળજી રાખે, પરંતુ કદાચ કંઈ થઈ જાય, તેથી જો વહાણુ પોતાના કાણુમાં ના હોય તેની સહિસલામતી માટે કુંડના અધિકારીઓ જવાબદાર હોય નહિ. માટે કોઈ પણ વહાણુને તેના પોતાના સંચાક્રમથી ચાલવા દેવામાં આવતું નથી. કુંડની બાજુએ વિજળીના સંચા ગોઠવવામાં આવ્યા છે. જ્યારે કોઈ પણ વહાણુ આવે ત્યારે તેને કુંડની બહાર ઉછું રાખવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ચાર ઈંજિનો તેને લગાડવામાં આવે છે. બે આગળ લગાડવામાં આવે છે, તે એન્જિન વહાણુને આગળ લઈ જાય છે. પાછળ બે લગાડવામાં આવે છે, તે જરૂર પડે ત્યારે વહાણુને ઉછું રાખે છે. આ પ્રમાણે કુંડમાં વહાણુ કાણુમાં રાખવામાં આવે છે. ૫૦ મીનીટમાં ત્રણ કુંડમાંથી વહાણુ પસાર થઈ જાય એવો અડસટ્ટો કાઢવામાં આવ્યો છે. આટલાંટિક મહાસાગર તરફ પાણી શાંત છે, અને પવનના સપાટાથી વહાણુનું પણ રક્ષણ થાય છે, તેથી તે દિશાએથી આવતું એ સહેલું છે. ગટન તરફથી આવતાં સહજ અડચણુ પડે છે. ત્યાં પવનનું જેર નથી અને પ્રવાહ પણ જેરથી ચાલતો નથી. પાસિફિક મહાસાગર તરફ તો તદ્દન શાંત પાણી હોય છે, પવન, મોજાં કે પ્રવાહની જરાએ અડચણુ હોતી નથી.

પૂરી થએલી નહેર.

નહેરનો મોટો ભાગ ઉંચી સપાટીપર છે. માત્ર ૧૫ માઇલનો રસ્તો દરિયાની સપાટી નેટલો ઉંચો છે. ઝોઝામાં ઝોઝી પહોળાઈ ૩૦૦ ફુટ છે. ઝોઝામાં ઝોઝી. ઉંડાઈ ૪૧ ફુટ છે. ઉંચામાં ઊંચી જગ્યા ૮૫ ફુટ ઉંચે પાણીની સપાટીએ છે, અને ૪૦ ફુટ પાણીને તળીએ છે. તેથી પાણીની ઉંડાઈ ૪૫ ફુટ છે, કિલ અને સ્વેઝના નેટલી પનામાની નહેર લાંબી નથી, પણ વધારે પહોળી અને વધારે ઉંડી છે. સ્વેઝ ઝોઝામાં ઝોઝી ૧૦૮ ફુટ

પહોળી અને ૩૧ ફુટ ઊંડી છે. કિલની નહેર ૭૨ ફુટ પહોળી અને ૨૬૦ ફુટ ઊંડી છે. માન્ચેસ્ટરની નહેર ૧૨૦ પહોળી અને ૨૬ ફુટ ઊંડી છે. લંબાઈમાં પનામા ત્રીજો નંબર આવે છે. એ ૫૦ માઇલ લાંબી છે. સ્વેડ ૯૦ માઇલ લાંબી છે. કિલ ૬૧ માઇલ અને માન્ચેસ્ટર ૩૫ માઇલ લાંબી છે.

નહેરના મુખ આગળ જે કાંઈ પુસ્તા બાંધવામાં ન આવ્યા હોત તો શિયાળાની મોસમમાં દારિબિયન સમુદ્રમાં જે જળમાં તોફાન થાય છે તેથી નુકશાન થાત. આવા તોફાનના વખતમાં વહાણો કોલનના બંદરમાં સહિસલામત રહી શકે નહિ, અને નહેરમાં સહિસલામત આવી શકે નહિ અને નીકળી પણ શકે નહિ. તેથી જે માઇલનો પુસ્તા બાંધવામાં આવ્યો છે. એક લખનાર લખે છે કે બવિષ્યમાં નહેરમાં મુસાફરી કરનારને વિવિધ પ્રકારની સૃષ્ટિ નજરે પડશે. સાધારણ રીતે સવારમાં જ્યારે વહાણ કોલનમાં દાખલ થાય ત્યારે ઉષ્ણકટિબંધની હવા તેને લાગશે. ત્રણે કુંડ તે વહાણ આળંગશે ત્યારે એક તે વિશાળ સરોવરમાંથી પસાર થશે. સરોવરની આસપાસ ભરપૂર ધીચ જંગલ તે જશે. ત્યાર પછી તે ઉંચા પર્વતો અને ૨૦૦ ફુટ ઊંચું ઘાસ અને ઝાડીથી ભરપૂર ઢોળાવો તેની નજરે પડશે. ત્યાર પછી એક ખીણ તેની નજરે પડશે. સ્વેડ આગળ ઉગડ રેતીના મેદાનમાંથી રસ્તો નીકળે છે. અહિંયાં તો આગળ પાછળ મહાસાગરવાળો સાંત પાણીઉપર તરતો એક નાનો લીક્ષો ખંડ માલૂમ પડે છે.

કુંડના મુખ આગળ વહાણ છાતુ'માતુ' ઉઠું રહે અને વીજળીનાં દોરડાં તે લગાડવામાં આવશે એટલે એક કલાકમાં ત્રણ પગથીયાં તે ઉંચે ચઢશે. દરિયાની સપાટીથી ૮૫ ફુટ ઉંચે સરોવરમાં વહાણ જશે. કુંડની પશ્ચિમે જે એક મોટો કાંટ છે, તે જોયો તે કદાચ ભૂલી જશે. પરંતુ નહેરનો મુખ્ય આધાર તેના પર જ છે અને ક્યુબેઆના ભાગ આગળ તો બાંધનારાઓની મહેનત, બુદ્ધિ અને હુશિયારી ખાસ ઉપયોગમાં આવી છે, એમ જ્યારે તે સાંજળશે ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થવાવિના રહેશે નહિ સરોવરના તળીયાની પહોળાઈ ૧૬ માઇલ સુધી ૧૦૦૦ ફુટ છે, ૪ માઇલ સુધી ૮૦૦ ફુટ છે અને લગભગ ૩ માઇલ સુધી ૫૦૦ ફુટ છે.

વિવિધ પ્રજાઓની જે ઇચ્છા હતી અને હાલ પૃથ્વીની જૂગોળમાં એક અગત્યની ઝિના છે તે નહેર આ પ્રમાણે પૂરી થઇ છે. ધરતીકંપ શિયાળ ખીણ કાઢી પણ આદતથી તેને નુકશાન થાય એમ લાગતું નથી. મેસિના અને સાન્ડાન્સરકોના જેવો જ એક સખ્ત ધરતીકંપ ક્રોસ્ટાડિનમાં થતો હતો. ક્રેસ્ટારિકામાં પણ એ જ ધાસ્તી છે. પનામાનો પ્રદેશ એ ધરતીકંપવાળો ગોળધી આધો છે. ધરતીકંપના આચક લાગે છે, પરંતુ મોટું નુકશાન થએલું જાણવામાં નથી. છતાં પણ એવો કોઇ અસ્માત બને તો જ નહેરને નુકશાન થાય અને એ તો ઇશ્વરના જ હાથમાં છે.

નહેરપર કોઇ પ્રજા હુમલો કરે એ અસંભવિત છે, કારણ કે બધી પ્રજાઓનું એમાં હિત રહેલું છે. છતાં કિસ્સા અને દાર્શનો શખવાની ગોઠવણ થઇ છે. એ કિસ્સા છે; ૧૪ ઇચની ૪ તોપો, ૬ ઇચની ૬, ૧૨ ઇચની ૧૨, દરિયાઇ દાર્શનો ક્રેકના સિપાઇઓની ૬૨ હુકડીઓ, જમીનપર લડવાનો દાર્શનો, પાયદળની ૪ રેજિમેન્ટ અને ૧ મોટેસ્વાર

દુક્ટી રાખવામાં આવ્યાં છે. અને વળી અમેરિકાનું નૌકા સૈન્ય તૈયાર છે એટલે એનાં પર હુમલો થવાનો સંભવ નથી. પરંતુ સ્વેચ્છાની માફક જો કિલ્લા ન બાંધવામાં આવ્યા હોત તો સારું. એ નહેર યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કિનારા તરફ ગણાય છે. પોન્તીફ્રેટની સંધિમાં કિલ્લા સંબંધી લખાણ નથી. કંઈ બળેથી થાય ત્યારે સાચાવાને વાસ્તે દધિવારખંધ પોલિસ રાખવાની છૂટ આપવામાં આવી છે. ટેન્નનો-વરોલાની સંધિ પ્રમાણે પણ આટલો બધો દારૂગોળો તથા માણસ રાખવાનું છે નહિ.

ઇંગ્લાંડે પણ કિલ્લા માટે સંમતિ આપી છે, એટલે હવે કોઈ પ્રશ્ન ના કહે એમ નથી. યુનાઇટેડસ્ટેટ્સે પોતાના પૈસા અને બુદ્ધિથી નહેર બાંધી છે. એમા ખીબા કોઈ કરતાં એમનો સ્વાર્થ વધુ શમાએલો છે. જ્યાંસુધી અમેરિકનો વ્યાપાર અને કરમાં સમાન દહિએ કામ કરશે ત્યાંસુધી તો દારૂગોળા અને માણસો સામે વાંધો ઉઠાવશે નહિ.

અમેરિકનો એ નહેરને સર્વ પ્રશ્નની મિલકત ઠેરવે એ બને એમ નથી. જો એમ ઠેરવે તો પોતાનો લડાયક વહાણો માટે એ નહેરનો ઉપયોગ તેઓ કરી શકે નહિ, અથવા લડાયક વખતે દુસ્મનોને પણ છૂટથી ઉપયોગ કરવા દેવો પડે. આથી નહેરપર કામ કરનાર અધિકારીઓને પોતાના રાજ્ય સામે આ પ્રમાણે દુસ્મનોને મદદ કરી રાજદ્રોહી થવું પડે. આથી એમ નિર્ણય થયો કે જે વિગ્રહમાં યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ ના હોય તે વિગ્રહ વખતે સધળી પ્રશ્નો માટે નહેર ખુલ્લી રહેશે, પરંતુ જ્યારે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ પણ વિગ્રહમાં ઝંપલાવે તો દુસ્મનો માટે તે નહેર બંધ રહેશે. આથી એમ પણ થાય કે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ વિગ્રહમાં કિતરે તો સામે પણ એકદમ નહેરપર જ દસ્તો કરે અને અતક્ષિત જગા પર ઊપો મારે. જો યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સત્તા અદ્ય સમય દરિયાપરથી એાછી થાય તો દુસ્મનો નહેરપર લશ્કર ઉતારે અને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સની સ્થિતિ દોડાડી થાય માટે હવે યુનાઇટેડસ્ટેટ્સને દરિયાઈ લશ્કર પણ વધારવું પડશે. આ પ્રમાણે લશ્કર વધારવામાં આવે તો ઇંગ્લાંડે ખુલી થવું જોઈએ. કેટલાક એમ ધારે છે કે ભવિષ્યમાં પાસિફિક મહાસાગરમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમના દેશો વચ્ચે મહા-ભયંકર યુદ્ધ ચાલશે તે વખતે ઇંગ્લાંડે સેકસન પ્રશ્નની આગર અને માન આથી જ જળવાશે.

એમ અટકળ થાય છે કે કિલ્લાનો ખર્ચ ૧૨,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર થશે. બાંધકામનો ૩૭૫,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર ખર્ચ ઉમેરતાં બધો મજી ખર્ચ ૪૦૦,૦૦૦,૦૦૦ ડોલર એટલે ૮૦,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થશે. સ્વેચ્છાની નહેરનો બધો મજી ખર્ચ ૧૯.૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો હતો. માંચેસ્ટરનો ૧૫,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો અને કિલ્લો ૮,૦૦૦,૦૦૦ પાઉંડ થયો હતો.

પનામાની નહેર ઉપરની રેલ્વે રેલ્વે દેવામાં આવી છે. તે કેટલાંક જંદોને કામશે, તેમ વિગેરે પૂરું પાડશે. 'ટોલ' વિગેરેના નિયમો નહીં થશે તો પનામા નહેરથી ધણા ધણા લાભ થશે.

પનામા અને સંધ્યાગીત્યુમિ.

જો રાજ્યખપારજી સારું થાય તો આ ૩૩,૦૦૦ ચોરસ માઇલવાળો પ્રદેશ એટલે સ્ટ્રાટલાંડ કે આયર્લેન્ડ કરતાં મોટો દેશ ધણો સારો નિવડે. આ નહેરથી પનામાના રેલ્વે

શીઓને કાંઈ દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થઈ નથી. પરંતુ પહેલાંની માફક દુકાળ આવવાના નથી. નહેરપર કામ કરનારા કારીગરોથી પણ કંઈ પનામાના રહેવાશીઓને ઉત્પન્ન થયું નથી. કારણ કે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સ્ટોરમાંથી દરેક ચીજ ખરીદતા હતા. પનામાના રહેવાશીઓએ કરકસર અને હિંમત વાપરી હોત તો તેઓને નફો મળત. ઘણી ઘણી ચીજો લાવીને તેઓ વેચી શકત. માત્ર તેઓ વર્ષ દિવસે ધોરતી માટે ૨૦૦૦૦ ઢોર આપતા હતા.

● યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સની ફળની કંપનીએ હાલ ૩૨૦૦૦ એકરમાં કેળવું વાવેતર કર્યું છે અને ૧૦૦૦ એકરમાં ૧૬૫,૦૦૦ ઝાડ કેકાડિનાં નાંખ્યાં છે. આથી કેળાં અને ચોકોલેટ યુરોપ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં મોકલવામાં આવશે. રબરના વાવેતરમાં વધારો થશે. ૧૫૦,૦૦૦ ઝાડ રબરનાં નાંખવામાં આવ્યાં છે. હાલ જંગલમાંથી રબર કાઢી ચઢાવવામાં આવે છે. કારિબિયન સમુદ્રના કિનારાપરથી કોચલાં ખૂબ ચઢાવવામાં આવે છે. તેનાં બટન બહુ સારાં બને છે. જર્મનીમાં બનેલા ડગલા જે ઇંગ્લાંડમાં કન્યાઓ પહેરે છે, તેનાં બટન આ કોચલાંનાં બનેલાં હોય છે. મેહોગની, સીડર અને કોકાઓલોનાં લાકડાં પણ હવે ખૂબ પરદેશ ચડશે.

એક ફ્રેંચ કંપની ઘણાં વર્ષ થયાં કામ કરે છે અને તે સોનું પરદેશ ચઢાવે છે. આખી સંયોગિજ્ઞિમાં સોનાની ખાણ છે એમ માનવું છે. ખીજી કાંઈ ધાતુઓ અહીં નથી. કોલસો જે પણ તે વ્યાપારને લાભક નથી.

કોલન અને પનામા વચ્ચે રેલ્વે છે. તે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના રાજ્યની માલગીરી છે. આ રેલ્વે સન ૧૮૫૫ ઉઘાડવામાં આવી હતી. સન ૧૮૬૯ સુધી એક બાબુએથી અમેરિકાની ખીજી બાબુએ માલ તથા ઉતારાઓને લેખ જવા આ નહેર વપરાતી હતી. સારપછી યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં એક સળંગ લાઇન થઈ એટલે અહિંનો વ્યાપાર પડી ભાગ્યો. પડી ભાગવાનાં કારણ ઘણાં છે. દક્ષિણ મેક્સિકોમાં ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો ખુલ્લો થયો. સન ૧૯૦૬ માં અમેરિકા હવાઇ-સ્ટીમશીપ કંપનીએ ટેલાન્ડીપીકની રેલ્વે સાથે કરાર કર્યો. તે કંપનીએ પોતાનાં વહાણો માગેલનની સામુદ્રધુનીમાંથી બોલાવી લીધાં અને આટ્લાંટિકના કિનારાપર ન્યુયોર્ક અને ખેર્ટો મેક્સીકો અને ન્યુયોર્ક વચ્ચે આગબોટો ચાલતી હતી અને પાસિફિકના કિનારાપર સલીના કુર્જ અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના પશ્ચિમ કિનારાપર અને હાવાઇએટ વચ્ચે આગબોટો ચાલતી હતી. આ રસ્તો સન ૧૯૦૭ માં ખુલ્લો થયો. અને હાવાઇની ખાંડને લીધે અપૂર્વ જગ્ય મળ્યો. આથી પનામાનો રસ્તો તદ્દન ભાંગી પડ્યો.

ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો પનામાના રસ્તાથી ન્યુયોર્કથી સાન્ડાન્સીસ્કો સુધી ૧૦૧૬ માઇલ ઓછો થાય અને ન્યુઓલીઅન્સથી ૧૫૭૬ માઇલ ઓછો થાય. પરંતુ આ કુદા રસ્તો માલ રેલ્વેમાંથી આગબોટમાં નાંખવો પડે, અને આથી ચાર દિવસ મોટું થાય. પનામામાંથી તો કોઈ પણ વહાણ અર્ધાં દિવસમાં પસાર થાય અને બહુ બહુ તો એક દિવસ થાય. ખર્ચનો સવાલ હજી તો હાજર છે. ટેલાન્ડીપીકને રસ્તે માલ અદલબદલ કરવાનો ખર્ચ એક ટન ઉપર ૨.૫૦ ડોલર થાય અને પનામાનો ટોલ એક ટનનો ૦.૬૦ ડોલર થાય, એટલે એ રસ્તે સસ્તો પડે. માલ અદલબદલ કરવાની અગવડ અને જોખમ ધ્યાનમાં લેતાં પનામાનો રસ્તો ઘણો સસ્તો પડે. ટેલાન્ડીપીકનો રસ્તો આથી ભાંગી પડશે એમ નથી. કિનારા કિનારાપરનો વ્યાપાર આ રસ્તે જ ચાલે પડશે.

સમુદ્રના નવા મોટા રસ્તા.

સ્વેચ્છની નહેરથી યુરોપ અને ઈંગ્લાંડને યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ કરતાં વધુ લાભો થયા છે. કેપ ઓફ ગુડહોપને રસ્તે જ્યારે વ્યાપર ચાલતો હતો ત્યારે ન્યુયોર્ક લંડનથી પૂર્વ દેશોના બજારોથી માત્ર ૪૮૦ માઇલ જ વધુ દૂર પડતું હતું. જ્યારે સ્વેચ્છની નહેર ખુલી ત્યારે ન્યુયોર્ક ૧૬૨૪ માઇલ લીવરપુલ કરતાં વધુ દૂર ગયું, આથી હરિશાષના વ્યાપારમાં લીવરપુલને ફાયદો થયો.

હવે ન્યુયોર્ક અને લીવરપુલથી ઑસ્ટ્રેલીઆની મુસાફરીનો વિચાર કરીએ. ન્યુયોર્કથી કેપ ઓફ ગુડહોપને રસ્તે અને લીવરપુલથી સ્વેચ્છને રસ્તે ઑસ્ટ્રેલીઆ જવાય છે. કેપ ઓફ ગુડહોપનો રસ્તો હતો ત્યારે લીવરપુલને ૪૮૦ માઇલનો લાભ મળતો હતો અને સ્વેચ્છની નહેર થવાથી ૧૧૪૨ માઇલનો વધુ લાભ મળ્યો છે. આથી અમેરિકા કરતાં યુરોપ અને ઈંગ્લાંડને સ્વેચ્છની નહેરથી ઘણું જ લાભ થયા છે.

વિગતવાર તપાસતાં નીચેપ્રમાણે હકીકત માલુમ પડે છે.

૧. ન્યુયોર્ક અને પશ્ચિમના અમેરિકાના બંદરો વચ્ચે ૮૪૧૫ માઇલ ઓછા થાય છે.

૨. પનામાની ઉત્તરના અમેરિકાનાં બધાં પશ્ચિમ કાંઠાનાં બંદરો લીવરપુલની ૬૦૪૫ માઇલ નજદીક આવ્યાં છે.

૩. ન્યુયોર્ક અને પનામાની દક્ષિણ કાંઠાના બંદરો વચ્ચેનો તફાવત તેઓ દૂર કેટલાં છે તે પર આધાર રાખે છે, પરંતુ સરાસરી ૪૭૦૯ માઇલ ઓછા થાય છે.

૪. પનામાની દક્ષિણ કાંઠાનાં પાસિફિક કિનારાના બંદરો લીવરપુલની ૨૬૦૦ માઇલ નજદીક આવ્યાં છે.

૫. પાસિફિક કાંઠાનાં બધાં બંદરો લીવરપુલ કરતાં ન્યુયોર્ક પાસે ૨૭૫૯ માઇલ વધુ નજદીક આવ્યાં છે.

૬. યુરોપનાં કોઇ બંદર એશિયા ખંડના બંદરોની વધુ નજદીક પનામાની નહેરને લીધે આવી શકશે નહિ. અત્ર ન્યુઝીલેન્ડના અને સૈબીરીઆનાં કેટલાંક વધુ નજદીક આવશે.

૭. ન્યુઝીલેન્ડ શિવાય એશિયા અને ઑસ્ટ્રેલિયાના બંદરો સ્વેચ્છની નહેરને રસ્તે જ યુરોપના બંદરોની પાસે પડે છે.

૮. જાપાન, સાંગહાય, હોંગકોંગ, શીલીપાઇન, ન્યુગીના, ઑસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલેન્ડ અમેરિકાની નજદીક આવ્યાં છે.

૯. ન્યુયોર્ક અને લીવરપુલથી દક્ષિણ અમેરિકાનાં લગભગ બધાં બંદરો, આફ્રિકાનાં અને એશિયાનાં હોંગકોંગની દક્ષિણનાં બંદરો છે તેટલાં ને તેટલાં જ આધાં રહે છે.

૧૦. ચેકોસ્લાવા, સીડની, મેલબોર્નની વધુ પાસે હવે ન્યુયોર્ક છે, લંડન નથી. ન્યુઝીલેન્ડને વેલોંગ્ટન જે પહેલાં લંડન અને ન્યુયોર્કથી સમાન અંતરે હતું તે હવે ન્યુયોર્કની ૨૭૭૯ માઇલ વધુ પાસે આવ્યું છે. સીડની જે ન્યુયોર્ક કરતાં લીવરપુલની પાસે ૧૫૦૦ માઇલ હતું તે આજે ૨૪૨૪ માઇલ વધુ આધું ગયું છે.

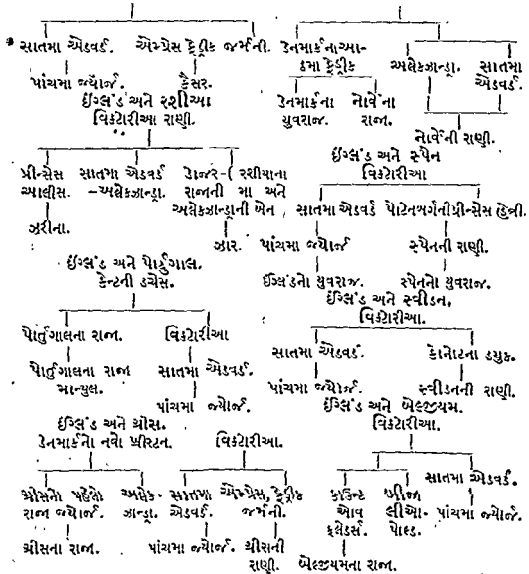
૧૧. આર્થાટિક મહાસાગરનાં બધાં બંદરો યુનાઇટેડસ્ટેટ્સથી અને કેનેડાના બંદરોની પાસે આવ્યાં છે.

(અપૂર્ણ.)

યુરોપનાં રાજકુટુંબોનો પરસ્પર સંબંધ.

ઇંગ્લંડ અને જર્મની.
વિક્ટોરીઆ.

ઇંગ્લેન્ડ, ડેનમાર્ક અને નોર્વે.
ડેનમાર્કના નવા પ્રોસ્ટન.



આ વંશાવળી પુનામાંથી પ્રસિદ્ધ થતા ચિત્રમય જગતમાંથી લીધેલી છે. વર્તમાન મહાભારત યુદ્ધમાં યુરોપનાં ધર્માર્થનાં રાજ્યો હિતરેલાં હોવાથી એકબીજાનો પરસ્પરનો સંબંધ સમજવાને માટે આ વંશાવળી ધણી ઉપયોગી છે.

શ્રી વસો નવી ગુજરાતી શાળા.

૧ આ શાળા ' શ્રી વસો નવી ગુજરાતી શાળા ' એ નામે ઓળખાશે.

નામ.

૨ પ્રાથમિક કેળવણી સંગીત, રસમય, અને સ્વાભાવિક બને ઓવી રીતે પ્રયત્ન ઉદ્દેશ.

કરવો એ આશાનો ઉદ્દેશ છે.

૩ ત્રણ વર્ષની ઉંમરના બાળકોને માટે દિન્ડરગાર્ટન વર્ગથી શરૂ કરી ચોથા ધોરણ અભ્યાસનાં ધોરણો. સુધીના વર્ગો આ શાળામાં સલાહવામાં આવશે.

૪ પડોદરા સંબંધના કેળવણી ખાતા તરફથી જીલ્લાં જીલ્લાંધોરણો માટે જે અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે, તેમાં જરૂર જણાયે અનુભવી અભ્યાસક્રમ.

શિક્ષકોની સલાહ પ્રમાણે ઘટિત ફેરફાર કરી એકંદર અભ્યાસ

ચોથા ધોરણમાં પૂરો થાય તેવી રીતે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવશે.

૫ દિન્ડરગાર્ટન વર્ગથી તે ચોથા ધોરણ સુધીના દરેક વર્ગમાં ચિત્રકામ, બામકામ

સંગીત અને શારીરિક કેળવણી મળે તેવી રમતો ફરજિયાત

અભ્યાસના કેટલાક ખાસ વિષયો.

રાખવામાં આવશે. ચોથા ધોરણમાં સુતારી કામ દાખલ કરવામાં આવશે.

૬ આ શાળાના વિદ્યાર્થીઓને નિયમિત રીતે અઠવાડિયામાં એક વખત ગામ વિદ્યાર્થીઓને બહાર બહાર રવા અને કુદરતનું અવલોકન કરવા લઈ જવામાં ફરવા લાગુ જવા.

આવશે.

૭ શિક્ષકોનાં દષ્ટાંત, મદાપુસ્ત્રોનાં જીવનચરિત્રો, વાર્તાઓ, બોધ, અને પરાપકાર નૈતિક કેળવણી.

અને દયાનાં વ્યાવહારિક કાર્યોદ્વારા વિદ્યાર્થીઓને નૈતિક કેળવણી મળે તે માટે પૂરતા પ્રયત્નો કરવામાં આવશે.

૮ શાળાના વખત બહાર વિદ્યાર્થીઓને ઘેર વાચવા લખવાનું કામ આપવામાં ઘેર પાઠ આપવાવશે નહિ. જેથી વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં રહેઠાણ, પેન, પુસ્તકો વગેરે અભ્યાસનાં બધાં સાધનો શાળામાં જ મૂકી ઘેર જશે.

૯ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનાં શરીર તથા કપડાં સ્વચ્છ રાખે અને શાળાનો સ્વચ્છતા વિદ્યાર્થીઓની સ્વ- સાચવે તે માટે પૂરતું ધ્યાન આપવામાં આવશે.

ચેહતા.

૧૦ સવારમાં સાડાસાતથી દશ અને સાંજે ત્રણથી સાડાપાંચ એ પ્રમાણે શા- શાળાનો વખત.

જાનો વખત રાખવામાં આવશે. ઋતુ પ્રમાણે આ વખતમાં ફેરફાર કરવામાં આવશે.

૧૧ મળતા પગારમાં સંતોષ માની ફક્ત શિક્ષણના કામમાં જ લઈ આપી કિલ્લા-

દાથી પોતાનું કર્તવ્ય કરે તેવા જ શિક્ષકો આ શાળા માટે

શિક્ષકોની સાયકાળ.

મેળવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે.

૧૨ દરેક કાયમતા શિક્ષકનો પગાર યોજનામાં યોજા ૩. ૧૫ રાખવામાં આવશે.
શિક્ષકનો પગાર.

૧૩ આ શાળાના શિક્ષકો વા વિદ્યાર્થીઓ કોઈ પણ પ્રકારનું ખાનગી ટ્યુશન ટ્યુશન રાખવાની રાખી શકશે નહિ.
મનાઈ.

૧૪ આ શાળામાં શિક્ષકોને અન્ય સ્થળોની નહુનેદાર શાળાઓ, પ્રાચીન ઐતિહા-
સિક સ્થળો, તથા આધુનિક મોટાં શહેરો જેવા જવાની, તથા
શિક્ષકોની મુસાફરી. સાહિત્ય પરિષદ, કેળવણી મંડળ ક્ત્યાદિની સભાઓમાં હાજર
રહેવાની અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવશે.

૧૫ આ શાળાના શિક્ષક તથા વિદ્યાર્થીઓના વાલીઓ યોજનામાં યોજા દર વર્ષ
વિદ્યાર્થીઓ અને વા- માસે એક વખત એકઠા મળે અને વિદ્યાર્થીઓના હિતના
લીઓનું સંમેલન. સંબંધના પ્રશ્નોનો વિચાર કરે તે પ્રકારની યોજના કરવામાં
આવશે.

૧૬ કોઈ પણ વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૨૦ કરતાં વધારે રાખવામાં આવશે નહિ.
વર્ગમાં વિદ્યાર્થીઓ-
ની સંખ્યા.

૧૭ દરેક વર્ગ માટે એક સ્વતંત્ર શિક્ષક રાખવામાં આવશે. તે ઉપરાંત એક શિક્ષક
દરેક વર્ગ માટે સ્વ- દફતરી કામ વગેરેને માટે ધ્યાયદો રાખવામાં આવશે.
તંત્ર શિક્ષક.

૧૮ જુદા જુદા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓનો અભ્યાસ તપાસી યોગ્યતા પ્રમાણે વિદ્યા-
વર્ગ ચઢાવવાની મુ- થાઓને નવ, બાર, કે ૧૬ માસે ઉપલા વર્ગમાં લેવામાં
હત. આવશે.

૧૯ શિક્ષણના કામમાં આવતાં સઘળાં સાહિત્યો આ શાળામાં પૂરાં પાડવામાં
સાધનો. આવશે.

૨૦ દરેક વિદ્યાર્થીની માસિક શી રૂ. ૧-૦-૦ રાખવામાં આવશે. આ ઉપરાંત
દાખલ થતી વખતે રૂ. ૧-૦-૦ દાખલ શી તરિકે લેવામાં
માસિક દી. આવશે. (તા. ૧૫ મી જુલાઈ પહેલાં માસિક શી નો રૂ.
૧-૦-૦ આપી જોયો પોતાનાં નામ નોંધાવશે તેમની પાસેથી
દાખલ શી નો રૂ. ૧-૦-૦ લેવામાં આવશે નહિ.

૨૧ અભ્યાસ અને વર્તનમાં શિક્ષકોને સંતોષ આપે તેવા ગરીબ અને લાયક
માફીનું ધોરણ. વિદ્યાર્થીઓને દાખલ થયા પછી ત્રણ માસે વિદ્યાર્થીની
એક દર સંખ્યાના ૨૦ ટકા સુધી માફી રાખવામાં આવશે.

૨૨ આ શાળાનું ખર્ચ વિદ્યાર્થીઓની શી, સરકાર તરફની માન્ટ, અને લોકો
ખર્ચ મેળવવાના તરફની મદદ લે પૂર કરવામાં આવશે.
ગી.

જલદા કરા,

જલદા કરા.

ગજનન માર્કની અસલ કાબુલી હાંગ.

જે તમારે અસલ કાબુલી હાંગ જોઈતી હોય તો અમારી ગજનન માર્કની જ
ગાયો. અમારી આ હાંગ જોળસેજ વગરની તથા ઉત્તમ પ્રકારની હોવાથી જ તે
ત્યંત લોકપ્રિય થઈ છે, તેની માત્ર એક વખત મંગાવવાથી જ તમારી ખાત્રી થશે.
બાર તોલાના એક ડબાનો રૂ. ૧-૦-૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ બુકનીચેને ઠેકાણે લખો
અમારું શિરનામું અથ્રેલમાં કરવું.)

તારીવાગલ પન્ડ કંપની,

કાબુલી હાંગ સ્ટોર્સ.

હોન્નાયર (India.)

ગીતામાં દેશ્વરવાદ.

છ દશ નની સાથે ગીતાની તુલના કરી ગીતાની ઉત્કૃષ્ટતા દર્શાવતાર ઉત્તમ તાત્ત્વિક અભાષી
શ્રી શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર-મૂલ્ય રૂ. ૨ પોસ્ટેજ બુક.

ભાષાંતર કર્તા—દામોદર વખતરજી દ સાહુ.

તા. માસ્તર-પાળીયાદ-કાદિયાવાડ.

પાતજલ યોગદર્શન.

યોગસંબંધમાં ગુજરાતીમાં આવું ઉત્તમ એક પદ્ય બીજું પુસ્તક હજી સુધી તો લખાયું
નથી. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

ક. પ્રાતઃકાલ-મંદિર, વડોદરા.

“ સાહિત્ય ”

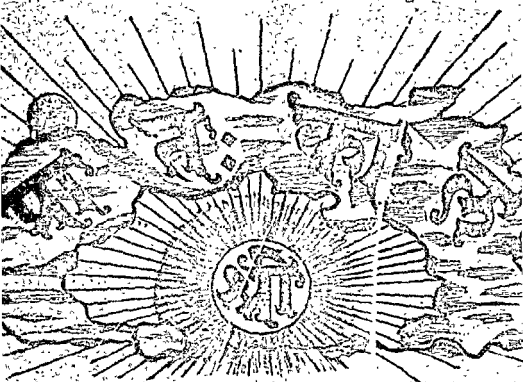
પુસ્તકો તથા લાઇબ્રેરીઓના શોખીનોએ જે રૂપ ૫૦ તથા ૫૦૦ ગુજરાતીમાં
ગાયો સારાં પુસ્તકો ક્યાં છે તે જાણવું હોય તો ફેબ્રુવારી તથા માર્ચ માસનું
“ સાહિત્ય ” માસિક ફક્ત આઠ આના ખર્ચથી વાંચવું.

વહેરખંચર માટે ઉત્તમ સાધન છે.

વાર્ષિક લવાજમ ફક્ત રૂ. ૨-૮-૦.

વધુ વીગતમારે લખો—

વ્યવસ્થાપક સાહિત્ય વડોદરા.



પુસ્તક ૧૨.] સંવત્ ૧૯૭૧ આશ્વિન કૃષ્ણ ૦ ૧૪ [અંક ૧૨

કેાથે હું ને આગ્યો ક્યાંથી, ન જાણે જો, તે જન છે, આત્મધાતી,
ધુતિ લાગવતી એમ ગાતી; પોતાને ના જાણે તે જન આત્મધાતી.
શ્રીવિશ્વવંશ.

તંત્રી—પંડિત જગન્નાથ પ્રભાશંકર

પ્રકાશક—હિંમતસાલ અમૃતસાલ.

ગાંધીને અપિ-પ્રકાશ.

૧ પદ્યમંત્ર.

૧ ઇષ્ટર્શનાતુર ભક્તના ઉદ્દેશ (શ્રી ઉ૦)	૩૫
૨ વિરહાલાપ (શ્રી ઉ૦)	૩૫
૩ ઇશ્વરના અમર્યાદ વિશુદ્ધ સ્નેહનું અંગન (શ્રી ઉ૦)	૩૫

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.	૩૫
૨ મંડોપદપ્રાપ્તિનો ૧૬ માર્ગ....	૩૬

૩ માનસશાસ્ત્ર.

૧ સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપાત	૪૬
---------------------------------	----

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પનામાની નહેર (નાણાવટી.)	૪૭
નયોદય વર્તની વિષયાનુક્રમણિકા	૪૮

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે નવો શિરનામાની સાથે પૂ. પ્રાતઃકાલ દયાં માળતું હતું તે આવશ્ય જણાવવું, તેમ નહિ કરનારના પત્ર અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું બદલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમલે ૧૦ મુધીમાં મળી શકશે તેનો તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વદ ૧૦ મુધી પત્રોનો અમલ ખીલ માસથી થઈ શકશે. તથા માસથી બાહ્ય સમય મ શિરનામું બદલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ બ્રાફીસ સ બંદોબસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારો ઉપર દોષ પાલુ થાય માટે પત્ર લખવા આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટી મોકલવી. પણ મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર મ ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામા જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વદ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, હંમેશાં નિયમિતપણે બાહ્યેને બીજા માસની શુદ્ધ પંચમી મુધીમાં બીટી દેવ આવે છે. તેથી જેમને અંદ ન મળે તેમણે દશમ મુધીમાં અમલે લખી જ વવું. દશમ પછી અંક નાગવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આ તો ન અંક મળી શકશે.

સૂચના.

પરમાત્મકૃપાથી પ્રાતઃકાલનું ૧૩ મું વર્ષ આ અંકની સાથે પૂર્ણ થાય છે. નવા વર્ષમાં તેનું ૬૬ આ વર્ષના કરતાં દોઢું થનાર છે અર્થાત્ તે ૪૮, પૂર્ણનું થનાર છે, એ વગેરે સંબંધમાં જણાવવાયોગ્ય પૂવથી જ આપણે જણાવી ગયા છીએ. નવા વર્ષમાં નીચેના ત્રણ ઉપહાર (બેટ) આહકોને મળી શકશે.

૧ આપણી આધ્યાત્મિક ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઉં.

૨ જુદર ટી. વૉર્શીંગ્ટન.

૩ મધ અને તેના ઉપયોગ.

નવા વર્ષથી પ્રાતઃકાલ ગુજરાતીમાં પ્રકટ થતાં માસિકોમાં અગ્રણી સ્થાને શોભવાને યોગ્ય થશે, એ વાર્તાની પૂરી ખાત્રી જ્યારે તમે તે અંક જોશો ત્યારે જ થશે. ઉપર જણાવેલા ત્રણ ઉપહાર વર્ષના આરંભમાં જ ઈશ્વરકૃપાએ તૈયાર થઈ રહેશે, પરંતુ સર્વ આહકોને તે તરત જ મળી શકશે નહિ. કારણ કે રોજ પચીસ ત્રીસ વી. પી. થી અમે વધારે વી. પી. કરી શકતાં નથી. જેથી કાર્તિક વદિ ચતુર્દશીથી ઉપહાર મોકલવાનું શરૂ થશે. પરંતુ તમામ આહકોને તે પૌષ માસ પૂરો થતા સુધીમાં મળી રહેશે. જેથી આહકોએ ત્યાંસુધી ધૈર્ય રાખવું. પ્રથમ નવા વર્ષના અંક સર્વ આહકોઉપર નિયમપ્રમાણે આવશે જ. ચાલુ વર્ષમાં આહકોના ઉપર પ્રથમ અંક વી. પી. કરી પછી ઉપહાર મોકલતા હતા તે પ્રમાણે આવતા વર્ષમાં બની શકશે નહિ, જેથી અમે ત્રણે ઉપહારસાથે જ રૂ. ૨-૮-૦ નું વી. પી. કરીશું, જે સુર આહક કૃપા કરી સ્વીકારી લેશે, કે જેથી અમને પોસ્ટેજ વી. પી. નું ખર્ચ નકામું થાય નહિ.

તેમ છતાં કોઈ આહકને તત્કાલ સવડ ન હોય, અને એક બે મહિના પછી લવાજમ આપી શકે તેમ હોય અથવા, કોઈની સ્થિતિ એટલી ગરીબ હોય, કે તે ચાર આઠ આના બોજા આપવા ઇચ્છતા હોય, તેમણે અમને આ અંક મળતાં જ જણાવવા કૃપા કરવી, કે જેથી તે પ્રમાણે તેમને માટે વ્યવસ્થા થઈ શકે. પ્રાતઃકાલ કેવળ દ્રવ્યોપાર્જનમાટે કાઢવામાં આવતું નથી, પણ અધિકારિજનોના હિતઅર્થે તથા માનવજાતીના શુદ્ધિઅર્થે પ્રમાણપ્રણેતાઓમાં આવે છે. દ્રવ્યોપાર્જન તેનો ગૌણ હેતુ છે, પ્રધાન હેતુ નથી. જેથી તેનો લાભ અધિક મનુષ્યો લેશે, એ સ્વાભાવિક જ છે.

તે છતાં પણ જે આહકોને આવતા વર્ષમાં પ્રાતઃકાલના આહકમાંથી બંધ થવાની જગ્યા હોય તે આ અંક મળતાં જ અમને તે પ્રમાણે સત્વર લખી જણાવવા કૃપા કરશે, એમ તેમના પ્રતિ વિનંતિ છે, કે જેથી અમને વી. પી. પોસ્ટેજનું ખર્ચ થાય નહિ.

ગહિને માત્ર સવા ત્રણ આના જેટલા ખર્ચમાં જ પ્રાતઃકાલ તેના આહકોનું કેટલું હેતુ કરે છે, અથવા તો તે તેમને કેટલું ઉપયોગી થઈ શકે તેમ છે; તે વાર્તા હવે તેના આહકોને અજાત નથી, જેથી તે સંબંધમાં અમારે કંઈ કહેવાનું નથી.

શ્રી. પ્રા તઃ કા લ.

પુસ્તક ૧૩] સંવત્ ૧૯૭૧ આશ્વિન કૃષ્ણપક્ષ ૧૪. [અંક ૧૨

॥ ૐ શ્રી. ॥

પદ્યસંગ્રહ. ❧

ઈષ્ટદર્શનાતુર ભક્તના ઉદ્ગાર.

પદ. ૧ (કોઈ એક સમે મારા પ્રેમી પતિએ, એ લવ.)

એકવાર મળે તો હું હર્ષિલ તો પણ હૃદયશુભિરી પડું,
કંઈક કામથી છુટું પડેલું હું લેહું એ, ચુંબકને જાણ સદાજે અડું.
એકવાર જુએ તો એ કમલનયને, હસિતનયન હું બનાવી દઉં,
મારું હૃદય એ હરણ કરે તે પહેલાં, એમનું હરણ કરી હું લઉં.
એકવાર વહે તો તો એ વચનામૃત, પાન કરીને હું અમર થઉં,
હર શાંતિને આનંદ પામીને, હું પછી અંતરથી નિત્ય તૃપ્ત રહું.
એકવાર શુભે તો તો દીનપણે, મુજ હૃદયન્યથાને ખાલી કરું,
મારા આંનર મારનો પોટલો આખો, તરત પ્રભુને માથે ધરું.
એક વાર કદી પ્રભુ દર્શન દે તો, આનંદથી જન્મ જન્મ ઉચ્ચરું,
જન્મ સાર્થક માનીને ત્યારથી, હું નવ કોઈને કોઈ કહું કે કરું.

વિરહાલાપ.

પદ. ૨. (જ્યાં જ્યાં નજર મારી હો, એ લવ.)

તેડાવું કોને પ્રેમથી જ્યાં આવનાર જતા રહ્યા,
બોલાવું કોને બોલ દઈ જ્યાં બોલનાર મૂકા થયા.
મનતો ધણુંએ થાય છે પ્રેમી હૃદયને ભેટવા,

૧ પદ્ય મ મહુ.

૧ ઇચ્છર્શનાતુર ભક્તના ઉદ્દગાર (શ્રી ઉ૦)

૨ વિરહાલાપ (શ્રી ઉ૦) ...

૩ ઇશ્વરના અમર્યાદ વિશુદ્ધ સ્નેહનું અંગન

૨ તત્ત્વવિચાર.

૧ શ્રી પેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.

૨ મહાપદપ્રાપ્તિનો ૧૬૬ માર્ગ....

૩ માનસશાસ્ત્ર.

૧ સ્વાસ્થ્ય, સામર્થ્ય અને સંપાત્ત ...

૪ પ્રકીર્ણ.

૧ પનામાની નહેર (નાણાવટી.)

ત્રયોદશ વર્ષની ત્રિપયાનુક્રમણિકા ...

પ્રાતઃકાલના ગ્રાહકોણ હંમેશાં સ્મરણમાં રાખવાયોગ્ય

કેટલાક નિયમો.

૧ જ્યારે શિરનામું જાહેલવાનું હોય ત્યારે નવાં શિરનામાની સાથે પૂર્વે પ્રાતઃકાલ ક્યાં માળતું હતું તે અવશ્ય જણાવવું. તેમ નહિ કરનારના પત્રનો અમલ થઈ શકશે નહિ. શિરનામું જાહેલવા સંબંધમાં જેમનું પત્ર અમને વહ ૧૦ સુધીમાં મળી શકશે તેના તે માસમાં અમલ થઈ શકશે. વહ ૧૦ પછીનાં પત્રોનો અમલ ખીજા માસથી થઈ શકશે. ત્રણ માસથી આજ સમય માટે શિરનામું જાહેલી શકશે નહિ. તેમ કરવા ઇચ્છનારે પોસ્ટ ઓફીસ સાથે જાહેાખસ્ત કરી લેવો.

૨ જ્યારે જ્યારે અમારા ઉપર કોઈ પણ કાર્ય માટે પત્ર લખવામાં આવે ત્યારે ત્યારે નામ, તથા ગામ લખવું, તથા ઉત્તર માટે પોસ્ટની ટીકીટ મોકલવી. પણ મનુષ્યો નામ તથા ગામ લખતા નથી, તથા ઉત્તર માટે ટીકીટ મોકલતા નથી તેવા મનુષ્યોના પત્ર નકામા જાય છે.

૩ પ્રાતઃકાલ પ્રત્યેક માસની વહ ચતુર્દશીએ પ્રસિદ્ધ થાય છે, અને હંમેશાં નિયમિતપણે ગ્રાહકોને ખીજા માસની શુદ્ધ પંચમી સુધીમાં ખીડી દેવામાં આવે છે. તેથી જેમને અંક ન મળે તેમણે દશમ સુધીમાં અમને લખી જણાવવું. દશમ પછી અંક અંગાવનાર જે આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મોકલી આપશે તે ન અંક મળી શકશે.

તત્ત્વવિચાર.❧



શ્રી વેદાંતમાર્ગોપદેશિકા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૫ થી)

પ્રશ્ન—હવે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે ૨૫ તત્ત્વ તે આપણે નથી તથા તે ૨૫ તત્ત્વ આપણાં નથી, તે જાણવાથી કયો નિશ્ચય થાય છે ?

૧૨—તે જાણવાથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે સૂક્ષ્મદેહ અને તેના ધર્મ, નામ, જાતિ, આશ્રમ, વર્ણ, સંજ્ઞા, પરિમાણ, જન્મમરણ વગેરે પણ આપણે નથી અને તે આપણા નથી.

પ્રશ્ન—નામ આપણે નથી અથવા તે આપણું નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

૨—આપણે જન્મ્યા તે પૂર્વે નામ ન હતું, જન્મ્યા પછી નામને આપણે કહી લીધું છે, અર્થાત્ તે કલ્પિત છે, તેમજ આપણા શરીરના વિધવિધ અવયવોવિષે જોતાં, કે વિચાર કરતાં પણ તે નામ મળી શકતું નથી, તેથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે નામ તે આપણે નથી, નામ આપણું નથી, નામ સૂક્ષ્મદેહમાં કલ્પિત છે, અને આપણે તે નામના જાણનાર અને દષ્ટા છીએ, અને તેથી તેનાથી ન્યારા છીએ.

૧—જાતિ આપણે નથી, અથવા તે આપણી નથી એ કેવી રીતે જાણવું ?

—આદ્યાણુ, સત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્રઆદિ જાતિ છે તે સૂક્ષ્મ દેહનો ધર્મ છે, સૂક્ષ્મદેહ, કે આત્માનો તે ધર્મ નથી, અર્થાત્ તેની સાથે તેનો સંજ્ઞા નથી. કારણ, કે સિંગદેહ અથવા સૂક્ષ્મદેહ અને આત્મા જે પૂર્વદેહવિષે હતા તે જ વર્તમાન અને ભાવિ દેહવિષે રહે છે; અને જાતિ તો જે પૂર્વ દેહવિષે હતી, તે વર્તમાન દેહમાં રહેતી નથી અને વર્તમાન દેહમાં હોય છે તે ભાવિ દેહમાં રહેતી નથી. જેથી જાતિ સૂક્ષ્મદેહનો ધર્મ છે, અને સિંગદેહ, કે આત્માનો ધર્મ નથી, તેમજ શરીરના અંગોવિષે જોતાં પણ જાતિ જણાતી નથી, જેથી આપણે એ નિશ્ચય કરી શકીએ છીએ, કે એ જાતિ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, તે સૂક્ષ્મદેહમાં આરોપિત છે, અને આપણે તો તેના જાણનાર અને ઘટને જોનાર હોઈએ તેમ તેનાં દષ્ટા અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

—આશ્રમ આપણે નથી, અથવા તે આપણો નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

—પ્રણયર્થ, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, અને સંન્યસ એ ચાર આશ્રમ છે; અને તે પ્રત્યેકમાં મન લિન્ન કર્મ કરવાનાં હોવાથી તેનો આરોપ સૂક્ષ્મદેહવિષે કરવામાં આવે છે, તેથી તે આશ્રમ જે આપણે નથી, જે આપણો નથી, તે સૂક્ષ્મદેહવિષે આરોપિત છે,

આપણે તો તેના જાણનાર છીએ તથા ઘટદૃષ્ટાની પેઠે તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ. તેથી એ નિશ્ચય આપણે કરી શકીએ છીએ, કે તે આશ્રમ તે આપણે નથી તથા તે આપણો નથી.

૫ પ્રશ્ન—વર્ણ અર્થાત્ રંગ તે આપણે નથી તે આપણો નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—ગોર, શ્યામ, લાલ, પીળા વગેરે જે રંગ છે તે સ્થૂલદેહમાં આપણે પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ, અને તે સ્થૂલદેહ તે આપણે નથી, તેથી તે વર્ણ તે આપણે નથી, તે આપણો નથી, તે સ્થૂલદેહનો છે, અને આપણે તો તે રંગને જાણનાર, તથા તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેથી તેનાથી ન્યારા છીએ.

૬ પ્રશ્ન—સંબંધ આપણો નથી તથા તે આપણો નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—પિતાપુત્ર, ગુરુશિષ્ય, સ્ત્રીપુરુષ, સ્વામિસેવક, એ વગેરે સંબંધ સ્થૂલદેહના જ છે, અને તે મિથ્યા છે. આપણે તો આ સ્થૂલદેહથી ન્યારા છીએ અને અસંગ છીએ જેથી તે સંબંધ આપણા નથી, તે આપણો નથી, તે સ્થૂલ દેહમાં આરોપિત છે, અને આપણે તો તે સંબંધના જાણનાર છીએ, તેના દૃષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

૭ પ્રશ્ન—પરિમાણ અર્થાત્ આકાર તે આપણે નથી તથા તે આપણે નથી તે કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—લાંબુ, ટુંકું, જાડું, પાતળું, વાંકું, સીધું, એ વગેરે આકાર છે, અને તે સ્થૂલ દેહમાં જ જોવામાં આવે છે, અને આપણે તો સ્થૂલ દેહથી ન્યારા છીએ અને નિરાકાર અર્થાત્ આકારરહિત છીએ. જેથી તે આકાર તે આપણે નથી, તે આપણો નથી, તે સ્થૂલ દેહનો છે, અને આપણે તો આકારને જાણનાર તેના દૃષ્ટા છીએ તથા તેનાથી ન્યારા છીએ.

૮ પ્રશ્ન—હું જન્મમરણવાન નથી તથા મને જન્મમરણ થતું નથી, એ કેવી રીતે જાણવું ?

ઉત્તર—જો આપણે આત્માને જન્મ માનીએ તો આત્મા અનિત્ય થઈ જાય, અને આત્મા અનિલ થાય તે વાર્તા મીમાંસકઆદિ જે જે આસ્તિકવાદી છે, તેમને ઇષ્ટ અર્થાત્ સંમત નથી. કારણ, કે જો આત્માને ઉત્પત્તિ માનીએ તો તેને નાશ પણ હોવાનો; અને તેમ થાય તો પૂર્વ જન્મમાં નહિ કર્મા હોય એવાં ક્રમનો સુખદુઃખરૂપી ભોગ અને જન્મમાં કરેલાં કર્મોનો ભોગવિના વિનાશરૂપી એ દુર્વૃણ પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી કર્મવાદીના મતપ્રમાણે આત્માને જો કર્માભોક્તા માનીએ તો પણ આત્માને જન્મમરણરહિત માનવો પડવાનો. તેમજ આત્માને જન્મનું કોઈ કારણ પણ હોવું સંભવતું નથી, કારણ, કે આત્માનું જે કારણ હોય તે આત્માથી ભિન્ન જ હોવું જોઈએ, અને આત્માથી ભિન્ન વસ્તુ તે નામરૂપ અનાત્મા છે. અને તે તો આત્માના જન્મનું સર્વવ્યાપથી કલ્પિત છે. જેથી તે પ્રમાણે અને તેમ નથી.

અમરત્વ તો ધરાકાશના સ્વરૂપ મદાકાશની પેઠે આત્માનું જ સ્વરૂપ છે, અને તેનાથી ભિન્ન નથી. જેથી તે પણ કારણ હોઈ શકે નહિ કે થઈ શકે નહિ. અને તેથી

ઉત્તર—પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિય તથા પાંચ કર્મેન્દ્રિયવિષે, આકાશના સત્ત્વગુણનો ભાગ શ્રાવણ છે, અને આકાશના રજ્જેગુણનો ભાગ વાંદ છે. શ્રાવણેન્દ્રિય શબ્દને સાંભળે છે, અને વાંદ ઇન્દ્રિય શબ્દ બોલે છે. શ્રાવણ જ્ઞાનઇન્દ્રિય છે, અને વાંદ કર્મેન્દ્રિય છે, અને આ બેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે વાયુના સત્ત્વગુણનો ભાગ ત્વચા છે, અને વાયુના રજ્જેગુણનો ભાગ પાણિ છે. ત્વચાઇન્દ્રિય સ્પર્શને મહણ કરે છે, અને હસ્તઇન્દ્રિય તેનો નિર્વાહ કરે છે. ત્વચા જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને હસ્ત કર્મેન્દ્રિય છે, અને તે બેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે તેજના સત્ત્વગુણનો ભાગ ચક્ષુ છે, અને તેજના રજ્જેગુણનો ભાગ પાદ છે. ચક્ષુઇન્દ્રિય રૂપનું મહણ કરે છે, અને પાદઇન્દ્રિય ગમન કરે છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિય જ્ઞાનેન્દ્રિય છે અને પાદ ઇન્દ્રિય કર્મેન્દ્રિય છે. આ બન્નેને સંબંધ છે.

તે પ્રમાણે જલના સત્ત્વગુણનો ભાગ જીહ્વા છે, અને જલના રજ્જેગુણનો ભાગ ઉપરથ છે. જીહ્વાઇન્દ્રિય રસનું મહણ કરે છે, અને ઉપરથ ઇન્દ્રિય રસનો લાગ કરે છે. જીહ્વા જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને ઉપરથ કર્મેન્દ્રિય છે. આ બન્નેને સંબંધ છે.

તે જ પ્રમાણે પૃથ્વીના સત્ત્વગુણનો ભાગ ઘ્રાણ છે, અને પૃથ્વીના રજ્જેગુણનો ભાગ ગુદા છે. ઘ્રાણઇન્દ્રિય ગંધને મહણ કરે છે, અને ગુદા ગંધનો લાગ કરે છે. ઘ્રાણ જ્ઞાનેન્દ્રિય છે, અને ગુદા કર્મેન્દ્રિય છે. એ બન્નેનો સંબંધ છે.

પાંચ પ્રાણ અને મનબુદ્ધિ.

આ પાંચ ભૂતના રજ્જેગુણના ભાગ મળીને પાંચ પ્રાણ થાય છે. આ પાંચ ભૂતના સત્ત્વગુણના ભાગ મળીને અંતઃકરણ થયું છે. એ જ અંતઃકરણ મન તથા બુદ્ધિરૂપ છે. આ ઠેકાણે ચિત્ત અને અહંકારનો મન અને બુદ્ધિ વિષે અંતર્ભાવ કરવામાં આવેલો છે. આ પ્રમાણે અપચીકૃત પંચમહાભૂતનાં સત્તર તત્ત્વ છે. આ સત્તર તત્ત્વને જાણવાથી, અર્થાત્ તેની પ્રક્રિયા જાણવાથી શું ફળ છે? એ સત્તર તત્ત્વ તે હું નથી, અને તે મારાં નથી, પણ તે અપચીકૃત પંચમહાભૂતનાં છે, એ નિશ્ચય થાય છે, એ તે સત્તર તત્ત્વને જાણવાનું ફળ છે.

અનેક પ્રખર વિદ્વાનો વેદાંતની પ્રક્રિયાને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે, પરંતુ તેને તે બીજારા આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. તેમને પૂછવામાં આવે તો તે ઉત્તમ પ્રકારે આ પ્રાક્રિયાને જણાવી જાય છે, અને કહે છે, કે આત્મા આ સત્તર તત્ત્વથી ન્યારો છે, અને તે સત્તર તત્ત્વ તે અપચીકૃત પંચમહાભૂતનાં છે. પરંતુ આ જાણેલાને તે આચારમાં ઉતારી શકતા નથી. અને તે તેને આચારમાં ઉતારી ન શકતા હોવાથી તેમના કલેશ યથાવત્ અર્થાત્ જેમના તેમ વિદ્યમાન હોય છે, અને વેદાંતવિદ્યાને જાણવાથી જે અનુપમ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તથા કલેશની શાંતિ થાય છે, તે પ્રમાણે તેમના સંબંધમાં બનતું નથી.

આવા મિથ્યા વેદાંતીઓ કહે છે, કે જીહ્વા, એ પચીકૃત પંચમહાભૂતનું કાય છે, અને તેને અને તેમના આત્માને સંબંધ નથી, અર્થાત્ આત્મા નિરાળો છે; પરંતુ વિવિધ રસમાં તે નિત્ય લોભાય છે, અને પ્રીતિપૂર્વક છચ્છાથી નવીન નવીન ભોજનને જમે છે. તે એટલે

છીએ તમારે પણ તેણે જાણીએ છીએ, અને નથી જોતા તમારે તેના અભાવને પણ જાણીએ છીએ, જેથી ચક્ષુ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, પણ આપણે તો તેને જાણનાર તેના દષ્ટા અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

તે જ પ્રમાણે જિહ્વા, ધ્રાણુ, વાહુ, પાણિ, પાદ, ઉપસ્થ, ગુદ, તથા પાંચ પ્રાણુ વિષે પણ ઘટાવી શેવું, અને તે તે ઇદ્રિયો આપણે નથી, તથા તે આપણી નથી, પણ તે પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તેના દષ્ટા અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

ઈદ્રિયોના વેગને રોકવામાં આ પ્રક્રિયા ધણી ઉત્તમ છે. અનેક પ્રસંગે અભિમાનીને ઇદ્રિયો વિષયપ્રદેશમાં ખેંચી જાય છે, અને રોકી રોકાતી નથી. તેવે પ્રસંગે તે તે ઇદ્રિયો તે આપણે નથી તથા ઇદ્રિયો તે આપણી નથી, પણ પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તે તે ઇદ્રિયોના કાર્યના દષ્ટા છીએ, અને તેનાથી ન્યારા છીએ, એ જ પ્રમાણે સહવિચાર સેવવો. તે પ્રમાણે કરવાથી આપણે કે જે તન્મય થઈને પ્રવૃત્તિ કરતા હોઈએ છીએ, તે પ્રવૃત્તિના વેગ, આપણા ન્યારા થઈ જવાથી સહજ શમે છે.

તે જ પ્રમાણે શારીરજન્ય વ્યાધિના પ્રસંગે, કે બીજા અનેક વ્યાધિના પ્રસંગે, પણ આ જ પ્રક્રિયાવડે, અર્થાત્ આપણને પોતાને સર્વથી ન્યારા જોઈને, દુઃખ અને ક્લેશથી રહિત થવું ઘટે છે. જે મનુષ્યોને આચારમાં ઉતારતાં આવડે તો આ તત્ત્વવિચારજેવો દુઃખમાત્રને હરનાર ઉત્તમ એક પણ માર્ગ નથી જ. પરંતુ મનુષ્યોનો એ સ્વભાવ જોવામાં આવે છે, કે તે જાણેથી વરતુને આચારમાં ઉતારતા નથી.

તે જ પ્રમાણે મન, યુદ્ધિથી પણ ન્યારા રહેવાનું છે. કારણ કે મન સંકલ્પવિકલ્પ કરે છે તેને આપણે જાણીએ છીએ, અને તેના અભાવને પણ જાણીએ છીએ. જેથી તે મન આપણું નથી, તે મન તે આપણે નથી, તે મન મહાભૂતનું છે, અને આપણે તો તેને જાણનાર, તથા તેના દષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

તે પ્રમાણે યુદ્ધિ નિશ્ચય કરે છે તેને પણ આપણે જાણીએ છીએ, તેના અભાવને પણ આપણે જાણીએ છીએ, જેથી યુદ્ધિ તે આપણે નથી, તે આપણી નથી, પણ પંચમહાભૂતની છે, અને આપણે તો તેને જાણનાર તથા તેના દષ્ટા છીએ અને તેનાથી ન્યારા છીએ.

આ પ્રમાણે વિવેકીએ આ પંચમહાભૂતનાં સત્તર તત્ત્વથી પોતાને ન્યારા જોવાનો અભ્યાસ પાડવો.

૧૩ પ્રશ્ન—આ પ્રમાણે આ સત્તર તત્ત્વથી આપણને પોતાને ન્યારા જોવાથી બીજાને કયો નિર્ણય થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—સિંગદેહ અથવા સક્ષમદેહ, અને તેના ધર્મ યુગ્મ પાપનું કર્તાપણું તથા તેના સુખ-દુઃખરૂપ હલનું બોક્તાપણું, આ લોક અને પરલોકવિષે જવું આવવું, વૈરાગ્ય, સમદમ આદિ સાત્ત્વિક વૃત્તિઓ, તથા રાગદ્વેષ, હર્ષશોક આદિ રાજસ વૃત્તિઓ, અને નિદ્રા આળસ, પ્રમાદ આદિ તામસી વૃત્તિઓ, અને તે જ પ્રમાણે ક્રુધાત્યા, અપગતા, મંદતા, આદિ આપણે નથી, તથા તે આપણું નથી, એ નિર્ણય થઈ શકે છે.

મહાપદપ્રાપ્તિનો સિદ્ધ માર્ગ.

પ્રકરણ ૩

—૩૩૩૩૩૩—



સામર્થ્યનું મૂળ.

મનુષ્યનું શરીર, મગજ, મન વગેરે વસ્તુઓ તેનાં સાધન છે, કે જે સાધનવડે તે પોતાના મહાપદને વ્યક્ત કરી શકે છે. તેમ છતાં મનુષ્યને વિશાલ મગજ પ્રાપ્ત હોય, સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ પ્રાપ્ત હોય, અને એનાં બીજાં ઉત્તમ સાધન પ્રાપ્ત હોય તે છતાં તે મહાપુરુષ થઈ શકતો નથી; કારણ, કે જે મનુષ્ય આ સર્વ સાધનોને તે મહાપુરુષ થાય તેવા આશયથી નથી વાપરતો તો તે મહાપુરુષ થઈ શકતો નથી.

સંધ્યાના પદાર્થો એકના એક છતાં જૂની જૂદી વ્યક્તિઓ તેમાંથી જૂદી જૂદી વાનીઓ તૈયાર કરે છે. તે પ્રમાણે માનવો એકને એક છતાં તેઓ ઉપયોગ જૂદો જૂદો થઈ શકે છે. એ જ સાધનોવડે એક મનુષ્ય નીચે ઉતરે છે. અને અન્ય મનુષ્ય મહાપદે સ્થિત થઈ રહે છે. તાત્પર્ય, કે પ્રાપ્ત સાધનોઓ ઉપયોગ જો મનુષ્ય મહાપદની પ્રાપ્તિ કરવા કરે છે તો તે મહાપુરુષ થઈ શકે છે. જેણે કરાને મનુષ્ય પોતાની શક્તિઓને મહાપદ પ્રાપ્તિ થવામાં વાપરી શકે છે તે જ વસ્તુ તેને મહાપુરુષ બનાવી શકે છે. આ વસ્તુ આપણે પ્રજ્ઞા કહીએ છીએ આ પ્રજ્ઞા જ મહાપદની પ્રાપ્તિનું પ્રથમ પગથીકું છે. કારણ કે પ્રજ્ઞાવડે મનુષ્ય ઉત્તમમાં ઉત્તમ સ્થિતિનું દર્શન કરી શકે છે અને તેને પ્રાપ્ત કરવાનું મહત્વાકાંક્ષા પ્રકટાવી શકે છે. જે વસ્તુ મનુષ્યોને મહાપદ અર્પનાર છે તે યોગ્ય વસ્તુનું દર્શન, આ પ્રજ્ઞાવડે જ મનુષ્યને થઈ શકે છે. જે મનુષ્ય પોતાની પ્રજ્ઞાશક્તિવડે યોગ્ય વસ્તુને જોઈ શકે છે, તથા તે વસ્તુની પ્રાપ્તિમાટે જે કંઈ કર્તવ્ય છે તે કર્તવ્ય કરી શકે છે, અને અંતરમાં દબાવેલ કામ કરવાનું જાગ જાગતું રાખી શકે છે, તે સદા જ મહાપુરુષ થઈ શકે છે. આવો મનુષ્ય હજારો મનુષ્યોમાં તરત જ સામર્થ્યની મૂર્તિરૂપે ઝળગી ઉઠે છે અને હજારો મનુષ્યો તેને પ્રસન્નતાપૂર્વક સંમાન આપી વધાવી લે છે.

આ પ્રજ્ઞા શક્તિના વિકાસનો આધાર જ્ઞાનકંપર છે. જ્યાં અજ્ઞાન છે ત્યાં પ્રજ્ઞા હેઠળ શકતી નથી, અને જ્યાં પ્રજ્ઞા નથી ત્યાં યોગ્ય વસ્તુનું દર્શન થતું નથી, અને યોગ્ય કર્તવ્યથી વિમુખ જ રહેવાય છે. મનુષ્યનું જન અર્થાદિત છે અને તેથી તેની પ્રજ્ઞા પણ અર્થાદિત જ હોઈ શકે છે. પરંતુ જો મનુષ્ય જેમાં અધિક અથવા અમર્થાદિત જ્ઞાન રહેલું છે તેની સાથે સંબંધ આવે છે તો તેનું જ્ઞાન અમર્થાદિત થાય છે, અને તેની પ્રજ્ઞા પણ

અમર્યાદિત થાય છે. અને આ પ્રમાણે કોઈ પણ મનુષ્ય કરી શકે છે. મહાપુરુષોએ આ જ પ્રમાણે કરેલું છે. અને તે મહાપદને પામેલા છે.

પૂર્ણ જ્ઞાન એક ઈશ્વરમાં જ હોવું સંભવિત છે, અને તેમનામાં તે સંભવિત હોવાથી પૂર્ણ પ્રજ્ઞા તેમનામાં જ હોઈ શકે છે, અને તેમનામાં પૂર્ણ પ્રજ્ઞા હોવાથી તે એક જ યોગ્યાયોગ્યને સર્વોત્તમ પ્રકારે જાણી શકે છે.

મનુષ્ય ઈશ્વર તરફથી આ જ્ઞાન અને આ પ્રજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કારણ કે તેમ કરવાની તેને અનુકૂલતા પ્રાપ્ત છે. સ્વસંધ્યામયગ્ને અમૃતને કર્તવ્યકર્તવ્યનો ભ્રમ થયો હતો. પરંતુ તેમણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો આશ્રય લીધો હતો અને જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું હતું તથા કર્તવ્યનો નિર્ણય કર્યો હતો. અને તે કરીને તેમણે મહાપદની પ્રાપ્તિ કરી હતી.

આપણા હૃદયમાં રહેલા અંતર્યામી ઈશ્વર તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન છે, અને આપણે (હવે) અમૃતને સ્થળે છીએ, જેથી અંતર્યામી ઈશ્વરે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સાહાય્યવડે આપણે મુગ્ધીએ તે પદને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

પ્રો. લીન્કનની આરંભમાં અત્યંત નિકૃષ્ટ સ્થિતિ હતી. તેમણે મોટા શ્વાને તીવ્રેચ્છા કરી અને પોતાના આત્મામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખીને તેમણે પ્રવૃત્તિ કરી અને તે અમેરિકાના 'પ્રેસીડેન્ટ' થયા તે જ પ્રમાણે કોઈ પણ મનુષ્ય મહાપદને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. કારણ, કે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં આપણે પ્રથમ પ્રકરણમાં કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે એક તત્ત્વ એવું રહેલું છે, કે જે જ્ઞાન અને સામર્થ્યમાનવું મૂળ છે.

પ્રો. લીન્કનની રાજનીતિની વિરુદ્ધ અનેક મનુષ્યો હતાં. પરંતુ તેમને જે સ્થિતિ સુખજનક થઈ શકે તેમ હતું તેને તે જોઈ શક્યા હતા, અને તેને જ તે વળગી રહ્યા હતાં. આ પ્રકારની ઉત્તમ પ્રજ્ઞા તેમને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થઈ હતી ? શું તેમને તે પાઠશાળાના અભ્યાસમાંથી મળી હતી ? શું તેમનું શરીર સુદૃઢ હતું તેના પરિણામરૂપે તે તેમને મળી હતી ? શું તે તેમની તર્કકૃશક્તિનો પરિણામ હતો ? નહિ જ. આ પ્રકારની સંત્યવસ્તુમૂલક પ્રજ્ઞાને આવાં નિમિત્તાની જરૂર નથી. તેમને તે આધ્યાત્મિક આંતર દૃષ્ટિથી જ પ્રાપ્ત થઈ હતી.

વૉશિંગ્ટન, નેપોલીયન તથા એરા ઇતર મોટા પુરુષોના સંબંધમાં આ જ પ્રમાણે મન્યું હતું. આ અને ઇતર મોટા પુરુષો જે તત્ત્વ તેમને તે સ્થિતિમાં સ્થાપનાર હતું, તેના સંબંધમાં આવેલા હતા. તમે પણ તે તત્ત્વના સંબંધમાં આવો છો તો તમે પણ એક મહાપુરુષ થઈ શકો છો.

પ્રકરણ ૪.



મનુષ્ય અને ઈશ્વરનો અભેદ.

આ જગતમાં સર્વવ્યાપક એક ચિચ્છકિત છે જે દરેક વસ્તુમાં રહેલી છે; આ જ એક સત્ય વસ્તુ વિશ્વમાત્રમાં છે. તેનામાંથી સવ વસ્તુઓ ઉદ્ભવે છે અર્થાત્ ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ ઈશ્વર છે અને તે જ જ્ઞાનશક્તિ છે. જ્યાં આ શક્તિ નથી, કે આ વસ્તુ નથી ત્યાં જ્ઞાન પણ નથી. પરંતુ એવું સ્થાન જ વિશ્વમાં નથી.

મનુષ્ય સંકલ્પ કરી કે ધક્ષણ કરી શકે છે એ આપણે જાણીએ છીએ. આ સંકલ્પ કે ધક્ષણ એક કાર્ય છે. અને તે અને તે ધક્ષણ કરનાર વસ્તુ જૂદી છે. તેમ જ ધક્ષણ એ આદોલન પણ નથી, કારણ કે આદોલન વિચાર કરી શકતું નથી, એ આપણે જાણીએ છીએ. મગજમાં અમુક ફેરફાર થવાથી ધક્ષણ પ્રકટે છે, એમ પણ નથી જ.

જીવનતત્ત્વથી રહિત આ સંકલ્પ અથવા ધક્ષણ છે, એમ નથી જ આ સંકલ્પ. અથવા ધક્ષણ તે જીવનતત્ત્વ (life) માં જ રહેલું છે. આ જીવનતત્ત્વ, અર્થાત્ ચિચ્છકિત જ મનુષ્યનું વાસ્તવ મનુષ્યત્વ છે. તે જ મનુષ્યનું વાસ્તવ જીવન છે, અને તે જ તેના આત્મા છે. મગજ તો વિચારને પ્રકાશમાં લાવવાનું એક સાધન છે.

ઉપર જણાવી ગયા તે મનુષ્યમાં રહેલું જીવનતત્ત્વ ધક્ષણ કરે છે, સંકલ્પ કરે છે, અને તે મનુષ્યના અંગે અંગમાં વ્યાપક પણ છે; તે જ્ઞાનમય છે, અને આનંદમય છે. તે જ પ્રમાણે આ વિશ્વમાત્રમાં પણ તે જ તત્ત્વ વ્યાપકરૂપે રહેલું છે. તેને આપણે ‘ ઈશ્વર ’ કહીએ છીએ. પ્રકૃતિમાત્રને તે જાણનાર છે, તથા તેને પ્રેરનાર છે આ સત્તા વાં તત્ત્વ આ વિશ્વમાં આપણી આસપાસ સમર ભરી રહેલું છે. તે સર્વજ્ઞ છે, અને આ વિશ્વ તેનામાંથી જ પ્રકટેલું હોવાથી તે આ વિશ્વના સ્વરૂપને ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે. મનુષ્યના અને આ તત્ત્વના જ્ઞાનવચ્ચે ઘણું અંતર છે. તોપણ ઉપર જણાવી ગયા પ્રમાણે તે મનુષ્યમાં પણ રહેલું છે. અને આ તત્ત્વ અથવા સત્તાથી જો તે અભિન્ન થાય છે તો તે સર્વજ્ઞ થાય છે, તે તે સત્તામય થાય છે, તથા તે ઈશ્વર થાય છે, અને તેથી તે આ વિશ્વના સ્વરૂપને અથ ઇતિ ઉત્તમ પ્રકારે જાણે છે. આ સમયે મનુષ્ય અલ્પજ્ઞ મટી સવજ્ઞ થાય છે.

પ્રસંગે પ્રસંગે મનુષ્યને કોઈ કોઈ આંતરસ્ફુરણ થાય છે તે આ સત્તામાંથી જ થાય છે. મનુષ્ય એ ઈશ્વરનો અંક અંશ જ છે. ઈશ્વર સર્વજ્ઞ છે, તથા સર્વ શક્તિમાન છે, જ્યારે મનુષ્ય અલ્પજ્ઞ છે, અને અલ્પ શક્તિમાન છે. પરંતુ વસ્તુતઃ આ બન્ને એક જ છે. વસ્તુતઃ તેમનો અભેદ છે અને જ્યારે મનુષ્ય પોતાના આ ઈશ્વરસાથેના અભેદને જાણે છે ત્યારે તે તે રૂપ ધારી રહે છે, અને તેને સર્વજ્ઞત્વ તથા સર્વશક્તિમત્વ પ્રાપ્ત થાય છે. આથી જગતમાં બીજી કઈ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે ? કોઈ પણ નહિ.

દાકતરેના સંબંધમાં આ પ્રમાણે ધ્યાન પ્રસંગે બને છે, કારણ, કે તેમણે વૂઠા બૂઠા વ્યાધિતાં સ્વરૂપોનો અભ્યાસ કરેલો હોવાથી, તે વ્યાધિમાંથી કોઈ વ્યાધિતાં એકાદ બે ચિહ્ન કહી તેમને પ્રતીત થાય છે તો તે પોતાની કલ્પનાવડે તે વ્યાધિ પોતાને યથાનુ અનુમાન કરી લે છે. આવા પ્રસંગે તે પોતાની દવા કરી શકતા નથી, પણ ખીજ દાકતરની પ્રલાહ તેમને લેવી પડે છે.

આ સ્થળે આપણે એક વાર્તા અવશ્ય જાણવાની છે. તે એ છે, કે હાલની કેળવણી દેહને મનુષ્ય અને તેટલો વિદ્વાન્ થાય, અને અને તે પદ્ધતિ મેળવે, પરંતુ તેમનું મન કેપર લેશ પણ સ્વામીત્વ હોતું નથી. આ જાળમાં મોટા પ્રોફેસરો, અને એક અગ્રાન મનુષ્ય સરખા જ થઈ રહે છે. અથવા તો પ્રસંગે વધારે બહેલા મનુષ્યો મનના વધારે નિર્બળ હોય છે. તેથી માનસશાસ્ત્ર સંબંધમાં, હાલનો કળાગ્રેસો વર્ગ તદ્દન અગ્રાન છે, તો અધ્યાત્મશાસ્ત્ર સંબંધમાં તો તે અગ્રાન હોય તેમાં આશ્ચર્ય જ રું છે ! મનુષ્યો વર્તમાન કેળવણીથી અને તેટલા કેળવાય, અને અને તેટલી 'ડીપ્રીઝા' આ દેશમાંથી, કે પરદેશ જઈને મેળવે, પણ તેમનું મન, જે રીતે મનુષ્યને સુખ કેપરે તે રીતે કેળવતું નહિ હોવાથી, આ સંસારના નાના વ્યાધિ તથા વ્યાધિનું દુઃખ તેમને તેટલું જ ભોગવતું પડે છે. એથી ઉલટું ને મુદ્ધિમાન અને વિવેકી મનુષ્યો કદાચ આવી 'ડીપ્રીઝા' ને નથી મેળવતા પણ માનસશાસ્ત્ર અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રના સ્વરૂપને ગુરુપ્રણાલિકાદ્વારા જાણે છે તે વ્યવહારમાં સાધારણ સ્થિતિએ છતાં આ સંસારના અનેક વ્યાધિ તથા વ્યાધિથી મુક્ત રહે છે, અને અપૂર્વ મુખશાંતિને અનુભવે છે. આ સંબંધમાં અધિક ચર્ચા કરવાનો આ પ્રસંગ નથી, જેથી આપણે આપણા પ્રસ્તુત વિષયકેપર જ આવીએ છીએ.

એક પ્રસંગે એક દાકતરને પેટમાં ચુંક આપતી હતી. થોડી જ વારમાં તે મખરાઈ ગયા હતા, અને પોતાનાં બેરાં છોકરાંને તેમણે જેમ કોઈ મનુષ્ય અંતિમ સમયે કહેવાયોગ્ય ચર્ચના કહે તેવાં વચનો કહી લીધાં હતાં. તેમણે ચચેલાં ચિહ્નોએકેપર બાંધી શકાય તેટલી કાટી શેટી બાંધીને તે વ્યાધિનું સ્વરૂપ મોહું જ કહી લીધું હતું. થોડા વખત પછી બીજા દાકતરને બોલાવીને સલાહ લીધી હતી, તથા જતી શકે તે ઉપચારો પણ કર્યા હતા, અને તેમને થોડા કલાકમાં આરામ થઈ ગયો હતો.

વૈદકશાસ્ત્રના ઇતિહાસની નોંધમાં આવાં અનેક દર્શનો મળી આવવાનો સંભવ છે જ. સંડનમાંથી પ્રાપ્ત થતા સંડન એકીકલ જર્નલમાં નીચેપ્રમાણે એક દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ થયો હતો.

સંડનની પાસેના એક ગામમાં એક જ ઘરમાં બે મનુષ્યો રહેતા હતા. તે વખતે ત્યાં 'સ્કૅરસેટ' નામનો જવરનો વાવર આવતો હતો. રાત્રે આ જવરને મનુષ્યો આશીર્વાદથી સ્થિરેમાં સૂતા હતા. સવારમાં ઉઠ્યા ત્યારે એક મનુષ્યને આ જવર આવેલો છે, એમ તે કહેતો તો. તે કહેતો હતો, કે તેને આખી રાત્રિ ઉઘ આવી નથી. તેની આહુતિ પણ એક રાત્રિમાં ફિત થઈ ગઈ હતી. તાર કરીને એક દાકતરને સંડનથી બોલાવવામાં આવ્યા. તે આવ્યા ને જોયું તો પેલા માણસને તે જવર હતો નહિ. જેથી તે મુદ્ધિમાન દાકતરે અનુમાન કર્યું, તેણે પોતાની કલ્પનાવડે જ તેનું અનુમાન કરી લીધું હોવું જોઈએ.

પૂર્વક હસ્તામલકવત જાણનાર સદ્યુરુચરને જ ઉત્તમ પ્રકારે ચાત હોય છે, અને તે તેમની પાસેથી જ જાણી શકાય છે.

પ્રકરણ ૮

—૩૩૩૩૩૩—

ઘોતન અને આરોગ્ય

આપણને જેવા યરાની ઇચ્છા હોય તેવા યરાની ઇચ્છાના વિચારો રિયર રાખવાથી આપણે તેવા યદ્ય શકીએ છીએ.

જે સત્તાએ મનુષ્યને બનાવ્યો છે તે જ સત્તા તેને આરોગ્ય તથા આયુષ્ય આપે છે.



મિત્રને તમે શબ્દ જ સમજાવો. કે જે મિત્ર તમને આવીને એમ કહે છે કે 'આજે તમારી પ્રકૃતિ કંઈ સારી નજીતી નથી આજે તમને શું થયું છે ? સંભાળો. હાલનો વખત સારો નથી. ગામમાં હાલમાં મરકી આવે છે, કે અમુક રોગ ફેલાયો છે, વગેરે."

આ તમારા મિત્રનાં વચનોથી તમને જે હાનિ થાય છે, તેના ખ્યાલ તમને પોતાને પ્રસંગે હોતો નથી, પરંતુ તેના શબ્દોથી પડેલું ઘોતન તમારા મન અને મગજ ઉપર અસર કરે છે, અને તમારી પ્રકૃતિ સારી હોય છે તો બગાડે છે, અને બગડેલી હોય છે તો વધારે બગાડે છે.

ઘોતનથી ખરેખરી શી અસર થાય છે તેની તમારે ખાતરી કરવી હોય તો કોષ્ટ (hypnotism) કરનારના વિષય-પાત્ર (subject) ને તમારે જોવો. આ પાત્રને ઘોતન કરનાર મનુષ્ય શરીરના કોષ્ટ ભાગમાં એક ત્રાંગાનો, કે રૂપાનો કડો સીકો અડકાડે છે. પરંતુ તેને કહે છે, કે તેના શરીર ઉપર તે એક અંગારો ચાંપે છે, તો તે પાત્ર બીચારો તેની વેદનાથી છુમો પાડે છે, એટલું જ નહિ પણ તે ભાગ ઉપર તેને ખરેખર એક ફાલ્સો હાલો આવે છે.

આ જ પ્રમાણે આ જગતમાં અનેક મનુષ્યોન ઘોતનોને આપણે વશ વર્તીએ છીએ. કોષ્ટ આપણને કંઈ કહી જાય છે, અને કોષ્ટ કંઈ કહી જાય છે, અને તે સર્વની અસર આપણા ઉપર થાય છે. બીજા મનુષ્યનું ઘોતનરૂપી પીજક આપણા અંતઃકરણરૂપી ભૂમિમાં પડે છે અને તે કમે કમે મોડું થાય છે અને તેનાં ફળ આપણને મળે છે.

ઘોતન કરનાર મનુષ્ય જે પોતાના પાત્રને માત્ર પાણીનો જ ખ્યાલો પીવા આપે છે

પણ તેને કહે છે, કે તે દારૂ છે, તો તેનાઉપર દારૂની સર્વ અસર થાય છે; અથવા તો તેને કહેવામાં આવે છે, કે તે દુધ છે, તો તેને દુધનો સર્વ સ્વાદ તેમાં જણાય છે તથા તેને દુધથી જે ગુણ થવો જોઈએ તે થાય છે.

સુખ વાચક ! આ વિષય વાંચતાં એ પણ લક્ષમાં રાખશે જ, કે ગનતી અમુક સ્થિતિઉપર સુખદુઃખનો કેટલો આધાર છે, તથા મન એ જ સુખદુઃખનું કારણ છે. મનુષ્ય ગમે તેટલા વિભવને પ્રાપ્ત હોય, કે ગમે તેવી નિકૃષ્ટ સ્થિતિને પ્રાપ્ત હોય, પરંતુ સર્વ સ્થિતિમાં સુખદુઃખનો આધાર મનઉપર જ રહેલો છે. અને જો મનુષ્ય મનને પોતાને વશ વર્તાવી શકે છે, તેનો જય કરી શકે છે તો તે ગમે તે સ્થિતિમાં સુખને ઉપભવી શકે છે, અને સુખને અનુભવી શકે છે. એથી ઉલટું મનુષ્ય ગમે તે સ્થિતિમાં હોય, પણ જો તેનું મન તેને વશ નથી, તેનો તેણે જય કરેલો નથી, તો તેને સુખ મળતું નથી. તેથી યુદ્ધિમાને સર્વ સ્થિતિમાં અને સર્વ સમયમાં સુખને આપનાર પોતાના મનને વશ વર્તાવવા વિચારવું ઘટે છે.

પારીક્ષના પ્રો. ડેબોવ પોતાના પ્રયોગના અનુભવમાં લખે છે, કે તે પોતાના પાત્રને ઠંડો ચમચો તે ઘણો ઉનો છે, કહીને આપતા હતા, અને તે પાત્રના હાથમાં આવતાં દઝાય છે, કહીને તે એકદમ નાખી ફેંટા હોતો. તેને તે એક કોર્ડ પુસ્તક આપતા અને કહેતા, કે તેમાં અમુક અમુક સુંદર ચિત્રો છે, તો તે પાત્ર તે ચિત્રો જોઈને અત્યંત આશ્ચર્ય દર્શાવતો અને કહેતો, કે તેમાં અમુક અમુક ચિત્રો તો ઘણાં જ સુંદર છે.

એક વખતે તેમણે પોતાના પાત્રને કહ્યું, કે તેમને પોતાને માથું જ નથી, પેલા પાત્ર નેત્ર ઉઘાડીને જોયું તો જણાયું, કે તેને માથું જ નથી, અને તેને ઘણો જય થયો.

આ દાકતરે મનુષ્યથી ઘટતર જનાવરને પણ ચોતનની અસર થાય છે, કે કેમ તે જોવાને પ્રયોગ કરી જોયાહતા. તેમણે એક વખતે એક સાજા ઘોડાના શરીરે તે માંદો હોય તેમ એક દવા ચોળવા માંડી હતી, તથા તેને એક લૂગડું ઝારાડી રાખ્યું હતું; તેને વારંવાર તે ચાળડતા તથા માંદા ઘોડાની સારવાર કરે તેમ સારવાર કરતા હતા. એ ત્રણ દિવસમાં તે માંદો થઈ ગયો હતો અને ધાસ ખાતો અટકી ગયો હતો.

તે જ પ્રમાણે બીજા એક મજબુત ઘોડાને પણ, જાણે તેના પગને કંઈ ઇજા થઈ હોય તેમ કંઈ દવા લગાડીને પણ પાટો બાંધ્યો હતો. એ ત્રણ દિવસ પછી તે ઘોડાને ચલાવ્યો હતો તો તે પણ લંગડાતો લંગડાતો ચાલતો હતો. પ્રાણીઓના મનઉપર પણ આ પ્રમાણે ચોતનની અસર થાય છે.

માતાના જય, ચિંતા, ગ્લાનિ વગેરેના વિચારોની અસર બાળકો ઉપર કેટલી બધી થાય છે તેનો જો યથાર્થ ચિંતાર માતાઓને હોય તો તેનો વિચાર માતાઓને હોય તો તે તેના વિચાર કરવામાંથી તરત જ અટકી જાય. બાળકોના ઘણાં આધિઓ માતાપિતા ચોતનને લીધે જ થયેલા હોય છે, કે ચતા હોય છે.

એક પ્રસંગે એક સ્ત્રીને પોતાના પતિને આપારમાં ધણી ભારે ખોટ આવી હતી. તે વખતે તેના ગર્ભમાં એક બાળક હતું. આ પ્રસંગે આ માતાએ ધણી જ ચિંતા કરી હતી. પછીથી તે બાળક જન્મ્યું ત્યારથી કેટલાંએ વર્ષ સુધી તે માંદું રહ્યું હતું અને તેને અનેક

દવા કરવા છતાં તેને લાભ થયો ન હતો. તે બાળકનું શરીર તદ્દન સુકાઈ ગયેલા જેવું જ રહેતું હતું, અને ગમે તેટલા ઉપાયો કરવા છતાં પણ તે સુધરતું ન હતું, અહહ ! માતાના અધઠિત વિચારને લીધે બાળકોને કેટલું દુઃખ વેઠવું પડે છે.

એક પ્રસંગે એક સ્ત્રીએ એક બાળકને કોઈ બચકર રોગથી પીડાતું જોયું હતું, આ જોઈને તેના મનઉપર ધણી ઠંડી છાપ પડી હતી, અને તેના તેને ઉઠો બચ થયો હતો. કેટલાક વખત પછી પોતાનું જ બાળક તે જ વ્યાધિને ભોગ થઈ પડેલું તેણે જોયું હતું ! અર્થાત્ જો બચ તેને લાગતો હતો તે આગળ જ આવીને ઉભો હતો. માતાના મનમાં જે ચિન્ત રચાય છે તેની છાપ તેના ચોતનદારા બાળકોના મન અને મગજઉપર પડે છે અને તે સ્પૂર્ણરૂપમાં થોડા સમયે પ્રકટ થાય છે. તેથી માતાઓએ કેવા વિચાર સેવવા અને કેવા ન સેવવા, એની અત્યંત સાવધાનતા રાખવાની છે.

એક વખતે એક કુટુંબમાં એક દાકતરને બોલાવવામાં આવ્યા હતા, તેમને જણાવવામાં આવ્યું કે તે કુટુંબમાં આઠ દશ છોકરાં હતાં, પણ તેમાંનાં ઘણાંપર હમેશાં માંદા રહેતાં હતાં. પેલો દાકતર એક બે દિવસ તે ઘરમાં જ રહ્યો અને નિરીક્ષણ કર્યું, કે શામાટે તે બાળકો વારંવાર માંદાં પડે છે. તેમણે જોયું તો જણાયું કે તે સ્ત્રી પોતાનાં બાળકોને તમે ઠંડી પડે છે માટે બહાર જશો તો શરદી થઈ જશે, તમે અમુક કરશો તો અમુક થશે, અને અમુક કરશો તો અમુક થશે, એ પ્રમાણે વારંવાર કહ્યા કરતી હતી, અને અમુકથી અમુક થયું, અને અમુકથી અમુક થયું એ પ્રમાણે તે વારંવાર તેમને કહેતી હતી. જેથી તે બાળકો હમેશાં માંદા રહેતાં હતાં.

આ બાળકોનો બાપ વળી એથી વધારે બુદ્ધિમંત્રી હતો. તે વારંવાર બાળકોની નાડી જોતો અને કહેતો કે તારું શરીર ગરમ છે, અને તાવ આવ્યો છે, માટે સુષ્પન્ન રખડ રખડ કરીશ નહિ. આ પ્રમાણે હાનિકારક ચોતન કરીને તે તે બાળકોને રોગના ભોગ કરતો હતો. આ પ્રમાણે માતાપિતા ઉભંચ આવા વિચારને સેવતાં હોવાથી તેમનાં બાળકો હમેશાં માંદાં રહેતાં હતાં, એ વાર્તાનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન પેલા દાકતરને થયું.

જો વ્યાધિને દૂર રાખવાને માથાપ ઇચ્છતાં હોય છે, તે જ વ્યાધિનાં બીજકો અનેક પ્રસંગે બચથી ચોતનવડે માતાપિતા બાળકોનાં મનમાં રોપે છે. બાળકોનું મન હંમેશાં ગ્રાહક (receptive) સ્થિતિમાં હોય છે, અને તેનાઉપર જે ચોતન ચામ છે તેની છાપને તેં તરત જ ગ્રહણ કરી લે છે. આ પ્રમાણે જો બાળકોના મનઉપર માતાપિતાદ્વારા ચોતન કરવામાં આવે છે, તથા તું અમુક ન કરીશ, અને અમુક ન કરીશ, એ પ્રમાણે વારંવાર નિષેધાત્મક વચનો કહેવામાં આવે છે, તે બાળકો મોટે ભાગે માંદાં જ રહે છે, અને મોટાં થતાં પણ તેમની તેરી જ દશા રહે છે. નિર્દોષ બાળકોની આ પ્રમાણે કેટલી દુર્દશા થઈ જાય છે ?

એક પ્રસંગે આ લેખકના એક ત્રણેક વર્ષના બાળકને જવર આવ્યો હતો તથા ઉધરસ પણ થઈ હતી. તે તે પ્રસંગે ખુશી હવામાં ઠંડે પાણીએ નળતળે બેસીને નડાતો હતો. આ વખતે તેને અટકાવેલો, કે શું કરવું, એ પ્રશ્ન તેમને થયો. તેમણે વિચાર્યું, કે જો તેને તે કહેશે, કે તું ઉઠી જા, અને ઠંડે પાણીએ નાહીશ નહિ તથા ખુસ્તા શરીરે હવામાં

હરીદા નહિ, તો તેની અસર તેના મનકેપર થશે, અને તેથી તેમણે તેને કંઈ પણ ન કહ્યું. તે બાળક કંઈ પણ જ્ઞાનકારક વિચારવિના હંડે પાણીએ નહાતો અને ખુશ્કે સરીરે રહેતો, પરંતુ તેને 'ન્યુમેનીઆ' કે કંઈ જ થયું નહતું. તાત્પર્ય, કે માઆપના ધણા વિચારની ધણી અસર બાળકોકેપર થાય છે. તેથી કેવા વિચાર બાળકોના સંબંધમાં માતાપિતાએ સેવવા, તથા તેમને કેવું વ્યવસ્થા કરવું, તે માતપિતાએ જાણવાની જરૂર છે.

અનેક માઆપ પોતાનું બાળક પ્રસંગે માંડ પડે છે ત્યારે તેને અમુક તો નહિ થાય, અમુક તો નહિ થાય, એ પ્રમાણે બધા ધરીને તે બાળકના મનકેપર વિપરીત છાપ પાડે છે, અને તેના પરિણામમાં તે બાળકને તે વ્યાધિ થઈ આવે છે.

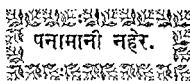
એક પ્રસંગે એક બાળક ઘણું જ માંડ હતું. તેને જોવાને અડોશીપડોશી તથા સગાંવહાલાં વગેરે જે જે આવતાં તે કહેતાં, કે હવે આ બાળકને. તમે જુરા પણ વિશ્વાસ રાખશો નહિ, કારણ તે કંઈ વખતે અટકી જશે તેનો ભરસો નથી. આ વખતે તે બાળક શ્વાસ લે છે, કે કેમ તે પણ સમજાતું નહતું એટલું તે માંડ હતું. આ શબ્દો સાંભળીને તે બાળકની માતા અત્યંત રડતી અને તેને હવે નહિ જ મટે એમ ધારીને દુઃખી થતી. તેના પતિ જીવિમાન હતા, અને વિચારની યી અસર થાય છે તે ઉત્તમ પ્રકારે જાણનાર હતા. તેમને તે સ્ત્રી પૂછતી, કે તમને આ બાળકને માટે કેમ લાગે છે. તેના ઉત્તરમાં તે કહેતા, કે આપણે કંઈ પરમેશ્વર નથી કે સર્વજ્ઞ નથી, કે જાણી શકીએ, કે અમુક વસ્તુ આમ જ થશે. અને તે પ્રમાણે જો આપણે જાણતા નથી તો પછી અમુક જ થશે, એવું આપણે શા માટે નક્કી કરી બેસવું જોઈએ અનેક પ્રસંગે મરણ પધારીકેપર પડેલાં મનુષ્યો બેઠાં થાય છે, તો આ બાળક હજી પણ સાંભળું ન થઈ શકે તેમ નથી જ છવનવું સ્વરૂપ અકળ છે. માટે આપણે તે સંબંધમાં કંઈ પણ બોલું જાનુમાન ન કરવું, પણ સારું જ અનુમાન કરવું. ધારો, કે આ બાળક સાંભળું થનાર છે, અને આપણે તેને નહિ સાંભળું થશે, એમ માનીને રડીએ છીએ તો આપણે તેને મરેશો જ આપણા વિચારમાં જોઈએ છીએ. અને આપણા તે વિચારની અસર તે બાળકને થાય છે. તેથી તેને સાંભળ થવાના માર્ગમાં આપણે વિધન નાખીએ છીએ, માટે અશુભ વિચાર કરવાની આપણને જરૂર જ નથી. છેક છેલ્લી ક્ષણ સુધી આપણે તો તેને સાંભળ થવાની જ આશા રાખવાની છે. અને તેમ માનીને જે યોગ્ય જણાય તે ક્રિયા કરવી છે. તેમ છતાં પરિણામ જુદો આવે તો તે વખતે હિરેમજાને અધીન થવાનું છે. પરંતુ પૂર્વથી એક પણ અશુભ, કે વિપરીત વિચાર સેવવો હિતકર નથી જ. ”

આ વચનેને પેલી સ્ત્રી કે જે પતિની ક્ષતિને અનુસરનાર હતી તેણે બહાધી સ્ત્રીકર્મી, અને વિપરિત વિચારને પરિત્યજીને, આશા અને ક્રિસાહને જ ધારણ કરીને યોગ્ય ઉપચાર કરવા માંડ્યા. આશ્વર્યની સાથે તે બાળક યોગ્ય દિવસમાં જ સાચું થઈ ગયું.

પ્રિય વાચક ! અત્ર જે જે દર્શાવેલા આપવામાં આવે છે તે સર્વ પરદેશીય છે, એમ સમજવાનું નથી. કેટલાક દર્શાવેલા આ લેખકે પ્રત્યક્ષ જોએલાં જ આપવામાં આવે છે. પરદેશીય જે જે દર્શાવેલા આપવામાં આવે છે તે પણ મધ્યાબૂત જ આપવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ.)

પ્રકીર્ણ.



(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪૮ થી.)

૧૨. દક્ષિણ એશિયા, પૂર્વ આફ્રિકા, લાલ સમુદ્ર અને ઇરાની અખાતપરના વ્યાપારને બરાબરે નુકશાન થવાનું નથી. સિંગાપોરની પૂર્વે અને વ્યાપારની હરિફાઈ ચાલશે.

જોકાતને સવાલ પણ બવિષ્યની ક્ષેત્રપર આધાર રાખે છે. સ્વેચ્છતા કરતાં પનામાનો ટોલ વધારે તો લેવો જોઈએ જ નહીં. સ્વેચ્છતા કર સન ૧૯૧૨ ની જાનેવારીની ૧ લી તારીખથી જોઈ કરવામાં આવ્યા છે. હાલ તે માલ ભરેલી આગમોટપર એક ચોખ્ખા ટનપર ૬-૨૫ ફ્રાન્ક (૨. ૦૬ ડોલર) લે છે. ૧૨ વર્ષની ઉપરના ઉતાડ માટે ૧૦ ફ્રાન્ક, ૩ થી ૧૨ વર્ષના છોકરાંને માટે ૫ ફ્રાન્ક લે છે. જે આથી પનામાના કર વધી જાય તો વ્યાપાર તથા ઉપજને ધોડા લાગે. જે એકદમ ઘટાડવામાં આવે તો કદાચ નશાને બદલે ખોટ પણ આવે.

મી. રેફરનો ઠંઠેરો આગળ આપવામાં આવશે. ૧-૨૦ ડોલરનો ટોલ સ્વેચ્છતા નેટલે જ છે. પનામા આગળ ઉતાડ માટે ટોલ રાખવાના નથી. આ નવી હરિફાઈમાં સ્વેચ્છતા નહેરના કર જોઈ કરી શકાય એમ છે. ૩૦ ટકાનું વ્યાજ અપાય છે, તેમાંથી સહજ ઘટાડો કરી શકાય તેમ છે.

જે રસ્તે સરતો કાયસો મળે તે રસ્તો આગમોટવાળા લે. આથી પનામા નહેરપર કાયસન આગળ સરતો કાયસો રાખવો અને કર જોઈ રાખવો એ બે આખત ખાસ અગત્યની છે.

આ ઉપરાંત હવા, પવનનાં તોફાન અને મહાસાગરના પ્રવાહ પણ પનામાં લેવાના છે. આ ખાખતમાં સ્વેચ્છ કરતાં પનામાનો રસ્તો વધુ સારો નીવડે એમ છે. લાલ સમુદ્રની હવા ઘણી જ ગરમ છે. કેટલાક માલ માટે એ તકન નાલાયક છે. એટલી બધી ગરમી કોઈ કોઈ વખતે પડે છે, કે કોલસા પુરતારને બરાબર વરાળનું દમાણુ રાખવું પણ કઠણ પડે છે. આથી ઘણી વખત સ્વેચ્છ અને એટલ વચ્ચે ૧૩૧૦ માઈલમાં વધુ વ ખત લાગે છે. હિંદી મહાસાગર અને ઉત્તર આટલાંટિક કરતાં ઉત્તર પાસિફિક અને કારીબીયન સમુદ્રની આખો-હવા વધારે સારી છે. અમેરિકાની દક્ષિણે કેપટોર્ન આગળ ધણું જ તોફાન હોય છે અને તેથી આ પનામાનો ઘણો જ લાભદાયક નીવડશે અને વીમના દર પણ એકદમ જોઈ ઘશે.

પનામા પોતાનો ખર્ચ કાઢશે. સ્વેચ્છ નેટલું તે વ્યાજ આપી શકશે નહિ. ખર્ચ લગભગ ચારગણો ઘશે અને વ્યાપાર જોઈએ તેવો ચાલશે નહિ. સ્વેચ્છ આગળ વધુ લાભ

થવાનું કારણ એ છે કે પશ્ચિમની મૂડીથી પૂર્વના દેશોમાં વ્યાપાર બહુ ખીલ્યો તેથી યુરોપ જોડે તે વ્યાપાર ખૂબ વધી ગયો છે. આગળોટાની મારફત સન ૧૯૧૨ માં ૧૮,૩૨૪,૭૯૪ ટન માલની આવજા થઈ હતી અને ઉનારની સંખ્યા ૨૭૫,૬૫૨ ની નોંધાયેલી હતી. સન ૧૯૧૦ ને આગળોટાએ લાભ સ્વયં પનામાના રસ્તાનો ઉપયોગ કર્યો હોત તે આગળોટાનો માલ ૮,૩૨૮,૦૨૯ ટન ધારી શકાય છે.

સદવાળાં વહાણો પનામાનો ઉપયોગ કરશે કે નહિ ? લોકો કહે છે કે સ્વેચ્છાના જોડેથી વહાણોથી તેનો ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. વહાણોને આગળોટા કરતાં, પવન, ભરતી અને પ્રવાહોપર વધુ ધ્યાન આપવાનું છે. નહેરના બંને છેડાઓ—આસ કરીને પાસિફિક મહાસાગર તરફનો છેડો—સદવાળાં વહાણો માટે બહુ સારો નથી. સાંતે સમુદ્રોમાં આવાં સદવાળાં વહાણો ચાલે છે. ચીનીનો નાઇટ્રેટ અને બ્રિટિશ કોલ્ડનીઆનું લાકડું વહાણોની મારફત પરદેશ જાય છે. પનામાને લીધે આવાં વહાણો જેમ અને તેમ આંધાં થશે. વરાળથી ચાલતી આગળોટાને લીધે આ વહાણોની સંખ્યામાં કેવો ઘટાડો થયો છે તે જાણવા જેવો છે. સન ૧૮૭૩-૭૪ માં એવાં વહાણોની મારફત આખી દુનિયામાં ૧૪,૧૮૫,૮૩૬ ટન માલની આવજા થઈ હતી. સન ૧૮૮૮-૮૯ માં ધરી ૧૧,૬૩૬,૨૮૯ ટન થયો. ૧૮૯૮-૯૯ માં ૮,૬૯૩,૭૬૮ ટન થયો અને સન ૧૯૧૦-૧૧ માં ૬,૪૧૨,૨૧૧ ટન થયો. આગળોટામાં સન ૧૮૭૩-૭૪ માં ૪,૩૨૮,૧૯૩ ટન માલની આવજા થઈ હતી તે વધીને સન ૧૯૧૦-૧૧ માં ૪૧,૦૬૧,૦૭૭ ટનની આવજા થઈ. આગળોટા દ્વારા તે જ પનામા ઉપયોગી થશે. કોપલા, લાકડું, દાણા, નાઇટ્રેટ, ને ખાંડ વહાણોમાં જ આવે છે, કારણ કે તેમને એકદમ પહોંચાડવાની જરૂર હોતી નથી.

દિલીપાઇન અને હાવાઇનો યુનાઇટેડસ્ટેટ્સ સાથેનો વ્યાપાર બધો અમેરિકન વહાણો અને બોટોમાં ચાલતો હતો. પરંતુ પરદેશી અને મુખ્યત્વે કરીને એ ૧૭ વહાણોમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સનો ન્યૂઝીલેન્ડ દક્ષિણ અમેરિકા, ઓસ્ટ્રેલિયા, ઉત્તર ચીન અને જાપાનનો વ્યાપાર ચાલતો હતો. બ્રાઝિલ, ચીલી, પીર અને યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સવચ્ચેનો વ્યાપાર એકે અમેરિકન વહાણમાં ચાલતો ન હતો. ન્યુયોર્ક વગેરે કેટલાંક બંદરોથી 'મેલ' પણ દક્ષિણ અમેરિકામાં યુરોપ થઈને જતી હતી. ઘણા એમ ધારે છે કે ન્યુયોર્કથી દક્ષિણ અમેરિકા ઘણો પાસે છે. પરંતુ દક્ષિણ અમેરિકા ઉત્તર અમેરિકાની પૂર્વ દિશામાં આવ્યો છે. બ્રાઝિલનું પૂર્વ બિંદુ ન્યુયોર્કથી ૨૬૦૦ માઇલ પૂર્વમાં છે. અને ન્યુયોર્કના અખાત અને ઇંગ્લીશ ચેનલની વચ્ચે વચ્ચે છે. તોપણ ન્યુયોર્ક યુરોપથી બ્રાઝિલની પાસે ૩૭૦ માઇલ વધુ પાસે છે. અમેરિકામાં વહાણો બંધાતાં નથી, તેનું મુખ્ય કારણ વહાણ બાંધવાનો ખર્ચ છે. ત્યાં ખર્ચ બહુ જ છે, એટલે જાપાનની કે યુરોપની સ્ટીમરો કરતાં અમેરિકન સ્ટીમરોને વધુ ખર્ચ પડે છે. આથી જ પનામાનો રસ્તો બહુ આવકારદાયક કેટલા અમેરિકનો ગણતા નથી. છતાં પણ કિનારાપરના વ્યાપારને વાસ્તે અમેરિકાને વહાણો બાંધવાં પડશે અને ધીમે ધીમે એ પ્રમાણે મોટાં મોટાં વહાણો પણ બાંધશે.